

Tóth Béla

253505

Magyar ritkaságok

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Tóth Béla

Magyar

ÉLKESZŐK

OSZAK

ÉLKESZŐK

László

MAGYAR RITKASÁGOK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSÁBAN

UGYANE SZERZŐTŐL MEGJELENT :

SZÁJRUL SZÁJRA. A MAGYARSÁG SZÁLLÓ IGÉI.

Budapest, 1895. XVI + 446 l. — Ára 3 forint.

Országos Széchényi Könyvtár

MENDEMONDÁK. A VILÁGTÖRTÉNET FURCSASÁGAI.

Budapest, 1896. XII + 354 l. — Ára 3 forint.

CURIOSA HUNGARICA

MAGYAR RITKASÁGOK

✱

GYŰJTÖTTE ÉS MAGYARÁZZA

TÓTH BÉLA

— " KÉPEKKEL ÉS HASONMÁSOKKAL " —

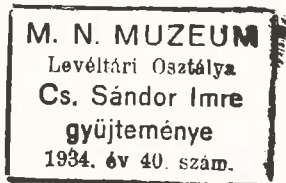
BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KIADÁSA

1899

253565

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

FOGLALAT.

Bevezetés	Lap VII
I. Koholt nyelvemlékek	1
II. A kocsi	25
III. A magyar Faust	35
IV. Az atilla	56
V. A magyar királyné vize	68
VI. Különös emberek	79
VII. Üvegevők	103
VIII. A szőnyi ikrek	108
IX. Gül baba sírja	116
X. Az arany venyige	131
XI. A paprika története	144
XII. A vas tuskók	156
XIII. Kuruzslók	185
XIV. Toldi Miklós fegyverei	218
XV. A nagy hordók	225
XVI. Magyarországi mumiák	229
XVII. Az egri kispap	241
XVIII. A léghajózás kezdete magyarországon	273
XIX. A tárogató	283
XX. A hintó	300

BEVEZETÉS.

Ez a munka harmadik testvére *Szájrul szájra*¹ és *Mendemoniák*² könyveimnek.

Mind e művek az én apróságok kutatására hajlandó természetemben fogantak. S hogy úgy mondjam: egymásból keletkeztek. A magyarság szálló ígéinek eredetét kutatván hosszú évek munkájával, kezem ügyébe akadt a sok adat és kérdés, melylyel abban az egy munkában nem lehetett foglalkoznom. Nem engedte se a tér, se a rend, se a dolog természete. Vagy hogy is kerülhetne prosologiai műbe mindaz a sok történeti furcsaság, és cáfolatot követelő tévedés, mely a kutató elméjében nemcsak a képzettársulás révén, hanem a vizsgálódás véletlenségeinél fogva is felszínre jut! Így támadt bennem a hit, a kedv, a cél, hogy a *Szájrul szájra* után megírjam *Mendemoniák* című könyvemet. A velejáró kutatás megint az előbbi kétségekbe vetett. Íme, mennyi minden van itt előttem, a mit nyomozni és megírni kellene, mert magyar dolog, mert érdekes dolog, s mert más nem vizsgálja és nem is méltatja tollára; de ebbe a könyvbe nem illik, nem tartozik, tehát megint csak benne marad a feledés, hogy ne

¹ TÓTH BÉLA, *Szájrul szájra. A magyarság szálló ígéei*. Budapest, az Athenaeum r. t. kiadása, 1895. XVI + 446. l.

² TÓTH BÉLA, *Mendemoniák. A világtörténet furcsaságai*. Budapest, az Athenaeum r. t. kiadása, 1896. XII + 354. l.

mondjam a megvetés homályában, ha én nem adom rá a fejemet, hogy összeszedegessem egy harmadik kötetbe! És ugyan lehet-e az?

Az Athenaeum részvénytársaság biztató készségére végét vetette aggodalmamnak. Nagy örömmel láttam, hogy ez a kiváló intézet egy pillanatilag sem habozik, mikor arról van szó, hogy e szerény tanulmányaimból szinte egész cyclus fejlődjék ezzel az új könyvvel. Három kötet! Biz ezt nem hittem volna, mikor a régi Athenaeum kedves, ódon épületében a szálló ígék gyűjteményéről tanakodtunk: vajon van-e szüksége ilyesmire a magyar közönségnek! Mert ez fényűzés. Ilyen könyveket a nagy irodalmak termelnek, mikor már az effélének is akad olvasója a sok, sok olvasó között. S mikor *Szájrul szájra* könyvem megjelent, külföldi barátaim, a franciák, a németek, az olaszok meglepő egyhangúsággal azt írták nekem: «Hát már kell az ön hazájában ilyesmi is?» Úgy látszik, kell. E sorozat két első könyvének sikerét nem a hazai és külföldi bírálat jóakaró kedvezésében, hanem a nagy ismeretlen, a magyar közönség érdeklődésében látom. Gyenge tudással, de erős szándékkal *magyar könyveket* akartam összeszerkeszteni. Azt hiszem, célt értem. Érzem, hogy az a két könyv nem teljesen nyomtalan a magyar művelődésben. Vagy legalább arra való, hogy nálam külön emberek ugyanezen a téren majd tovább dolgozhassanak, több érdemmel, több hatással.

Ez a harmadik könyv is csak az akar lenni, ami a másik kettő. Nem mondom, hogy ismeretterjesztés; még kevésbbé mondom, hogy tudományos célú kutatás. Tőlem, a tulajdonképp szépirodalmi írótól nem tellik egyik sem. De a magyar művelődés egynemely dolgainak egyszerű fölemlítése. Érdeklődés gerjesztése olyasmik iránt, amikkel a nálam avatottabbak fontos

munkáik közepett nem igen foglalkoznak. Ilyen a curiosum, a furcsaság, a ritkaság, az anekdota. «Szedjétek fel a maradék darabokat, hogy semmi el ne vesszen benne.» (János, 6, 12.) Mert ez mind a magyarság kincsének morzsalékja. Ezért nem irtózom tőle, hogy nagyra nem törő, csendes munkásságomnak compilatio a neve. Ha akad egynéhány magyar ember, akit ez a sok innen-onnan összehozott, tarka halomba rakott adat az érdeklődés révén nemzeti művelődésünk megismerésére és szeretetére serkent: már jót cselekedtem és célomat értem. Mert ezek az én olvasóim lesznek a tudományos magyar könyvek olvasói. A curiosum tereli őket az igazság, a furcsaság a komolyság, a ritkaság a törvényszerű rend, az anekdota az oknyomozó történet vizsgálataira és kedvelésére. A hit kétségei közepett a babonás rejtelmekbe merülő mai világ számára sem lehet elégszer kinyomtatnunk Hatvani István, a debreceni bűvös professzor KAZINCZY SÁMUEL-féle történiáját, e hatalmas erejű csúfolódást, mely minden okos elmélkedésnél jobban veri ezt a mai asztaltáncoltató babonáságot. A vas tuskók furcsa kérdése eszünkbe juttatja: mennyi kutatni való van régi városaink helyi történetében. Az egri kispap vagy a régi kuruzslók története mind egy-egy kor lelkének képét tárja föl. S az anekdotákban benne van az *ember*, az erős közvetlenséggel elének álló én, aki mindig érdekes, mindig közülnk való, s akit a történetírás mai rendszere szinte mellőz, mert az adatok tengerében legtöbbször elvész a személy.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik engemet ez aprólékos, gyakran hiábavalóknak látszó részletes-gű kutatásokkal járó munkámban támogattak. Az I., II. és XI. fejezet kidolgozására DR. TOLNAI VILMOS, főgymnasiumi tanár urat kértem föl. Igen nagy hálával tartozom DR. HAJÓS LAJOS ideg orvos úrnak, ki az egri

kispap egykor oly híres esetét a mai tudomány szempontjából olyan kommentárral kísérte, mely a neuropathologia népszerűsítésének terén, azt hiszem, kiváló becsű dolgozat.

E könyv adatainak helyesbítését, bővítését köszönnettel fogadom.

Budapesten, VII., Abonyi-u. 31., 1899. júniusában.

Tóth Béla.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOHOLT NYELVEMLÉKEK.

A mi irodalomunk sem szűkölködik koholt nyelvemlékek nélkül. Keletkezésöket nem róhatjuk fel anyyira szélhámusok nyereségrevágásának és egyes olyan emberek hiúságának, a kik történeti okleveleket hamisítanak, hanem inkább az elvakult fajszeretet törekvésének, hogy nemzetünknek ideig-óráig tartó dicsőséget szerezzenek, meg annak a kedvtelésnek is, amelyet régi emlékek koholása az ügyes utánzóban ébreszt. Nem is keltettek minálunk olyan feltűnést, mint a cseh irodalomban LINDE JÓZSEF 1814-ben «talált» *Wyšehradi éneke*, vagy HANKA VENCELnek az «ócseh előidőkől származó» felfedezései, 1815-ben a *Königinhofi*, majd a *Grünebergi* kéziratok, 1828-ban a *Görlitzi töredékek* s két évvel utóbb *Libussza jóslata*, melyeket még ma is sokan valódiaknak tartanak, bár igen heves tollharcok közben a komoly szlavisták, mint például a nagy tudományú JAGIĆ, hamis voltukat kiderítették; olyan botrányperre sem került minálunk a sor, mint Franciaországban, hol az ügyes és furfangos VRAIN-LUCAS 1861-től egészen 1869-ig gyártotta az emlékeket (Pythagoras, Mária Magdolna, Cleopatra, Nagy Károly, Rafael, főleg pedig Pascal leveleit) s ezekkel a könnyen hívő Michel Chaslest, az Akadémia tagját, vagyoniilag és erkölcsileg úgyszólván tönkretette, míg végre turpissága kisült s börtönnel lakolt érte.

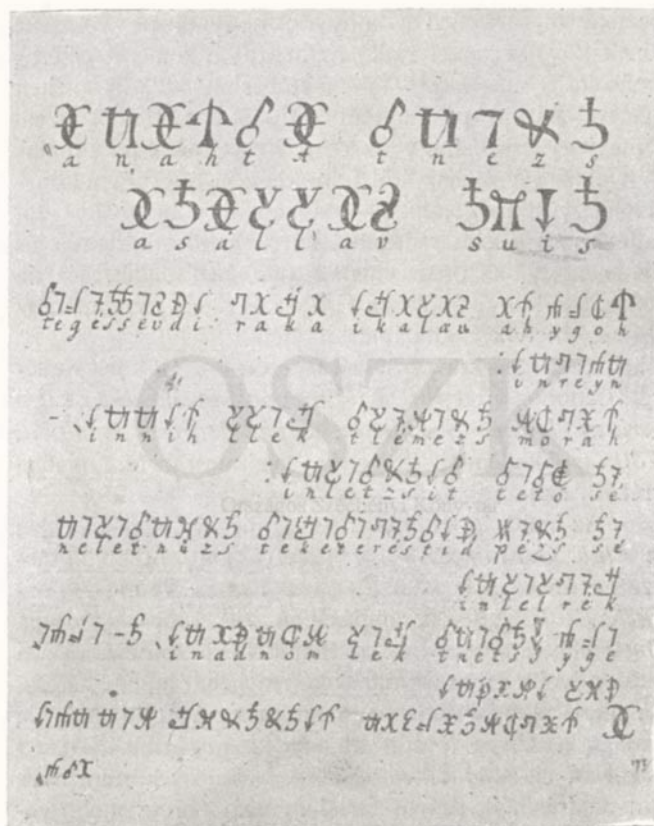
A mi koholt nyelvemlékeink a következők: 1. a koholt hún-székely betűkkel írott *gellei imádságos könyv*; 2. I. András korabeli *imádságok* LITTERATI NEMES SÁMUEL más huszonhárom hamisítványával; 3. a *turóci fakönyv* (hún-székely írású); 4. a *rohonci codex* (hún-székely írású); 5. a *Somogyi Antal-féle énekek*; 6. kétes volta miatt még a *Karacsay-codexet* is ide számíthatjuk.

*A gellei
imádságos
könyv.*

A gellei imádságos könyv. Tudtunkkal a legrégebb hamisított nyelvemlék az állítólag *Gelle* pozsonyvármegyei községből származó imádságos könyv. Eredetije (?) nincsen meg, egyik másolata a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában van (Történ. 4-rét. 38. szám) egy nagyobb Cornides Dániel-féle colligatumban; másik példánya a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, hol azt Szabó Károly megvizsgálta. Teljes címe: *«Libellus Precum quotidianarum, cuiusdam venerandi Senecionis caractere Scythico magarico Symbolum Sancti Athanasii, Orationem Dominicam, Salutationem Anglicam, Credo, Decalogum, Confiteor, et Psalmos poenitentiales continens, hebraico more a dextra ad sinistram versus exaratus, cuius alphabetum pagina sequente licet videre.»*¹ Az egész egy negyedrést összehajtott ív, hátulról számított első oldalán a cím, másodikán az *ábéce*, harmadikán szent Athanázius hitvallása, a sorok közt az állítólagos szittya-magyar írás alatt, annak latin megfelelőjével, a következő 3—8 oldalon pusztán a többi szöveg, a 9—16 oldal tiszta, beiratlan. Cornides Dánielhez ez az imádságos könyv Hájos István Gáspártól, az aradvármegyei Szent-Anna

¹ [Mindennapi imádságok könyvecskéje, mely egy tisztas öreg emberé volt; szittya-magyar betűkkel benne vannak: Szent Athanázius hitvallása, az Úr imádsága, az üdvözlég, a hiszekegy, a tizparancsolat, a gyónás és a bűnbánat zsoltárai, zsidó módon jobbról balra írva; az ábéce a következő oldalon látható.]

községi kegyesrendi iskolának egykori tanáratól került. Hájos épen *Speculum Linguae Scythico-Hungaricae* című munkájának IV. kötetét tisztázta, midőn Cetto

A GELLEI IMÁDSÁGOS KÖNYVBŐL.

Benedek, a veszprémi kegyesrendi gimnázium igazgatója, néki egy állítólag hún-szittya betűkkel írott imádságos-könyvet küldött. A könyv eredetije Kalló Antal, pozsony-

vármegyei gellei plébánosnak Cettohoz írt levele szerint egy Ketskeméthyi nevű odavaló öreg emberé volt, kitől Kalló a könyv olvasását megtanulta, sőt ábécéjét is leírta s azt 1777 tavaszán Cettoval közölte. Ez figyelmeztette őt, ügyeljen a könyvre, hogy el ne vesszen; minek következtében Kalló az öregtől a könyvet elkérte, lemásolta s másolatát 1777. október hó 20-dikán kelt levelével három példányban elküldötte Cettohoz, azzal a megjegyzéssel, hogy az öreg Ketskeméthyi még május 3-án elment volt hazúlról a mária-celli búcsúra s könyvével együtt még mindég oda van, úgy hogy ily szokatlan hosszú elmaradásából azt kell következtetnie és hinnie, hogy az öreg valahol útközben elhalt. Ez az imádságos könyv indította HAJOST egy kis munka megírására, melyben általában a hún-székely írásról s a gellei imádságos könyvről szól és szórúl szóra közli Kallónak Cettohoz írott levelét; címe: «*Monumentum Literarium Hunno-Scythicum. Stph. Hájos. Annopoli. 1780.*» [Akadémiai könyvtár kézírattára. M. nyelvt., ívrét. 3. sz.]

Az imádságos könyvet RÉVAI még valódinak tartja; az *Elab. Grammatica* I. r. 127. oldalán, sőt külön táblázaton ábécéjét is közli. TOLDY FERENC *Irodalomtörténetének* 1852-iki, II. kiadásában, 39. 1. *székely imakönyv* címen becses írás-emlékeink közé sorozza, bár a betűk mivolta »tetemes újításokon mehetett immár keresztül, mert az írásmód az új-magyarhoz van alkalmazva, s maga a szöveg a múlt századnál nem régibb.« TOLDY-ban sem az írás felfedezésének különös körülményei, sem az írásmód, sem a tartalom nem ébresztettek gyanút. SZABÓ KÁROLY azonban *A régi hún-székely írásról* szóló nagybecsű értekezésében (*Budapesti Szemle*, 1866) apróra kimutatja, hogy a gellei imádságos könyv nem egyéb koholmánytól. Megállapítja, hogy egyetlen betűje sem egyezik az ösmert és hiteles hún-székely emlékek

jegyeivel; hogy a hosszú és rövid magánhangzók meg vannak jelölve, meg a kétjegyű mássalhangzók, sőt az *y* is járja, ami mind nincs meg a hún-székely írásban. Szövege pedig szórúl-szóra egyezik a KAJONI JANOSTól kiadott *Cantionale Catholicum* szövegével (első kiadása 1676., melyet a XVIII. században számos kiadás követ.)

Ezek a belső bizonyítékokon kívül igen különös annak a Ketskeméthy nevű öreg parasztnak a szereplése, hirtelen eltűnése, szóval az írás előkerülésének külső körülményei, úgy hogy teljes biztossággal rámondhatjuk a gellei imádságos könyvre, melyet FISCHER KÁROLY ANTAL (*Hún-magyar írás*, 1889) a titokzatos öreg után «Ketskeméthy-féle imádságos könyvnek» nevez, hogy koholmány. Koholtak betűi, melyek nem másfélék, mint bármely titkosírás önkényesen alkotott jelei, koholtak a felfedezés körülményei, s talán nem vétjük el az igazságot, ha az egészet vagy Kalló, vagy Cetto rossz tréfájának tartjuk, melylyel a tudós és lelkes Hájost becsapni akarta.

Litterati Nemes Sámuel koholmányai. A legnagyobb feltűnést s a legtöbb vitára adtak okot az *I. András korabeli imádságok* néven ismert koholmányok, melyek LITTERATI vagy LITERATI NEMES SÁMUEL kezéből kerültek ki. LITTERATI NEMES SÁMUEL, kinek származását a magyar nemes családok törzskönyveiből kideríteni nem lehet, született 1796-ban (hol?). Neveléséről, iskolázásáról nem tudunk semmit. A harmincas években tűnik fel mint buzgó régiségbúvár s kortársai csakugyan Jankovich Miklós mellett, kinek kincseit jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, a legkiválóbb és szakmájában legjáratosabb régiségbúvárnak tartották. Régiségeket kutatva bejárta az országot, Ausztria határos tartományait, Olaszország északi részét azzal a szándékkal, hogy megmentse főleg a külföldre került magyar vonatkozású emlékeket az elkallódástól, Kirándulásairól ren-

*Litterati
Nemes
Sámuel.*

desen kincsekkel megrakodva tért haza és budai régiség-árús boltja telve volt oklevelekkel, kéziratokkal, könyvekkel, pénzekkel, pecsétekkel, fegyverekkel. (*Jelenkor* 1835, 55. sz.; *Századunk* 1840, 90. sz.) Régiségeinek egy része az Akadémiához, más része Jankovichhoz s innen a Nemzeti Múzeumhoz került. Irodalmilag is működött, miről bizonságot tesznek a *Századunk* 1830. és 1839-iki évfolyamokban megjelent *Antiquariusi levelek* és számos ismertetése magyar oklevelekről a *Jelenkor*, *Hasznos Mulatságok*, *Társalkodó*, *Athenaeum*, *Hirnök* című lapokban és folyóiratokban. Régiségeit dicsérrettel ismerteti halála után KELECSÉNYI JÓZSEF a *Magyarország és Erdély képekben* című folyóirat 1855-diki évfolyamában. Meghalt 1842. szeptember hó 19-dikén Komáromban, hol szintén régiségek után kutatott. (V. ö.: SZINNYEI, *Repertorium* és WURZBACH, *Biographisches Lexikon*).

Úgy látszik, az okíratokkal való foglalkozás vitte arra a gondolatra, vajon tudná-e utánozni a régi írásokat s midőn tapasztalta, hogy koholt hártýáit és levelelt a korabeli tudósok és gyűjtők, köztük Toldy Ferenc és Jankovich Miklós, valódiaknak tartják, talán inkább kedvtelésből, mint nyereségvágyból, egyre-másra gyártotta az ilyesmiket. Hamisításában elég ügyesen járt el: régi, tisztán maradt hártýákra, papírosokra írt rozsdás téntával s úgy látszik szépiafestékekkel magyar, latin, német, szláv szövegeket, utánozva a középkor gót, latin, cyrill írását; sőt még ős-magyar, tatár és kínai betűkre is vetemedett. Ezeket az írásokat azután régi könyvtáblákba ragasztva, összegyűrve és szaggatva »fedezgette és fedeztette fel« hol maga, az ő régiségbúvár kirándulásain, hol másokkal, ügyesen nyomra vezetve az illetőket. Első hamisítványát, egy kínai íráshoz hasonló jelekkel beírt lapot, már 1830-ban adta el Jankovich Miklósnak, az utolsók már halála után kerültek elő

mindenfelől. A hatvanas években MÁTRAY GÁBOR, mint a Nemzeti Múzeum könyvtárának őre kezdette összegyűjteni e furcsaságokat és az ő sürgetésére vásárolták össze a még kaphatókat «a szakmunkák pénztárából, hogy a Nemes Litterati Sámuel-féle hamisítványok lehetőleg együtt legyenek», a mint ezt egy 1876-ban vásárolt darabra írva láthatjuk. Jelenleg két nagy dobozban huszonnégy darabot őriz a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, de valószínű, hogy az 1839-ben felbukkant, de csakhamar ismét eltűnt *túróci fakönyv* és a M. T. Akadémia kéziratárában őrzött *rohonci codex* is az ő műhelyéből került ki.

Érdekes, hogy nemcsak okleveleket, írásokat koholt, hanem NAGY IVÁN, híres genealogusunk szíves közlése szerint régi ékszereket, pecséteket is. Körútjain sok régi okleveleket úgy szerzett, hogy nem pénzért vette, hanem hamis ékszerekért cserébe kapta.

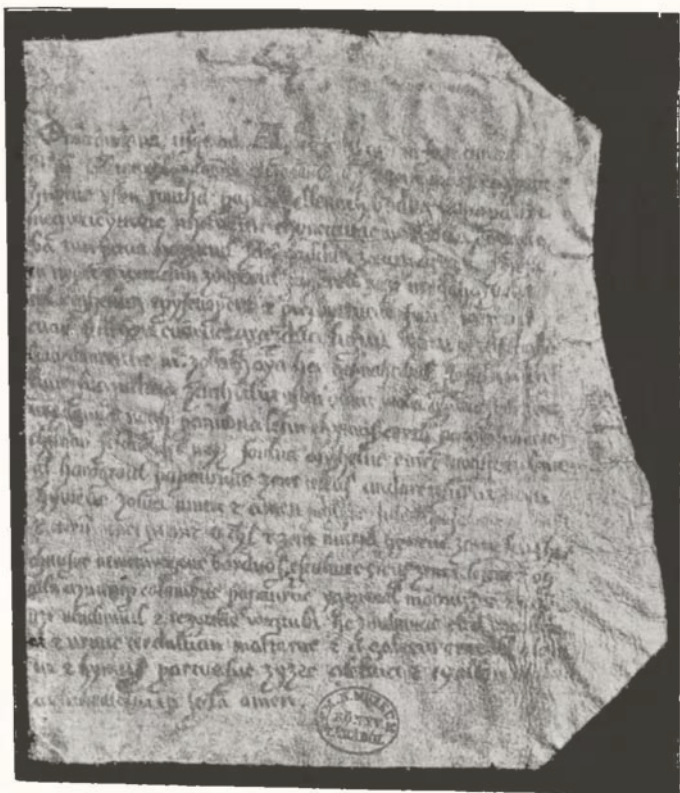
Koholmányainak ismertetését a leghíresebbel, az *I. András korabeli imádságokkal* kezdjük meg. LITTERATI NEMES SÁMUEL 1842-ben Klagenfurtban több codexet «szerezvén», «talált» köztök egy kis negyedré, hárttyára írt, 155 levelű breviáriumot is, mely a következő szavakkal kezdődik: »*Incipit cantus de sanctis per articulum anni et p. (preces) de conceptione beate virginis*« és Aranyszájú Szent-Jánoshoz fohászkodván így végződik: »*Vale vir dei et memento mei.*»

*I. András
korabeli
imádsá-
gok.*

JERNEY JÁNOS szerint, ki ezeket az imádságokat roppant buzgósággal és tudományos részletességgel fejtegette *Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából* című munkájának II. kötetében (1854), a könyv leírása a következő: »Bekötése e' könyvnek sokkal későbbkori 's megújítását árúlja el. Háta ugyanis bőrhártyával van behúzva, tábláját pedig ósnyomati latin és szláv nyelvű, vallásos dolgokat tárgyazó levelekből összeragasztott boríték képezi: minek külsejére mind a' két tábla' színén

ismét bőrhártya-boríték lőn ragasztva, oly módon, hogy a' felső, vagyis a' könyv' előlapjánali oldalán magyar, alsó vagy véglapjánali részin latin szövegű, elég homályos régi irat vehető észre; következőkép e' két külső borítéki hártya a' könyvvel, vagy annak tartalmával legkisebb kapcsolatban sem áll, hanem észrevehetőleg újabb időkben alkalmaztatott táblaborítékul.» A mennyire az írás így olvasható volt, SZABÓ JÓZSEF soproni tanár már 1844-ben a *Századunk* 7-ik számában közölte a szöveget, de hibásan. A breviáriumot Litterati Nemes Sámuel-től Jankovich Miklós vette meg, kivel JERNEY JÁNOS szerződéssel kikötötte, hogy csakis ő közölhesse és fejthesse meg az érdekes emléket. Ehhez azonban csak 1850-ben foghatott, minthogy előbb keleti utazása, majd Jankovich halála (1846), azután pedig a szabadságharc akadályozták meg ebben, míg végül a breviárium Jankovich hagyatékából a Nemzeti Múzeumba kerülvén, kifejthette belőle a két hártját és azt szórúlszóra, sorról-sorra megmagyarázva, mai nyelvre fordítva, az eredetinek hű másolatával kiadta az említett munkában. Jerney egyáltalán nem kételkedik a két hártya valóságában. Összehasonlította Szent Istvánnak 1001-ből és Kálmánnak 1109-ből származó oklevelével, külföldi XI. századi codexekkel és írásokkal. »mely egybe-hasonlítás nyomán, miután a' hártya durvaságánál fogva is kedvező ítélettel vagyok eredetisége iránt — — — ezen két darab iromány valódi, eredeti és a' diplomaticai szabályok szerint a' kor' kívánatainak mindennemű kellékeit homlokán viselő régiség. Minek következtében e' páratlan nemzeti kincsünk' eredetiségét, ha valakinek netalán eszébe jutna kétségbe vonni, vagy akárminő szellemtől ingereltetve legkisebb gyanúval illetni: annak nehézségeit 's kétségeit eloszlatni, továbbá is fölvilágosítani, minden időben késznek nyilatkozom, sőt védelmezőül föllépni legszentebb kötelességemnek tartandom.« Előszó-

val együtt magyarázatai nyolevanegy oldalas értekezéssé bővülnek ki, melyben a legnagyobb könnyűséggel siklik el a szemmel látható és kézzel fogható nyelvészeti kép-

I. ANDRÁS KORABELI IMÁDSÁG.
(Litterati Nemes Sámuel koholmánya.)

telenségek fölött. TOLDY FERENC, ki irodalomtörténetének 1852-iki kiadásában még valódinak tartja, az 1862-ikiben már «gyanús»-nak, az 1864-ikiben pedig «több mint

gyanúsna*k*» ítéli. LÓSKAY BEKÉNY az ő 1863-ban megjelent irodalomtörténetében még mint «becses nyelvkincs»-ről szól róla, épen így SZOMBATHY IGNÁC a *Tanodai Lapok* 1865-iki folyamába írt *Böngészet legrégibb nyelvemlékeinkben* című cikkében; de már SZABÓ KÁROLY *A régi hún-székely írásról* szóló nagy értekezésében (*Budapesti Szemle* 1866) határozottan hamisnak nyilvánítja, valamint TOLDY irodalomtörténetének negyedik, Gyulai Páltól javított 1878-iki kiadása is kimondja: »alig kétséges, hogy Litterati Nemes Sámuel gyártmánya«. Álljon itt mutatványúl az egyik, 21 soros hártjának (a másik 18 soros) címe és első mondata:

*Orao qudana usque ad Aplice sedis gram fide omniu
z Xpi Saluatoris regem eligenda.*

*O ihs z zent maria azzont hyweuc ysten roncha papa
ur elleneith bodug leo urc mcgwacytwac nhelueun chon-
citwac uodolba wagac ba cun futua hazuctul zeles feuldun
Zatan deug vezetesnen nypet z weutelun zoigwent pagan
eb wezt....*

JERNEY JÁNOS átírásában:

*Oratio quotidiana usque ad Apostolicae sedis gra-
tiam in fide omnium et Christi Saluatoris religionem
eligendam.*

*Ó Jézus és szent Mária asszonyt hívők! Isten rontsa
pápa úr elleneit, bódog Leo pápa úrnak. Megvakítvák,
nyelven csonkitvák, ódalba vágák bakón futva házuktól
széles földön Sátán dög vezetésén népet és véttelen szegényt
pogán eb veszt.... stb.*

LITTERATI NEMES SÁMUEL többi hamisítványa nem vált oly híressé, mert már Jankovich Miklós, ki a legtöbbet megvásárolta, gyanúsaknak, sőt hamisaknak találta s ezért nem is hozta nyilvánosságra őket. Némelyiknek írása, anyaga és rajzai valóban nagyon is együgyűek arra, hogy csak valamennyire jártas embert is elámít-
sanak; szinte úgy látszik, mintha csak előgyakorlatok

lettek volna a híressé vált I. András korabeli imádságokhoz.

A többi koholmány sorban a következő.

1. *Térképek a XV. századból*, kis negyedréttű lapok, néhol tájképekkel és címerekkel. Rajta MÁTRAY GÁBOR jegyzetei: *«Emptae e collectione II-da Nicolai Jankovich mense Januario 1852 aureo 1¹/₆. Mappae membranaceae videntur temporibus Sigismundi adscribenda esse, cum in iconismo Budensi arcis in turri praealta appareat scutum Sigismundi Imp. ac. Regis cum duobus leonibus.»*¹ 1865. július hó 14-én azután, ritka becsületességgel meghagyva az előbbi megjegyzést alája írja: *«Mappae in pergamena delineatae nimiopere suspectae mihi videntur; manum enim falsificatoris, in fabrica Samuelis Nemes Litterati plura huius modi quondam exarantis produnt.»*²

Egyéb
koholma-
nyok.

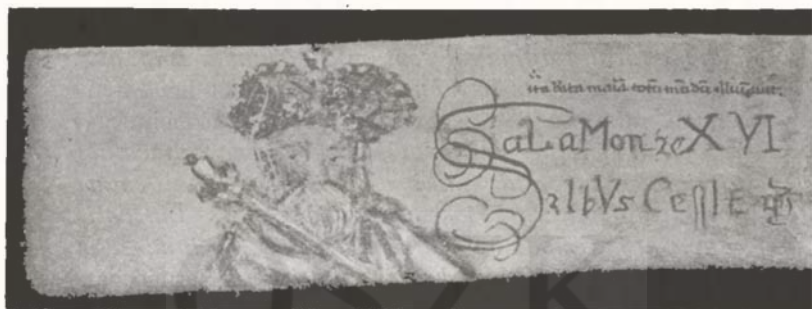
2. *Magyar képes krónika 1301-ből*. Harminchat keskeny 16-réttű hártylevél arcképekkel, városok, tájak rajzaival, latin és magyar magyarázó feliratokkal. A képek színei tarkák, élénkek, valóságos modern aquarellek. 1851. június hó 18-án vette meg a Múzeum gróf Széchenyi Lajos alapítványából Csillag Károly ügyvédől, ki azt állítólag atyjától örökölte. MÁTRAY GÁBOR szép tokot csináltatott néki és 1854. július hó 24-én nagy kegyelettel felolvasást tartott róla az akadémiában.

3. *Hungaria in Megas distincta und describitur*..... *Ludovicus Horvath kün. hung. hof. Kancelist zu Ofen 1485*. Negyedréttben német szöveggel, egy

¹ [Jarkovich Miklós második gyűjteményéből vették 1852. januáriusában, 1¹/₆ aranyon. A hártya-térképeket, úgy látszik, Zsigmond idejében írták, mert Buda várának képén, az igen magas tornyon, Zsigmond császár és király paizsa van két oroszlanal.]

² [A hártýára rajzolt térképeket fölöttébb gyanusaknak látszanak nekem; a Nemes Litterati Sámuel gyárában egykor írott számos ilyesmi ennek a hamisításnak a kezére vall.]

térképpel és a királyok arcképeivel Árpádtól kezdve; a térkép alá odaragasztva LITTERATI NEMES SÁMUEL kezeirása könyomatban. A bőrkötés első tábláján belül a következő jegyzet: «A szakmunkák pénztárából, hogy a Nemes Litterati Sámuel-féle hamisítványok lehetőleg együtt legyenek még két hasonló kézirattal együtt 5 o. é. forinton megvásároltatott. 1876. jún. 1.»

MAGYAR KÉPES KRÓNIKA, 1301.
(Litterati Nemes Sámuel koholmányából.)

Magyar képes krónika 1301-ből. MÁTRAY GÁBOR magyarázata: «A 12-ik lapon látszik az öreg Salamon vagy hihetőbben atyja I. András király képe; mellette ujjabbkor, talán XIV. vagy XV-dik századi chronostichon SALAMON REX VIRIBVS CESSIT REG (num). E fölött régi apró betűkkel e szövegirat: »ila b'ala maia tolu mudu illuaviil.« (ila beata Maria totum mundum illuminaviil). A chronostichon 1173-ra mutat.»

4. *Selmecebányai codex* a XVI. századból. Kis 8-rét. 1857-ben vették Raitsits Ferenc ügyvédtől, ki állítólag Litterati Nemes Sámuel veje volt, több más kézirattal. Colligatum: imák, jegyzetek Selmecebánya város számadásaiból, magyar versek. MÁTRAY GÁBOR ráírta: «A 15—68. lapokon lévő magyar töredék s a közbeszótt magyar versezet gyanúsaknak s ujjabbkori író gyártmányának látszik lenni; miután a versezetben

újabbkori írók, szóllásmódok s olly családnevek fordulnak elő, melyek sem Broderics munkájában «de proelio ad Mohács» nincsenek, sem a mohácsi csata évében ismereteseek nem voltak p. o. Eszterházy, Teleki.»

5. *Speculum celebrorum Hungarorum*. 4-rét. Magyar királyok és kiváló férfiak arcképei, tizenegy nagy negyedrért levélen, állítólag a XV. vagy XVI. századból. Rajta Mátray következő jegyzete: «*Ex Rád (Cottus Nógrád) Budam in manus D. Jos. Szabó devenit; a quo e fundatione Széchenyi 10 flnis redemptum. 1857. Codex hic mihi quidem suspectus, a heredibus famosi quondam Antiquarii Samuelis Nemes Litterati comparatus, ob conspectum etiam huiusmodi fabricatorum cognitionis causa facilius assequendum retinendus esse censebatur.*»¹

6. *Theatrum heroh. celebrum hungarum*, az előbbihez hasonló tartalommal, nagyon együgyű hamisítvány.

7. *Képes codex*, kis 16-rét, a 3. alatt említett térképekkel vásárolták meg 1876-ban.

8. *Az Esterházy család némely tagjairól s a fraknói vár egykori jövedelmei*. Festett címerekkel. Nagy 4-rét. Megvétetett 1858. L. N. S. örököseitől.

9. *Kinai írás* negyedrért hártján. Alján ezek a szavak: «Ezt a Pogán írást a Toroczkoí jukba lelte a fiam 1702 esztendőben.» Hátsó oldalán pedig: »Az 1830 esztendőben Pesten Litterati Nemes Sámuel gyűjteményéből szerzém ezen másoknak megtsalására tudatlanúl koholt és ezen felírással jegyzet levelet: Ezt a Pogán írást stb. (l. fent). Melynek hamis voltát a bór

¹ [Rád nógrádmegyei községből került Budára, Szabó József úrhoz, kitől a Széchenyi-alapítvány 1857-ben 10 forintot megvásárolta. A codexet gyanusnak ítéltm, összehasonlítva a néhai hírhedt régiségárús, Litterati Nemes Sámuel hátrahagyott koholmányaiával; az ilyes gyártmányok könnyebb felismerése végett megőrizendőnek véltük.]

is, melyre az írás igen késői vízfestékekkel tudatlanul mázoltatott és könyvnek borítékja jeleit fenntartotta nyilván bizonyítja. Id. Jank.[-ovich] Miklós.»

10—11. *Két cyrill írású oklevél*, az egyik függő pecséttel.

12. «*A n. népi nemes Német* Aliter Tankó familiának Armálissa 1626-ból.»

13. *1590-ből eredő okirat*. Simon Benedek Körmen városának főbírája és a tizenkét esküdt bizonyítja, hogy Taba András Forján Andrástól három holdnyi földet vett 6 forinton és 40 pénzen. Papiros, vörös-zöld selyemzsinórú nagy városi pecséttel.

14. Nagy ívrét papírlap olvashatatlan írással. Hátsó oldalán a következő jegyzés: «Ezen átkozott írást a Cilleji várba kaptam. L. N. S. 1839.»

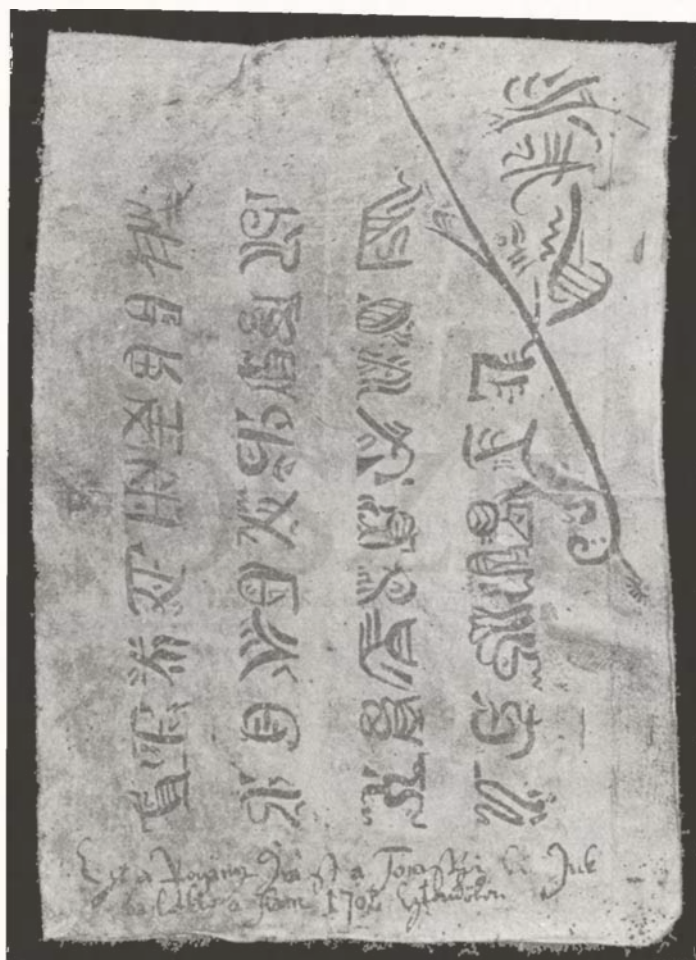
15—16. Két kis tizenhatodréti hártya codex. A borítópapíroson MÁTRAY GÁBOR jegyzése: «Néhai Literati Nemes Sámuel budai gyárában csalásra készített, s régiség álszínét viselő képes kézirat két példánya. Beosztották a kéziratok gyűjteményébe. 1874.»

17. *Kajtan tatár kán menedéklevele*. Hártya. Hátsó oldalán a következő látszólag kétféle kéztől eredő jegyzések: «*Assecuratoriae a Principe seu Chano Tartarorum nomine Cajtan lingua hungarica. 1243.*» — «*Inlegibilis.*» — «*Jankovich. A° 1837.*»

18. *Kadán tatár kánnak* a kolozsvári, deési és beszercei várnagyokhoz intézett, 1242-ben kelt latin nyelvű parancsa (jevlik) alul aláírás helyett *tugra*-szerű kezijegy: *temga*. Negyedréti hártya, égés helyével; az írás nyolc sor. Jankovich gyűjteményéből került a N. Múzeumba. JERNEY JÁNOS rézmetszetű másolattal és bő magyarázattal közölte a Tudománytár 1842. évfolyamának 321—350. lapjain.

19. *Ősmagyar írás* keskeny hártyaszalagon.

20—21. Két régi magyar nyelvű levéltöredék.

KINAI ÍRÁSOS HÁRTYALAP.
(Litterati Nemes Sámuel koholmánya)

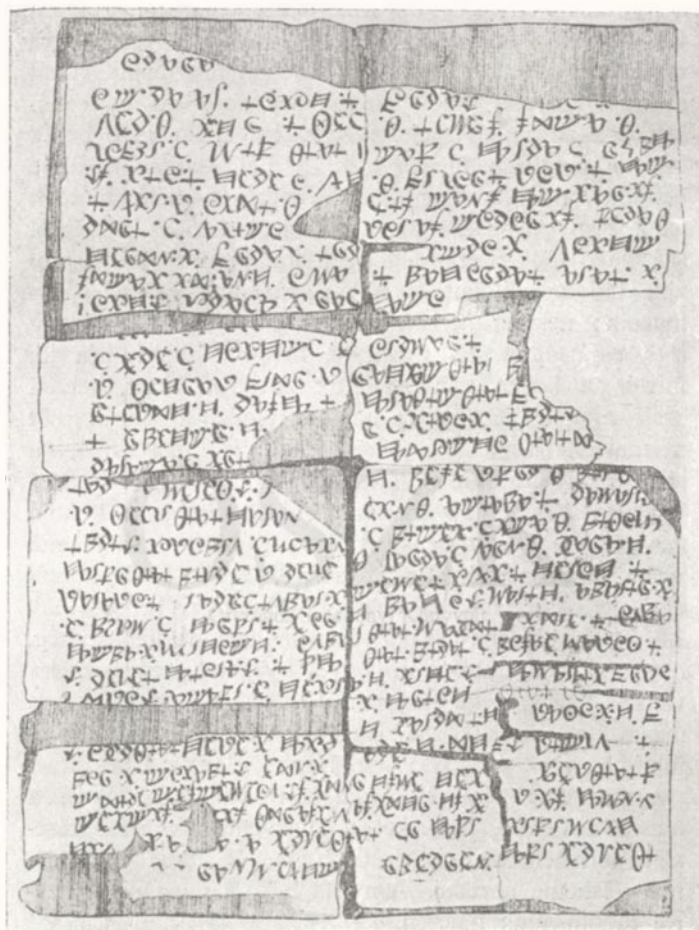
22. *Nagy Károlynak* 802-ből való oklevele.

23. *IV. Bélának* 1266. aug. hó 7-én kelt oklevele, keskeny hártya. Raitsits Ferenc ügyvédtől vették, 1857.

24. *A győri káptalan* nyugtatványa valami Nagy család okleveleinek átvételéről 1347. Keskeny hártyszalag. Raitsits Ferenctől 1857-ben.

*A túróci
fakönyv.*

A túróci fakönyv. 1839-ben hírlapi értesítés folytán JERNEY JÁNOS figyelmessé lett egy hírre, mely szerint Túrócvármegyében valami hún-székely betűkkel írott oklevél bukkant föl. Utána kérdezősködve a dolognak Cherven Tamás szentkereszti plébános, később besztercebányai apátkanonok, megküldte az írás másolatát és a Bél Mátyás-féle hún-székely ábécé alapján megfejtett olvasását is; később az Akadémia megkeresésére eredetijét is. Cherven Tamás előadása szerint 1839-ben akadt rá a túrócvármegyei Stubnya fürdőben Jezerniczky István vármegyei adószedőnél, ki azt állította, hogy az okiratra az ősrégi Raksányi család levéltárában akadtak rá. Az okirat sötétbarna nyírfahéjra (*Betula alba*) van koromfekete téntával írva, éles «író-tollra valló vonásokkal.» Az avúltság miatt a 21 centiméter magas és 13 centiméter széles nyírfahártya öt külön darabra szakadozott. Tartalma 127 személynév, ezek közül 56 előfordul a Bebek Imre országbírótól 1391-ben kiadott Túróc-vármegyei regestromban. Személyneveken kívül csak a következő hat szó fordul elő benne: *vétizlő nemeknek, fia, fiai, én, vétiza*. JERNEY JÁNOS ezt is kiadta magyarázatokkal és másolattal: «*Közlemények a hún-székely betűkkel írott Túrócvármegyei régiségről*», *Tudománystár*, 1840, de a különben igen könnyen hívó és hamar lelkesedő tudós nem mer az emlék valódiságáról határozott nyilatkozatot tenni. TOLDY FERENC szerint azonban: «legnagyobb régiségre mutat és leghitelesebbnek látszik».

A TÚRÓCI FAKÖNYV. (A Tudománytár másolata után.)

SZABÓ KÁROLY idézett értekezésében *A hiin-székely írásról* (Budapesti Szemle, 1866) alaposan kimutatja koholt voltát: gyanús maga az irat anyaga,

a nyírfahéj; gyanús az írás élessége, a mi író tollra vall és koromfeketésege, mintha csak egészen fris; volna; valószínűtlen, hogy Túrócban használták volna a székely írást, holott az összes források és emlékek csakis Erdélynek székelységére utalnak; a betűk mivolta pontosan megegyezik, a Bél Mátyás közlöttes betűkkel, melyek már gömbölydedek s nem tüntetik fel a régi rovások rideg vonásait; még az 1501-ből származó Csik-Szent-Miklós-i fölírat betűivel sem egyezik, holott állítólag a XIV. századból kellene származnia; nem ösmeri a nyírfa hártya a hún-székely írás sajátosságait, hogy az *e* hangot ritkán írja ki, mivel az benne van a betűk nevében, *ezer* helyett csak *zr*-t ír; ez pedig az *e*-t mindenütt kiírja, sőt a mai kétjegyű mássalhangzókat is, melyeknek a hún-székely írásban egy jegyök volt; az egész iratban egyetlen összefüggő mondat sincs, mintha a koholó nem bízva nyelvtörténeti tudományában, nem merte volna írni; az előforduló *vétizlő*, *vétiz* pedig koholt szavak, okleveleinkben *vitiz* (1248), *vitez* (1268, 1296, 1300) fordul elő. SZABÓ KÁROLY szerint képtelenség, hogy ez a »thúróczvármegyei vétizlő nemeseknek« valódi névjegyzéke legyen. Ki volt készítője, erre nézve nem nyilatkozik. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy ez is LITTERATI NEMES SÁMUEL készítménye, az egész irat reá vall és rá vall az idő is, a harmincas évek, melyeket a nyelvm emlékek felfedezésének történetében «Litterati Nemes Sámuel évtizedének» lehetne nevezni. A nyírfa hártya mostani hollétéről tudomásunk nincsen.

*A rohonci
codex.*

A rohonci codex. Legfurcsább codexe irodalmunknak. 1838-ban ajándékozta volt az Akadémiának Batthyányi Gusztáv gróf 30,000 kötetnyi könyvtárával, melyet Rohoncon őriztek; innen a codex neve. Írásjegyei eddigelé teljesen ismeretlenek; bejárta már a kül-

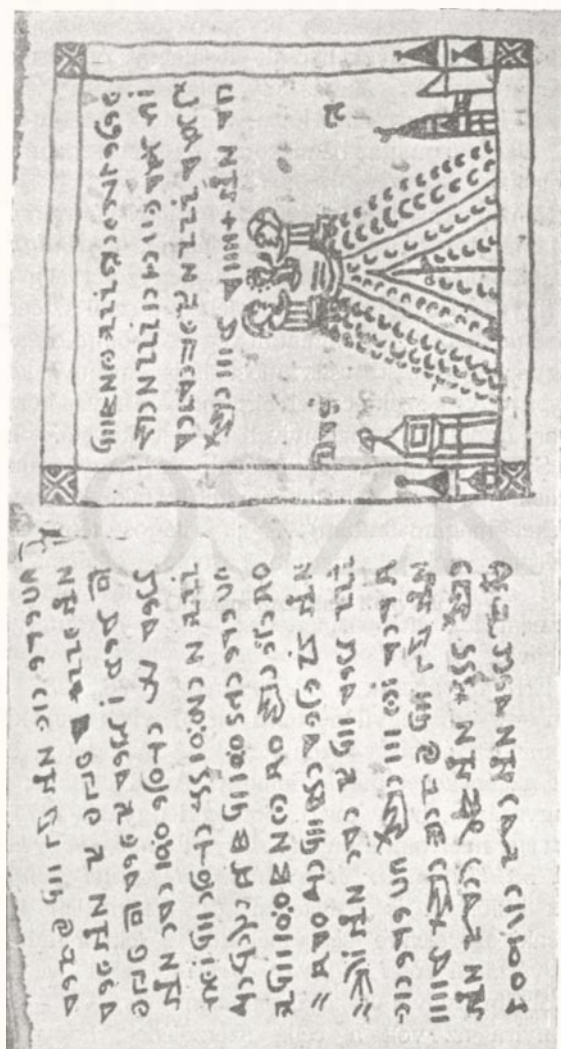
földet is, többi között JÜLG BERNÁT, az innsbrucki egyetem volt professzora, kinek ezt a codexet Húnfalvy Pál küldte meg, eredménytelenül fáradozott megfejtésén és «*Vexir-Codex*»-nek nevezte el. A codex maga tizenkettedrét 224 lap (448 oldal) bordázott papirosból áll, melynek vízjegye: csillagon függő körben kétágú vasmacska; bőrbbe van kötve; írásjegyei semmiféle ösmert íráshoz nem hasonlítanak, s a mi feltűnő és erős bizonyíték hamis volta mellett, hogy tízszeresen is felülmúlja az ábécék betűinek számát és látszólag akárhányszor minden következetesség nélkül sorakoznak egymáshoz, úgy hogy a megfejtéshez egyetlen pont nincs, melyre támaszkodni lehetne. A közönként előforduló rajzok, melyekből imádságos könyvre lehetne következtetni, olyan együgyűek s minden határozott jelleg nélküliek, hogy ezek is csak koholt volta mellett bizonyítanak. Az írás anyaga is úgy látszik nem valami fakó ténta, hanem szépiaszerű festék. Furcsaságáért megemlíthető, hogy SZABÓ JÓZSEF volt soproni tanár *A magyar nyelv keleti emlékei* (1844) című könyvében: «zend-avestai magyarságúnak» tartja a rohonci codexet.

A codex jeleit rendszerbe igyekezett szedni NÉMETHI KÁLMÁN (*A Rohonci codex abc-je*, írta Magyar Nevelő. Budapest, 1889. Akad. Könyvt. kéziratára: M. Cod. 4-rét. 30. sz. és *Ősírásunk olvasásterve* Akad. Könyvt. kéziratára: M. Nyelvt. 16-r. 21. sz.), roppant fáradtsággal, de eredmény nélkül. SZABÓ KÁROLY idézett értekezésében azt mondja: «Ezen codex is, valamint a Jerney által igaz gyanánt árult I. András király korabeli két magyar imádság, melyek kézzel fogható koholmányok, a koholási készségéről és ügyességéről ismeretes Litterati Nemes Sámuel kezéből került.» Bár nem tudjuk, honnan került ez a codex a Batthyányi-könyvtárba és hogy Szabó Károly mire alapítja véleményét,

ezt mégis valószínűnek kell tartanunk, annál is inkább, mivel FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ *A szellemi élet az Árpádok alatt* című értekezésében is (Abafi, *Figyelő* III. köt. 31. l.) következőképen nyilatkozik róla: »Gyanússá teszi e könyvet már csak az is, hogy az András-korabeli imák által szomorú hírre vergődött *«maledictae memoriae»* Litterati Nemes Sámuel kezéből került ki.«

*A Somogyi
Antal-féle
énekek.*

A Somogyi Antal-féle énekek. 1873-ban jelent meg Aradon Réthy Lipótnál egy 106 oldalas 8-rétű könyvecske: *Régi magyar énekek* címmel, s ugyanabban az esztendőben Pesten is Schlesinger és Wohlauser cégnél ugyanily címmel 45 oldallal; címlapjára ez volt írva: Közzéteszi SOMOGYI ANTAL. Előszavában elmondja a «közlő», hogy Bécsben több más latin könyvvel együtt szerezte meg CICERO *De officiis* 1582. évi kiadását. Ennek a könyvnek nyomtatott levelei közé jegyzetekre való levelek voltak kötve, a papiros minősége után ítélve XVI. századbeliek. Ezeknek egy részére volt írva a szóban forgó könyv tartalma *székely betűkkel*, a melyek Bél Mátyás közölt jeleihez hasonlóak. Az énekeket valami Kova Áron jegyezte fel s azért SOMOGYI ANTAL «KOVA ÁRON könyvé»-nek hívja az egészet. A közlés összesen száznégyszáz ének, van közte tíz lapnyi, meg nyolc-tíz sornyi költői elbeszélés, lantos és tanító költemény, melyek magyar történeti tárgyakról szólnak Húnor és Magyartól kezdve egészen a mohácsi vész utáni időig; szerepelnek a magyarok ősei, vezérei, királyai. Szerzőik eddigelé ismeretlenek: Hátszegi Pál, Zalai Péter, Székely Lajos, Pécsi Vitéz Mihály stb.; sok költemény alatt csak *H* betű van, a mi *hegedőst* jelent. A költemények nyelvezete ódon zamatú (?), számos vagy inkább számtalan eddig ismeretlen szó és szólás, miket SOMOGYI ANTAL zárójelben megmagyaráz. A két könyv roppant feltűnést kelthetett volna, ha megjelenése után rögtön a *Budapesti Szemle* (1873. III. kötet, 221. o.)

A RHONCI CODEX EGY LAPJA.

rá nem olvassa, hogy: «A könyv csupa vakmerő mystificatio. E régi énekekben oly szók és szófordulatok vannak bőven, melyeket csak Kazinczy óta ismer a magyar nyelv. Az ámítás oly világos, hogy iskolás gyermek is észreveszi. Hogy a kiadót szedte-e rá valaki, vagy ő maga hamiskodik, ez keveset tartozik a dologra.»

Nemsokára a *Reform* 1873., 276. számában DR. MÁRKI JÓZSEF, nagy jámborsággal, a *Budapesti Szemle* rövid, de megsemmisítő megjegyzését alig méltatva figyelemre, nagy lelkesedéssel síkra száll az énekek valódisága mellett: «Bámulattal vegyes örömmre ragadják a magyar olvasót, ki csak most látja, mennyi költői, mennyi nyelv- s szókincscsel birt már a Mátyás-korabeli magyar irodalom s mennyivel az azt követő.» Égig emeli Somogyi Antalt, ki közzétette és magyarázta »a tömérdek utánjárással birtokába került fakó kéziratokat (melyeket magam láttam)....»; »világos tény, hogy sem Kazinczy előtt, sem után hasonló irodalom, minő a *Régi magyar énekek* irodalma a tudós világ tudtával nem létezett.« Ismertetését néhány mutatóvánnyal bővíti.

Erre ugyancsak a *Reform*nak 1873., 287 számában —s —r jegyű névtelen bíráló világosan kimutatja, minden állítását bizonyítékokkal támogatva, hogy ezeket az énekeket maga Somogyi Antal csinálta, meg is magyarázza, hogy miért. Somogyi ugyanis 1871-ben kiadott egy nyelvtani munkát: *A nyelv huszonnégyszázhangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről*. Ezt a különben is érthetetlen és értelmetlen könyvet senki figyelemre sem méltatta s ekkor adta ki kevés vártatva *Régi magyar énekei*-t, ezzel «a sületlen koholmánynyal — írja cikkében —s —r — nem is annyira az volt a célja szerzőjének, hogy általa az éles elméjű kommentátor, a fáradhatatlan kutató

hírére tegyen szert, hanem inkább az, hogy elméjének lázas állapotában fogant elméletét, mely a *Nyelv huszonnégyszázötven hangjáról* című művében van lerakva, de melyet a kritika, noha már két éve, hogy megjelent, könnyen érthető okokból figyelmére sem méltatott, a régiség nymbusával vegye körül, s a mit különben megszerezni nem tudott, az óság szavával és tekintélyével nyerje meg neki az anynyira hiányzó hitelt.» Ehhez a világos és minden szavát Somogyinak idézett munkáiból vett példákkal bizonyító bírálatához nincs mit hozzátennünk.¹

A koholmányok eredeti «fakó» lapjait úgy látszik maga a szerző semmisítette meg; a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában azonban van egy Somogyi-féle koholt kézirat (Hung. fol. 933), ívrétű füzet, sok lap kiszakítva, melyben periratok közt három «Régi magyar historiás ének» van: «A tizenkét királyról», «Attila vendége» és Váradi Péter hegedűs meséje: «Láttam vajki nagy szúnyogot.» Ezek azonban nincsenek székely írással írva, hanem «elfakult téntájú» latin betűkkel.

Álljon itt végül a «Régi magyar énekek»-ből egy mutatvány, SOMOGYI ANTAL fordításával:

(Az eredeti szöveg).

(Mai nyelven).

*Más ugyan Magyar inak
első üsírül.*

*Más (t. i. ének) szintűgy Ma-
gyar ivadéknak első őseiről.*

Kamad hevi földin lött
Üs Kam — öm gyöngy szó-
[mibül]

Kamad heves földön lött
Ős Kam — származott gyöngy
[forrásból]

Gyöngyi zou vala Kam.

Gyöngyös zománcú vala Kam.

¹ Sajnos, DANKÓ JÓZSEF kitűnő *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae* (Budapest, 1893.) könyvébe is belekerült egy SOMOGYI-féle koholmány: *Hymnus de S. Ladislao vernaculus*. (kezdete: «Megi verte szent László királ a rút tatárokat», 397. l.)

Megi szerette Emü,

Nap sajátának lánya.

Összeszerekedtenek . . . stb.

Megszerette Emü,

Nap sugárzatának lánya.

Összekeltek . . . stb.

A *Karacsay-codex*. Az országos régészeti és embertani társulat 1888. március hó 27-én tartott gyűlésén KIRÁLY PÁL tanár több más emlék kíséretében egy hún-székely betűkkel írott codexet mutatott be, mely állítólag a fiúi ágán 1880-ban kihalt Karacsay család birtoka volt, a miért is róla nevezte el a könyvet. A 68 lapból álló negyedréti alakú kézirat TREUTLER JEROMOS-nak Marburgban, 1606-ban kiadott jogi munkája elé, közé és utána van kötve. Tartalma 54 hegedősének, KIRÁLY PÁL vélekedése szerint a XVI. és XVII. századból; az írás több kézre mutat; a könyv lapjai több helyen ki vannak égetve. Nyelve, szavai, sőt mondatai állítólag tiszta magyarságúak és igen sok ősmagyar(?) szó fordul elő benne, úgy hogy FISCHER KÁROLY ANTAL (*Hún-magyar írás*, 1889) egy régiebb könyv másolatának tartja. Ő is, KIRÁLY PÁL is azt hiszi, hogy ez a codex az a magyar írású könyv, melyről KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY *Hungaria illustrata*-jában szól (Ultrajecti 1655; 21 old.), s a mely a debreceni könyvtár égeése alkalmával eltűnt, és már BÉL MÁTYÁS is hiába kereste 1718 körül. Minthogy a könyv tartalma eddig nyilvánosságra nem került, legkiválóbb codex-ismerőnk, VOLF Györgynek véleményét kell elfogadnunk, ki a kéziratot szintén csak koholmánynak tartotta.

II.

A KOCSI.

A *kocsi* szónak maholnap már egész irodalma lesz. A hangyaszorgalmú CORNIDES DÁNIELTŐL kezdve, kinek az adatok legnagyobb részét köszönhetjük, egészen máig nagy számú értekezés és cikk foglalkozik a *kocsi* eredetével.¹ Egy része tagadja a kocsinak magyar származását, másik része pedig a nyelvi és történeti adatokra támaszkodva valónak, vagy legalább is igen valószínűnek mondja, hogy a kocsi maga *Kocs*, komárommegyei helységtől vette nevét s hogy neve a magyarból ment át az idegen nyelvekbe is. (Német *kutsche*, francia *coche*, spanyol *coche* (ejtsd *kocse*), olasz *cocchio*, angol *coach*, lengyel *kocz*, cseh *koč*, szlovén, kis-

¹ A legfőbb források a következők: CORNIDES DÁNIEL: *Beweis, dass die Kutschen eine ungarische Erfindung* etc., *Ungarisches Magazin* N. 15. Pozsony, 1781.; *Nachtrag einiger Bemerkungen vom ungarischen Ursprunge der Kutschen*. Ung. Mag. II. 412. 1782.; *Nachlese einiger Bemerkungen* etc. *Ung. Mag.* III. 221. 1783. — JOHANN BECKMANN: *Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*. Leipzig, 1782. III. kötet. 390—428 oldal. — RIEDL FRIGYES: *Kocsi. Nyelvőr*. XI. 103. — SZAMOTA ISTVÁN: *A kocsi. Nyelvőr*. XXIV. 554. — PÁPAY JÓZSEF: Egy dunántúli nyelvjárás-sziget. *Nyelvőr*. XXV. 207. — PRIKKEL MARIÁN: A kocsi eredete. *Egyet. Phil. Közlöny*. XXI. 53. — KROPF LAJOS: Még egyszer a kocsiról. *Egyet. Phil. Közlöny*. XXI. 254. A görög és római kocsikról írt JOH. SCHEFFER: *De re vehiculari*. Francofurt, 1671. (rajzokkal.)

orosz *kočija*, szerb *kočije*, flamand *goetse*, svéd *kusk*, oláh *kocsie* stb.) Előre is meg kell jegyeznünk, nem arról van szó, hogy ennek a kerekas járóműnek fel-találása magyar, hiszen ez ellen szólnának már az egyip-tomi emlékek képei, Homeros költeményei s a nagy-számú latin név is, hanem arról, hogy ennek bizonyos könnyű fajtája, melybe rendszeren három ló volt fogva, mint személyszállító eszköz a XVI. században Magyar-országból terjedt el egész Európában és vitte így magá-val nevét is a többi nyelvekbe.

Ennek bizonyosága először is az, hogy a kocsit Magyarországon sokkal korábban használták mint külföldön. Míg Európa többi államában a XVI. században csak fel kezd tűnni s még mindenütt a csodálat tárgya, úgy hogy a történetírók érdemesnek találják felemlítését, addig minálunk már a XV. század végén s a XVI. elején annyira közönséges dolog, hogy 1523-ban már törvény is szabályozza szertelen használatát. Így Német-országról JOHANN PETER LUDEWIG: *Vollständige Erläuterung der gülden Bullen* című munkájában (a XVII. század végén) ezeket mondja (II. r., 259. l., 1. jegyzet): «... von Kutschenfahren die alten Deutschen vor den XVI-en Jahrhundert nichts gewusst haben...» és a II. r. 569. l.: »Und deswegen sind die Karossen vor noch nicht hundert Jahren so seltsam gewesen, dass sich die grössten Höfe und Städte mit einer einzigen beholfen. Welche der Stadtrath meistens gehalten, und bey üblem Wetter, zu Kindtaufen, Trauungen, Hochzeiten, Gastmahlen, und bey andern vorfallenden Gelegenheiten fürs Geld jedem geliehen hat. Ja ich erinnere mich eines grossen Churfürstlichen Hofes, in welchem noch vor 40 Jahren eine einzige sogenannte *Hofkutsche* gehalten, und die Staatsminister, wenn es übel Wetter, zu Rathe geholet worden, weil keiner unter denselben Pferd und Wagen

gehabt hat.» Nyilvános ünnep alkalmával pedig, két történetíró tanúsága szerint, LUDOLF *Electa juris publici* V. p. 417 és MOSER *Deutsches Hofrecht* II. p. 337, 1613-ban jelennek meg a kocsik, mikor egy birodalmi ünnepen a követségek kocsikon vonultak be Erfurtba.

Franciaországban a kocsi csak I. FERENC († 1547) uralkodásának utolsó idejében jelenik meg. JAC. AUG. THUANUS (*Historia*, London 1733. VII. k. 88—89. l.) azt írja, hogy I. Ferencen kívül csak négynek volt kocsija: a királynénak, Laval de Bois *Dauphinnak*, *Diana* angoulêmei hercegnőnek és *Cristophe De Thou*-nak. Ösmeretes IV. HENRIK (1589—1610) levele, melyben írja: «*Je ne saurois Vous aller voir aujourd'hui, parce que ma femme se sert de ma coche.*»¹ (*Variétés historiques, physiques et littéraires*. T. II. p. 96.) Az első hintó, azaz szíjjon lógó kocsi M. ROUBO szerint (*L'Art du Menuisier*. 1771. Chap. I. p. 457) az volt, melyen XIV. Lajos vonúlt be Párisba a Pont Neufön át; képét is közli idézett munkájában.

Spanyolország első kocsiját három író is említi. AVILA Y ZUNIGA 1548-ban megjelent emlékiratában, hogy V. Károly az 1546—47-iki háboruban «... *se puso a dormir en un carro cubierto al quel en Hungria llaman coche, el nombre y la invencion es de aquella tierra*» [... lefeküdt alunni egy fődött szekérbe, melyet Magyarországon *coche*-nak hívnak s melynek neve is, kitalálása is arról a földről való.] Ugyanezt mondja RICHARD TWISS Portugálban és Spanyolországban tett utazásáról írt könyvben (németül, Lipcse 1776.): «1492-ben játszották az első komédiát Spanyolországban és 1546-ban látták az első kocsit ugyanitt.» FRIEDRICH

¹ [Én nem látogathatom meg ma, minthogy feleségem használja a kocsit.]

HORTLEDER XVI. századbeli történetíró pedig írja *Vom deutschen Krieg* című munkájában p. 613: »*Der Kaiser Karl V. legte sich weil ers Podagra hatte in einen ungarischen Gutschwagen schlafen.*«

Angliában is csak a XVI. század végén kezdik a kocsit használni. A. ANDERSON írja (*Historical and chronological deduction of the origin of commerce* etc, London 1764, p. 421): »*In the same year (1580) the use of coaches is said to have been first introduced into England, by Fitz-Allen, Earl of Arundell.*» [Állítólag ugyanabban az évben (1580) hozta be a kocsi használatát Angliába Fitz-Allen Arundell grófja.]

Még kétszer ennyi adatot említhetnék, melyek mind azt bizonyítják, hogy a kocsinak, mint személyszállító járműnek, használata külföldön csak a XVI. század közepe és vége óta ösmeretes. De nézzük már most hazánkat.

Történeti adatok bizonyítják, hogy a kocsi minálunk már a XV. század végén nagyon ösmeretes dolog volt. Kettő kivált Mátyás királyra hivatkozik, sőt az egyik a kocsi feltalálójának is mondja. LISZTHI JÁNOS, veszprémi püspök és kancellár († 1577) SAMBUCUS JÁNOSTól 1568-ban kapta Bonfinius egy példányát. Ebben egy helyt (dek. IV. lib. 1) Mátyásról ez áll: »*Aurigatione assidua usus.*» Ehhez Liszthi a lap szélére jegyzi: »*Bizony kochis nem vólt. Romanus enim ille mos iam olim tum desierat, nisi forte dicere velit, curru kochy vectum, cuius Rex inventor fuit.*» HELTAI GÁSPÁR pedig Krónikájában azt írja Mátyásról: »Ahova megyen vala, mint-ha röpülne. Koczis postán egy nyihány száz mélföldic el-ment, czac keues napic.« Ezek azonban nem eléggé megbízhatók, minthogy már-nem egykorúak és valószínűleg csak hallomásból beszélnek. Annál kétségbevonhatatlanabbak azonban azok a számadások, miket ZSIGMOND pécsi püspök és DOMBI IMRE

királyi kincstartók vezettek 1494—95-ben: *Registrum omnium proventuum Regalium 1494—95*. (Idézi ENGEL történetében, CORNIDES, PRIKKEL i. h.)

«Kocsy»-ról szól:

1—2. 1494. *Prima die Maji, ad Mandatum Regiae Majestatis missa sunt ad Wyssegrad poma Narantia dulcia et acerba per unum kochy, Domino Regi, empti flor. III. den. 24. Per eundem kocsy misse sunt lucerne et candeles parvas Domino Regi ad Wyssegrad. 3. 1494. Eodem die (29 Octobris) pro kocsy, qui praefatum Nicolaum cum praefatis rebus duxit Waradinum, dati sunt fl. VI. 4. 1494. XIX Novembris. Nicolao Litterato cum certis Subis et praefatis poma narantiis et aliis rebus ad Ream Mattem, ad Petrum Varadiny vel ubi repererit, pro expensis dati sunt fl. V. pro kochy iterum fl. V.*

Currus kochyról szólnak a következő adatok:

1. 1494. *Prima die Februarii misit Dominus meus ad Zent Gerghwara Casparum Allemannum, pro portandis pecuniis Regiae Matti, cui pro expensis, et ad currum kochy dati sunt fl. XII. 2. 1495. Eodem die (I. Aug.) missi sunt per Ream Mattem Iwan Slesak aulicus, et Praepositus Pragensis, nec non Mgr. Jacobus Bombardarius Regiae Maiestatis in tribus Curribus Kochy, in Nandor Albam et Sabach etc. 3. 1495. XXX-ma die Septembris, Jankoni Familiari Domini Thesaurarii, ad Dicatorem Comitatus Zempliniensis per unum Currum Kochy pro pecuniis misso, pro expensis et vectori dati fl. VI.*

Magáról a kocsiról: *kochy, curriker kochy* vagy *curriker de Koch*:

1. XV. Februarii. Matheo *kochy*, qui in negotio Re. Mtis duxerat Thobiam et Georgium Banfy ad Westprimium, dati sunt: fl. VI. 2. X. Martii. *Curriker de Koch*, qui ad relationem Korlathkny transiui

pro boletis, dedi: fl. VI. 3. Prima die Maii. ... cui kochy pro expensis et laboribus datus est fl. I. 4. XXVI. Julii. Matheo kochy, qui duxerat res Regie Mts et reduxerat bina vice ad Thatham et huc Budam... dati sunt: fl. IV. 5. Feria III. prox. post fest. b. Barnabe apostoli: Luce curriifero kochy, qui Matheum Pothony et Urbanum Soos ad Posegam duxit et reduxit, pro mercede dati sunt in bonis per 2-os fior. 25. 6. Fer. V. prox. ante fest. b. Johann. Baptiste: Quinque curriiferis kochy, qui Duum cancellarium Strigouium missum duxerunt, soluti sunt fl. XXV.

Végül még a kocsisló: *equus kochy* is előfordul: 1495. *Eodem die (VII Octobris) ad equos kochy, super quo curru famulus ipsius Bradach pro prae-fatis lucernis venerat, ad emendam avenam dati Den. XXV.* Ugyanezt a kifejezést találjuk KECHETY MARTON veszprémi püspök 1546-ból származó naplójában is: VII. Aprilis: *Equi kotsi a fratre adducti.*

Tehát már a XV. századból tizennégy biztos adat. A XVI. század pedig még ennél sokkal több adatban bővelkedik, melyek nagyrészt nálunk járt idegenektől származnak, kik előtt a kocsi teljesen új dolog volt. JOHANNES CUSPINIANUS (Spieshammer), MIKSA császár orvosa és tanácsosa, ki öt év lefolyása alatt huszonnégyszer járt Magyarországon követségben, írja naplójában: *Diarium de congressu Maximiliani I. 1515.* (L. BÉL MÁTYÁS: *Adparatus ad hist. Hungariae.* Dec. I. Monum. VI. p. 292.): «*Vehebantur multi hungarorum in curribus illis velocibus, quibus nomen est patria lingua Kottschi.*» RICCARDUS BARTHOLINUS, *Odeporicon 1515:* «*Hamburgium partim vehiculis, quorum usus frequens in Pannonia est.*» Az 1523. tc. 20 szakasza szabályozza az országgyűlési követek kocsihasználatát: «*Ex quod Nobiles unius sessionis*

per singuli capita pariter insurgere et advenire teneantur, et non in Kotsi, prout plerique solent, sed exercitantium more vel equites, vel pedites....»

A királyi kiadások 1526-iki jegyzetében ismét olvashatjuk. (közli PRAY, *Annal. Reg. Hung.*, P. V. p. 101): *«pro solutione Kotsy dati sunt in cupreis flor. 50; pro expensis et solutione Kotsy ad Viennam;.... pro solutione trium curruum Kotsy.»* LAZIVS: *Rei contra Turcas descriptio 1556* (SCHWANDTNER. *Script. rer. Hung.* II. p. 400) *«.... quippe centum rhedis Hungaricis, quos Gotschones appellant....»* HEROLD. *Rerum contra Turcas historiola. 1556.* (SCHWANDTNER II. p. 427) *«... pettoritis, quos Gotschos appellamus, curribus currisque pro vallo obmunierat.»*

De talán elég az adat erre a pontra. Nyilvánvaló ebből, hogy kocsit Magyarországon jóval előbb használtak mint külföldön. Ha ez így van, akkor, jegyzi meg igen helyesen RIEDL (i. h. 104. o.), a külföldi, legkivált pedig a német *Kutsche* névnek kezdetben sokkal közelebb kellett állania a magyar *kocsi* alakhoz, mint ma. S valóban elég adatunk is van, a mi ezt bizonyítja, s ezek annál meggyőzőbbek, minthogy épen a bajor-osztrák nyelvterületről származnak, mely szomszédos velünk. SCHMELLER: *Bayerisches Wörterbuch* és KRÜNITZ *Lexikon* idézik 1526-ból: *«der Herzogin von Bayern gotschiwagen»*; 1599-ből: *»auf ein Gotschi fahren«*; 1611-ből: *«gutschiwägen.»* Ezekén kívül LAZIUS: *Comment. reipubl. Rom. Lib. II. Edit. Francof. 1598.* pag. 267: *«Equidem exstant nobis Austriis omnes illae quatuor currus accelerati rationes. Primo namque Fiscus... etc. Manet et tertium genus, potissimum in Hungaria et Austria inferiori, quod per vehicula velocia usurpabatur et barbara voce Gotschiwagen, Gotschippferd nuncupantur.»* Ezt már BECKMANN (i. m. p. 419) is észreveszi s

ebből is következett a kocsi magyar eredetére: «*Da man in Deutschland anfänglich nicht Gutsche, sondern Gutschi-Wagen gesagt hat, so scheint die Endigungssilbe vielmehr einen Ungrischen, als Deutschen Ursprung zu verraten.*» Ime itt a szabályos hang-fejlődés is: *kocsi, gotschi, gutsch, gutsche, kutsche.*

Már most az a kérdés, vajon csakugyan Komárom-megye Kocs nevű helységétől kell-e származtatnunk a kocsi nevét? Első sorban a történelmi adatokat kell néznünk. HERBERSTEIN ZSIGMOND báró írja (*Moskoviter wunderbare Historien*, Basel, 1563) 1851-ből: «*Die vierte Rast ist sechs Meilen unter Raab in dem Dorfe Kotsi, an welchem Orte auch die fuhrleite und die wagen dieses Dorfes namen empfangen und werden gemeiniglich Cotsi genannt.*» Ugyancsak ő írja önéletrajzában, 1518: «*... fuern auf Kolsschi Wägnen die man also nent nach einen Dorf bey zehen meilen dishalb ofen.*» BRODERICS ISTVÁN a mohácsi vész leírásában írja TOMORY PÁLról: «*Ubi exploratum habuit Turcae in Hungariam adventum, non contentus id per litteras et nuncios saepe antea Regi significasse, consensis raptim levibus curribus, quos nos a loco Kotcse appellamus, vigesima martii... etc.*» SOITERUS: *De bello Pannonico 1538.* (SCHWANDTNER I. p. 341.): «*Ungarica quedam vehicula Cotia a patria dicta.*» (CUSPINIANUS: *Austria. Oratio proreptica ad S. R. I. Principes et Proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum etc.... cum enumeratione clara dotium, quibus a natura dotata est Hungaria.* p. 77: «*Age disseramus nunc de jumentis... equis et equabus: quibus celeres currus, qui vulgo kotschi ab oppido passim nominantur.*» Ez adatok szerint már a XVI. század köztudatában élt, hogy a kocsi Kocs helységtől nyerte nevét. És nincs is okunk,

miért kételkedjünk benne. *Kocs* a Budát és Bécset összekötő nagy országúton feküdt s így épen nem nehéz elképzelni, hogy annak lakossága kivált kocsigyártással és, a mit ismét a történeti adatok bizonyítanak (curripher de Koch) mint kocsisok, személyszállítással foglalkoztak; ép úgy, mint a múlt században híres volt a budakomáromi úton fekvő Nyerges-Újfalu arról, hogy az utasok legfőképp ott igazították útközben megrongált kocsi- és lószerszámaikat. A szó maga eleinte a szekérnek jelzője volt, erre mutatnak idegen alakjai: *currus kochy*, *gotschinwagen*, *carro da cocia* (DAINERO TAMÁS 1501. okt. hó 22-én kelt levelében) és a még múlt században gyakori *kocsiszekér* szó is; az alapszó lassanként elmaradt s a jelző vált önálló szóvá (V. ö. Landauer, Berline; Berliner (volle), Pariser (wurst); — tokaji, ménesi (bor); lipthai (túró), stb.)

Ha már most azt kérdezzük, milyen is lehetett eredetileg az a kocsi, erre ismét a történeti adatokra kell utalnunk. Ezek mind könnyű és gyors járóműnek nevezik: *celer*, *levis et velox currus*, melybe rendszerint három ló volt fogva (DAINERO i. h. un *carro da cocia* in uno dí e una nocte cum *tre jumente*...). Ilyennek mutatja a kocsit egy rajz JEREMIAS SCHEMEL augsburgi festő könyvében: »*Ein seer Herrlichs wollgegründs und getzierdtes Auch Nutzlich unnd scheness Chunteruet Buoch*...« 1568 fol. evvel a felírással: »*Weitter volgt hernach ein ungerische Gutsche, wie si soll geordnet ünnd mit aller zugehor gerist Werdenn.*» A kép világosan mutatja (egynehány rajzhibával), milyen lehetett az a *currus levis*: könnyű faállvány, fonott kas, tizennégy és tizenkét küllős kerekek; dereka nem függ szíjjakon, hanem a keréktengelyeken nyugszik. A *hintó*, *hintó szekér* (L. Nyelvtört. Szótár) a tizenhatodik század találmánya: már 1576-ban BORNEMISSZA PÉTER (I. Prédikációk egész esztendőre 1584, 545 old.)

arról panaszkodik: »Regen Nador Ispannacl eiert hintó szekere, Most, minden hintokat keuan.«

Pótlásúl álljon még itt egynéhány külföldi vélemény, mely a kocsi magyar eredetéről szól. MENAGE: *Les origines de la langue Française*, Paris 1650. p. 780. «Coche. Du mot hongrois Kotczy. Les coches sont l'invention des hongrois.» — NICOLAUS BERGIER: *De publicis et militaribus imperii Romani viis*. Lib. IV: «Puto ista vehicula convenisse cum nostris vehiculis, quae Coches vulgo vernacule vocamus, voce ab Hungaris mutuata, a quibus et prima eorum inventio ad nos pervenit.» — JOHNSON: *Dictionary of the english language*. London 1755. «Coach, french coche, from Kotczy, among the Hungarians, by whom this vehicle is said to be invented.» LITTRÉ: *Dictioinaire de la langue Française*. 1895: «Coche (le hongrois: kotczy ou le latin concha).» KUMMER: *Deutsche Grammatik*. 1886: «Kutsche, ungar. kocsi, Wagen aus dem Dorfe Kocs bei Raab.»

Ennyi történeti és nyelvészeti bizonyíték talán kétségtelenné teszi, hogy a kocsi valóban magyar találmány és nevét Kocs falutól vette.

III.

A MAGYAR FAUST.

Régi dolog, hogy Hatvani István, «Debrecen híres tanára», ártatlanul keveredett a bűvösség hírébe. Lehet olvasóm, a ki erre azt mondja: „hát keveredhetik valaki bűvösség hírébe *nem* ártatlanul?” A XVII. század csodatevőinek, aranycsinálóinak, lélekidézőinek és száz másféle rejtelmes embereinek története azonban azt bizonyítja, hogy e korszak némely alakját a bűvösség vádja ellen megvédelmezni nem fölösleges. Az a nagy misztikus hullám a francia forradalom előtt a kételkedő bölcselkedés reakciója volt. Csak a legerősebbek tudnak megélni hit nélkül. A múlt században még tudományos emberek is jóhiszeműleg merültek a természet ismeretlen erőinek bűvárlásába, és autoszugesztió révén gyakran szentül hitték magukról, hogy az ördöggel cimborálnak. A Casanova és Cagliostro fajtájabeli világcsalók pedig örömet vettek magukat körül varázslós nimbussal. A mi tudós, istenfélő és becsületes Hatvani Istvánunk nem tartozott e két kategória közül egyikbe sem. Soha nem hitte magáról, hogy természetfölötti erőkkkel rendelkezik; és soha nem is akarta elhiteni senkivel. Mint már *Mendemonddák* könyvemben (111. lap) megírtam, Hatvani István mint pap, orvos, professzor, természetvizsgáló, filozófus és ember egyaránt tiszteletreméltó, nagytudományú alak volt. Erről tanúskodnak korának legkiválóbb szín-

vonalán álló munkái, erről kortársai, erről levelezései és későbbi életírói. Hogy mint keveredhetett a bűvös-ség hírébe, valóban nehéz megérteni. Leghihetőbb az, a mi KAZINCZY SÁMUEL hajdúkerületi főorvos († 1855.) alább következő csúfolódó iratából is sejlik: hogy az érdemes Hatvani Istvánt tudatlan vénasszonyok nyelve kiáltotta ki az ördög cimborájának, talán azért, mert a kitűnő fizikus meglepő kísérletei Debrecenben feltűnést keltettek, és akkortájt ott még csodaszámba ment a

«Fából csinált rezes nagy bálvány,
Üvegtányérral, mint malomkő:
S ha hozzá érsz, megüt a mennykő.»

KAZINCZY SÁMUEL 1816-ban került a debreceni kollégyiomba s ott, Hatvani halála után húsz évvel, sokat hallhatta a hógörgeteg módjára felszaporodott meséket. Alkalmasint röstelte, hogy a diákság ily ostobaságokat fecseg; és a gúny fegyverével indult a babona ellen, megírva azt a csúfolódó művecskéjét, mely sokáig csak másolatokban volt ismeretes. Igen elterjedt így is, valamint a többi ,csicsvai¹ krónika'-forma kézirat, mely egész a század közepéig, sőt azon túl is, sűrűn forgott a tanítók kezén. E többnyire tilos és ,padalatti használatra' szánt másolatoknak, ép ritkaságuknál fogva, megvolt a maguk erős hatása. E jelenség megérteti velünk, mi lehetett a nyomtatás feltalálása előtt a könyv. Egész terjedelmében adom ezt a jóízű kis munkát, mely voltaképp célját tévesztette, mert a Hatvani Istvánról szóló magyar Faust-legendák fő forrása lett, holott ép azért íródott, hogy e bohóságokat azontúl minden józan ember röstelje az ajkára venni.

¹ Nem ,csittvári', v. ö. SZIRMAI A., *Not. hist. com. Zempliniensis*, 340. l.

DEBRECZENI PROFESSOR HATVANI ISTVÁN
ÉLETÉBŐL TÖREDÉKEK.

«Boldogok azok, a kik
nem latnak és mégis hisznek.»

Előljáró Beszéd.

Kegyes és Nem-kegyes Olvasó! Ha meggondoljuk, pedig meg kell gondolni: az oktalan állatoktól az embert nem egyéb különbözteti meg, ha nem a babona.

Miben különbözik Bakai sógor a lovától? Abban, hogy ő babonás, a lova pedig nem. Miben különbözik Jutka néni az ölbeli kutyájától? Abban, hogy az nem babonás.

Szokták ugyan mondani, hogy az embert az ész, az okosság különbözteti meg az oktalan állatoktól: az én ítéletem szerint, nem elmúlhatatlanul szükséges az, hogy ha valaki ember, legyen esze. Ha van: jó; ha nincs: az sem tesz semmit. Épen ilyen értelemben volt, esküdt uram, főbíró úr, tisztelendő uram, sőt, köztünk maradjon a szó, nagyságos uram is. Nincsen egyéb oszlopa a társaság boldogságának, nincsen hatalmasabb eszköz a birodalmak virágoztatására mint a babona. Meg kell nézni a római, egyiptomi és egyéb birodalmak históriáját.

Ezek úgy lévén, csaknem agyon csodálkozom magam azon, hogy találhatnak olyan balgtagok, a kik nagy trallával prédikálnak a babona ellen és iszonyú szemtelenséggel esküsznek, hogy nincsen kísértet, feljáró lélek, garabonciás deák, varázslás, boszorkány, tátos, ördög s pokol. Én magam láttam, hogy az öreg Szabónénak szemtül-szembe megmondták, hogy hazudik, mikor azt mondja, hogy látta a boszorkányt a kulcslyukon bemenni.

Micsoda szemtelenség már ez? Hát honnan tudják azok az urak, hogy nincs kísértet? . . . Nem láttak? Mintha bizony a mit ők nem láttak, nem is volna. Soha bizony! Az ilyen agyafúrt kótyonfityes locsogásoknak következes az, hogy a szent csudáknak hitele napról-napra csökken, és ha eleje nem vevődik, ma-holnap a szent hit oda lesz.

Hogy annakokáért e szemtelen urakat megszegyenítsem és a babonaságot, ezen praerogatíváját az emberi nemzetnek, lábra állítsam: ime, olvasóm, kezedbe adom Hatvani István biographiáját. Nekem ezt Pörzse néném beszélte, neki pedig Kati a pap szolgálója, a ki ismét maga szájavallása szerint, hiteles embertől hallotta. Ezt azért mondom, hogy ha valaki kételkedne annak igazsága felől: azt én egyenesen Örzse nénémhez igazítom, ő pedig haladék nélkül Katira, a pap szolgálójára, a ki megint kétség kívül tovább.

Hogy tehát ez a sok lótás-futás elmaradjon: commendálok minden becsületes embernek, hogy inkább csak nekem higyen, a mint hogy lehet is.

Egyébiránt Istentől sok áldást kívánok és vagyok

A kegyes és nem-kegyes olvasónak

holtig élő barátja

az író. K. S.

*Ama nagy tudósnak, professor Hatvaninak életéből
néhány töredékek.*

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A mult századnak utolsó felében élt Hatvani. Ő rendkívülvaló ember volt. Neki épen olyan könnyű volt szélvészt, fergeteget csinálni, mint a legnagyobb égi-háborút széljel parancsolván, az eget kideríteni. Neki mindegy volt, akár egy varró-tű fokán keresztül bújni, akár szalmaszállá változni. Épen olyan könnyűséggel repült a levegőben, mint a milyen-nel szállott a földnek gyomrába. Az alföldi lelkek szintúgy térdet-fejet hajtottak neki, mint a levegői spiritusok. Egyszóval, ő (köztünk maradjon a szó) tudákos volt.

Született halála előtt egy néhány esztendővel. Az anyja, mig terhes volt vele, szüntelen hétfejű sárkánnyal álmodott; és mikor a világra kibújt, az öreg favorita egyszerre kiadta páráját. Gyermekekorában igen édesdeden hallgatta a szolgálóknak, dajkáknak a Veres vitézről, Sármán királyról, tátos lóról, nyúl farkuról való meséket, és már tíz éves korában

tudta a keresztutak titkait, ismerte sz. György éjszakájának boszorkányos történeteit. Mindennekutána pedig a tudományokat a hazai iskolában elvégezte: még inkább nevededett a *mágyia* után való szomjúsága. A szomjúsághoz járult még az éhség: s már tovább nem állhatta; elhagyta hazáját és hetedhétország ellen eluta zott. Én szavahihető embertől hallottam, hogy a fekete iskolába is járt volna s tán Debreczenbe sem jött volna, ha professornak meg nem hívták volna.

II.

Nagypéntek éjszakája volt, egy irtózatoss fekete éjszaka, a melyben meg volt, a mi csak egy borzasztó éjszakához megkívántatik. A vak sötétség oly sűrű volt, hogy kézzel lehetett fogni. A szél fűjt; a mennydörgések szaladgáltak végig az égen, s egymást érték, a mennyei boltozatot kétfelé hasító villámlások. Egyszóval kiholtak látszott az egész természet. A mi tudákosunk a czepléd utczai temetőnek keresztútján egy fekete köpenyegbe burkolózva mormolta bűbajos imádságát. Hétszer dobbantotta meg a földet: és ugyanannyiszor rendült az meg. Végre megnyílt a föld; egy nagy kigyó csupa lángból emelkedik fel, szájában tartván egy fekete könyvet.

— Ah, csakugyan itt vagy valahára! így kiálta gonosz nevetéssel a mi tudákosunk; és sebesen kikapja a balkezével a kigyó szájából a régen keresett könyvet s kemény lépésekkel sietett haza szobájába.

Jól tudta az öreg Sárának gyermekkorában hallott meséiből, hogy ilyen esetben a földi lelkektől három lehetetlenséget kell egymásután kívánni. De mit kívánjon hát? éppen azon törte az esztét. Most megállvt, azt akarván jelenteni, hogy éppen az a baja van az eszének. Majd a fejét rázta mintegy annak a jelöl, hogy nem ért semmit, a mit gondolt. Majd ismét ütötte öklével a homlokát, mintha erővel akarta volna magát feltalálni. Hosszas töprenkedése után feltalálta magát csakugyan, s ennek jelöl olyan bravót kiáltott, hogy Karainé ifjú asszony, a ki éppen az ablaka alatt ment el, ájulva rogyott le.

A nyárfalevél suttogásához lehetett hasonlítani a rablelkek odamenetelét, a kis fekete könyv kinyitásakor.

— Mit parancsolsz? kérdé borzasztó hangon a lélek.

— Azt, hogy hozzátok nekem idei bagolynak tavalyi tojását.

Sikoltással borultak a rablelkek lábaihoz.

— Mit parancsolsz?

— Azt, hogy hozzátok nekem olyan néma gyermeket, a ki szólni tud, vagy pedig az egész világon levő szőrszálat hasogassátok négyfelé, és minden részeit szurkál-gassátok ki pipaszárnak.

— Azt parancsolom . . . (itt megakadt a tudákos) . . . hogy hozzátok elé nekem Cicero azon munkáit, a melyeket halála után írt.

A rablelkek siralmasan sikoltotiak: Rabjaid vagyunk! — s eltűntek.

— Csak látom én, hasznos a dajkák meséit meghallgatni és a szolgálók tanácsát követni szólt a mi tudákosunk, s betette a fekete könyvet.

III.

Országos Széchényi Könyvtár

A debreczeni bíró olyan vacsorát adott, hogy a vendégek dicsérésében megizzadtak. A sok dicsérések után egy valaki ezt találta mondani, hogy csak szeretné látni, hogy valaki ennek a vacsorának párját tudná adni Debreczenben. Óh be szép lett volna látni azokat a sokféle gúnyoló ábrázatokat, a melyeket némely uraságok, de kivált asszony-ságok mutattak, midőn a mi tudákosunk, mivel ő is ott volt, felállván, az egész uri kompániát kérte, hogy holnap szegény házához aláznák meg magukat. Egyik az orrát fintorgatta, másik a száját bigyesztette félre, harmadik a szemöldökét ránczolta össze, negyedik egész csömörrel fordított hátat, ötödik szomszédját kérdezte, miféle ember lehet az? De ki tudná előszámolni a sokféle gúnyoló tekintete-ket? A bíró vágott a szemével és az invitatiót elfogadta, s utána az egész úri kompánia megigérkezett.

Az első, a miben az ebédre menő urak és asszonyok

megütköztek, az volt, hogy a professori háznak a kéménye, a melyet messziről szemügyre vettek, nem füstölt. Különb-különb-féle módon gondolkoztak a mi uraink, ennek látására. Mikor pedig a konyhában a tűzhelyen fekvő hat pár czirmos kanmacskát megpillantották: egy erőltetett mosolygás eléggé megmutatta kedvetlenségöket. Hát még mikor a szobákat mind üresen találták? . . . Meghökkenve néztek egymás szeme közé, s egy akaratjok ellen való nevetés tört ki mindeniknek száján. Egy kisdéd ajtó volt még hátra. Benyitják s ott látják a mi tudákosunkat mélyen elmerülve. Egész galánt zavarodással, mint a milyent szoktak ma affektálni a pallérozódás fiai, kéri az egész úri vendégektől az engedelmet, hogy ő egy órával későbben várta volna őket, s azért nem fogadhatja, a mint kellene. Mindazáltal azt mondja végre: «Tessék bejönni.» A vendégek nem győztek eléggé csodálkozni a szoba kisdéd, de takaros voltán. Bemennek egymásután: és ime a kisdéd szoba észrevétlenül úgy kitágult, hogy a vendégek mindnyájan befértek, ámbár némely urak és asszonyok jó nagy spatiumot foglaltak el.

A mi tudákosunk kiment; s csak elhült szemük-szájuk a vendégeknek, midőn egy liberíás inas által az asztalhoz hívódnak. Megpillantják a pompás ebédlőt, melyet egy fertálylyal előbb üresen találtak. Leülnek. Hogy az asztali készület fejedelmi volt, hogy az ételek a legválogatottabbak, hogy a borok a legjobbak, hogy minden vendég szolgálatára egy-egy libériás czifra inas állott; egy szóval, hogy az ebéd a legnagyobb parádéval, traktával volt, a melylyel csak valaha volt ebéd a világon: ezt már említeni sem kell, s minden, a ki csak a kis könyvnek hírét hallotta, magától tudhatja. De azt senki sem tudhatja, micsoda váratlan jelenés lepte meg az egész úri kompániát. Ugyan mi volt az? Az volt a csoda, hogy az ebédlőnek falai nagy hirtelenséggel kizöldültek, kivirágoztak és különb-különbféle gyümölcsöt termettek. A vendégek majd kibámulták a lelkeket is. De hogy is ne? Nagyon furcsa volt az, hogy midőn asszonyság nagyon megkívánta a háta megett függő ugorkát, s azt egy késsel le akarta vágni, a férje egy irtóztatót kiáltott: Te, az orromat! ugy hogy a madám a kést ijedtében a kezé-

ből kiejtette. Épen így járt a szolgabíróné, a ki egy úri tőköt akart volna leszakasztani; de a szolgabíró így dörögött, hogy a fejét ne bántsák.

Egy darab ideig minden udvarokban és társaságokban a professor Hatvani úr pompás ebédjéről folyt a diskurzus: de senki meg nem tudja mondani, hogy honnan vette a mi tudákosunk az ahhoz való készüléteket, míg az ujságban ki nem jött, hogy a török császár folyó évi október 17-én minden szakácsát megzsínóroztatta, mert 16-ik októberben, melyen a tudákos ebédet adott, egész udvarával éhen maradt.

IV.

— Pista megállj, mert mindjárt megüt a hetvenhét lánczos menykő! rákiált a mi tudákosunk a kocsisára. A kocsis meg is állott. És, ime, a lovak előtt csak fél lépésre esett le a tüzes istennyila.

V.

Egy deák hozzá megy egy időben, s kezd neki valami titkos dologról beszélni.

— Nem értem, mit beszélt domine, mond rá a tudákos. Szóljon világosabban, mikor esett a dolog?

— Tegnap éjfélben és tegnapelőtt ugyanakkor, felelt a deák.

— Ki hirdette a praelectiót?

— A rendes apparitor. Éjszaka 12 órakor minden házba bekiáltott: Clarissimus Dominus Hatvani praelectionem instituet.

— Mit gondoltak akkor magok, domine?

— Nem tudom. Hihetően, hogy semmit sem. Olyan álmosak voltunk, hogy. Hanem mégis felkeltünk, azt gondolván, hogy valami különös dolgot fog professor úr profitálni.

— Nos nos . . . ?

— Kevés idő múlván tiszteletes professor uram is feljött a hosszú fekete kaputban (a fogásra mutat) és praelegált.

— Én nem praelegáltam, mert már egy hete, hogy az ágyból fel sem keltem.

— De hát kicsoda praelegált?

— Hát valami rossz lélek, *κακοδαίμων*.

— Mi is ugyanúgy gyanítottuk. És most professor úr tanácsáért esedezem az egész gradus nevében.

— Jőjjön hozzám félóra mulva, akkor megmondom, mitevők legyenek.

A deák elment.

A mi tudákosunk mély gondolatba merült.

Alig kezdte éjfél tájban hirdetni a praelectiót az apparitor: a midőn a deákok, várakozással teljes lévén, az auditoriumba összegyűltek. Jön csakhamar a *ψευδο*-Hatvani épen azon fekete kaputban, a melyben eddig látták. A deákok az auditoriumnak már az előtt hamuval behintett padimentumán kecske nyomokat láttak. Mindjárt rákezdték: «Erős várunk nekünk az Isten» . . . Az auditorium megrendült.

— Köszönjétek! . . . mert ha ezt a praelectiót elvégeztem volna: az enyéim lettetek volna mindnyájan! S mint a kutya fogait csikorgatván, a *κακοδαίμων* ezzel az ablakon kirepült.

Országos Széchényi Könyvtár

VI.

Ismeri a jó féle olvasó azt a vastag embert, a ki az ablakon könyököl? Nem? Azon csodálkozom. Ő nagy hazafi, mert csupa patriotizmusból hat font húst, s hat itcze bort fogyaszt el. Ő nagy szent, mert annyira irtózik a bűntől, hogy egyebet sem csinál, hanem asztaltól, a hol neki rendes lakása van, az ágyáig, vagy néha az ablakig csak elballag és onnét vissza. Ő nagy apostol; mert a ki az ablaka alatt elmegy, rákiált és térítgeti. Egyszóval veres barát. Pater Vaniloquens. Hallják csak, mit beszél a mi tudákosunknak.

— Clarissime! Megálljon kend egy szóra. Kend haereticus ugy-e? A mi tudákosunk egy gúnyoló tekintetet vetvén reá, hallgat.

— No micsoda insolens ember kend, clarissime! Én kendnek javát akarom. Miért nem felel kend? Tán hibázik kendnek valami, ugye?

— Azt nem tudom; hanem azt tudom, hogy atyaságodnak hibázik; s mindjárt is fogok róla tenni.

Morgott valamit s balkezével a barát felé intett.

Ő atyasága elbámult; soká bámult az ablakon a mi tudákosunk után, míg végre szemei elől elvesztette. Megunván a bámulást, be akarta húzni az ablakon kidugott fejét, de nem tudta, mert a szarvai, melyek ez alatt tudta nélkül nőttek, be nem eresztették.

VII.

M. J. egy épen olyan együgyű, mint gazdag ember, megy a mi tudákosunkhoz.

— Tiszteletes professor uram! Egy igen nagy bajomban fáradozom: Ha meghallgat: én, a mi telik tőlem szívesen szolgálók. Nagy baj, csak hogy én oka nem vagyok.

— Mi baja kelmednek?

— Az, hogy a feleségem ma egy hete meghalt.

— Már barátom, azt fel nem támaszthatom.

— Nem is kell. Azt ne cselekedje. Eleget gyötrött életemben; hadd nyugodjék már szegény. Most is az fáj a lelkemnek, hogy holta után is bánt.

— Hogy-hogy?

— Úgy, hogy a lelke feljár. Az éjtszaka is az egész házat felzavarta. Már az egész világ tudja; úgy szégyellem, hogy...

— Már most mit akar kegyelmed?

— Tiszteletes uramat kérem szépen; tudom, hogy tud a lelkeknek parancsolni. Itt 200 tallér számára. Igaz ugyan, hogy makacs egy lélek, az én megboldogult galambom, az Isten nyugoszsza meg, tudom lesz baja vele; ámbár egyéb-iránt Marcziné komám asszony azt mondja, hogy a szép szónak mindig engedett egész életében, és azzal nagyon sokra lehetett venni. Ha eltiltja tiszteletes professor uram a házamtól: bizony megszolgálom.

— Értem. A többi az én dolgom. Hallja kigyelmed, erről egy szót sem többet senkinek.

— Értem. Néma legyenek mint a lovam.

Közelgett az éjféli, midőn a mi tudákosunk egy fekete köpenyeget kifordítva magára veszen, a cegléd utcai temetőbe ballagott, s a M. J.-né sírhalmát felkeresi. Ördögös imádságot mondott és ugyanott várat kerített vesszejével. A vár közepére maga leült s várta az éjfélt. Űt az óra . . . Tizenkettő. — Nagy zúgó szél támad egyszerre. A mi tudákosunk mindenfelé vizsgálódott, de semmi legkisebbet sem vett észre. Hát egyszer megjelenik egy csupa köpedelem állat-tünemény. Először hasonlított egy sárkány-kigyóhoz; azután, olyan lett mint egy lúdlábú fekete kutya, végre pedig egy veres vaddisznó, a sirt rőfögve. Láta a mi tudákosunk, mint túr vasorával egy lyukat, mint mint húzza ki agyarával a holttestet a sírból, mint rázza azt meg nyakánál fogva, mint hullanak ki annak egyszerre csontjai a földre, mint búvik a bőribe és mint szalad egyenesen a városba, mint egy megtestesült kísértet. Kevés idő múlva a városban nagy zaj, «kisértet» kiáltás hallatik . . . A mi tudákosunk összeszedé a csontokat és rá ült.

Ehol jön vissza, kibúvik a maskarából és keresi a csontokat a veres vaddisznó. Sok vizsgálódás után meglátja a tudákos, a csontokon csendesesen ülni; nézi sokaig merően. Végre hozzá ballag és a várat megkerülvén, emberi nyelven kezd szólni hozzá a disznó.

— Ember, add ide a csontokat.

— Disznó, a csontok nálam nincsenek.

— Nyomorult halandó tőled nagyobb tiszteletet érdemlek. A csontokat add ide, a melyeken ülsz.

— Engedje meg, disznó uram; nem illik az embertől ülőszékét elkérni.

— Pompásabb trónust adok azért neked.

— Soha se fáraszd magad.

— Ne tréfálj velem. Hatalmam nagy bosszúállásom rettenetes. Add ide a csontokat.

— Majd gondolkozom róla.

Minden perczentés igen drága nekem. Egyszóval, akarod-e a csontokat által adni vagy sem?

— Úgy érzem magamban, mintha nem akarnám.

— Reszkess haragomtól!

Ekkor egy éktelen visítást tesz a veres vaddisznó. Minden kigondolható és ki nem gondolható discordiák voltak abban, utálatos torkának pokolbeli lármái. S ime számos tüzes bikák bömbölése hallatott egyszerre napnyugot felől, kik iszonyú dühösséggel szaladtak a várnak. Majd oroszlánok, tigrisek, medvék és farkasok, de csupa tűzből, rohannak a mi tudákosunkra, de ő fel sem vette ezeket, mert tudta, hogy a várba egyik sem mer belépni.

Látván azért a veres vaddisznó, hogy a mi tudákosunk nem szándékozik megijedni: más eszközt vett elő. Egy rőfögésére minden eltűnt.

— Te sokat tudsz, mond a tudákos.

— Hogy én sokat tudok az igaz s tehetek: annál fogva remélem, hogy általengeded a csontokat, ha én neked megígérem, hogy egész tehetségemmel szolgálatodra leszek.

— Arra nem vagyok érdemes.

— Te merész halandó, a ki truczczolsz az egész pokollal, szólj, beszélj, mit kívánsz?

— Jó éjszakát, mert én alhatnám, — s a fejét könyökére lehajtja.

— Kérlek, ne halaszd el szerencsédet. Kérj akármit; parancsolj, minden meglesz.

— No alkudjunk hát.

— Mit kívánsz?

— Egy zsák kispénzt.

Egyszerre megvult.

— Itt van, úgy mond, parancsolatodra.

— Keress nekem akközt egy aranyat.

— Az nincs, hiszen kispénzt parancsoltál.

— No ha nincs, vidd el.

— Itt van ni!

S a kispénz közül kihúz egy aranyat a vaddisznó.

— Így hát nem mind kispénz van abban. Ugy nem kell.

— Ne tréfálj, kérlek, add ide a csontokat.

— Várakozz!

— Az ördög szerelmére kérlek! Az én órám mindjárt kitelik . . . A csontokat.

Üt az óra egyet. A föld megrendül és megnyílik. A veres vaddisznó fájdalmas rőfögéssel és visítással búvik a feneketlen mélységbe. A mi tudákosunk egy kis gödröt ásván, a csontokat eltemeti, és nem jött többé fel a lélek.

VIII.

Mit keres ott az utcán kétrét görbedve a mi tudákosunk? Talán a pénzét vesztette el? Nem. Talán valami féltő kontraktust? Dehogy! Mit hát? Némely titkos jegyzéseit a mágyiából. Szegény feje...!

1. A varjú-tojást főzd meg tiszta vízben, akkor tedd vissza a fészkebe. A varju eljövén, a főtt tojást megismeri, és elmegy a veres tengerhez; onnét hoz három kövecskét, melyekkel ha megilleti a tojást, az menten nyers lesz. Lopd el akkor a fészkeből a három követ, melyek közül az egyik fehér, a másik fekete, a harmadik pedig veres. A fehérnek ez lesz a haszna: tedd a szádba nem szomjazol; a feketének: tedd a zsebedbe nem fogy el a pénz belőle; a veresé ez: tedd a gyűrűdbe: minden, a kit akarsz, szeretni fog.

2. Szentgyörgy napján, ha egy fehér kigyót meglátsz: annak fejét vedd el egy poltával és tedd belé egy gyűszőbe. Akkor egy borsószemet ültess a szájába. Harmadnap mulva ki fog kelni. Annak virágát szedd összesen gondosan. Olyan orvosság lesz, mely minden rossz nyavalyát meggyógyít.

3. A fülemile epéjét aszald meg árnyékban. Annakutána vedd ki egy hím szúnyognak a szívét s főzd meg boreczetben. E kettőt porrá törvén, hintsd meg vele egy zöld békának epéjét és add enni a halálbagolynak. Másnap ugyanazon órában öld meg a baglyot, és zúzájában egy kis fekete követ találsz. Azt vedd ki, és veres selyembe takarván, kösd a baloldalra egy fekete kötéllel. Haszna az, hogy semmiféle fegyver nem fog ártani.

4. Minden péntek napon tégy a zsebedbe egy krajczárt: azzal indulj a vásárra: add egy keresetlen koldusnak, de kérj vissza félkrajczárt. Siess vele a boltba, hátra

ne tekints. Végy azon egy kerek fokú tűt. Haszna az, hogy akárkinek is a haját belehúzva, szeretni fog.

5. A kakuknak szívét főzd, aszald meg, törd meg, szitáld meg. Akkor piríts meg egy szelet kenyeret, a melyet azelőtt a koldúsnak akartál adni. Azt hintsd meg a kakuk szívének megszitált porával. Annak utána végy szarka nyelvet és keress hozzá keresetlen bazsarózsának magvát. Főzd meg együtt új borban, új fazékban három óráig, s akkor a levét szűrd le. Amazt egyed, emezt pedig igyad. Haszna az, hogy felettébb megokosodol.

6. Ha meg akarod tudni a távollevő felől éle vagy hal? Végy egy rigó tojást; kösd keresztül fekete selyemmel; akkor tedd a tűzbe, és mondd háromszor: Pater noster. Ha elég a selyem szál: úgy él, ha pedig nem, meghalt.

7. Ha farkast akarsz fogni: fogj elébb egy nyulat hétfőn; vedd ki az epéjét kedden; szárazd meg szerdán; a porával hintsd meg a húsát csütörtökön; vidd ki oda, a hol farkast akarsz fogni pénteken; a farkas megeszi szombaton; el nem mehet, és te meg fogod vasárnap.

8. Végy szappanfűvet és mikor először fecskét látsz Tovább nem olvashatta Nagy Lőrincz a titkos jegyzéseket, mert a mi tudákosunk, a kinek nagy nehezen nyomába akadt, mint sajátját elvette tőle. Be kár, a szépe még ezután következett volna.

IX.

Elballag egyszer a mi tudákosunk a Fejérlóba.

— Akármit beszél a tiszteletes úr, igaz az, hogy a kinek tiszta lelkiismerete van, soha meg nem szégyenül monda Bartáné asszony, egyszersmind székiről felállván, egyengette magát a tánczra.

— Meglássuk, hogy megpirul, felele a mi tudákosunk.

— De mi okon pirulna meg? kérdé Bartáné asszony sebesen a mi tudákosunktól.

— Legalább megpirulhat, ha van benne szemérem.

— No nem foghatom meg. Szeretném látni.

— Megesik például, hogy . . .

Többet nem szólhatott a mi tudákosunk, mert a hangosan felelő dámák, a kik mind Bartáné mellett voltak, elnyomták. Elhallgatott a mi tudákosunk.

Foly a táncz, repülnek a mi lepke dámáink a szálában. Azonban egyszer a szála szegletében buzog a víz kifelé. Mindenek elbámultak, egyszersmind a dámák sikoltva fogták fel a ruháikat, a víztől félvén. A víz növekedvén, a dámák is erősebben fogódznak fölfelé. Senki sem tudta a dolgot mire magyarázni. A víz azonban szüntelen szaporodik, és már a mi drágalátos dámáink úgy felfogództak, hogy feljebb nem lehetett. Hát ime hirtelen eltűnik az árvíz egy pillantására a mi tudákosunknak, a min annyira megütköztek a dámák, hogy az ártatlanság állapotát meglehetősen kifejező állapotjokban magukat jó darabig benne felejtették.

Hihető, hogy a mi gavalléraink sem mulasztották el a nézésre való alkalmatosságot.

NB. Még most is disputatio, vagy kérdés alatt van, ha vajon az említett dámák, vagy legalább némelyek közülök, elpirultak-e vagy sem?

X.

Országos Széchényi Könyvtár

Tegnapelőtt, midőn a feőbíró Sámsonba kocsizna, előtalálja a péterfiai kapuban a mi tudákosunkat, mély gondolatokba merülve. Beszédbe erednek, s megértvén az igazságnak nagyhasu főpapja, hogy a mi tudákosunk is Sámsonba indult, megkinálta kocsijával; de a mi tudákosunk megköszönvén, mentegette magát, hogy nem ülhet fel, mert nagyon siet. A bíró csak tréfának vette a dolgot, azért ismét erőltette, hogy ülne fel. De ezután midőn látná, hogy a mi tudákosunk egész elhatározott hangon mond valamely üstökös mentséget s praetextálja a sietséget; megbosszankodott s szólt a kocsisnak:

— Hajts hát, Ferkó; hadd siessen ő kegyelme!

Sebesen ragadták a tüzes lovak a könnyű kocsit s egynehány pillanatok alatt az messze előre haladt.

Akkor a mi tudákosunk pálczájával egy kocsit írt a porba és eiébe hat lovat. Beülvén a kocsiba, a lovak gon-

dolhatatlan sebességgel repültek vele a bíró kocsijának előtte, úgy hogy akkorra ki is aludta magát, mikor a bíró még fele útján sem volt.

Végre ő is megérkezik; s midőn a vendégfogadóban a mi tudákosunkat megpillantotta: épen úgy tett, mint a nagyanyám asszony, mikor prüsszenteni akar, s épen úgy csinált a fejével, mint a Tóbiás kutyája a farkával, a midőn az urát megpillantotta.

Visszajövőben ismét megkínálta a mi tudákosunkat a bíró kocsijával: de ez akkor is azzal mentette magát, hogy siet. A bíró részszerint a tudákos udvariatlanságán, részszerint az ő csudálatos megelőztetésén tűnődve, igen kedvetlen érzetek között hágott fel kocsijába és sebes vágatva hajtott hazafelé. Azonban az egész úton szüntelen vizsgálódott kétfelé, ha vajon nem hagyja-e el a megfoghatatlan tudákos? és midőn a város kapuját meglátta, már bizonyosnak tartotta, hogy megelőzte. Azonban mikor megpillantotta a mi tudákosunkat a péterfiai kapuhoz támaszkodva állani: olyan nagy szemeket csinált, hogy Európának felét könnyen meg lehetett volna velök látni.

— Hol jár itt ez az ördögös ember? mondá magában . . . Megfoghatatlan!

XI.

— Kérem alázatosan tiszteletes uramat, méltóztasson nekem valamit rendelni, mondá Füzesi, egy beteg deák, a mi tudákosunkhoz.

— Kihez jött most, domine?

— Tiszteletes professor uramhoz.

— Hát nem tudja domine, hogy a professor csak tanít s nem gyógyít?

— Igen, de tiszteletes professor úr egyszersmind doktor is.

— No csak, domine, most menjen el és jöjjön hozzám, mint doktorhoz: akkor fogok praescribálni; de most, qua professor, nem cselekszem. Érti, domine? . . .

— Csak gondold el, így panaszkodott Füzesi Szilvásinak, egy meghitt barátjának csak gondold el, micsoda kicsú-

folással végezte beszédét! . . . «És most domine, innen csak takarodjon el; azután jöjjön vissza; mint doktor fogok praescribálni: de most, qua professor, ennyire le nem ereszkedem» . . .

— Ej, semmi az.

— Micsoda megvettetés lappang itt minden szóban!

— Felejtsd el.

— Akár mibe kerül, megbosszúlom.

— Te azt nem teheted. Tudod a kis fekete könyvet?

— Jó. Épen az által töltöm ki bosszúmat. Annak az átkozott fekete könyvnek kezembe kell kerülnie.

— De mi módon? Az a muzeumában van elrejtve valahol.

— Akár hol van. Úgy is mindig az auditoriumban a kathedrában felejtí a kulcsát. Holnap egy másikkal felcserélem.

— Azt ha észre veszi, még rosszabbul lesz dolgod.

— De nem veszi észre. Holnap nem haza, hanem a professori gyűlésbe fog menni. Mig ott lesz, az alatt a kis fekete könyvet elő fogom keresni. Akkor aztán . . .!

— Bolond vagy te; nem tudod, mit beszélsz.

Füzesi csakugyan szerencsésen kezére játszotta a muzeum kulcsát és siet a mi tudákosunk házához. Óh mely hiába igyekezett őt tartóztatni a csendesebb természetű Szilvási! Hiába terjesztette elébe a lehető veszedelmet; siket volt. Sőt azt is csak sok kérés után ígérte meg, hogy a könyv kinyitásakor lehetetlenséget kíván.

Csendesen ment be a mi tudákosunk udvarába, még csendesebben lopta be magát a muzeumba, a hol sok keresés után végre csakugyan megtalálta egy ócska bibliatokban a kis könyvet, a min úgy megörült, hogy gondolni sem lehet. Kezébe vette. Ki akarja nyitni; de gondolkozóba esett, mintha már előre érzette volna a veszedelmet. Kétszer tette vissza a maga helyére; de a bosszúállástól indítatván, ismét felvette és — kinyitotta.

A rablelkek lassú szél formában előlebegtek és parancsolatját kérték.

Füzesi úgy érzette magát, mint ha egy veder vizet öntöttek volna rajta végig.

— Mit parancsolsz?

— Azt, hogy valamennyi lószőr van a világon, szedjék össze és hasogassátok pipaszárnak.

A rablelkek nagy sikoltással jelentették ki kívánságának lehetetlenségét.

Erre Füzesi megbátorodván, hogy az időt sokáig ne vesztegesse, midőn a rablelkek másodszor, számtalanszor kérdezték, hogy mit parancsol: azt parancsolja, hogy e házban mindent összerontsanak és pusztítsanak.

Meglett; de alig végezték el a rablelkek a dúlást: midőn magának estek; egy percz alatt diribról-darabra marczangolták.

A mi tudákosunk siet haza, mert a kis újján levő gyűrű szüntelen forgott.

... Itt már igen jól teszi az olvasó, ha képzele magában, mily frappirt nyitotta be az ajtót a mi tudákosunk, midőn vélekedésén kívül nyitva találta azt; mennyire meghökkent látván a múzeumban a nagy pusztítást; mely halálos ijedtséggel nézte a széjjelszaggatott testnek még gőzölgő darabjait; s milyen sok idő kívántatott arra, hogy magához térjen.

Hogy ez a siralmas romlás az ő vigyázatlanul felháborított rablelkeinek munkája; arról nem kételkedett; de azt nem tudta, mi adott arra alkalmatosságot. Mire nézve a földön heverő kis könyvet elővevén, hívja a rablelkeket, és őket a szoros inquisitió alá vevén, midőn az egész dolog mivoltát megértette, a lázadás indítóit keményen megbüntette. Némelyeket keményen megpirongatta; másokat boszorkányos vas vesszejével megfenyített; egynehányat fogságra ítelt. Sőt voltak olyanok is, a kiket a temető kertbe s az akasztófák könyékére számkivetett, hogy ott a tudatlan csószöket és együgyű utasokat ijesztenék. Ez meglévén, az eltépett testet összerakta és midőn Füzesit megismerte, sajnálta a gondatlan ifjú vigyázatlanságát, de már rajta nem segíthetett. Hogy a dolog titokban maradjon: két lelket az összerakott testbe parancsolt, a kik a már kiköltözött emberi léleknek rollóját vinnék legalább az exameneken, melyek már a következő nap beállottak.

Az examenek folytak. Füzesi vagyis inkább az ő testében lappangó két zsellér-lélek eminensen felelt, úgy hogy közönségesen megdicsérőde.

Szilvási éppen a háta megett ült, és valami darab írást kért a *ψευδο*-Füzesitől, de az rá sem ügyelt. A szégyen Szilvási még csak álmodni sem tudta, hogy nem az ő barátja az, a kitől az írást kérte. Megújítja ismét kérését, azt gondolván, hogy elébbeni sűgva mondott szavát nem értette. De a *ψευδο*-Füzesi rá sem hallgat. Oda hajlik tehát a füléhez és bele sűgja:

— Add ide az írásodat, az *Istenre* kérek!

Mihelyt kimondotta az Isten nevét, egyszerre két sárkányvérrel pettyegedett vipera színű bagoly repült ki rémítő sikoltással a *ψευδο*-Füzesi száján, s egyszerre mintha puskaporral vetették volna széljel, úgy elszóródott minden tagja. A halálbaglyok egy szempillantásig feljebb-alább repkedtek, míg nem a kőfalak megnyílván, kirepültek.

Az egész auditorium bámult a rémítő tüneményen. A mi tudákosunk, tartván a rossz következtéstől, az öklével a kathedrát megütötte, s óh csudálatos ökölcsapás! . . . a Füzesi széljeloszlott tetemei eltűntek, és oly vastag feledékenység lepte meg az egész exameni sokaságot, hogy minden fejtörése mellett is, senki rá nem emlékezhetett, hogy mi vala a csoda, a min akkor is bámultak. Ilyen ereje van az ökölnök.

A boldogtalan Füzesinek tetemei a kollegium fundamentumának legalsóbb részeibe rakattak le.

XII.

Volt a mi tudákosunknak egy igen gazdag, de tékozló atyjafia, a ki a sok temérdek vesztesége után kipusztította magát mindenből, hogy csak annyia sem maradt, a min egy kötelet vehetett volna, hogy szomorú állapotjában magát felakaszthassa.

Ily szomorú állapotában eszébe jutott, hogy a mi tudákosunk neki atyjafia; és minthogy örömöstebb koldul akárki is rokonánál, mint idegennél: egyenesen hozzá indult és egy

mesterségesen csinált oratióban bús kimenetelű virtusait siralmasan elbeszélte. Hetvenhétszer sóhajtott, imádkozott, igen bús hangon beszélt, utoljára pedig sírásra fakadt, könnyeivel akarván megpecsételni beszédét. A mi tudákosunk, mint-hogy neki olyan lágy szíve volt, mint az írós vaj, egész részvétellel kihallgatván, megszánta; és meg akarván mutatni, hogy mit tehet az atyafiúi szeretet, az asztalfájába nyúlt és adott neki . . . no ki találja ki mit? . . . egy garast. Nevezetesen garas volt ez, mert sohasem fogyott ki a zsebéből. Sokszor bezárta a fösvény kalmár vasládájába: de hasztalan, a garas visszaszökött. Ez a garas minden szükségéből kiségitte a mi tudákosunk bankrotírozott atyjafiát.

XIII.

A mi tudákosunk beteg lett, olyan beteg, hogy midőn maga, qua doktor, megtapogatta a maga pulsusát, csak válat vonított, és érzette, hogy meghal, mely érzés őtet felette igen gyötörtte, úgy mint a ki tökéletesen hitte bölcS Salamonnal, hogy jó minékünk a mi szemeinkkel nézni a napot.

Mindent elkövetett, hogy a közellevő halállal truccolhasson: de mind hiába. Egyetlenegy eszköz volt még próbálatlan: azt is el akarta hát követni. Összeszedvén azért minden erejét: halálos ágya mellett balkeze kis újjával egyet kerített és bűbajos füstöt gerjesztett.

Két galamb röpi a mi tudákosunk házára. Az egyik, mely napkeletről, fehér volt s kicsiny, mint egy fülemile, a másik mely nyugatról repült fekete és oly nagy mint egy medve.

A nagy fekete galamb erősebb volt, mint a másik, de a fehér sokkal frissebb. A nagy fekete tüzet okádott, de a kis fehérnek semmit sem ártott, mert az feje felett repkedett és szüntelen a fejét, szemét vagdalta a nagynak. Hosszas verekedés és küzködés után a kis fehér kivágta a nagy feketének apró szemeit, s megölvén felfalta . . .

A mi tudákosunk szobájában ekkor siralmas sikoltás, ijesztő kiáltás, bőgés, kacaj és félelmes láncz-csörgések hallattak . . . Midőn a szobájába mentek: hült helyét találták . . . Hihető, hogy az ördögök ragadták el.

Hátuljáró Beszéd.

Kegyes és Nem-kegyes Olvasó!

Ha én ezen munkámban célomat el nem érném, nagyon felsülnék. Ha történetből megtalálna esni, hogy némely megátalkodott arczátlanok ezen biographiának hitelességét, mindamellett is, hogy az Előljáró Beszédben bőven megmutattam, hogy nem az újjamból szoptam, kétségbe mernék hozni, úgy én szörnyen megfognék neheztelni. Hogyha pedig oly balgatagok is találtatnának, a kik a hitvány csácsoágásoknak hitelt adván, babonás voltokat szégyenlenék, már akkor tökéletesen megharagudnám. Ha végre, a kitől Isten őrizzen! olyan vakmerők is találtatnak, a kik magát ezen áldott munkát becsmérlni, gyalázni mernék, sőt talán haszontalan káromlásoknak mondják, már akkor egészen tűzbe jövök, magammal nem birok. és az ilyen szemtelen állapotokat ördögszülte tudatlanoknak, sült bolondoknak, rosszlelkűeknek tartom, sőt mindeneknek kikiáltom, kiordítom, kiharangozom, kitrombitálom.

De nem hiszem, hogy erre szükségem legyen. Sokkal jobban ismerem én hazámfiait, mint róluk ezt feltennem.

Megszünök bölcselkedni a babona ellen. Hiszik ők s hinni is fogják a kísértetet, boszorkányt, feljáró lelket, szemfényvesztést, és más több ide tartozó drága dolgokat. Sőt biztat az az édes reménység, hogy ez a kis könyv a Biblia mellé fog tevődni.

Isten velünk! Élünk egészséggel!

A kegyes nem-kegyes olvasónak

tiszta szívből kívánja

a szerző K. S.

IV.

AZ ATILLA.

Ruhát, haj- és szakálviseletet emberekről elnevezni új szokás; helyesebben mondva: ezek az elnevezések mind új keletűek. Mert elvégre lehettek akár az ó kornak is találékony szabói és borbélyai, akik reklám gyanánt ép úgy használtak híres neveket, mint mai kollégáik. Ez azonban mind tűnő dolog volt. Bizonyos, hogy Stuart Mária idejében a nagy spanyolmódi gallért nem hitták Stuart-gallérnak; Titus korában nem emlegetett Titus-frizúráját senki; de még a IV. Henrik kortársainak szótárában sem volt benne a Henri-Quatre-szakál.

Nálunk a ruhákat történeti személyekről 1859-től kezdtek igen sűrűn elkeresztelni, mikor ugyanis lábra kapott a magyar divat, és sok új vagy szokatlan öltözetnek nevet kellett adni. Ilyen volt a *buda* (panyókán is viselhető zsinóros felöltő), a *rákóczy* (hosszabb szabású könnyű dolmány), a *kazinczy* (ugyanaz, de bélelt), a *csokonai* (egyenes gallérú bekecs), az *árpád* sőt *árpádka* (rövid dolmány), a *Deák-köpcönyeg* (zsákszabású, bő ujjú felöltő), melynek egy változása a *Deák-szűr*, a *Hunyady-szűr* (kerek guba). Volt *Kossuth-kalap* és *Petőfi-gallér* is. Nem személyekről való, de analóg elnevezések a *magyarka* (zsinóros rövid dolmány) meg a *rákos* (mellben szűk, alul bő, sarkig érő mente). Az egy *Kossuth-kalap*ot kivéve, mely talán már a szabadságharc ide-

jében is járta, mindezt a hatvanas évek elején teremteték, és pedig az *atilla* meg a *zrínyi* analógiájára. Ez a két elnevezés már a jelen század elején is megvolt; az előbbi a hosszú dolmányt, az utóbbi a szigetvári hős ismeretes álló gallérú mentéjét jelenti. Mindnyájan azt hittük, hogy az *atilla* a hún király emlékeztetét hirdeti (bár az 'isten ostora' bizony soha sem viselt ilyen ruhát), míg KÖRÖSI SÁNDOR, olasz jövevényszavaink szorgalmas nyomozója, közzé nem tette a *Nyelvőrben* (15: 97.) *Atila*, *atilla* című igen éles elmével írott értekezését. Ez a kis munka nemcsak e dolgozatom teljessége miatt, de saját érdekességénél fogva is helyet követel magának itt. Ime egész terjedelmében:

Jó ideje már, hogy Manzoni *I Promessi Sposi* című *Körösi* regényének olvasása közben a következő helyre bukkantam: *Sándor értekezése.*
«vestiti di livree ricche e bizzarre, guarniti di ricche armi, attillati, profumati» (Ed. illustr. Salani, Firenze, 1882. 388. l.): «gazdag és bizzar liberiákba öltözött, díszes fegyverzettől csillogó, testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott, illatszeres (brávók).»

Mohó örömmel ragadtam meg a tollat, hogy az itt idézett helyet kijegyezzem. Ime, magyar kölcsönszóra találtam! *attillato*: «testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott», kétségen kívül a magyar atillából származik! Ez volt első gondolatom és azonnal utána is néztem a kezem ügyében levő forrásokban.

Tomaseo szerint *attillato*, particip. melléknév: testhez álló s a test formáit kitüntető (pl. ruha); *calze attillate*: szépen álló, a láb formáit kitüntető harisnya; *uomo attillato*: fölpiperézett ember; lehet stilusról is mondani: *stilo attillato*: kicziczomázott stilus. Az *attillare* igéből származik, melynek jelentése: testhez álló ruhát ölteni, kicsinosítani magát. — *Attillata mente* annyi mint: elegánsan, takarosán, niedlich, nett,

geschnürt, geputzt. Aztán van még *attillatura*, *attillatezza*, *attillatuzzo* sat. sat.

Az a körülmény, hogy az *attillato* szó nem áll árván, család nélkül az olasz nyelvben, hanem igéje és egy sereg származéka is van, kissé lehűtötte lelkesedésemet. Hogy a szó fogalomköre sokkal tágabb mint a magyarban, az nem határozna; hisz van elég eset rá, hogy a kölcsönvevő nyelv általánosítja az idegen nyelvből vett szó fogalmát.

De lássuk, mit mond Diez? Eredeti olasz szó-e, vagy nem?

«Olasz *attillare*, spanyol *atildar*, portugál *atilar*, provencai *atilhar*: kicsinosítani. Az olasz *titolo* szó nem csak «címet» jelent, hanem az *i* betű pontját is, ép úgy mint a hogy spanyol *tilde*, portugál *til* a né-mely betűk fölött szükséges vesszőre vonatkoznak: ezért lehetett az *attitulare* szóval (tulajdonképen, mint a német mondja «*kein jota vergessen*») az öltözőkre fordított gondot kifejezni.»

Du Cange-ban csakugyan megtalálható a középlat. *attitulare* szó, s jelentése: gondosan megírni valamit, különösen a címet. Ezt aztán a román nyelvek tovább fejlesztették s lett belőle: különös gonddal írni, még az *i*-re is rátenni a pontot, megadni a módját, kicsinosítani valamit, akár az írást, akár a stilust, akár magamagát, vagy a test egy részét, például a lábat, szóval, különös gondot fordítani a csinososságra = olasz *attillare*.

Ez a szó tehát a középkori latinság segítségével keletkezett eredeti román szó, e szerint nem származhatott a mi atillánkból.

Néminemű kedvetlenséggel hagytam abba ez credmény után a kutatást. A magyar atilla és az olasz *attillato* szónak hasonló alakja csak véletlen találkozás. Egyiknek a másikhoz semmi köze sincs.

Ebben állapodtam meg. A mult nyáron, hogy a velencei Biblioteca Marcianában újra hozzáférhettem az olasz dialektusok gazdag szótárhoz, a szicíliai nyelvjárás

szépen kidolgozott szótárában keresgélve, egyszerre csak megakad szemem az *attillatu* szón. Körülötte ott állt *attillarsi*, *attillatamenti*, *attillatura*; de ez mind nem érdekelt, mert jelentménye nem különbözik a megfelelő közolasz szók jelentésétől; csak az *attillatu* szó kötötte le figyelmemet. *Attillatu*: diszesen, feszesen álló ruhába öltözött; magát a ruhát is így hívják = olasz *attillato*.

A szicíliai dialektusban tehát *attillatu* «diszes, feszesen álló ruhát», azaz *atillát* is jelent.

Ez az adat újra fölébresztette érdeklődésemet.

A velencei dialektusban megtaláltam az *atila* alakot is, *attillato* értelemben.

Már most kezdjük meg újra a kutatást. Forduljunk a magyar forrásokhoz, hátha itt találkozunk valami fölvilágosító adattal.

Mindenek előtt föltűnő, hogy *atila*-nak, vagy *atillá*-nak szoktuk írni; egy *t*-vel s nem kettővel mint *Attila* nevét.

A Nagy Szótár is így írja: «*Atila*, vagy *atilla*: magyar szabású dolmány neme, *atiladolmány*».

Másodszor föltűnő az *atila dolmány* nevezet. Tudvalevő dolog, hogy az ily fajta összetett szók, melyekben a jelző egyértelmű vagy legalább rokonértelmű a jelzettel, többnyire valamely idegen szónak köszönhetik lételüket; pl. *fogoly madár* (ném. *vogel*), *fátyolkendő* (ol. *fazzol*), *pánczéling* (ném. *panzer*).

Hátha nem is a mondák hősről, *Attiláról*, nevezték el ezt a viseletet? Hátha csakugyan az olaszból került kölcsönszóképen nyelvünkbe s a néphit aztán a hunok fejedelmének jól ismert nevével hozta kapcsolatba?

Lassuk, mit mondanak róla forrásaink!

Calepinus, Szenczi Molnár Albert, Kresznerics, s a Nagy Szótár nem említik. Alkalmassint *Attila* nevével hozták kapcsolatba s mint minden nyelven érthető személynevet nem vették föl a szótárba.

A Nyelvőr X. kötetében azonban, a 64. lapon, Szarvas Gábor pár szóval megemlékezik az *atilláról*: «Kitűnt, hogy nem csak a posztó, a melyből az *atilla* készül, nem

csak a bársony, a mely a gallért, nem csak a gallér, mely a nyakat díszesíti, nem csak a czérna, a mellyel varrva, nem csak a zsinór, a mellyel ki van cifrázva, hanem az egész cifrázat is idegen; sőt maga az Attila sem magyar.»

Az Attila szó kettős *tt*-je arra vall, hogy Szarvas Gábor a hun fejedelem nevére s ennek gót eredetére czélzott. Hagyjuk e kérdést függőben s lássuk, mit találunk még szavunkra vonatkozólag:

A Nagy Szótár az atilás cím alatt a következőket mondja:

«Atilás vagy atillás: Atiladolmányba öltözött, festett atilában járó. *Atilás ifjak, urak.*»

Nem tudom, honnan vette a Nagy Szótár ezt az adatot, hogy *atilás*: kifestett, kicziczomázott férfit is jelent. De hajlandó vagyok hinni, hogy nincs tévedés a dologban; mert nem tulajdonítható véletlennek, hogy a magyar *atilás* minden ízében megfelel az olasz *attillare* származékainak.

Velencei *atilà*: «szép, feszes, zsinoros ruhába öltözött» (férfi), továbbá: «*cziczomázott dandy, arszlán, hiú urficska.*»

Velencei *vecio atilà*: «vén atilás», olyan öreg ember, ki keni-feni, cziczomázza magát (Boerio).

Látva már most, hogy

1. mind a magyar nyelv, mind a vel. dialektus, a hun fejedelem nevének helyesírásától eltérően, atilá-nak írja a kérdéses szót;

2. hogy a magy. atilás s a velencei *atilà* jelentése, még az apró részletekben is, teljesen ugyanaz:

kénytelen-kelletlen arra a következtetésre jutunk, hogy vagy az egyik, vagy a másik nyelv kölcsönszóképen plántálta át nyelvébe a kérdéses szót.

A magyarban atilás árván, elhagyottan áll. Se ősei, se rokonsága nincs. A velencei *atilà* az olasz *attillato*-nak ép, egészséges, fiatal sarjadéka s így — mint a cikk elején láttuk — egész az ókori rómaiakig visszanyúló, terebélyes családfán mutogathatja őseit. A mi atilás szavunk «ki-

festett, kicziczomázott férfi» jelentését a magyar nyelvből megfejteni, megokolni nem lehet. A velencei *atilà*-nak azonban, mint egész rokonsága mutatja, épen ez az alapértelme.

Hogy pedig ez a velencei *atilà* csakugyan nem egyéb mint a közölsz *attillato*-nak elváltozott alakja, azt bebizonyíthatjuk először is Boerioval, ki az *atilà* után oda teszi *aequivalens*képen az olasz *attillato*-t, de tudja különben mindenki, ki akár Velenczében, akár Triesztben, akár Fiumében járt valaha, mert észrevehette, hogy az Adria északi partjain olasz *io sono andato* («mentem») helyett *mi son andà* járja; olasz *io ho bevuto* («ittam») helyett *mi g ho bevù*; s így történik ez e dialektusban minden mult idejü particzipiummal. Azt is észreveheti bárki is, hogy e dialektus az olasz mássalhangzókat megrövidíti: a velencei nép szájában *barchetta*-ból *barchêta* lesz; velencei *otenudo*: olasz *ottenuto*; velencei *ciapà*: olasz *chiappato*. Ép így mondják *atilà*: *attillato* helyett.

Be levén bizonyítva, hogy a kölcsönző nyelv csakis az olasz lehetett, az a kérdés már most, hogyan fejlődött ki a magyarban a mai *atila* szónak jelentése.

Hivatkozhatnánk a szicíliai dialektusra, mely szintén kifejlesztette a particzipialis *attillatu* alakból a szónak «testhez álló, diszes ruha» főnévi jelentését, minthogy azonban nálunk nem az *atila*, hanem az *atilás* alak mutatkozik régibbnek és e szó helyesírása és jelentésárnyalatai a vel. *atilà*-val egyeznek meg, figyelmünket erre a dialektusra kell fordítanunk.

A velencei *zovene atilà, uomo atilà* kifejezésnek «atilás ifju», «atilás ember» alakban kellett nyelvünkbe átszármazni. Hogy az ily -s képzős kölcsönvétel nem ritka, arra nézve Szarvas Gábor a *zomok* szó fejtegetésénél (Nyr. XIV. 52.) egész sereg példát idéz. Az «atilás ifju», azaz «*feszes, zsinóros diszes ruhába öltözött ifju*» kifejezésből aztán önként következett az a gondolat, hogy azért mondják *atilás*-nak, mert azt a szép zsinóros, feszes dolmányt, melyben az ifju jár,

atila-nak hívják, mint a hogy a reverendás pap-ot is azért hívják reverendás-nak, mert reverendá-ban («tisztelendő»-ben) jár.

A ruhának illetéknépen kifejtett atila neve aztán annál könnyebben lábra kaphatott nálunk, mivel kiejtésével nem soká kellett vala gyötörnie magát a népnek, sőt azon-nal oly gondolat verhetett gyökeret országszerte, hogy az atila dolmány a hun mondakör harcias hőséne nevé-ről lett elnevezve. Találkoztak később buzgó férfiak, kik a hamis analógiára építve, Árpádka nevet adtak egy fölöl-tőnek. A mondva csinált szó rövid életű multja leghatható-sabb bizonyítéka annak, hogy az atila, mely erősen meg-fogamzott nyelvünkben, nem hasonló módon, hanem természetes úton, mint egy ruhanemnek idegen néptől eltanult neve, jutott nyelvünkbe.

Már csak az van hátra, hogy az atilla szó hosszú l-es változatának eredetét is kimutassuk. A velencei *atila* szónak, mint csonkult, particzipialis alaknak, végső magán-hangzóján van a hangsúly. Minthogy pedig a magyar szónak első tagját hangoztatja erősebben, a harmadik szótag elejtett hangerejét csak időmennyiségileg pótolhatja ki, még pedig úgy, hogy megnyújtja az l-et: *atila* tehát egyrészt atilás, másrészt atillás-sá lett, ebből meg atila mellett atilla vált ki, mint *caldano*-ból *kandalló*, *pantalon*-ból *pantailló* (Nyr. XIII. 502.).

KÖRÖSI SÁNDOR e fejtegetése ellen teljes tíz eszten-deig alig emelkedett szó. Mindenek tudományos való-ságnak tekintették, hogy az *atilla* olasz jövevény. Magam is erősen hittem benne, és talán hiszek ma is, ha egynehány éve a régi magyar öltözet dolgaival fog-lalkozva gyanúsak nem tetszik nekem, hogy eleink írásaiban az *atilla* soha sem akadt a szemem elé. Nem-hogy a régiség, de még APOR PÉTER sem említi. Keveset bízva saját olvasottságomban, BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLAhoz, a régi magyar házi élet kitűnő ismerőjéhez fordultam. BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA azt felelte kérdésemre, hogy ő

az *atilla* szónok a XVI. és XVII. század írott emlékeiben nem akadtt nyomára. Ez a döntő nyilatkozat arra bírta, hogy a *Nyelvőr*-ben (25: 217.) megírtam: «Szinte lehetetlen, hogy főúri családaink ruha-inventáriumaiiban csak pusztá véletlenség révén ne fordulna elő a hosszú dolmánynak e neve, ha már a XVI. és XVII. században is járatos volt. Az *atilla* tehát okvetetlenül később keletkezett; ennél fogva olasz, vagy szorosabban velencei eredetében hinni nem lehet. Az *attillato*, *atilà* hozzánk csak a régi érintkezések révén kerülhetett volna; elképzelhetetlen, hogy az utolsó kétszáz esztendőben valami turista plántálta ide. De XVIII. századbéli nyomára sem birtam akadni. A szó tehát minden bizonnyal ebben a században keletkezett és egy húron pendül a *zrinyi*, *buda* stb. elnevezésekkel; azaz Attila (köznyelvünkben mindig Atilla, Átilla) király tiszteletére való elkeresztelés. Id. SZINNYEI JÓZSEF közli velem, hogy ő az *Attila-dolmány* [így] első nyomát a Honművész 1846-iki 9-ik számában leli.»

LUKÁCS LÓRINC (e néven SZILY KÁLMÁN kutatja a nyelvújítás adatait) a *Nyelvőr* ugyanazon kötetének 307-ik lapján közli, hogy az *Atilla-dolmány* a *Társalkodó* 1832-ik folyamában is említődik; a 26-ik kötet 33-ik lapján meg azt a felfedezést közli, hogy GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF már 1817-iki *Bártfai leveleiben* ír «Atilla-menté»-ről és «Zrinyi dolmány»-ról.

Tudomásom szerint mindmostanig ez az 1817-ből való írás az *atilla* szónak legrégibb nyoma. A magyar ruhaviselettel foglalkozó első és soká egy könyvünk, a HEINBUCHER-BIKKESSY-féle *Pannoniens Bewohner in ihren volksthümlichen Trachten* (Bécs, 1820.), bár igen sok ruhanevet említ, erről nem tud. És az *atilla* kérdésén nyelvtörténet szempontjából nem lendített az a nyomozás sem, melyet KOZMA ANDOR szíves tanácsára külföldi hadi levéltárakban végeztettem.

Az atilla
a külföl-
dön.

LAROUSSE *Grand dictionnaire universel*-jében (2-ik pótlék) «*Attila s. f. (d'Attila, nom propre). Tunique courte, à tresses, en forme de dolman, portée par les hussards prussiens. Casaque de dame, garnie de tresses ou de fourrures, qui a été quelque temps à la mode.*» Az *Intermédiaire* folyóiratban kérdést tettem: mikor volt divatos Franciaországban ez a zsinóros vagy prémes női atilla. Dokumentummal támogatott választ még nem kaptam; de egy magán közlés szerint a hatvanas évek közepén, tehát a mi magyaros öltözködésünk idejében járta odakint ez a viselet. G. FUMAGALLI barátom, a milanoi Brera-könyvtár igazgatója, ezt írja nekem: «*La parola atilla o atilla non è conosciuta da noi, che diciamo sempre dolman e quello dei nostri ufficiali è chiamato spencer* [így]. *Ma l'etimologia del prof. Körösi mi soddisfa poco, tanto più che la parola attillato, com' Ella ben sa, da noi significa 'stretto alla persona', e questo non mi pare il caso del dolman, che, almeno qui, s'intende ampio.*» [Az *atilla* vagy *atilla* szó nem ismeretes nálunk, mert mi mindig *dolmant* mondunk és katonatisztjeink e ruhájának neve *spencer*. De Körösi professzor szófejtése annyival inkább sem elégit ki, mert az *attillato* szó, mint ön jól tudja, nálunk 'testhez simulót' jelent, s ez, azt hiszem, nem illik a dolmányra, melyet, legalább itt, bőnek tudunk.]

Az olasz lovas tisztek *spencer* dolmánya ma valóban meglehetősen bő; de kérdés, így volt-e mindig. Fumagalli közlésében tehát csak az a fontos, hogy az olaszok között a dolmány neve nem változott át *attillára*, mint a porosz és az osztrák hadseregben. Mert berlini és bécsi adataim szerint ott, a dolmány szárnyainak meghosszabbodásával, ez történt. És pedig elsőben Poroszországban. A porosz hadügyminisztérium 1841. május 3-án rendelte el, hogy a gárdahuszárezred tisztjei

dolmányának *Attila* legyen a neve. Egy 1841. október 14-én kelt királyi rendelet már az összes huszártiszteknek ad *Attilát*; végre az 1853. december 22-iki Kabinet-Ordre a huszárezredek legénységét is *Attilával* ajándékozta meg. (Ez adatokat W. L. HERTSLET készséges közbenjárásának köszönöm.) A bécsi cs. és kir. hadi levéltár THALLÓCZY LAJOS szíves közvetítésével adott felvilágosításában így nyilatkozik: *«Die Benennung Attila für das früher Dolman genannte Adjustirstück der k. und k. Husaren Regimenter wurde erst im Jahre 1849. bei Neuorganisierung der Husaren-Regimenter eingeführt. In der officiellen Vorschrift von 1767. erscheint nur der Ausdruck Dolman (als Leibrock) und Pelz, und diese Ausdrücke blieben bis zur neuen Adjustierungsvorschrift vom Jahre 1850, in welcher der Ausdruck Dolman verschwindet und die Bezeichnung Attila an seine Stelle tritt. In wiefern der Ausdruck Attila früher etwa schon bei ungarischer Kleidung Sprachgebrauch war und als solcher vielleicht auch bei Husarenjacken gelegentlich gebraucht wurde, lässt sich nicht wohl nachweisen; officiell war der Ausdrck bestimmt nicht.»* Ennyit tudtam meg a katonák atillájáról. Vagyis ez adatok szerint a *dolmány* a régi szó; a latin népek ma is ragaszkodnak hozzá, a németek azonban az *atillával* cserélték föl, mikor hosszú szárnyú lett. Gondolkodóba ejti az embert, hogy ez a csere elsőben a poroszoknál történik meg, és csak kilenc év múlva az osztrákoknál. Ha tőlünk kölcsönözték ezt a szót: miért jutott előbb a poroszokhoz, akikkel nyelvbeli érintkezésünk az időkben teljességgel nem volt, és miért csak utóbb az osztrákokhoz? Hogyan vándorolhatott az *atilla* Berlingen át Bécsbe, ha régi magyar szó? Ki érti ezt a nagy kerülő útját? Ha már a Zieten huszárai terjesztették el e nevet odakint, miért csak ilyen későn hallatszik először, holott a többi

huszárműszó ¹ *kolpak, dolman, soutache* ² járja még a franciák között is; és miért nincs itt hon semmi régi nyoma? Ez a tünemény engemet arra a sejtésre bír, hogy hátha a németségben keletkezett a zsinóros magyar ruha e neve s mi mint tetszetes portékán kaptunk rajta, sőt analógiájára megcsináltuk a zrinyit meg a többit. SCHUCHARDT HÚGÓ e sejtésemet nem itéli képtelennek. «Végig kellene lapozni a jelen század elején Magyarországról írott német könyveket,» írja nekem. »Valamelyikben alkalmasint megvan a «*mit Schnüren besetzter Rock, den man bei uns mit dem Namen Atilla belegt hat.*» Az *atilla*, ha nem olasz jövevény, bizonynyal valamely tudálékos főből került ki; miért ne hihessük, hogy a hún magyar theoria virágkorában, e század elején, a németek keresztelték el a magyar zsinóros ruhát a hún királyról, talán ép gúnyosan?

E nyomozások közepett igen meglepő volt — és az első pillanatban azt hittem, minden okoskodást halomra dönt — az a fölfedezés, hogy a *Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, nach den Feldakten herausgegeben von den kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. k. Generalstabs* című nagy munka első kötetében (218. és 221. l.) többször előfordul az *Attila*. Ez a szó azonban, mint meggyőződtem, nem aktaszerű; a feldolgozók leírás vagy kép után indulva, modernizálták a régi huszárok dolmányát, egyben összetévesztve a dolmányt a mentével illetőleg bekecscsel. — Még csak KÖRÖSI SÁNDOR ama következtetéséről emlékszem meg, hogy régi lexikografusaink az *atillát* alkalmasint azért

¹ Ide tartozik a német *pekesche* is, mely bizonynyal nem a lengyelből, hanem a huszárok *bekecse* révén került a germán szókincsbe. A *burschok* 1815 óta hagyományos rövid, sujtásos fekete bársony zekéjét, ma mely valóban bekecsszabásu, szintén így hívják.

² Sujtás.

nem említik, mert Attila nevével hozták kapcsolatba s mint minden nyelven érthető személynevet mellőzték. Azt hiszem, a szótárírónak ép akkor van legnagyobb oka adni a személynevet, ha a személynév különös jelentésű substantivummá válik. Végezetül köszönetet mondok MARCZALI HENRIKnek és FRANZ FREIHERR VON LIPPERHEIDE berlini kosztümtudósnak, kik e kutatásokban támogattak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V.

A MAGYAR KIRÁLYNÉ VIZE.

*Magyar
speciali-
tások*

Magyar „specialitást” igen keveset ismer a külföld. A *kocsi* igaz eredete ugyan Európaszerte köz tudomású volt egykor, de ma már csaknem teljesen elfeledett dolog az idegenben. A legismeretesebb és soha el nem vitatott, „hungaricum” mégis csak a *huszár*¹; de róla meg azt nem tudják, hogy neve voltaképen olasz eredetű. A huszár révén került a nyugati nyelvekbe a *kolpak*, *dolman*, *soutache* (sujtás) szó. Régtől óta híres a magyar bor, különösen a szerémi, a budai, a ruszti; a *tokaji* csak később válik a borok fejedelmévé.²

¹ Nemcsak a *huszár* meg a *hajdú* vándorolt el az idegenbe, hanem a *talpas* is, mely a gyalog vitézeknek olyan gúnyos ízű neve volt még a múlt században is, aminő a mai bakancsos és baka. A franciában *tolpache: fantassin hongrois d'un corps irrégulier qui existait au XVIII-e siècle* (LAROUSSE). Olasz szótárakban ugyan nem találom, de FEDERIGO NOMI, egy velencei obskurus poéta, ki Buda visszafoglalását terjedelmes hőskölteményben (*Buda liberata*, Venezia, 1702) énekelte meg, gyakran használja a *talpasci* szót. Mária Terézia idejében a *tolpasch* körülbelül egyértékű volt a kuruccal, ellentétben a *fidelisekkel* (MARCZALI HENRIK közlése). A németiségben *tolpatschet* ma is a. m. tenyeres-talpas, nehézkes járású.

² A *tokaji* borról egész Istvánffyig nem teszen említést semmi író; se Bonfinius, se Ranzanus, se Galeotus Martius, se

Egészen új magyar specialitás a külföldön a paprika, melyet különben csak a németiség tekint nemzeti fűszerünknek; a francia, az olasz a «vörös borsot» igen okosan nem ajándékozza nekünk. Észak-Európa konyháiba dicsőséggel vonult be a *gollasch*, azaz hogy inkább is csak a neve, mert amit Béctől Hamburgig ezen a címen főznek, bizony nem is hasonló a magyar gulyás-húshoz. Komolyabb hódítás ennél a magyar liszté; a finom sütemény Kaliforniában is ebből a nemes örletből készül. Eredetét azonban mindenütt csak a kereskedők tudják; kivétel az egy Olaszország, ahol a legfehérebb lisztnek szótári neve is *farina d'Ungheria*. (V. ö. P. ARTÜSI, *La scienza in cucina*, Firenze, 1895; IX. 1.) Ugyancsak az olaszok *acqua d' Ungheria* néven ismerik a budai keserű vizet, mely Franciaországot *Hunyady János* (ejtsd: üniadi zsanósz) néven hódította meg. Illedelmes rövidség okáért különben többnyire csak „János”-nak hívják (Egy párizsi ujságban egyszer ilyen magyarázó fordítását olvastam: «Hunyady = eau, János = purgative.») A hatvanas években a magyarság nem csekély dicsőségnak tekintette, hogy III. Napóleon császár Roykó Viktor-féle *tiszaújlaki bajuszpedrőt* használ. A francia csipkeverő művészetben régtől óta *point de Hongrie* a neve a közetlen háromkötésű csipkének, talán a körmőcbányai csipke révén, melylyel a csipkés tótok

Cuspinianus. Mindezek a magyar udvarnál követségben levő báró Herberstein Ferdinánddal egyetemben csak a soproni, a szerémi és a pilisi bort dícsérik. Sőt a magyar dolgokban annyira járatos Oláh Miklós, esztergomi püspök sem magasztalja a tokajit, midőn a híresebb magyar borokat felsorolja. A tokaji borok alkalmasint akkor vergődtek hírességre, mikor 1560 körül hármás árkolással kezdték művelni és a szüretet késő ősze halasztották; 1650-től fogva pedig, a hosszú tapasztalaton okulva, az aszú szőlőt kiválogatták a többi közül és miután olyan lett, mint a csurgatott méz, jóféle mustot öntöttek rá. (ANT. SZIRMAI, *Notitia topographica, politica Comitatus Zempliniensis*, 22. l.

egész Párizsig is elkalandoztak.¹⁾ A francia parketkészítők *point* vagy *pied de Hongrie*-nak nevezik a padlólemezeknek ama halszálkaszerűen ferde összerakását, melyet mi «amerikai parket» néven ismerünk. Ez a fajta padló nálunk a hatvanas években merült fel és nagyban legelőször Neuschlosz J. fiai gyártották. A hetvenes években az e padlóhoz szükséges tölgyfa jelentős kiviteli cikké fejlődött, s az említett cég nagy mennyiségben szállította Párizsba. Alkalmasint akkor nyerte ott a fakereskedők, asztalosok és építő vállalkozók révén a *point de Hongrie* nevet. A nálunk (és csakis nálunk) szokásos «amerikai parket» elnevezésének eredete homályos. Csak az bizonyos, hogy ez a padlófajta nem Amerikából került hozzánk; nyilván a reklám kente rá az ujneművel, praktikussal egyértékű «amerikai» nevet. (Ez adatokat a Neuschlosz Ödön és Marcel cégnek köszönöm.)

Hongroyage a neve Francziaországban a bőrkészítés ama módjának, melyet a franciák a magyar tímároktól tanultak el s már a XVI. század közepe óta űztek. Colbert egy Larose nevű tímárt Magyarországba küldött, hogy a magyar bőr készítmódját még jobban ellesse. 1705-ben a magyar bőrt gyártó tímárok (*hongroyeurs*) privilegiumot kaptak. A magyar bőrkészítés sajátsága az, hogy a nyers bőrt nem meszezik s a készen cserzett bőrt meleg faggyúval itatják. (KLEMP GUSZTÁV, a *Pallas Nagy Lexikonában*).

¹ Az *Intermédiaire* folyóiratban (34: 350) egy kutató azt írja, hogy a Talcy-kastélyban (Loir-et-Cher) van egy selyem és gyapjú *point de Hongrie* kárpitokkal, ágy- és zsöllyetakarókkal díszített szoba, melyben egykor állítólag Medicis Katalin lakott. A *point de Hongrie* elnevezés alkalmasint Medicis Katalintól, a kézimunkák nagy kedvelőjétől ered, ki ezt a csipkefajtát Mária magyar királyné, II. Lajos özvegyének emlékére keresztelhetette el. Ezt a sejtést nem igazolja semmi.

Híres volt hajdan a *magyar arany*, melyhez fogható tisztaságú nem igen forgott az időben, mikor a fejedelmek maguk is valóságos hamispénzverést űztek. Kelendőség okáért Európaszerte utánózták Mátyás király hollócímeres aranyát, még PÁRIZ PÁPAI szerint is «úgy tartják, hogy a szülés fájdalmában segíti a szülőket.» Vagy legalább «*ad valorem auri Ungarici*» verették a pénzt. Legjobban mutatja, mennyire bízott a külföld a magyar aranypénz tisztaságában, hogy a régi orvosok valahányszor aranyat vettek be a betegekkel, mindig magyar aranyból reszeltették le a szükséges mennyiséget. Száz meg száz recipén forog az *aureum hungaricum*.¹

A múlt századok orvostudományában mégis leg-*Weszprémi*
ismertebb volt a *magyar királyné vize* (*aqua reginae István.*
Hungariae, aqua hungarica, eau de la reine de Hongrie, Hungary water). «Ritka az a patika egész Európában, mellyben az ne találtatnék;», írja WESZPRÉMI ISTVÁN *Magyarországi öt különös elmékedések* című könyvében (Pozsony, 1795; 67. l.) «Francia Országnak kivált Lion és Montpellier nevű Fő-Várossaiban oly bőven szokott készítettetni, hogy azzal még a hátos Kalmárok is széllyel ország szerte közönségesen kereskedést indítottanak.»

Ez a csodatévő szer (különben közönséges rozmaringszesz) köszvényről használt. DR. WESZPRÉMI ISTVÁN, Debreczen város physicus, a múlt század hetvenes éveiben kutatni kezdte: «mellyik Magyar Országi Királyné lett légyen az, a kiről akképpen kezdett az legelőször neveztetni és minémű különös dolog szolgáltatott arra alkalmatosságot, hogy olly betses magyari nevét változás nélkül mind e mai napiglan e világon fenn tarthatta?»

¹ A régi magyar bányászat európai hírnevére vallanak az angol nyelv *hungarian bowls* (foncsorozó hordó), *hungarian machine* (Höllféle levegőszlopos-gép), *hungarian steel* (rúdacél).

Hazai forrásokban nem talált semmit, de végre kezébe akadt NICOLAS FÉBURE, XIV. Lajos udvari fő patikárusának *Traité de la chymieje*, mely szerint e híres orvosság szerzője szent Erzsébet magyar királyné, ki mikor hetven esztendőskorában iszonyú fájdalmakat szenvedett a köszvény miatt, álmában valamely lélektől tanulta a víz készítését Budavárában; és mikor az új szerrel fájdalmas tagjait mosogatta, nemcsak meggyógyult, de még életének nyolcvanadik évében sem érezte többé «a köszvény ostromló fájdalmait». BLUMENTROST doktor *Haus- und Reis-Apotheckeje* szerint Erzsébet királyné a becses víz készítésének módját tulajdon kezével arany betűkkel írta le; és ez az írás megvan a bécsi császári fő bibliothékában. WESZPRÉMI Kollár Ádámot kérte meg e nevezetes dokumentum felkutatására; Kollár fel is hányta a könyvtár minden zugját, de a királyné arany recipéjére csak nem akadt rá és ki is jelentette, hogy BLUMENTROST orvosnak írásában «semmi valóság tellyességgel nincsen.»

Vége Pray György, ki WESZPRÉMI kérésére szintén vizsgálódott e kérdés körül, a Splényi-család levelesládájában talált egy kéziratot, mely a magyar királyné vizéről elmélkedik, és JOANNES PRAEVOTIUS pádovai orvos professzor írásaira utasítja az olvasót. PRAEVOTIUS műveinek 1666-iki hannoveri kiadásában aztán megtalálták a buzgó kutatók ezt a följegyzést:

AD PODAGRAM ET CHIRAGRAM.

Cum mihi certo constet multorum casibus vis admiranda subscripti remedii, narrabo, qua fortuna in illud inciderim. Anno 1606. vidi inter libros Francisci Podacathari ex nobilissimo Cypria Familia, cum quo summa erat mihi familiaritas, pervertustum Breviarium maximae apud eum venerationis,

quod a Sancta Elisabetha, Hungariae olim Regina, Maioribus suis datum assereret in mutuae benevolentiae symbolum. In huius Libri vestibulo remedium ad podagram illius Reginae manu inscriptum mihi oblatum fuit perlegendum, quod his formalibus verbis, quae inde exscripsi, erat expressum: Ego Elisabetha, Hungariae Regina, anno aetatis 72. multum infirma et podagrosa, usa sum per unum annum ista Recepta, quam mihi dedit quidam Eremita quem nunquam videram nec ante, nec post, et fui cito sanata, et viribus restituta, atque omnibus apparens ultra modum pulchra, ut Rex Poloniae me petierit in matrimonium, cum ego et ille vidui essemus: Renui tamen id agere amore Domini mei Jesu Christi, a cuius Angelo credo me accepisse istam medicinam. Recepta haec est:

R. Aquae vitae quater passatae part. 3.

Summitatum et florum Rosmarini part. 2.

Ponantur simul in vase bene clauso, stentque in loco calido per 50 horas, tum alembico destillantur, et mane in cibo vel potu sumatur drac. 1. singulis septimanis semel, et omni mane lavetur cum ea facies et membrum aegrum. Renovat vires, acuit ingenium, mundificat medullam et nervos, visum instaurat et conservat, vitamque auget.»

(A kéz és a láb köszvénye ellen. Minthogy bizonyossággal ismerem számos esetből a lent írott orvosság bámulatos erejét, elmondom, mely véletlenség révén akadtam rá. 1606-ban Podacathar Ferenc, cyprusi főnemes családból származott bizalmas jó barátom könyvei között megláttam egy igen régi és nagy becsben tartott breviáriumot, melyet az ő eleinek Szent Erzsébet magyar királyné ajándékozott kölcsönös szeretetök jeléül. Ama könyv első lapján meg volt írva a királyné kezétől a köszvény ellen való orvosság recipéje, melyet barát-

tom engedelmével elolvastam és feljegyeztem. Imhol szó szerint: Én Erzsébet, Magyarország királynéja, midőn hetvenkét éves koromban igen beteg és köszvényes voltam, egy esztendeig éltem ezzel az orvossággal, melyet nekem egy régi remete adott, akit se az előtt, se azután sem láttam; és csakhamar meggyógyultam, erőre kaptam, sőt elannyira megszépültem, hogy a lengyel király megkérgetett feleségének, mert mind a ketten özvegységben éltünk; de azt cselekednem nem engedte szeretetem az én uram Jézus Krisztushoz, kinek angyalától, úgy hiszem, az országot kaptam. A recept ez:

Végý lombikon négyszer tisztított égett bort 3 részt. Rozmaring levelét és virágját 2 részt.

Tedd jól elzárt edénybe, tartsd meleg helyen 50 óráig, aztán lombikon párold le és minden héten egyszer reggel ételben vagy italban végý be belőle egy drachmányit és minden reggel mosd meg vele arcodat meg a fájós tagot. Ez az erőt visszaadja, élesíti az elmét, megtisztítja a velőt és az idegeket, a szemet élesíti és megtartja, az életet hosszabbítja.»

WESZPRÉMI ISTVÁN kideríti, hogy ez a «Szent Erzsébet magyar királyné» minden bizonynyal Nagy Lajos édesanyja, kit a külföldiek összetévesztettek Szent Erzsébettel, II. András leányával; azon a képtelenségen, hogy Erzsébetet hetvenkét éves korában, tehát 1372-ben, mikor Lengyelország ura ép az ő fia volt, megkéreti a lengyel király, megütközik ugyan a jó régi eruditus, de mégis csak belenyugszik, hogy «ez az Erzsébet Királyné Asszony leszen tehát valósággal a mi híres Magyar Vizünknek legelső feltalálója, a kiről világszerte ekképpen neveztetik. Mert Cramerus és Timonnak hiteles tanúbizonyságok szerint ő még 80 esztendő korában is a nyájas multságokban muzsikaszó alatt szapora ugrós lengyel tánczot vígan járt: méltó azért, hogy ez a testet frisseltető és elmét vidámító Orvosság a Magyar

Királyné vizének nevezetét e világon továbbra is fentartsa.» Az öreg doktor hiszi, hogy a Podacathar-család kezébe jutott könyv, ama két breviárium egyike volt, melyről Erzsébet királyné 1380 április 6-án Budán tett testamentomában emlékezik, tehát azt is hiszi, hogy amaz írás csakugyan Nagy Lajos anyjának kezétől való. A kérőül fellépő lengyel király dolga nem győzi meg firka együgyű koholmány voltáról. WESZPRÉMI még beszél a magyar királyné vizének a külföldön gyakori hamisításáról, mely különösen úgy történik, hogy nyughatatlan és értetlen elmék mesterségesen, mindenféle szagos fűvekkel, szalamia-sóval, tartarussal zavarják a magyar vizet, különösen Franciaországban.

Ez egykor oly híres és a francia köznéptől ma is becsben tartott csodaszerről csak az az egy bizonyos, hogy Magyarországról került a külföldre; eredetét azonban nem királyi paloták, hanem szegény parasztkunyhók körül kell keresnünk. Igen valószínűnek hiszem, hogy a magyar királyné vize is az olajos tótok kitalálása és az ő révökön terjedt világgá. Hogy kik vagy mik voltak az olajos tótok, azt a mai nemzedék már alig sejtí. — A mi szorgalmas, iparkodó és vállalkozó kedvű jó felvidéki népünknek régtől óta szokása volt vándor kereskedéssel vagyunkát gyűjteni. Amit a lipthói, túróci, árvai tótság házi ipara termelt, a legények szét-hordták az ország minden részébe, sőt egész Európába. Az Akadémia nagy szótára e házalóknak még következő fajtáit ismeri: gyolcsos tót, olajos tót, drótos tót, kaszás tót, vajas tót, sajtos tót, kulimászos tót, csipkés tót; a magam részéről megemlítem még a sáfrányos tótot is, mely különben félig-meddig synonymája a gyolcsos tót-nak. Voltak guzsalyt, bordát áruló tótok, vasas, posztós és szekeres tótok (*vozári*), kiknek nagy ekhós szekere valóságos bolttal ért föl. Ma is vannak tutajos, fazekas, fenyves rigóval kereskedő, bádogos, viaszos és könyv-

*A tótok
vándor
kereske-
dése.*

kötő tót (*knihári*¹). Ez utóbbiak cifra rézvereteket készítenek a falusi emberek öreg bibliáira. Él az üveges tót (*oblokár*), meg a gyolcsos is, kiknek a babos kendő révén a magyar nép nyelvén is *babkár* a neve, és működik a *miskár*. Ezt az egynehány spéciest meg a világszerte ismert drótos tótot kivéve a többi alaknak már alig van nyoma. Eltüntette őket a nagykereskedés, a gyáripár és főképp a vasút. A messze földön való pénzkeresés ösztöne azonban még mindig él tótságunkban és Amerikába viszi ezt a távolságtól nem félő, dolgozni akaró népet. Az Európaszerte kereskedő tótok között a legértelmesebb és legvagyonosabb osztály volt az olajos tótoké. CSAPLOVICS JÁNOS, a felvidék kitűnő ethnographusa, így írja le őket e század elején:

«Az olajos tótok (*olejkári*) hazája Turócmegye, különösen Béla, Blatnica, Mossóc, Karlova, Peter, Vritzko (hol 146 olajáros van; ezek azonban németek), Trebosztó és más községek. A tótok Trebosztó környékén igen hathatós olajat készítenek a törpefenyőből; a fájós fog mindjárt meggyógyul tőle, ha egy cseppet gyapoton rá tesznek. Készítésének módját a nép állítólag a znyováraljai jezsuitáktól tanulta. Az igazság azonban az, hogy Ab-Hortis (Gärtner) Keresztély kézmárki orvos már 1640-ben első tanította, hogyan kell a *Pinus cambrából Oleum Libanit* vagy *Balsamum Carpathicumot* csinálni. Az úgynevezett magyar balzsamot² a *Pinus Mughas* zsenge ágaiból elsőben Buchholz György, a kézmárki evang. gimnázium rektora készítette elsőben,

¹ A múlt században és e század elején még valóságos könyvárusok voltak. CSOKONAI a *Dorottya* egyik jegyzetében ezt mondja: «Florentina, Tündér Ilona. Ezek a régi öregek s a mai községnek ismeretes románjaik, históriáik, melyeket a szűrboltokban árulnak a tót bibliopólák.»

² A franciák *baume de Hongrie* vagy *baume de Carpathie* néven ismerik. Az angoloknál *hungarian balsam*.

1664 körül. Ab-Hortis magyar nemességet kapott a maga találmányáért. Az olajos tótok immár nem csupán a maguk gyártmányaival kereskednek, hanem összevásárolnak a patikákban mindenféle illanó és szagos olajokat meg spirituszokat, összekeverik mindenféleképen és az ilyen zagyvalékokat aztán csodatévő esszenciák gyanánt árulják parányi kis üvegecskében, persze tizszeres áron. «Menyecske, jó, ha használ!» így szokták orvosságaikat a magyar asszonyoknak kínálni; de többnyire ekképen ejtik: «Jól h'használ.» Nincs betegség, amely ellen az olajos tót ládájában ne lenne orvosság; és ez a nép nagyon ért a hitegetéshez is. Ha valakinek a szeme fáj, az *olejkár* elővesz egy étheres olajjal teli üvegecskét, túvel megszűrja a hólyagot, melylyel az üvegecske le van kötve és egy csepp olajat ráken a szem héjára. A páciens — az olaj hirtelen párologása révén — azt érzi, hogy szeméből hatalmasan áramlik kifelé a levegő; mindjárt is jobban lát és örömetst fizet a tótnak egynehány forintot. Ha az orvosság nem használ, hát nem is árt. Az olajos tótoknak van más szép portékájuk is; például öt újjú kéz alakjára kiformált vékony gyökér, melynek érintése szerelmet varázsol minden szívbe. Ha az olajos tótnak útközben kifogy a portékája, bemegy az első patikába, összevásárol mindenfélét, elköveti a szokott miskulanciát és tovább kereskedik. Az olajárulással egykor sok túróci paraszt vagyont szerzett; nemcsak az országban, hanem Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Svédországban, Lengyelországban, Oroszországban is. Egész 1786-ig vagy hármezer olajos tót vándorolt Európa szerte; a nagy forradalom előtt Franciaországig is eljutottak, hol az *eau de la reine de Hongrie (spiritus rosmarini)* drágán fizetett szer volt. Lekalandoztak egész Törökországig, hol a muzulmánok bőven vásárolták illatos olajaikat. Sőt elvetődtek az Ural, az Amur tájékára is. «Most — írja

1818-ban CSAPLOVICS — az olajos tótok száma fogyóban van, mert kereskedésöket mindenfelé korlátozni kezdik.»

MELICH JÁNOS mondja nekem, hogy az *olejkárok* a külföldön többnyire cifra huszáros ruhát viseltek, mint ma a kint muzsikáló cigányok. Ezzel is mutatni akarták, hogy ők „magyar doktorok”, mint ezeket a kuruzslókat a francziák és németek széltében nevezték. Hires eset volt a múlt század vége felé, mikor egy muszka főúr dús vagyont ajándékozott egy zniói olajos tótnak, ki őt csodaszereivel meggyógyította.

Ma már hírmondója sincs az *olejkároknak*. A magyar királyné vizét azonban bizonyynyal ők terjesztették el Európaszerte és igen hihető, hogy ők is találták ki. Nem valami nagy leleményesség kellett hozzá: a rozmaring mindig gyógyítófű számba ment. A neve? Pusztá cifraság, amilyen ma a „császár-olaj.” A jövő századok aligha fogják kutatni: melyik császárról nevezték el így a tisztított fehér petróleumot; hiszen már mi is tudjuk, mi a reklám. A régi doktorok is tudták, jobban mint a páciensek; és azért koholták mellé azt a breviáriumos történetet, szerencsétlenségökre olyan együgyűen, hogy manapság a gyermek is mosolyog rajta.

VI.

KÜLÖNÖS EMBEREK.

A párisi magyar Diógenes.

A magyar furcsaságok könyvében előkelő hely illeti meg Mentelit, a világhírű tudóst, kiről voltaképen nem is tudjuk, miért lett világhírűvé. Sem az irott emlék, melyet CHARLES NODIER állított neki, sem az egykorúak többi följegyzései, sem a későbbi kutatások eredményei nem győznek meg, hogy ez a különös ember több volt egy mohó betűfalónál, ki igazi tudományos cél nélkül habzsolta a tudományt és ugyancsak okatlanul nyomorgott világeletében. Nem szólva egy különben ismeretlen katalógusról, melyet a párizsi Arzenál-könyvtár exotikus kéziratairól készített, egész élete csupa meddőség, minden szorgalma, minden szenvedése hiábavaló. Ez érzésében hazátlan, törekvéseiben méltó ideálok nélkül való alak még ridegebb, még sötétebb, ha elgondoljuk, hogy ép az időben, mikor ő Párizsban nyomorgott a céltalan, a holt tudományért, egy másik magyar Ázsia pusztáin tűrt hallatlan viszonytagságokat a nemzet kultúrájának nevében. Kőrösi Csoma Sándor, ez a nemes, nagy ember. Ime a tudománynak is csak a hazaszeretet adhat igaz célt, igaz ideált.

De az emberek mindig kedvelték a furcsaságokat. Ezen a réven lett messze földön ismeretessé 'a párizsi magyar Diógenes', kinek különben a nevét sem tudjuk bizonyosan. NODIER szerint *Mentel*inek hívták, (leginkább

igy ismerik), az egykorú *New Monthly Magazine*-ban *Mentelli* a neve, TESSEDIK FERENC-nél *Mandely*, mások szerint *Mandelli*, *Mandelly*, *Mendeli*, *Mendelli*, *Mendelly*, zsidó eredetiségében pedig *Mandel*, *Mendl* vagy *Mendel*. Én ez utóbbit tartom az igazinak, bár WURZBACH lexikona a *Mandl* mellett van. E forrás adatai szerint Mandl Dávid 1780 táján született Pozsonyban. Atyja tizenkét éves korában Rackendorfbba küldte, az odavaló rabbínushoz; talmúdot tanulni. Rendkívüli tehetségnek bizonyult és csodálatos gyorsan haladt tanulmányaiban. Egy 1798-ban mesteri héber nyelven írott leveléből megtudjuk, hogy Prágába, a zsidó műveltség fővárosába törekszik. Beszéde és írása már akkor is elárulta bogaras természetét. Prágában, úgy látszik, nem maradt sokáig, mert 1800-ban már Poroszországból írja, hogy külföldre készül. Egy, szüleitől pénzt kérő levelében okát adja vándorlásának: «Nekem principuimaim vannak, amelyek szerint cselekszem; csak egy hibát érzek magamban, mely már gyermekkoromban is mint öztön lopódzott belém; és ez a hiba a dicsőségre vágyódás. Már az iskolában ki akartam válni tanulótársaim közül; éhezem a dicsőséget, szomjuhozom a kitüntetést.» Berlinben szerezte meg nagy műveltségét. Nyelvtanulmányokkal foglalkozott. Akik ismerték, beszéltek, hogy igen bogaras ember volt; egyszer leborotváltatta a szemöldökét. E mellett keményebb fegyelemben élt minden középkori remeténél. Kis szobája tele volt könyvekkel; az ágya alatt egy halmaz krumpli: napi eledele. 1805-ben Offenbachba került, hogy nevelőséget vállaljon. Az e módon szerzett pénzzel aztán Párisba ment s ott oly elvonultan foglalkozott tanulmányaival, hogy még szülei is sokáig holtnak hitték őt. Itt látogatta meg őt 1827-ben TESSEDIK FERENC és látogatását *Magyar Diogenes Párizsban* címen le is írta a *Tudományos Gyűjtemény* azon évi XI. füzetében. Adom e közlést,

mely minden más forrásnál jobban festi ezt a különös alakot:

A mióta Párisban lakom már többszer hallám azt a kérdést, hogy esmerem-e híres, neves hazámfiát, a tudós Mandelyt? Felette különös embernek mondták, de mostani szállását senki se tudta. Minapában a *Revue Britannique* nevű Frantzia folyó-írásban (Mai, 1827.) e következő tudósítást olvastam, mely a *New Monthly Magazine*ből vagyon kivonva.

«Egy tudós Magyarnek élete Párisban.» — Egy fából épült kerti-házhoz jöttünk (mond egy Anglus utazó), melynek egyik oldala egy szomszéd épülethez vagyon támasztva, általmérője lehet vagy hét lábnyi. Ezt a kis hajlékot a ház tulajdonosa ingyen engedte által Mentelli Urnak (az Anglus így írja a nevet). A társam kotzogatott s beléptünk a bős-thez. Mi hárman alig találtunk helyet a szűk kunyhóban. Jobb kéz felől egy fehér fa-láda állott a szobának tsak nem egész szélében. A Philosophus egy deszkán ült s lábát a ládában tartotta, melyben egy ótska gyapjú-takaró feküdt. A háta annak a háznak falához volt támasztva, melyhez a kerti-ház hozzá van építve. Ő előtte valami kis asztal állott a ládán, s azon egy író-kő-táblát láttunk, melyen ő theorémájit s megfejtéseit irdogálja. Az időnek mostohasága az üveg-ablakot és a deszka-falat nagyon megrongálta; a Philosophus az ilyen lyukakra és hasadékokra holmi papiros darabokat ragasztott, melyeken a legtsinosabb görög és arabs írás látszott. A láda mellett balra egy régi kar-szék állott, melynek kar-fája, valamint a szobának nagyobb része, mindenféle nagyságú könyvekkel volt elborítva, a nagy folio-daraboktól fogva egészen a parányi kis 18-tzad rétig, mely Blaeü sajtója alól kijött. Ezt a kar-széket hajdanában Fesch Cardinalis adta volt Mentellinek. Egy darab czín, mely edény formára volt öszve hajtva, vas-dróton az asztal felett függött s métsnek szolgált. Ezenkívül egy setét szegletben egy bádog-fazekat vettünk észre, nem külömben egy vizes-korsót és egy darab fekete kenyeret.»

«Mentelli Úr, monda barátom, minekutána személyemet megemértette volna vele. Mentelli Úr épen úgy beszéll

ánglusul mint te avagy én, noha talán kettőnkön kívül sohase látott ánglust.» Ez igaz is volt. Én vélem nagy könnyűséggel beszélt, igen válogatott kifejezésekkel, minden Francia idiotizmus nélkül, s a mi legtsudálatosabbnak látszott: semmi idegen accentussal. Ez a különös ember egyenlően beszélt deák, német, régi s új görög, tót, arabs, sanscrit, persa, olasz, magyar és francia nyelveken, s a többi esmért nyelveket is nagyobb részint érti. A Sinai nyelvet is tanulta s mintegy három ezer jelét esméri, legjártasabb pedig a matematikai tudományokban és a statisztikában. Ő az életnek minden gyönyörűségeit a tanulásra való vágyásának felszentelte. Minden héten egy leczkét szokott adni a Mathesisből, s azért három frankot kap. Ezen a pénzen megveszi az egész hétre való élelmét, melly két kenyérből és egynehány földi almából áll. «Hogy ha,» úgymond, «mindennap friss kenyeret vennék sokkal többet el tudnék költeni; a kemény kenyeret azért szeretem, mert nehezen lehet megemészteni.» Egy, kétszer a hétben bádog-fazekában, két vagy három földialmát főz magának a méts lángjánál, s már azt is Luxusnak tartja. Egy vastag flanel ruha volt rajta. Télen a ládájában halál, nyáron tsak a kar-székeben. Ilyen nyomorult élet-mód és a sok éjtszakázás legkissebbet sem árt egészségének; az ábrázatja vidám, színe friss és egészséges, képvonásai nyílt-szívűségre mutatnak, teste épen nem sovány. Hosszú haja a vállára letsüng, barna szakállá valami méltóságot ad ábrázatjának, melly a régiség karaktereire emlékeztet. Girodet festő műhelyében gyakran model-nek szolgált, s így is szerzett magának valamit. Azt kérdezém, hogy meg nem únja-e élete módját? ő azt felelte, hogy épen nem, hogy már hús esztendőttől fogva így él, hogy az életnek örömei igen kíváncsatosak ugyan, de minthogy azoknak megszerzése végett kéntelen lett volna a drága időt unalmas leczkeadásra fordítani, inkább tsak így akarná tanulását folytatni, mellyre még most sem talál elegendő időt, ámbátor ugyan az egész napot és a fél északát a tudományoknak szenteli. Egyéberánt épen nem tartja magát szerencsétlennek.»

«Így tehát koránsem a különösség affektálása vitte őtet ezen kemény regulájú életre; ő tsak tudományos kintse-

ket akar egymásra halmozni, azoknak szaporításában talál mulatságot; a fősvény ember példájára, a ki minden nyugalmat s az egész életét a pénznek feláldozza.»

«Azt beszélte nekem, hogy Angliát kivévén, Európának minden tartományait gyalog öszvejárta; hogy a Francia Akademiának némely tagjai legjobb baráti, s hogy mind a mellett is, hogy ruhája oly rossz állapotban van, ők éppen nem átalják karonfogva vele sétálni, s társaságokban is szívesen látják. Ez ugyan például szolgálhatna aristokraticus Universitásainknak, s a sok dandy (hetyke, tsetsebets) Professorainknak kik oly szép számmal vagynak Agliában. Nálunk a ruha szükséges a tudomány ékesítésére; Angliában megvetik a talentumot, ha rongyosan jár.»

«A szegény Mentelli egy kis históriát beszélt, mely talán ide fog illeni. «Minapában» úgymond, «egynehány barátim mindenféle ruhát küldöttek ajándékban. Egy-kétszer magamra vettem, de minthogy az új könyvet még inkább szerettem, mint az új ruhát, tsakhamar arra szántam volt magamat, hogy az ajándékozott portékát eladom, s az árán egynehány könyvet veszek, mely után már régen sopánkodtam. Magamra vévén tehát régi köntösömet az új ruhát egy zsbvásároshoz vittem, a ki, minekutána a finom portékát nyomorult öltözetemmel öszvehasonlította volna, nekem esett s mint tovajt a Policziánál bevádolt. Így árestomba jöttem s ott ültem egy egész hétig holmi kóborlók között, mint-hogy balgatag tselekedetem miatt szégyenlettem barátimat szomorú állapotom felől tudósítani. — De végtére észrevevén, hogy az időmet így elvesztegetem, tsakugyan pennát fogtam, s esmerőseim tüstént szabadítottak ki. Hogy ha egy különös tömlőtzben tanulásomat szabadon folytathattam volna, azt oly könnyen el nem hagytam volna. Igen alkalmas helynek tartom; az ember ott ingyen él, s minden idejét a tanulásra szánhatja.»

«Az én barátom Mentelli Urat néha ebédre hívta, de az ilyen vendéglésnek rendszerint veszedelmes következései valának az ő egészségére nézve, egy pohár bortól forró-hidegbe esett.»

«Angliát igen kívánta látni, jól tudván, úgy mond, hogy ott drága az élet, száz ötven Frankot akarok reá

szánni erre az útra, s ottan való mulatásomra.» Én akaratom ellen is nevetésre fakadtam, bizonyossá tévén őtet a felől, hogy Angliában ennyi pénzzel beérni teljes lehetetlenség. — «Én (úgymond a Philosophus) a proportiohoz képest ezen summának harmadrészével az egész Continenst bejártam. Tudom, hogy Angliában az eleség igen drága; — nekem tsak kenyér kell, meg, éjtszaka, ha mezőn vagyok, holmi sövény mellett is elhállok, a városokban pedig és a falukon a templom ajtajához fekszem.» Úgy de, mondék én, Angliában legnagyobb bűnnek tartatik ám az, ha az embernek pénze nincsen. A ki szegény az szükségképen bűnös is; törvényeink tsak a vagyont óltalmazták, nem pedig a szegénységet. Ha valami fának árnyékában fog hálni, majd akkor költik föl, mikor a tömlőtbe viszik. A béke bírása úgy bánik az Úrral, mint valami kóborlóval vagy egy Contrabandistával. Ha az Úr megmondja, hogy ki légyen, ő a rongyos ruhájára fog mutatni, s azzal okvetlenül be fogja bizonyítani, hogy az Úr hazudott. Ki tudja végre talán valami kemény büntetés is fogja érni gondatlan lépéseért. Én esmérek egynehány bírakat a provinciában, a kik az Urat nagy hirtelen a pelengerbe vetik tsupántsak azért, mert felső ruhája nem ér tíz vagy tizenkét guineát. Mikor az Úr Angliába megy, vigyen magával gazdag ruhabeli készületet, és ne morogjon ha mindent, a mire szüksége lehet, őt vagy hatszorosan fogja fizetni.»

«Ez az intés nem maradt siker nélkül; Mentelli egészen lemondott idealis planumáról. Későbbben is gyakran láttam őtet Párisban való mulatásomban. Arra kért, hogy egy Sanscrit munkát szereznék meg neki Londonban, fájdalommamra azt ott meg nem kaptam.»

«Mínthogy nagy dialectikával bír, sokszor igen rendkívül való állításokat felhoz, s eszét avval mulatja. Magaviselete szelíd és elragadó, hosszú-szakálla s eszes és méltóságos ábrázolja azokra a képekre emlékeztetnek mellyeket Titián a maga idejébéli emberekről készített vala. Mind a mellett, hogy az embereket és a társaságot szereti, még is egész életét s minden örömeit a tanuláshoz való hajlandóságának szenteli. Talán sohasem élt egy ember is, a ki a

tudományokat illy enthusiasmustal imádta volna, minden haszonkeresés és minden kérdés nélkül. Őtet a tudományok tárházának lehetne nevezni. Ő földmérő, természet-vizsgáló, nyelv-tudó: ő mindent tud. Kérdezze meg valaki, hogy a régi vagy újabb írók mint ítétek legyen ilyen vagy amolyan tárgy felől? azonnal elmondja saját nyelveken s tulajdon kifejezéseikkel minden azt, a mit a külömbkülömbféle nemzetből való Prosaicusok vagy vers szerzők ezen dologról írtanak. S így Mentellire valóban rá illik Pic de la Mirandole mondanása: ő beszélhet *de omni re scibili.* Tudományának ropant elterjedése pedig annál nagyobb bámulást okoz, ha azt meggondoljuk, hogy neki semmi nevelése nem vólt, hogy ő mindent csak magától tanult.»

Ezen kis értekezésnek olvasása még inkább serkentett az új Diogenes kinyomozására s végre sok terhes futkározás után (mert Párisban akárcikre is könnyebb reá akadni, mint az illyen Philosophusra) tsakugyan reá találtam. Már jó időtől fogva az Arsenálban lakik, a hol a Bibliothékát szabadon használhatja. Ezt az engedelmet és a szabad lakást a Ministerium protectiójának köszönheti. Az Arsenálban lévő portás egy keskeny kis ajtóhoz vezetett a ház garádjtsa alatt. »Ime,» úgymond, »itt a szobája.» Én ott inkább fakamarát kerestem volna mint emberlakást. Az ajtón semmi kilints; kopogásomra semmi felelet. »Tessék megnyitni az ajtót!» mondék francziául jól hangosan: — semmi vállasz. Azonban a szobában valami zörgést hallottam mintha valaki rakosgatna. Egy néhány minuta után megnyílt az ajtó vagy egy arasznaira. Egy sápadt ábrázat nézett ki felém, hosszú, barna szakállal, borzas hajjal, félénk tekintettel. »Botsánatot kérek,» mondék francziául, »hogy látogatásommal alkalmatlankodom, azt hallottam, hogy az Úr magyar; igen kívántam Párisban egy hazámfiára akadni.» A komor kép egy kitsint megindúlt. »Örvendek rajta,» úgymond hasonlóképen francziául, »hogy magyart láthatok nállam.» Azután német nyelven kérdém, hogy beszéll-e jól németül? — »Igen is beszéllek,» viszonzá ő ugyanazon nyelven. — »Hát magyarul tud-e az Úr?» kérdém magyarul. — »Már nem tudok» vólt a felelet törött magyar accensussal. (Az Anglus utazó nem

sajdithatta, hogy egy valaki a ki magyarországban született, magyarul ne tudjon. Látszik, hogy még nem vo't nálunk.) Ekkor beléptem a szobába, mellynek szélessége alig ha mér három lépést, hossza talán ötöt. Az ablak mellett a földön, s egy kis asztalka körül mintegy nyoltzvan vagy száz darab könyv volt egymásra halmozva, egy Persa Lexicon ki volt nyitva. Az asztalkán egy jegyző kőtábla feküdt, hátul egy rossz székhely állott hát-támasz nélkül. Egy kevés szalmát láttam a földön három deszkával besántzolva, s egynehány barna ronggyal betakarva. Sok koldús jobb ágyon hál. A falon függő deszkán egy-két fekete kenyeret láttam, melyek közül egy meg volt szegve, de a mint láttam csak foggal vagy körömmel, nem késsel. A szegletben egy vizes korsó állott. Földimnek testén nem volt több egy ótska, szürke katona kaputnál, veres hajtókára, a lábán fa-paputs, a minőt Francziaországban a falusi nép szokott hordani. Diogenes Úr a falhoz támaszkodott, kezét hátra tévén, mint valaki a ki zűrzavarban van; magam vagy két lépésre állottam tőle a szoba közepén. Ülésről nem lehetett szó, mert az a rossz székhely talán egyes embernek is kevés lett volna. Itten híven megjegyzem beszélgetésünket, a mely német nyelven folyt.

Én. Valljon mennyi ideje lehet, hogy hazáját odahagyta?

Ő. Mintegy harminc esztendeje.

Én. Hol született?

Ő. Azt nem tudnám megmondani; igen kitsiny voltam mikor eltávoztam onnan hazulról. Mindent elfelejtettem.

Én. Valamely városra talán mégis emlékszik?

Ő. Egy-két esztendeig Pozsonyban laktam. Azt tudom, hogy Leopolt Tsászár koronázása alkalmatosságával Pozsonyban egy házfedélről leestem. Egy toronyról is emlékezem, mellynek teteje gazdagon meg volt aranyozva; úgy hiszem, hogy a Pozsonyi Cathedralis templom tornya.

Én. Gyermekek-korából semmi körülállások sem jutnak eszébe?

Ő. Azt tudom, hogy egy diófa állott udvarunkban. Ennek a diófának képét az előtt két esztendővel bajjal tudtam kiverni eszemből; szüntelen arról gondolkoztam. Ezen

kívül még egy kis toronynak emlékezete is megmaradt eszemben valamelly álmoképen; nem is tudom bizonyosan, hogy láttam-e valaha a maga valóságában.

Én. Hány esztendő lehetett, mikor hazájából elment?

Ő. Mintegy tizenhárom esztendő.

Én. Mitsoda okból távozott el onnan hazulról?

Ő. Én csak a világot kívántam látni. Mondhatom, hogy én igazi áldozatja vagyok a tudománynak.

Én. Gyermekkorában hol tanult?

Ő. Sehol; vad fiú voltam, lovakat őriztem.

Én. De későbbben csak tanult valahol?

Ő. Berlinben két esztendeig.

Én. Miképen írja a maga nevét?

Ő. Már szinte elfelejtém azt is; nints is gondom arra. Itt Mandelnek hívnak. Az embernek azon kell iparkodni, hogy a múlt időből minden csekélységet elfelejtsen. Azután több ereje és akarata lesz a jelenvaló és a jövő dolgai vizsgálására.

Én. Keresztnevét csak még is tudja?

Ő. Ignácznak hívnak. Két esztendő előtt a Jezsuiták meg akartak téríteni; holmi tractatusokat kellett velek olvasnom a Szent Háromságról. Ők Dávidnak nevezték el.

(Meglehet, hogy a Philosophus a két nevet itten felváltva említette; hihetőbbnek látszik, hogy a Jezsuiták Ignác nevezettel felruházták, s hogy régibb neve Dávid volt.)

Én. Tehát nem volt Katholikus?

Ő. De igen; hanem más dolgokkal foglalatoskodtam. Cicero jól mondotta: *Commenta delet dies, veritatem confirmat.*

Én. Deákul is jól beszéll?

Ő. (mosolyogva). A magyarok kevélykednek deák nyelvekben. (Azután deákul szóllott igen válogatott terminusokban.) Midőn ebbe a városba jöttem, minden tudósok a kik hallották, hogy magyar vagyok, deákul szóllottak hozzám. Ebből azt ítéltm, hogy a magyarnak a deák nyelv eránt való hajlandósága külső országban ismeretes.

Én. Igen sajnálom, hogy a magyar nyelvet egészen abban hagyta.

Ó. Nem volt semmi gyakorlásom, semmi könyvem; s a nyelv nints is kipallérozva. Gyermek koromban úgy tetszik tsak magyarul beszéltem.

Én. De tsak most is ért egy néhány magyar szót?

Ó. Midőn magyar beszédet hallok, igen esmeretes előttem minden szó, habár nem is értem. A magyar nyelv igen különös, hasonlít a napkeleti nyelvekhez.

Én. Az Úr ért egynehány napkeleti nyelvet?

Ó. A Perzsa nyelvet tanultam, a Sanscrittel is sokat bajlódtam s főképen az Arabs nyelvvel.

Én. Ezt tehát jól érti?

Ó. Gondolom, hogy jobban tudom mint a német nyelvet. (Itten megjegyzem, hogy igen szépen beszélt németül.) A mikor kimegyek mindig arabsul beszélek magammal. Négy száz milliom ember a föld kerekén arabsul beszél; érdemes, hogy az ember jól megtanulja.

Én. Tótul is tud?

Ó. Oroszul olvasok és beszéllek is.

Én. Mivel foglalatoskodik most leginkább?

Ó. Az astronomiával.

Én. Szokott-e sokat írni?

Ó. Tsak a kő táblámra írok mindent, mikor tele van, a spongiával ismét kitörülöm. Calculator vagyok. A papiros sokba kerülne. Tsak magam számára tanulok.

Én. Megelégszik-e sorsával? él-e boldogul?

Ó. A ki maga magát meg tudja győzni, mindég boldog.

Én. Tsudálkozom, hogy ilyen nyughatatlan nagy városban letelepedett.

Ó. Ez igen jó hely reám nézve; elveszek benne mint egy viz-tsepp a tengerben.

Én. Miből él?

Ó. A magam pénzéből. Az előtt egy kis pénzt szereztem volt magamnak letzkézés által s azt az Ország Kintstárába tevém. Most kétszáz Frank interest húzok belőle esztendőként.

Én. Hát az elég?

Ó. Száz Frankot sem tudok elkölteni egy esztendő alatt. A többiért könyvet szoktam venni.

Én. Szokott-e gyakran kijárni?

Ő. Igen ritkán. Egyszer a hétben a Pékemhez megyek a rue du Bacban (a Szajna tulsó oldalán); igen jó fekete kenyeret süt. Akkor annyit veszek, a mennyi egész hétre szükséges.

Én. Jön-e valaki meglátogatni?

Ő. Igen is. De mióta Párisban vagyok, csak két magyart láttam itten. Az egyik hét vagy nyolc esztendő előtt volt Párisban. A neve valami Óriást jelent.

Én. Talán Nagy?

Ő. Nem az; — valami vi, — Vitéz nevezetű. Jó ember volt, itt nagy inségbe jutott; magam is segítettem őtet. Későbbben azt hallottam, hogy meghalt itt Párisban; a Portás felesége mondotta, nem tudom, hogy igaz-e vagy sem?

Én. Ád-e még letzkét?

Ő. Nem többé. Egy Jones nevű fiatal Anglus arabsul tanult tőlem; szép gyermek volt mind testére, mind lelkére nézve. Igen jól tanult; de meghalt; azolta mindig búsulok. Nagyon szerettem volt a fiút. Nem volt csak 16 esztendő.

Én. Attól félek, hogy ha majd egyszer megbetegszik, minden segítség nélkül fog szűkölködni.

Ő. (mosolygva). Akkor majd azt mondom Diogenessel: tegyétek mellém a páltzámat, hogy a madarakat elűzhessem, mellyek holt tetemimet fogják háborgatni. Egyébiránt egy időtől fogva valóban nem jól érzem magamat. (Talán ez volt az oka, hogy én a jámbort nyomorultabb állapotban találtam, mint az Anglus utazó.)

Én. Bár csak hírül adhatná nékem, ha rosszabbul találna lenni. A Revue Britannique nevű folyó írásban egy articulust olvastam, melly az Úr felől szól. A New Monthly Magazineból nagyon kivonva.

Ő. A télen egy Anglus elolvasta előttem az originált.

Én. Már igen is sok időt vesz én miattam. Mindazonáltal ha megengedi néha meglátogatom az Urat.

Ő. Nem vagyok vad ember. Szeretem, ha valaki hozzám jön.

Kezét megszorítván elbúcsúztam tőle, s kimentem a szobájából. Ő az ajtónál megállott. «Nem kísérhetem ki,» úgymond, «mezitelen vagyok.»

Ime! egy új Diogenes. Az ő látása különös érzést gerjesztett bennem. Ki lehetett ez, a ki annyit tud s annyit elfelejtett; a ki a roppant Párisban, a világnak legnyughatatlanabb pontján, húsz esztendőől fogva, tsak nem olly magányosságban él mint egy Anachoréta Théba pusztáján? a ki Eget, földet a tudományokért oda engedi, s a drágán szerzett kintsnek semmi hasznát nem veszi?

Van elég példa arra, hogy a fejnek megsértése által némelly emberek az elmúlt dolgokról egészen elfelejtkeznek. A házról való leesés, melyről a beszélgetésünkben szó volt, talán hasonló dolgot okozott? Avagy tsak titkolni akar valamit? az elmúlt dolgokat a feledékenység fátyolával kívánna betakarni?

Eszembe jut, hogy mintegy nyóltz esztendő előtt egy Mandel nevű Zsidó tanulót esmértem Pozsonyban: a Philosphus talán atyafia lehet? de neki épen semmi zsidó accentusa nincsen, s azt talán lehetetlen volna eltitkolni legalább német beszédjében. Korára nézve lehet vagy negyvenöt esztendő.

Menteli valóban sokat tudó ember volt. Értett francia, német, angol, olasz, spanyol, többféle szláv, magyar, görög, latin, héber, arab, perzsa, hindu, szanszkrit, kínai nyelven, és dicsekedve szokta emlegetni, hogy Európának bármely pontjáról el tudna utazni Kinába tolmács nélkül. Legkedvesebb nyelvei mégis a latin, a görög, a zsidó, az arab, a perzsa voltak, melyekből egy külön tudós idiómát alkotott a maga számára és e nyelv szavait olyankor is használta, mikor franciául beszélt. Ha aztán észre vette, hogy nem értik, francia nyelven ismételte a frázist, megjegyezve: «ahogy önök mondják». Menteli nemcsak hogy nyelvtudós, hanem matematikus, taktikus, historikus, jurista, theológus is volt, szóval ritka egy polyhistor. A filozófiában Plato volt orákulum; csaknem minden írását betéve tudta és gyakorta idézte. De az életben nem az elegáns Plato, hanem a cynikus Diogenes volt példaképe. Évi 154

frank jövedelméből élt, de még ebből is sokat megtakarított; egyszer egy ritka kéziratot 400 frankon vett meg. Könnyű lett volna közhivatalt vállalnia vagy magánoktatást adnia, de nem áldozta fel függetlenségét. Egy ízben ugyan adott leckéket a matematikából és az arab nyelvből, de csakhamar abba hagyta, hogy teljesen tanulmányainak élhessen. 1822. körül a francia kormány azzal bízta meg, hogy egy nagy könyvtár kevéssé ismert nyelvű kézirateit lajstromba szedje, czimeiket lefordítsa, tartalmukat ismertesse; ezért a fontos munkáért évi 1800 frank tiszteletdíjat ígértek neki; azt hitték ugyanis, hogy a munka el fog tartani legalább is egynehány esztendeig. Menteli azonban az ő nagy tudományával és vas szorgalmával egy hónap alatt elvégezte. Azzal fölvette havi fizetését és többé feléje se ment a könyvtárnak. Mikor kérdezték tőle: miért hagyta ott hivatalát, azt felelte: «Nincs többé hivatalom, mert a munka kész.» Elismerésül egy szobáskát rendeztek be neki. Semmi nyomtatott írása nem jelent meg. Könyvtára kicsi volt, de fontos és ritka művekből állott. Sok hátrahagyott iratát csak egy új Menteli tudná elolvasni, olyan csodálatos tudós zagyvalék a nyelvők. A magyar Diógenes halála is rendkívüli volt: 1836. december 22-én szokása szerint vízért ment a Szajnára két kantájával; merítés közben egy meg nem kötött csónak szélébe kapaszkodott s beleesett a folyamba. Mások szerint a vízzel teli kanta súlya húzta le.

A magyar mohammedánus szent.

Báró Splényi Béla — ez életrajzi adatokat REINER BERTALAN *Magyar kulturképek* könyvéből másolom ide — fia volt Splényi Ignác lovassági tábornoknak, ki 1840-ben, Miskolcon halt meg. Splényi Béla a második huszárczredben szolgált, mely ezrednek atyja volt a tulajdonosa.

1847-ben, alig harmincéves korában, már kapitány volt, a hadseregnek egyik legjelesebb lovastisztje. A szabadságharc kezdetén a nemzeti ügy szolgálatába állott; a turini udvarhoz küldötték diplomáciai megbízással. Károly Albert király igen megkedvelte és minden alkalommal kitüntette a deli és nagy tehetségű magyar urat. A novarai ütközet után Splényi Londonba ment. Melegen ajánlották őt Parzininak, a British Museum hírneves főkönyvtárnokának, aki a politikában is szerepet játszott és Palmerston legbensőbb barátai közé tartozott. Parzininak a magyar báró igen megtetszett; megismertette Palmerstonnal. Az ügyes beszédű, finom modorú, Splényi az öreg diplomata jóakarátát is csakhamar megnyerte. Palmerston a magyar ügyek ágensévé nevezte ki Konstantinápolyba és szíves ajánló levéllel menesztette Stratford Canning nagykövethoz. Splényinek nem igen volt alkalma diplomata tehetségét kitüntetni, mert Konstantinápolyba érkezete után a magyarok ügye csakhamar hanyatlásnak indult. A török fővárosban nemsokára találkozott menekülő sógorával, az angol származású Guyon Rikhárd tábornokkal, szabadságharcunk e hős vezérével, ki Kursid basa néven török szolgálatba lépett és Damaszkus főparancsnoka lett. Splényi sógorával és húgával — Melanie bárónővel — Szíriába ment s ott élt, mig Guyont az orosz ellen nem küldték.

Azt hiszem, 1854-ben került ismét Konstantinápolyba; és ekkor kezdődik az ő rettenetes tragédiája. A hasissal-élés szenvedélyének rabjává lett és nincsen az az Edgar Poe fantáziájával megáldott vagy megvert ember, aki az ő sorsához hasonló bizarr szörnyűségű álmot tudjon álmodni.

Az indiai kender (*Cannabis Indica*) bódító kivonatát, a hasist, gyántás elegy vagy tinktura alakjában meglehetősen nyíltan árulják a sztambuli *misszir csarsi* (egyiptomi bazár) droguista kalmárai, egy sorban a

száritott majomvelővel, krokodilusmájjal és a keleti kuruzslás egyéb csodaszereivel. Megszokása körülbelül úgy történik, mint a dohányyé. Aki először él vele, csak szédül és hány tőle; az ezeregyéji álmokból pedig nem lát semmit. Csak rövidebb-hosszabb idő múlva kezd gyönyörűsége telni a hasis mámorában. És ez az élvezet nem mindig kártékony.

A hasissal emberek milliói élnek, és ha nem csapnak át a szertelenségbe, semmi bajuk. Akárhány ilyen ismerősöm van és volt. Például Klapka tábornok, ki lefekvéskor mindig elszítt egy hasisos cigarettát; és ha kifogyott a készlete, telegráf útján rendelt magának Konstantinápolyból. Emellett szép hetvenkét éves kort ért, és élete fogytáig megmaradt testi, lelki épségében.

Ahhoz személyes dispozició kell, hogy valaki a hasis menthetetlen martaléka legyen. Bárá Splényi Béla született erre a szörnyű sorsra. Egyike vagyok a keveseknek, akik tragédiájának fejlődését ismerik. A nyolcvanas évek közepén, Konstantinápolyban, Szilágyi Dániel megmutatta nekem azt a naplót, melyet Splényi írt. Bizonyos, hogy második otlétekor, jöllehet a naplóban — melyet most talán az Akadémia kéziratára őriz — évszámok nincsenek. Az írás egy szegény emigráns érzelgéseivel kezdődik. E lírai prózában alig van valami, amit azok a bujdosó hontalanok hasonló jegyzeteikben el ne mondtak volna. Honfiúi bánat, hazavágyódás, szomorúság, elegy az Ája Szófia kupolájának méreteivel és más ilyes tudákossággal. Meghatóbb a lapok szélén, itt-ott, ritkán, az a jegyzet: «Ma kaptam 1 török lirát . . . Ma kaptam 4 shillinget.» Aki ennyit kap és ilyen gyéren, az szegény, nagyon szegény ember odakint a Keleten.

Egy októberi nap történetének végén ezt olvasni: «Tegnap hasist szívtam, de nem álmodtam semmit.» És ez a jegyzet aztán ismétlődik vagy tíz napon át, min-

dig a diárium utolsó sorában. Végre elkövetkezik egy nap, melynek nincsen históriája; mert báró Splényi végre «álmodott», és hosszasan leírja, mit álmodott. Félelmesen nevetséges egy álom volt ez. A hasis bódultja azon vette magát észre, hogy világra jött előtt hét hónappal van; aztán megszületik, átéli — napról-napra — a gyermekség, az ifjúság éveit, át egész életét a mai napig — vagy harminchét évet hat óra alatt! És panaszkodik, hogy mennyit kellett szenvednie. A következő álom már a gyönyörűségek világában jár. Kéjes hempergés rózsaszínű tejhabból való kereveteken, lebegő repülés a tündöklő étherben, emberi fülnek néma, csak az idegekkel érzett, leírhatatlan édességű symphoniák zengése közepett. Majd nagy számmal olyan jegyzetek érik egymást, amelyekről psychopathologusnak volna joga beszélni, szakbeli közönség előtt. A jegyzetek folyton rövidülnek. Végre már csak egy-egy szót, elragadtatott fölkiáltást írt könyvébe a hasis rabja. Betűvetése, mely eleinte oly szép és rendes, napról napra csúnyul s később egészen olvashatatlan firkává lesz. Az egész napló, azt hiszem, vagy négy hónapról ad számot; bár vége felé a dátumok egészen elmaradnak.

Báró Splényi Béla már menthetetlen volt mikor a napló írását abbahagyta. Még ugyan fönt élt Perán, az európai városrészben, a magyarok között; de idejének nagy részét az ázsiai oldalon, kóbor zarándokok, Arabiából Konstantinápolyba vetődött ördögűzők és csavargó Bektasi-dervisek társaságában töltötte. Kezdett irtózni a magafajtájú emberektől. Kerülte őket. És testben, lélekben elzüllött. Az egykor deli férfiúnak csak árnyéka volt a törődött, beteges alak, aki rongyos kaftánban vánszorgott az utcákon, nyakában a kolduló dervisek láncra kötött kókuszdióhéjával, kezében a jemeni hadsik alabárdjával. A magyar emigránsok meg akarták menteni. A lelkére beszéltek, pénzt gyűjtöttek számára, majd

az örülés jeleit látva, fölvetették a francia kórházba. A boldogtalan innen csakhamar megszökött és attól fogva Szkutariban, az ázsiai városrészben lappangott, a zarándokok és dervisek legalja között. De végre ez a társaság is kivetette magából a szegény tébolyodottat; és báró Splényi Béla hozzácsatlakozott a belpoklosok, az elefantiázissal megvert nyomorékok és az örültek hadához, mely akkoriban még valóságos nomád életet élt a szkutarii nagy temető környékén. OLÁH MIKLÓS püspök szerint 1536 táján Simánd zarándmegyei faluban csupa nyomorék lakott, valóságos respublikát alkotván. Némelyek pusztá mendemondának itélik ezt a furcsa följegyzést; de aki tudja, hogy a Keleten ma is vannak a társadalomnak olyan kiközösítettjei, akiket az árvaság társulásra visz: nem tagadja kereken a simándi koldusköztársaságot. Konstantinápoly ázsiai külvárosában magam is láttam két évtized előtt csoportosan kóborló léprásokat, és, mint említettem, az ötvenes évek elején, mikor a török még kevésbé gondoskodott az ilyen boldogtalanokról, százakra rúgott Szkutari körül az együtt tanyázó belpoklosok és örültek száma. Splényi Béla ezek között élt évekig és azok a szerencsétlenek szentnek hitték. Szentségének híre kihatott az emberek közé is (vagy emberek voltak amazok?) és az ázsiai vakbuzgó köznép félénk tisztelettel dobálta filléreit a *veli* kókuszdió szebiljébe.

Több magyar emigráns, köztük Szilágyi Dániel a szkutarii temető mellett járt egy nap. Egyszerre ékten zaj üti meg a fülüket: egy ordítva imádkozó, éneklő és dobokat verő menet jött velük szembe. Nagy népsokaság közé ékelve a belpoklosok, az örültek; és közöttük, valami gebe hátán, egy karját próféta módjára égnek emelgető rongyos alak: báró Splényi Béla. A magyaroknak szemébe ötlött, hogy a nyomorékok és a nép közül is sokan nagy hasáb fákat cipelnek.

Szilágyi Dániel megkérdezte egy vén embertől: mi készül itt?

— Nagy dolog, uram! Egy szent *sahid* (vértanu) akar lenni: elevenen megégetteti magát a hitért. Most visszük ki a temető végébe, ott máglyát rakunk és meglesz az áldozat.

A magyarok föllármázták egy közel kaszánya katonaságát. Teljes egy zászlóalj nizám rohant elő, szétverni a rettenetes csőcseléket. Ép jókor jöttek: a máglya már emelkedett és a szent ép utolsó áldásait osztotta. Nem csekély munkába került a rajongók széjjelzavarása. Maga Splényi Béla dühösen szegült ellen; csak nagy bajjal tudták őt átszállítani a francia kórházba, hol, az őrltek osztályán, egynehány hét múlva meghalt.

Gróf Czobor József.

Mi magyarok szeretjük az úgynevezett „keleti pompát” nemzeti tulajdonosságunknak tekinteni; sőt büszkélkedünk benne. Már a tanuló gyermeknek is felragyog a szeme, mikor először hallja, hogy Újlaki Lőrinc herceg uradalmakat érő gyémántos mentét, hatvanezer aranyos kardkötőt viselt, és nem győzzük eléggé helyeselni, hogy ez a kevély magyar levente nyakon legyintett egy szegény lengyel nemest, aki erre a fényűzésre azt találta mondani: «Nem az a fő, hogy mi van kívül, hanem az, hogy mi van belül.»

Csakhogy az a híres „keleti pompa” nem magyar. A gazdagságot fitogtatni két nagy ellentét: a gyermekkorokat élő népek és a civilizáció révén süllyedő nemzetek szokása. A beduin leány, vagy hogy ne keressünk olyan messze: a bosnyák hajadon ma is a nyakán hordja egész hozományát, arany pénzekben, mint egykor az assyriai nők; az amerikai milliomos meg ép oly bolondul és ízléstelenül szórja kincsét, mint

a Caligula-korabeli római gazdagok. Az igaz magyarban mindig megvolt fakupából ivó Attila nemes egyszerűségkedvelése. Cselédeit járatta fényesen; maga nem cifrázkodott. A művészetnek áldozott, mint Mátyás király, nem az aranykovácsoló ötvösöknek. Velence kalmárnépe a San Marco bazilika oltártábláját, a *pala d'orot*, ezt a híres byzanci románcművet, nyolc századon át telehintette a drágakövek felbecsülhetetlen értékű sokaságával; a magyar szent korona, ez imádott ereklye, viszont nagy művészi becsén kívül keveset ér;¹ soha sem jutott eszünkbe, hogy karbunkulusokat foglaljunk bele. Amit pazarlásról történetünk tud: mind dekadens időkbe esik. A gazdagsággal való kérkedés nálunk mindig mesterkéltn volt; s ez legalább előkelő vonás a durva fitogtatásban. A gazdag magyar ember szerette pénzét rendkívüli módon költeni; eredetiséget, szinte azt mondom: bohóságot keresett saját esztelen-ségében. És ez nemes dolog: humor a neve.

A művészetté finomított pazarlásnak igazi mestere volt a Mária Terézia korában élt gróf Czobor József, régi családjának utolsó tagja. Roppant nagy birtokai Nyitramegyéből kiterjedtek Morvaországba is; magyar földön is, morva földön is két-két uradalma volt; itt Holics és Sassin, amott Göding és Pawlovic. A gróf, ki a XVIII. század huszas éveiben született, élete céljának azt tekintette: hogyan lehessen a pénz, ha bolondul is, de mindig eredeti és nagyúri módon szórni. Szinte azt mondhatnánk: arra törekedett, hogy világtörténeti nevet szerezzen magának a pazarlók között, és elhomályosítsa Kleopátrát, ki vagyontérő gyöngyöt olvasztott föl ecetben és megitta. Gyöngyöt inni nem jut eszébe többé senkinek, még a legveszet-

¹ Összes arany- és drágakőértéke, az 1867-iki becslés szerint, 3409 frt.

tebb tékozlóknak sem, és pedig alkalmasint azért, mert az az egy kis szénsavas mészszel kevert ecet bizony rossz egy ital lehet. Czobor gróf kitalálta a pénzpusztításnak amaz új módját, mely nem jár semmi savanyú nedű elnyelésével, de viszont pazarlás dolgában hallatlanul különb. Az ő agyában termett az az ötlet, hogy ezeres bankókkal gyűjtson az ember pipára. Ez a virtus valóságos hagyomány lett a magyar nemességben; e század elején nem is tekintették igazi úrfinak az olyan fiatal gavallért, aki olykor nagy bankót nem használ fidibusz gyanánt. Gróf Czobor Józsefet ez örült kedvteléseiben talán sarkalta az a véletlenség, hogy Mária Terézia udvaránál vele együtt forgott Sylva-Taroucca Ferenc marchese, a nagy királyné kedves diplomatájának fia, ki a magyar főúrral vetélkedett a pazarlásban.

Erről a nemes versengésről van egy híres anekdota. Udvari ünnep készült Bécsben, olyan fényes, aminőt addig nem láttak. A főnemesség előre meg egyezett benne, hogy ezen a mulatságon tündöklő pompával fog megjelenni. Egy úri társaságban Czobor gróf és Sylva-Taroucca marchese erről az ünnepről beszélgettek, és beszélgetésöknök az lett a vége, hogy ezer aranyba fogadtak, melyikök fog a bálon drágább ruhában megjelenni. Előre kimondták azonban, hogy nem szabad se gyöngyöt, se drágakövet használni. Sylva-Taroucca marchese példátlan fényű öltözetben ment a mulatságra; ruhájának pompáját csodálta az egész udvar. Czobor gróf szintén drága, de mégis feltűnően egyszerű mentét viselt. Mikor aztán a döntő bírák összegyülekeztek, Czobor gróf széttárta mentéjét és megmutatta bélését. Ez a bélés Corregionak egy remek szép és — barbárul felszabott festménye volt. Az ezer aranyat Czobor nyerte meg, talán húsz annyi árán.

Híres ennek a furcsa embernek egy másik tréfája is. Mária Terézia egyszer udvari jelmezbált rendeztetett. Czobor gróf erre a mulatságra hallatlan drágaságú keleti ruhákat hozatott Konstantinápolyból. Tizenhárom öltözet volt: egy basa díszruhája és tizenkét rabszolganak való tündöklő fényességű öltözet. A basa ruháját Czobor gróf öltötte magára; a rabszolgák mezébe pedig tizenkét bécsi legényt bújtatott: gyaloghintó viőket, borkorcsolyázókat¹ és más efféle népeket. A tizenkét rabszolga ábrázatát bekenték olyan szép feketére, hogy Nubia se lát külön szerezcsenséget. A bálra indulás előtt a basa hatalmasan megvendégelte az ő rabszolgáit; minden étel, ital, fejedelmi volt, még az is, a melybe titkon jó sok áloót keverték. A lakzi után a basa láncra verette szerezcseneit, de nem csak úgy tréfából, hanem igazán: hatalmas béklyók övezték a rabok kezét-lábát, mind a tizenkettő egy hatalmas nagy láncra volt fűzve, és a lánc végét a basa tartotta kezében. Így hajtotta be rabjait drágakövekkel kirakott korbáccsal az udvar termébe. A fényes, eredeti és festői menet nagy tetszésben részesült. Maga Mária Terézia is különös meglepődését fejezte ki gróf Czobor basának ezért az elmés gondolatért. Növekedett az érdeklődés, a multság, mikor a basa rabjainak láncát reá kerítette a terem egy nagy kőoszlopára, hatalmas lakatot vetett rá, maga pedig elvegyült a tarka sokaságban. Az oszlophoz láncolt tizenkét szerezcsent a vendégek százai vették körül; mindenki csodálta a gyönyörű, drágalátos keleti selymet, bársonyt, arany hímzéseket.

¹ *Fasszieher*. Híres alakjai a régi Bécsnek. Eleinte valóban csak a hordók pincébe gurításával foglalkoztak, de tevékenységük később kiterjedt az egész tráger-mesterségre. Bécsben emléköket ma már csak a „*grob wie a Fasszieha*” példabeszéd őrzi; de Münchenben most is *Fasszieher-Gesellschaft* a teherszállítók ipartársulatának a neve.

A szerencsenek békességgel állották a szemek kereszt-tüzét, de nemsokára némi nyugtalanság támadt közöttük. Eleinte csak összesúgtak, aztán mozgolódtak, majd *«aussi möcht' i!»* kiáltások között el akarták tépni láncukat. De nem engedett se a lánc, se a lakat, se az oszlop. Egynehány perc múlva a kérdés már oly égetővé vált, hogy föltétlenül szükség volt szert tenni a lakat kulcsára. A főudvarmester lázas sietséggel indult Czobor gróf keresésére, keresztül-kasúl törtetett a vendégek sokaságán, ezt a kérdést hangoztatva: *«Ham's kan Türk'n g'sehn?»* De a török nem volt sehol. A lakat kinyitatlan maradt, a lánc tartott, az oszlop nem indult meg. Mire lakatosokat hívtak, leráspolyozni a béklyókat, már késő volt minden fáradság. A bál egész népe szétrebbent, a megbotránkozott Mária Terézia pedig kimondotta, hogy ezentúl az udvarnál ne legyen több jelmezes bál. Nem is volt azóta. Így beszélik ezt a régi krónikák; és ez az ismeretes bécsi *„Ham's kan Türk'n g'sehn?”* szálló ige eredete.

Ennek az elmés nemes Czobor grófnak fejedelmi pompával berendezett palotája volt Bécsben, Párisban, Velencében. Mindenütt állandó cselédség, konyha, istálló, lovak; Velencében természetesen gondola-raj. Egyszer gavallérok ebédeltek a grófnál. Csemege körül a házigazdának az az ötlete támadt, hogy ebéd után ránduljanak ki egy kicsit. Szép tavaszi idő volt, az ötlet tetszett. Ebéd után fölkerekedett a társaság. A kapu előtt hintók várakoztak. Az úri társaság beült, a kocsisok a lovak közé vágtak. Mindenki azt hitte, hogy valahova Schönbrunnba rándulnak ki; a hintók azonban kirobogtak a linci országútra és meg se álltak Párisig, csak ép akkor, mikor lovakat kellett váltani, vagy a városokban végig enni egy-egy fényes ebédet, vacsorát. Párisban a gróf ragyogó palotájába vitte vendégeit, három nap, három éjjel ettek, ittak, mulattak

aztán megint egyenest vissza Bécsbe. Ez a kis kirándulás amaz időkben ép három hétbe tellett.

Czobor József gróf élete javát Bécsben töltötte, de azért megmaradt igaz magyarnak, a mit az mutat legjobban, hogy fölöttébb kedvelte a kártyát. Szerencséje azonban, sajnos, nem igen volt. Olykor megesett rajta, hogy reggel egy-két ezer holddal szegényebben ment haza. Holicsi uradalmát egy kártyába tette fel a fáraóban, és el is vesztette. A történetírás feljegyzi, hogy ez a nevezetes kártya a dáma volt.

Nem nehéz kitalálni, hogy ez a jókedvű adakozó nemsokára tönkre jutott. Uradalmi ma az uralkodócsalád birtokában vannak. Másod-harmad kézből vásárolta össze őket a múlt század végén Ferenc király. Mária Terézia férje, Ferenc császár, igen kedvelte ezt a különös embert, és a saját pénztárából nyolcezer forint évi díjat rendelt neki. Czobor ezt a pénzecskét egész 1765-ig, Lotharingiai Ferenc haláláig húzta; a takarékos Mária Terézia már csak egynéhány száz tallérnyi segítséget adott a hajdani nagy gavallérnak, ki aztán Pestre vonult és ott tengődött, legtöbbször kenyéren, szalonnán, mert még azzal az egynéhány száz tallérral se tudott bánni.

Egyszer valami kis motyóval a hóna alatt ballagott haza felé. Szembe vele, ragyogó fogaton egy fiatal főúr robogott; csaknem olyan tékozló, a minő ő volt egykor.

— *Halt!* kiáltott rá Czobor, *halt!*

És mikor az ifjú gavallér megállította lovait, a rongyos ember odament a kocsához, és azt mondta:

— Ne olyan szaporán, öcsém uram, mert igen hamar utól talál engemet érni!

A múlt század utolsó éveiben halt meg, annyira elfeledve, hogy ma már nehéz volna halála napját is megállapítani. Sylva-Taroucca marchesével való vetél-

kedéséről igen sok anekdota szól; többnyire affélék, hogy kutyákat öltöztetett vagyonnal fölérő brüsszeli csipkébe. Ilyen közönséges ízetlenségekre azonban csak holmi felgazdagodott pugrisok kérkedése vetemedhetnék; a bolondságban is eredeti, szinte azt mondom: az ízléstelenségben is jó ízlésű gróf Czobor József sokkal találékonyabb elme volt, semhogy az ilyen olcsó hencegést meg ne vetette volna.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII.

ÜVEGEVŐK.

Nagyétkű és strucgyomrú emberekkel mindig örömet bibelődött a vaskosabb kuriózumkedvelés. Sokat enni az athléta-ság egy neme a világ szemében; mindenféle útalatos vagy emészthetetlen jószágot összezabálni meg ‚virtus‘. Alig van kor és nemzet, melynek ne volnának ilyen hősei. Ha krotóni Milon egy ökölcsapással agyonütötte aztán egy ültőhelyében megette a negyedfűtinót, akit elébb húsz stádiumnyira cipelt a vállán: evés dolgában nem volt utolsó a mi Toldi Miklósunk sem; sőt most is úgyszólván minden városunknak megvan a maga híres jó ápitetusu embere, akiről tudva levő, hogy szívesen eszi végig az étlapot elejéről és visszájáról. Strucgyomor dolgában igazi nagyság a mohácsi vészkor elesett nemes Kórógyi Péter, kiről ISTHVANFFI MIKLÓS följegyzí,¹ hogy [csodálatos, igazán vas természetéről

*Falánk
emberck.*

¹ *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, az 1622-iki első kiadás 131. lapján. Ugyanitt említődik az a furcsa anekdota: *«In eo vetusta nobilium Corogium progenies defecit, qui olim Andreae regis, ejus nominis primi tempore, dum Panonii religionem Christianam posthabuissent, Divo Gerardo ut crudelem sic impiam necem intulisse memorabantur; ejusque rei argumento fuisse, posteros illorum in sacellum ejusdem divi memoriae in colle urbi Budensi opposito aedificatum, sponte aut secus ingressos, continere se nequaquam potuisse, quin repente alvo faece contaminarentur: regemque juvenem non sine mullorum risu simul et admiratione in hoc Petro ejus rei experimentum, acto saepius periculo sumpsisse.»*

és mindent elbíró gyomrának erejéről emlékezetes; a fiatal király kívánságára eleven egereket, levágott macskafarkakat, az uccára kilökött undok eves és férgektől hemzseggő döglött kutyákat minden útlat és kelletlenség nélkül szokott enni és megemészteni.] A franciák Kórógyi Pétere az a múlt században élt Tarare nevű hajós, ki eleven macskákat, tengeri nyúlakat falt fel szőröstül-bőröstül, és azon panaszkodott, hogy soha sem lakott jól világéletében.

Az ilyen falánkság már kóros tünet, és alig választja el valami a bulimiától, mely az az állapot, mikor némely elmebajosak nem tudják többé megválasztani, mivel csillapítsák éhségöket, és vakon falnak fel mindenféle emészthetetlen tárgyakat: kavicsot, homokot, fát stb. Nem tartozik ide az a jelenség, mikor a hisztériások jóízűen esznek papirost, a falról lekapart meszet, pörköletlen kávé és más ilyen perversus ízlésre valló jószágokat. Szintén más kategóriába való némely műveletlen népek földevése, a geophagia, mely nem egyéb a legnyomorultabb eledelpótléknál.

Ugyancsak nem beteges tünet az üvegevés sem; tehát fölösleges lenne megcsinálni tudományos¹ hyalophagia nevét. Ez a furcsaság vagy komédiások mutatóványa, vagy mulató emberek virtuskodása. Érdekes, hogy igen sokan még ma sem hisznek benne. Mikor a hatvanas években először mutogatta magát az üvegevő szerezsen: Vitreo, később pedig a Strazini néven ismert berlini komédiás, ép az orvosok hirdették, hogy ez a dolog pusztá szemfényvesztés. És nem egy orvosra akadtam, aki csóválta a fejét, mikor elbeszéltem, hogy korhely czimborák veszett jókedvökben nem egyszer ettek meg a szemem láttára sherrys poharakat.

Holott az egész hőstett igen egyszerű, és nem kell hozzá egyéb, csak bátorság és jó fog. Az üvegevő felkapja a kiürített poharat, és leharap a széléből egy jó-

kora darabot. Aztán elkezd rágni. Biz az csikorog a foga alatt, és úgy összekarcolja az ínyét, szája padlását nyelvét, hogy egy kis vér is folyik; de azért ő csak őrlí az üveget, és egyre könnyebb a dolga, a mint a cserepek jobban és jobban elaprózódnak. Egynéhány perc múlva nem hallatszik már a ropogás sem; az üveg fehéres péppé vált, és bátran le lehet nyelni. Az üveg-evőnek természetesen gondja van rá, hogy ne maradjon a pépben cserép (ebben segíti a nyelvnek igen finom tapintó érzése), mert tudja, hogy életével játszik, ha éles üvegdarab csúszik le a garatján. De azt is tudja, hogy a valóságos lisztte őrlött üveg teljesen ártalmatlan; és jó fél óra alatt úgy megesz egy poharat, hogy csak a talpa marad belőle. Ennek a különösen a Bácskában divatos virtusnak a száj erős megskarifikálásán kívül nincsen semmi hatása; az igen aprószemű üvegpor baj nélkül takarodik ki a testből. Egy részét talán fel is oldja a gyomor savanyúsága; vagy legalább elveszi, hogy úgy mondjam: legömbölyíti a szemecskék éles-ségét. Szóval ez a korhely vitézség ép oly veszélytelen, mint a milyen haszontalan.

Bizony meg sem érdemelte volna, hogy foglalkozzunk vele, ha ismerete nem vetne világot irodalomtörténetünknek egy érdekes anekdotájára. PAJOR ISTVÁN az *Irodalom-történeti Közleményekben* (V. évf. 214. l.) leírta, hogy 1857-ben Jankovits Antal hontmegyei birtokosnál HUNKÁR ANTAL elbeszélte, miként evett Kisfaludy Károly üveget.

«A huszas években,» mondta PAJOR ISTVÁN szerint HUNKÁR ANTAL, «én mint akkori királyi fiskus, állandó lakásomat Pesten tartván, egy általam átengedett szobában lakott Kisfaludy Károly barátom is, a kit köz-tudomás szerint keményszívű atyja kitagadott, s így ő, miután a külföldről visszatért, 1817-től szintén Pesten telepedett volt meg, étkezni pedig a váci utcában levő, a hét választóhoz címzett fogadóba járt.

«Egy borús őszi estén nevezett barátom épen szerény vacsoráját költé egy messzely borocska mellett a fogadó üres ebédlőjében, midőn az akkor szilaj kalandjaikról országszerte ismert több úri cimbora (Blaskovits, Keglevics, Jósa,¹ Jankovits) tört be nagy zajjal az étterembe, s meglátván az asztal mellett egymagában ülő és borozgató Kisfaludyt, miután őt a maguk módorában mindenféle gúnynyal illették, gyalázatnak állítván, hogy a nemzet híres poétája ily csendben és egyedüliségben holmi rossz karczossal traktálkozik, kényszeríték őt az általuk bőven hozatott jóféle italokból velük sorban üríteni poharat, minden egyes pohártöltésnél hangosan kiáltván, hogy «huncut a ki meg nem issza.»

«Kisfaludy megsokallván a túlságos vendégszeretetet, s tartván annak bekövetkezhető hátrányaitól, végre eltökélé, hogy kifog rajtuk s hogy gyorsan megérlelt szándékát kereszgül vigye, kezébe veszi a meszszyes üveget s felállva ülőhelyéből erős hangon kiáltja *«huncut a ki a borosüvegét megnem eszi»*, — s ezzel a messzzyes üveg nyakát leharapván, acélfogai közt megőrli és lenyeli, mi által a hetvenkedők, természetesen, le valának «főzve».

«Miután én erről a bravourról másnap reggel értesültem, sürgetve felkértem Kisfaludyt, menjen Stáhlyhoz, az országos főorvoshoz, és vizsgálta meg magát, illetőleg a gyomrát, a mit Kisfaludy, ámbár váltig állítá, hogy teljesen jól érzi magát, kedvemért meg is tett, és mert Stáhly sem talált semmi komoly bajt, s mert a megtörténtén változtatni már ugysem lehetett, egy kis baráti megfeddés után, a különös bavourról többé szó sem volt.»

«Eddig Hunkár,» végzi PAJOR ISTVÁN. «De épen ez lehet oka annak is, hogy ez az eset Kisfaludy Károly

¹ Jósa (helytelenül: Józsa) Gyuri.

életrajzíróinál, tudtommal, felemlítve nincs. Daczára azonban, hogy ezt az esetet egy oly tekintélyes és köztiszteletben álló férfiúnak előadása szerint, minő Hunkár Antal vala, teljesen hitelesnek kelle tekintenem, mégis, minthogy az elbeszélés idejétől közel egy félszázad folyt el, indokoltnak találtam a szintén jelen volt Jankovits Antal barátomat felkérni, vajjon ő is így emlékezik-e a dologra? mire tőle 1895 október 27-én kelt igenlő választ vettem; csupán oly lényegtelen eltéréssel, hogy a palack nyakát Kisfaludy *fogadásból* harapta le és rágta össze, s hozzáteszi említett barátom, hogy Kisfaludy ezt a bravourt nem csupán ezen egy esetben követte el, s ennek mint egy főoknak tulajdonítja időelőtti elbetegedését és korai halálát.»

A magam részéről csak azt jegyzem meg, hogy nem ismerek olyan esetet, hogy az üvegevés valakinek halálát okozta volna; de az is kétségtelen, hogy e rossz tréfa természeténél fogva szerencsétlenséggel járhat, különösen gyomorsebek keletkezhetnek a révén.

VIII.

A SZŐNYI IKREK.

A teremtés, amilyen változatos, ép olyan egyforma is. Minden arc, minden fűszál más és más; de minden arc, minden fűszál egyszersmind hasonló. Ez a notio annyira vérében van az embernek, hogy a természet rendellenességei nagy erővel hatnak lelkére. Különösen saját nemének kivételes alakjai izgatják kíváncsiságát, mely félig tudni vágyással, félig borzalommal elegy. Csodaszülötteket nézni mindig százezrek tódulnak. Egy-egy nevezetes monstrum emléke nemcsak az orvosi irodalomban él, hanem sok nemzedéken átal a nép hagyományaiiban is. Némelyik világhirre tesz szert és igazi halhatatlanságra vergődik a mindnyájunkban lakozó kuriózumkedvelés révén.

Ilyen alak a szőnyi összenőtt ikerpár, ki jöllehet a mult század elején élt, ma is igen ismeretes és folytonos érdeklődés tárgya *A soeurs hongroises*, a *hungarian sisters*, az *ungarische schwwestern* emlékezete széles Európában eleven; nem tüntették el korunk híres csodái: a sziámi ikrek, a ,kétfejű csalogány', a locarnoi fiuk, a csehországi Blaczek Róza és Jozéfa, kik pedig ép oly nevezetes teratologiai tünemények, mint a minők a ,magyar testvérek' voltak.

A csodaszülöttek történetének e hírességei 1701 október 21-én születtek a komárommegyei Ó-Szőnyben. Atyjuk, Gófitz János, a Zichy grófok jobbágya volt, ki

1700-ban vette el fiatal feleségét. Először Ilona jött a világra; három óra múlva követte Judit. Az anyát, kinek később több egészen normális gyermeke lett, nem is igen viselte meg a nehéz szülés. Az ikrek keresztcsontjuknál fogva voltak összenőve. Az idősebbik nehezebb, erősebb, elevenebb volt az ifjabbiknál és ez a különbség megmaradt egész életükben. Ilonát igen szép, egyenes termetű, egészséges, vidám leánynak mondják az egykorúak; Judit kisebb, ferde alkatú, beteges volt és arcának csínossága sem vetekedett a nénjével. Hat éves korában baloldali bénulás érte, és bár nemsokára magához tért, világéletében tunyán mozgott, és a nyelve sem forgott elég sebesen. Elméje is meggyöngült. Mindez teljességgel nem hatott az ép és okos Ilonára. Az ikrek háttal voltak egymásnak; ha beszélgettek, igen erősen kellett elcsavarítani a nyakakat, hogy arccal szembe kerüljenek egymásnak. Járások úgy történt, hogy mikor az egyik előre ment, a másik visszafelé lépkedett. Az egykorú TIERSGH szerint «ülések, állások, fekvések igen nagy alkalmatlansággal esett meg». Ez nem valószínű, mert ezek a teremtések soha sem ismertek egyéb állapotot, mint a magukét, hát nem érezhettek semmi kényelmetlenséget.

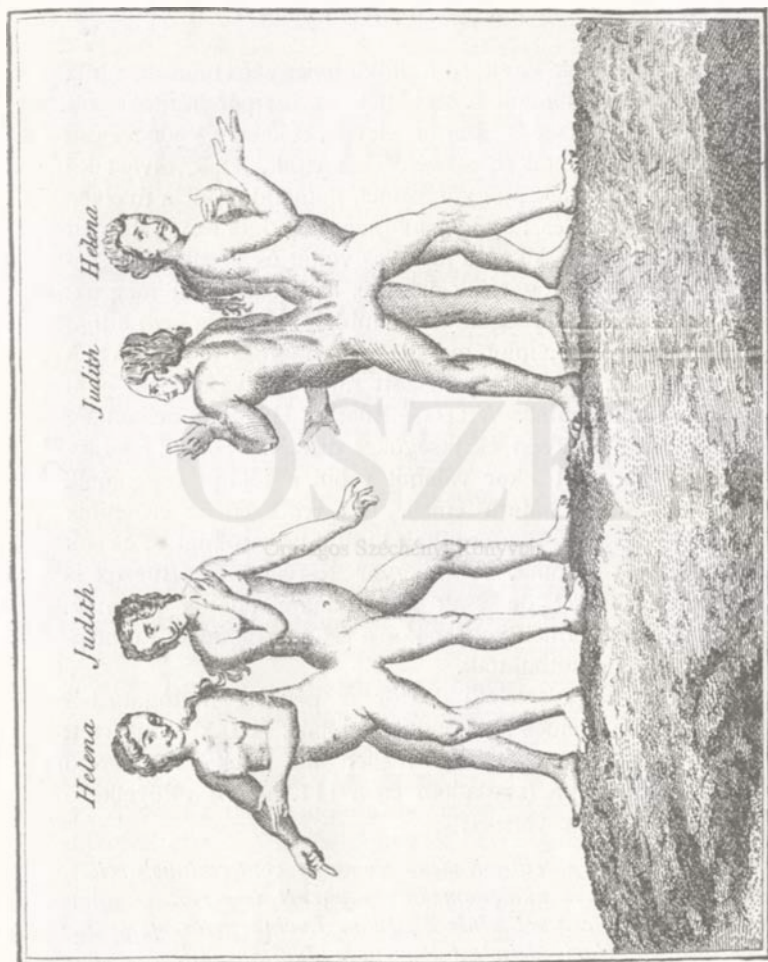
A két leány két tökéletes külön individuum volt, kivéve az összenőtt keresztcsontot és az alsó részében közössé váló végbelet, melynek révén az ikrek a defaecatio szükségét mindig egyszerre érezték. A veseváladék eltávolodása külön-külön, bár egy külső nyíláson át történt. A lányok gyermekkorukban gyakran civódtak, mikor az egyik félre akart menni, a másik meg nem. Vérkeringésük rendszere is érintkezett egymással; de betegségeiket mindig külön állták ki, kivéve a ragadós himlőt és kanyarót, melyen egyszerre estek át. Judit gyakran betegeskedett; Ilonának csak egyszer volt súlyosabb baja: mellhártyagyulladás. Mig a nénét heves láz

gyötörte, a hús testének hőmérséke alig emelkedett. Általán mikor az egyik rosszul volt, a másikat nem bántotta semmi, csak elméleti nyugtalanság, gyöngeséget és «rendetlen belső mozgásokat» érzett. Ha az egyik hányt, a másiknak még a gyomra sem émelygett. Betegségekben külön orvosolták őket, de az akkoriban annyira használatos érvágást mindig az erősebb Ilonán hajtották végre.

Szóval aránylag eléggé független életet élt ez a két boldogtalan teremtes. Mindegyik a maga kedvére evett, ivott, aludt, dolgozott. Igen szelíd természetű, jó gyermekek voltak, nagyon szerették egymást, sokat csókolózkodtak, de néha veszekedtek is. Ilyenkor az erősebb Ilona lehajolt és így a hátára kapta Juditot, ki nem érvén a lába a földet, magával jöttehetté lett.

A szőnyi ikerpár öt éves koráig úgyszólván csak a falu csodája volt. Hire azonban elhatott a környékről messzebbre is és magára vonta DR. CSÚZI CSEH JÁNOS győri orvos és református pap figyelmét. Ez az okos úri ember, mihelyt meglátta a csodaszülötteket, bölcsen sejteni kezdte, hogy e boldogtalan gyermekek révén sok pénzre lehetne könnyen szert tenni. A könnyű pénzszerzést már egyszer megpróbálta a derék CSÚZI doktor; feleségül vette egy igen gazdag orvos vénséges vén özvegyét, és türelmesen várta, mikor hal meg kedves élete párja. Az öreg asszony azonban nem csak soká várákoltatta, de még azt is elkövette rajta, hogy halálos ágyán — alkalmasint az atyafiak áskálódására — mindenből kitagadta. A szőnyi ikrek pénzért mutogatása sokkal bizonyosabb vállalkozásnak ígérkezett. CSÚZI CSEH JÁNOS hát bérbe vette őket szegény zsellérszüleiktől, és lemondva mind orvosi, mind papi hivataláról, impressionnak csapott föl: 1706-ban európai körútra indult az ikrekkel. Bejárta velök Magyarországot, Ausztriát, Morva- és Csehországot, Lengyelországot, Németországot, Ang-

*Csúzi Cseh
János.*

A SZÓNYI IKREK.

liát, Hollandiát, Franciaországot, Olaszországot. A csodát mindenütt ezernyi ezer ember nézte, az érdeklődés lázas volt mind a tudományos világban, mind a kíváncsi sokaságban.

Igen sok egykorú külföldi följegyzés maradt róluk. Főképp az angolok érdeklődtek az ikerpár iránt. JAMES PARIS DU PLESSIS szerint eleven, vidám és jónevelésű teremtések voltak e szegény leánykák. Irtak, olvastak,¹ szépen énekeltek, magyar, német, flamand, francia nyelven jól beszéltek, és Londonban már az angol szó is kezdett rájuk ragadni. Alkatuk arányos voltát és arcuk csinosságát, minden látogatójuk dicsérte. Egy szemtanu még azt is írja, hogy szépségükről semmi kép és leírás nem adhat fogalmat. Ilona, mint mondják, szemérmes arccal tűrte a kíváncsiak nézését, és látszott rajta, hogy fáj neki ez a vásári mutogatás. WILLIAM BURNET Hágában nézte meg őket és különösen élénkségüket dicséri. «Ha az egyik» úgymond «föl akar valamit venni a földről és lehajlik, a másikat a hátára emeli. Ezt rendesen az erősebbik szokta tenni.» Megfordultak királyi udvaroknál is, és sok ajándékot kaptak. A „magyar testvérekről” BUFFON is megemlékszik; de csak az irodalmi adatok nyomán, mert kis gyermek volt, mikor a csodaszülötteket Franciaországban mutogatták.

A nagytiszteletű doktor a pénzért mutogatásból az időben tetemes vagyona, mondják: 70,000 forintra tett szert. A belépő jegyek mellett az ikrek rézmetszetű képét is árulta (ezt adom én a 111. lapon) a következő maga költötte verssel:

*Szöny patria est, vicus Comorae conterminus arci,
Quae numquam Lunae paruit imperio.
Amplexa est ulnis Helenam Lucina priorem,
Horis deinde tribus nata Juditha fuit.*

¹ Ennek a későbbi közlések ellene mondanak; urok és meseterök nem igen vesződött a tanításukkal.

*Exitus urinae patet unicus, unicus alvo,
 Observant numerum caetera membra suum.
 Misit ad ignotos tenuis fortuna parentum,
 Neu pereat tantae fama stupenda rei.
 Interiora latent, nequeunt abstrusa videri
 Exiguo totum corpus in aere patet.*

A sorok között asztrológiai jegyek mutatják, hogy Ilona a Hold, Judit a Nap jegye alatt, vagyis az előbbi éjjel, az utóbbi hajnalban született. Mert DR. CSÚZI CSEH JÁNOS nagy asztrológus is volt, nemkülönben holtáig buzgón foglalkozott az alkimiával. Bizalmas barátainak el szokott dicsekedni vele, hogy ő a legjelesebb *adeptusok* közül való. Azt mindenesetre megmutatta hogy ért az aranycsinálás mesterségéhez. Érdekes, hogy ez epigramból (melyet VESZPRÉMI ISTVÁN jelesnek ítél) olyasmit is lehet kiérteni, hogy az ikreket a csekélyvagyonú szülék javára mutogatják pénzért. Tehát a dekórum megmentéséhez is tudott a doktor, ki különben egy imádságos könyv és több orvosi értekezés szerzője.

Ki tudja, meddig és merre vándorol még az ő kedves Ilonájával és Juditjával, ha, mint DR. TORKOS JÁNOS JUSZTUS írja a londoni *Philosophical Transactions* 1758-iki I. kötetében (311. l.), a magyar kardinális primás Keresztély Ágost szász herceg, meg nem elégei a dolgot «attól tartván, hogy a gyermekleányok ártatlanságát sérti ez a kóborlás, sőt, mint gyakran meg-esik, még erkölceit is megrontja.» A kardinális akként szabadította meg a szegény teremteseket, hogy pénzen váltotta ki őket a doktortól, ki a szülékkel kötött bérbeadó szerződés adta jussairól csak így volt hajlandó lemondani. A jószívű főpap legott haza hozatta az ikreket, és hogy ne legyenek többé kéntelenek az emberek tolakodó kíváncsiságát tűrni, 1709 március 21-én elhelyezte őket a pozsonyi Orsolya-apácák klastromában.

Itt éltek a leányok egynehány nap híján teljes tizennégy esztendeig, életök fogytáig. A fejedelemasszony nevelésöket egy idősebb apácára bízta. Ez megtanította őket írni, olvasni, hímezni, csipkét verni. Remek kézimunkákat készítettek, és ilyes művöket állítólag még most is őrzik a pozsonyi klastromban. Vallásra is oktatták őket, és résztvettek az apácák minden lelkigyakorlatában. Menedékhelyük falai közül sohasem léptek ki többé az emberek kíváncsi szeme elé. Történt egyszer, hogy Judit súlyosan megbetegedett. Ugyanekkor Ilonának is feladták az utolsó kenetet, bár az említett szorongáson és szomorúságon kívül nem volt semmi baja.

A halál 1723 februárius 23-án érte el a szerencsétleneket. Judit februárius 8-án egyszerre görcsöket kapott és attól fogva haláláig mély, tompa álomban feküdt. Ilona eleinte nem is volt beteg, de egynehány nap múlva láz mutatkozott rajta és többször elájult. Nagyon gyöngé is lett, de azért nem csökkent se elméjének élessége, se beszédessége. Végre 23-án reggel az egészségesebbnek látszó Ilona három perccel előbb, mint Judit, vívódni kezdett, és rövid halálos küzdelem után egyszerre múltak ki. Rayger Károly, Pozsony város fizikusa és a klastrom orvosa, felboncolta őket. Az derült ki, hogy Ilona teljesen ép, egészséges; Judit szíve ellenben megnagyobbodott, elzsírosodott, és jobbik tüdeje phthisises. Minden organumok külön volt, kivéve a keresztcsont táján egyesülő rectumot. Farcsikcsontjoknál fogva voltak összenőve és vérkeringésök az iliacalis tájon érintkezett. Úgy tudom, hogy az Orsolya-apácák pozsonyi sírboltjában temették el őket, mert hű őrizők nem akarták csontvázukat gyűjteménynek átengedni.

A szőnyi ikreknek kortársa volt a szintén keresztcsontjánál fogva összenőtt verduni két leány, kikről azonban igen keveset jegyeztek föl s, úgy látszik, az érdeklődés sem fordult feléjük. A „magyar testvéreknek”

ma is él egy anatómiai szempontból igen hasonló párja. Ez Blaczek Róza és Jozéfa, kik 1878-ban születtek Skreychow csehországi községben. Testre-lélekre egyaránt kifejlett szép, kedves leányok és sorsukkal nem igen törődnek. Bámulatos ügyességgel és erejüknek okos megosztásával járnak-kelnek, sőt könnyen mászzák a lépcsőt is. Különös jelenség az álmuk; mikor Jozéfa alszik, Róza ébren van, és ez így tart reggelig. Éjtszaka mindig van valaki mellettök, hogy az ébren levőnek legyen kivel beszélgetnie. Megható hallani, mikor a leányok néha zsörtölődnek, és az egyik megfenyegeti a másikat: «Ha nem engedsz, elvágatom magamat tőled!» Róza és Józefa soká utaztak Európa szerte; és bár nem okoztak oly nagy feltűnést, mint a reklámban művész impresariok kezén volt sziámi ikrek, vagy a 'két fejű csalogány', sok pénzre tettek szert és most visszavonultak; azt mondják férjet keresnek. Egyet-e vagy kettőt, arról hallgat a krónika.

IX.

GÜL BABA SÍRJA.

*Török
emlékek
Budán.*

Hogy Buda alig kétszázötven esztendeje még török város, 'az iszlám végső kapuja' volt, ma már nem árulja el semmi. Pedig a hódítók itt is sokat építkeztek, és ha Budának valamely XVII. századbéli képét nézzük, azt látjuk, hogy a Tabántól a mai Újlakig csupa mecset, mináret, kupolás fürdő és törökös kaszárnya a város. De nálunk is az történt, ami az oszmán hódoltság alól felszabaduló országokban mai napság is történik: mihelyt kihúzta a lábát a török, első dolgunk volt a mináreteket és mecseteket elpusztítani. Ez igen érthető; több okból. A keresztyénség mohó örömmel foglalta vissza templomait, melyeknek sanctuariaiban nemrég még hódja hirdette Mohamed ígéjét, cifra mimbarról, kezében az iszlám hódítását jelképező fakarddal. Sorra döntögették az egyházaink mellé vagy a tornyok toldalékaul épített mináreteket is. Örökre elnémult itt a müezzin imádságra hívó éneke; megszólaltak a régtől óta hallgató, fölcent harangok: «*Laudo Deum verum!*» A pogányság jeleinek eltüntetése igazi lázas gyorsasággal történt; Budán is megeshetett, amit Rácországban nem egy helyütt láttam: ha a lebontásra nem volt elég idő és pénz, legalább a mináret félholdas tetejét rántották le hirtelen.

A keresztyén buzgóság mellett más ok is érthetővé teszi ezt a pusztítást. Oszmanli a visszahódított országokban nem marad meg egy pillanatig sem. Buda megvétele után tőlünk is legott kitakarodott minden török. De tudjuk, hogy hódoltságunk idejében az igazi törökségnél sokkal nagyobb számmal laktak itt az iszlámhitű keveréknépek, különösen a déli szlávok. Ezeknek a vallásosabbja elköltözött az oszmanlikkal; akiket (többnyire kalmárokat és mesterembereket) itt tartóztatott valamely érdek, azok könnyen alkudtak meg az új állapottal. Sokan megkeresztelkedtek (ennek példáját különösen Egerben látjuk), a többiek csak igen szűk körben gyakorolták vallásukat. Mecsetekre nem volt többé szükség. Amelyiket nem bontották le, katolikus templommá lett, mint a pécsi.

A török fürdőket természetesen megkímélte a keresztyénség, mert hasznát látta. Budán ma is áll három; a Rudasfürdő, a Királyfürdő és a Császárfürdő kupolás épülete, melyek mind a XVI. századból valók. Ezek a fürdők azonban nagyrészt keleti hamámok lehetnek, olyanok, amilyeneket az iszlám földjén ma is mindenütt látni: föld alatt fűtött izzasztó termék, medence nélkül, mert az igazhitű ember nem igen merül vízbe, mikor fürdik, inkább csak izzad, dörzsölteti, dögönyözteti, szappanyoztatja magát és végül következik az egynéhány csésze vízzel való leöntés. Ezeket a száraz termeket a keresztyének átformálták a maguk ízlése szerint, nagy tükörfürdőkké. A merész ívű kupolák s bent az épületben a stalaktit-fülkék (amelyekben a csurgó kutak voltak) ma is megvannak. De ezeken az egykori hamámokon még sincs többé semmi igazi keleti vonás; és a mohamedánus szokások ismerője csak mosolyog, mikor olyasmit lát, hogy a rudasfürdő kupolájára aranyozott félholdat tűzött az orientális színt hajhászó járatlanság.

Egy igazi török emléke van még Budapestnek: a „Gül baba sírja”. Ez a kis temető-épület (*türbe*)¹ még egy évtized előtt is régi, megszokott, kedves alakja volt Buda képeinek. A Niedermayer-ucca vincellérháza fölött, a halom tetején emelkedett korhadt zsindejű, félholdas födele. Valóban sajnáltuk, mikor végkép eltűnt ama nagy tornyos oszlopcsarnok mögött, melylyel a telek tulajdonosa, Wagner építőmester körülvette. Wagner úr buzgó jóakarattal keleti épületet akart alkotni Gül baba sírja mellett, s nemcsak a költséget nem kímélte, de még arról is lemondott, hogy valaha hasznot lásson művéből; mert ez az óriás galleria igazi pazarlása a térnek, lakásul meg nem igen szolgálhat. Az épület keletisége azonban csak mondvacsinált; az a kis ócska türbe százszor igazibb és érdekesebb orientális mű, és nagy kár, hogy örökre elfödte a furcsa oszlopcsarnok. Sajnos, még bent az udvaron sem látható többé egészen, mert az egyik oldalához falat ragasztottak.

A XVI. századbeli épületecske igen jelentéktelen, de tipikus török, és kupolája ép olyan merész hajlású, mint a budai fürdőké. A kupola szépségét azonban csak belül, a boltozatról lehet sejteni, mert kívül magas zsindeley tető fedi. Ezt a nyilván a múlt században készült otromba, a stilussal ellenkező és fölösleges tetőt le kellene szedni, hogy meglássék a türbe egyetlen igazi architekturai érdeme: a kupola. Az idő viszontagságai ellen való védelmére elég lenne az ólomlemezekkel való beborítás. A nyolcszögletű kis épület ajtaja déli oldalán van; a világosság három méter magasságban nyíló ovális ablakokon hat bele. Most üres, csak egy régi

* ¹ Nem «mecsset», mint KÜNOS IGNÁC a *Pallas Nagy Lexikonában* hívja, mert a mecsset, mint arab etymonja, a *meszdsid* is mutatja, mindig templom.

török zarándok keretbe foglalt verse függ a falán, meg a mekkai mecsetet és a kaábát ábrázoló egynehány olyan együgyű kőrajz, aminőket a hadsik hoznak szent földjükről. Egy sarokban imádságos szőnyegül szolgáló birkabőr és egy pár fa saru hever. A türbében még egynehány évvel ezelőtt is sok régi verses és ígés tábla volt meg dárdák és alabárdok, melyeket a Szíriából jött zarándokok hagytak ott. A jámbor igazhitűek sok szőnyeget és kendőt is hoztak terítőül a szent koporsójára, abban a hiedelemben, hogy a koporsó még megvan. A keleten ugyanis minden türbe közepén, gyertyák és lámpások között, az igen magas *szanduka* (koporsó) áll, melyet a kegyelet szőnyegekkel és kendőkkel szokott beborítani. Ez az egyik végén nagy turbános fejével díszített *szanduka* mindig csak üres deszkaalkotmány, mert a halott nem benne fekszik, hanem alatta, lent a földben, Mekka felé lábbal, azért, hogy mikor majd az ítélet napján felül, rögtön a szent kaábát láthassa. A szegény Gül baba díszkoporsója rég eltűnt; sőt eltűnt egynehány évvel ezelőtt minden, ami értékes a türbében volt. Egy éjszaka zsványok törték bele s kifosztották. Nyilván főképp az az arannyal hímzett, nehéz fekete selyem terítő vonzotta oda őket, amelyet 1877 nyarán a sejk Szulejman efendi vezetése alatt itt járt török küldöttség hozott magával, hogy a Gül baba koporsójára tegye, de amelyet, koporsó híján, csak a falra akaszthatott, a többi szőnyeg és kendő mellé.

Gül baba sírja ma csak egy négyszögletű nyílás a türbe fenyőfa padlójában. Ha fölemeljük a deszkát, mely e nyílásba beleillik, sárga homokot látunk. Az alatt nyugszik a török szent. A hatvanas évek végén egy keleti zarándoktól azt hallottam, hogy ez a homok csodaszer minden gyomorhaj ellen. Az istenes férfiú legott bele is vett a szájába egy csipetnyit, megmu-

tatni, mennyire hisz az orvosság hathatós voltában; de aztán egyet fordult és nagy furfangosan letörölte a nyelvéről a homokot.

*Török
zarándok-
kok.*

Ezek a zarándokok egész napjainkig rendületlen hűséggel keresték fel a budai türbét. Voltak köztük olyanok is, akik a Ganges partjáról vagy Köves-Arábiából indultak útnak, gyalog alkalmatossággal, egy szál kaftánban, minden poggyászuk a majomkenyérfa héjából csinált szilke, egyetlen fegyverök pedig az alabárdforma vasalású zarándok-bot levén. Ez Ázsia belsejéből hallatlan viszontagságok közepett ide vergődött alakok láttára valóban azt kellett hinnünk, hogy Gül baba az iszlámnak egyik legnagyobb szentje; mert vajon mi vonhatja ezer meg ezer kilométer távolságból, ismeretlen országba ez embereket, ha nem a *velí* híre és dicsősége? A dolog azonban, ha kicsit közelebbről nézzük, más színt ölt. A zarándoklás az iszlámban afféle mesterség. Kolduló dervisek és egyéb kasza-kapa kerülők űzik, jól tudván, hogy a vallásos nép mindeütt bőven juttat alamizsnát és eleséget majomkenyérfa szilkéjükbe; mert a *hadszi* tiszteletreméltó ember. A szüntelen vándorlás azzal a haszonnal is jár, hogy minden falu, város „pihent föld”; az egy helyen élő koldus ellenben sokszor azt tapasztalja, hogy immár meddő a talaj. Így történik, hogy ezek az örökös bolyongók végigjárják az egész iszlám területét. Amíg Belgrádban egy mecset volt, ott is évről-évre megjelentek a zarándokok; aztán tovább vándoroltak a végső állomás: Buda felé, nem annyira a régi hagyomány sugallatából, vagy Gül baba különös tiszteletének okáért, mint abban a tudatban, hogy Magyarországon a hadsiknak nincsen rossz dolga. Ezeket a többé-kevésbbé jámbor csavargókat valóban mindig szívesen látták katolikus papjaink és szerzeteseink, vagy legalább nem eresztették üres kézzel útnak soha. A Budapestre vetődő zarándokok

például rend szerint ellátogattak a piaristákhoz. A hetvenes évek elején magam is láttam, hogy a tudós tiszteendő urak örömet beszélgetnek a többnyire sok nyelvet tudó hadsikkal; és a szilkében mindig megpendült valami. A vándorok nyaranta fönn tanyáztak a türbe kopár kis udvarán; ott raktak tüzet a piláfos bogrács meg a kávé s deszve alá, ott is háltak a birkabőrökön, s a rossz idő elől egy-egy éjszakára bemenekültek a szent épületbe, ami ugyan tilos volna, dehát szükség törvényt ront. Sajnos, más törvényszegést is követtek el ezek az ájtatos férfiak. A próféta tilalmának ellenére igen sűrűn gyönyörködtek a budai jó borokban, és nem egyszer nagy megbotráncozások okozói lőnek a város uccáin. A rendőrség mindig sanda szemmel nézett rájuk, nemcsak korhely voltukért, de azért is, mert gyakran tolakodva, sőt fenyegetődzve koldultak, mikor rendes pártfogóik segítségét már kimerítették. A hatóság nem egyöknék úti laput kötött a talpára. Végre 1877-ben a belügyminiszter végkép kitiltotta a Gül baba sírjához törekvő zarándokokat; hiába volt útlevelők, Zimonymál visszautasították valamennyit. Ezt az intézkedést akkoriban úgy is magyarázták, hogy a kormány nem nézné szívesen, ha a magyar-török barátság ünnepelni (!) találná ezeket a rongyos csavargókat. A hadsik alkalmasint maguktól is elmaradtak volna, mert a törökrác háború után Belgrádban már nem volt keresetjük, s hiába keresték volna ott az 'iszlám kapuját'.

Elég az hozzá, a hadsik végkép eltűntek Budáról, a Gül baba sírját nem látogatta többé senki, ha nem a Baedeker kalauzolója szerint járó idegenek. Legújabbán Bosnyákországon át kezdenek ismét ide szállingózni a zarándokok, kiket a novi-bazári szandsákból a megszállott területre is be-bebocsát a mohamedánusok szokásainak politikából kedvező bosnyák kormány; és a Budapesten állomásozó bosnyák ezred iszlámhitű legény-

sége is felmegy néha napján a türbébe. De az az igazi keleti élet, mely még egy negyedszázaddal ezelőtt is megvolt a Gül baba sírja körül, alkalmasint örökre megszűnt. A türbe, miután közel kétszáz évig az iszlám határkövét jelképezte, ma üres kis kőhalmaz egy nagy modern épület udvarán, s immár szemünk elől is elfödtek az új falak. Az egykor körülte sürgő ázsiai élet azonban oly érdekes volt, hogy a kortörténet szempontjából nem fölösleges ide jegyezni, mit írt róla most negyvenöt esztendeje J. G. KOHL, a jeles földrajztudós *Reise in Ungarn* (Drezda, 1842.) című könyvében (I. k. 270. l.):

«A Császárfürdő meleg forrásaitól hajtott malom négy zömök, kerek tornyú épület, melyet a törökök erősségnek építettek. Ez az erősség most a magyar kincstáré, és belé állították azt a malmot, melynek kerekeit a forró, kénes víz hajtja, és amelynek Buda többi malma fölött megvan az a kiváltsága, hogy forró, száraz nyáron, hideg télen egyaránt jár, mert a meleg forrás nem fagy be soha, és a legforróbb nyáron is egyforma erővel buzog elő a sziklából. A molnár ezért nem kevesebb mint 6000 frt évi bért fizet. Egy kissé elhízott, de szép, kellemes asszony volt a felesége, ki egynéhány még szebb leánynyal ajándékozta meg. Mindig szentül hittem, hogy a molnárleányok mind szépek, s itt valóban megerősödhettem e babonámban. Megismerkedtünk a molnár családdal, és megígértük, hogy egy kis esti beszélgetésre visszatérünk, ha majd megnézzük a nem messze fekvő mohamedánus templomot.

«Számos útleírásból tudtam már, hogy e templomban egy, a mohamedánusoktól szentnek tartott férfiú sírja van, mely mindmáig legészakibb célpontja a mohamedánus zarándoklatoknak. Kíváncsi voltam, mely adatokat szerezhettek a hely színén; mert a budaiak nem

tudnak semmi bizonyosat, és mindenféle mesés dolgokat beszélnek az utasnak. Azt mondják, hogy a mecset kulcsait Konstantinápolyban őrizik; a minden második esztendőben utra kelő zarándokokat, egy Konstantinápolyban levő alapítványból szerelik föl, hogy a szent sírja fölött elvégezzék a szokásos imádságokat, s ekkor adják kezökbe a kulcsokat is.

«Fölmentünk a hegyre, melynek oldalára még egy-néhány ház sor nyúlik föl. A széles útról gyalogösvényre jutni, majd egy budai vincellér udvarán keresztül haladva, egy, a szőlő felé vivő lépcsőre, mely oly közel van a vincellér disznóólához, hogy az inádkozni menő mohamedánusok bő ruhájukat alkalmasint csak ügygyel-bajjal óvhatják meg a tisztátalan állatok érintésétől. A szent épület erős kövekből rakott, nyolczszögletű mauzoleum, olyan, aminőket a török temetőekben rendszeren látni. Be nem mehettünk, mert az ajtó zárva volt; de azt hiszem, bejuthattunk volna, ha eleve jobban gondoskodunk, mert a kulcsok nem Konstantinápolyban vannak, hanem a budai magyisztrátusnál, s innen szokták a mohamedanusok is elkérni. Kísérőnk a vinczellérné azonban létrát támasztott a falhoz, és az elrostélyozott szelelő lyukakon betekintheztünk az épület homályos belsejébe. A fehérre meszelt falakon sok mindenféle tárgy függött: kard, tör, zászló, egy posztófoszlány (alkalmasint a kaába hires fekete takarójának egy darabja) és más holmik. Az asszony azt mondta, hogy függ itt egy kő is, amelyet innen nem lehet látni; ez a kő félig átlátszó, mint a só, és teli van írva a koránból vett mondásokkal. Az itt eltemetett férfiút hadsi Gül babának hívták, és állítólag jeles budai basa volt, kinek emlékéért halála után is tisztelik.

«A vinczellérné, egy jóra való öreg német asszony, ki az imádkozó zarándokok körül némely szolgáltatokat végez, például a mosakodáshoz vizet ad nekik, azt

mondta, hogy esztendőnkint csak három-négy szokott jönni, de ez évben (1842), nem tudni mi okból, tizenöt zarándok járt itt. Legjobbje szegény embernek látszik. De vannak olyanok is, akik szolgát hoznak magukkal. Mielőtt a mauzoleumba lépnének, mind levetik a cipőjüket. Akiknek szolgájuk van, drága tömjénnel füstöltetik meg a lábukat. A mecsetben mind igen jól tudnak tájékozódni, még azok is, a kik először vannak itt, mert Törökországban mindez igen pontosan le van írva. Mikor belépnek az ajtón, lábnyommal mérik ki, hol van a szent feje. Itt aztán leborulnak, homlokukkal verik a földet és imádkoznak. Némelyikök olyan buzgó és az ajtatosságtól, meg a feje földhöz verésétől úgy őrzöng, hogy már nem egyet vittünk ki innen holt gyanánt. A melyiknek kísérője van, kenőcsökkel kenegetik, úgy keltik életre.

«Ezek az emberek épenséggel nem mind Konstantinápolyba valók, sőt inkább a török birodalom legkülönbözőbb részeiből, Kis-Ázsiából, Szíriából, vagy ép a perzsa határról. Mint említettem, legtöbbjük szegény. Gyalog jönnek Belgrádig, s onnan a Duna mentén, községről községre, szintén gyalog. Rendesen katolikus papoknál vagy klastromokban szállnak meg, hol szívesen látják, sőt segítik is őket. A zarándokok rendszerint jóra való, rendes emberek: de vannak közöttük adósságcsináló, korhelyek is, a kik Buda városának terhére vannak, míg a magyisztrátus saját költségén a török határig nem szállíttatja őket. Egy ilyen zarándokot, ki, mint többnyire társai is, dervis volt, most hét esztendeje Buda várában bemutattak József nádornak, és olajba festett arcképe ma is megvan a palotában.

«Sötéttel tértünk vissza a régi török erősségbe, a barátságos molnárnéhoz, és letelepedtünk nála egy kicsit. Elmondta, hogy most is van itt egy dervis, már

hetek óta. A császárfürdőben lakik, mint legtöbb zárándoktársa, a meleg fürdők végett; és minden este eljön a malomba, alkalmasint azért, mert a török erősség honi emlékeket kelt benne. Meg talán a leányaim is tetszenek neki. Igen beszédes, mindig mesél, holott senki sem tud a nyelvén. Mégis legjobban tudja magát megértetni a leányaimmal; integetnek, mutogatnak, s a török néha egy-egy rác szóval is segít magán. Ma reggel fájt a fejem, a divánon üldögéltem. Jön a dervis, és kérdi: hol vagyok? A leányok a fejökre mutattak, és rácul mondták: «Fáj neki». A török megértette, és integetett, hogy ő majd meggyógyít. Leányaim végre bevezették hozzám. A török először felgyúrte köntösének hosszú ujját, aztán kezével érintette a földet, és olyan vonást húzott végig a testemen, mintha megakarna mágnesezni. Majd ösztövé, csontos ujjaival megnyomkodta a halántékomat, aztán megint a földhöz kapott, és csakugyan jobban lettem. Mikor ide jött, igen rossz rongyos cipője volt. Leányaim szemére lobbantották, és másnap már újdonaúj szép sárga papucsban kopogtatott be; a vásáron vette, mert pénze van elég. Azt hiszem legalább is százötven aranya van a sipkájában, a nagyok fönt a csúcsában, a kisebbek alul, a bélés alatt. A ruhájában is van eldugott pénze. Azt mondja, hogy hazájában mindenki a sipkájába, a ruhájába rejtve hordja kész pénzét. Ezért egy nagy perzsa király, mikor egyszer megszorult pénz dolgában, a következő cselhez folyamodott. Kidoboltatta, hogy szegényeknek, koldusoknak, derviseknek és mindenkinek, aki csak akarja, ócska rongyos ruháiért újdonaúj, szép, selyem ruhákat ad. Az emberek seregestül jöttek, a király tisztjei azonban legott kényszerítették őket, hogy az új ruhákat öltsék fel, az ócskákat pedig hagyják ott. Hiába volt minden jajgatás, a szegény emberek új ruhában mentek haza, de fillér nélkül, mert a pénz az ócska

rongyok közt maradt. A király azután egy halomba hányatta és meggyújtatta a limlomot, s rengeteg nagy aranykincs olvadt ki belőle.»

*Ki volt
Gül baba?*

De ki volt hát Gül baba?

Erről az egész mohamedánus keleten sok legenda szól. Legelterjedtebb az, amelynek az etymologia is kedvez: hogy Gül baba, a „rózsák atyja“, szentéletű dervis volt, ki Budán rózsatenyésztéssel és jócselekedetekkel töltötte életét. Kelet-Ruméliában, Kazanlik vidékén egy iszlamhitű rózsajcsináló bolgártól meglehetősen prózai magyarázatát hallottam a szent férfiú rózsakedvelésének: Gül baba meg akarta Budán honosítani a rózsajcsinálás mesterségét, szóval konkurrálni akart a kazanliki illatszer-gyártással; «de nem boldogult», mondotta emberem büszkén mosolyogva, «mert a rózsának csak a Tundsa völgyében van illata». Ez a kelet-ruméliai hagyomány nem is egészen hihetetlen, mert Budán, a türbe mellett, Rózsahalom egy domb neve, ami arra vall, hogy ott csakugyan nagy rózsatenyésztés lehetett valamikor.

VÁMBÉRY ÁRMIN (*Vasárnapi Ujság*, 1861 : 24.) egy hindosztáni barátjától azt hallotta, hogy Gül baba, igazi nevén sejk Zeki, koldus dervis volt, ki nyolcvan, sőt némelyek szerint százhusz évre terjedt életét zárándoklásban töltötte el, és huszonnégyszer járta be az egész iszlámságot. Mindig szabad ég alatt lakott, és igen nagy kedvelője vala a tisztaságnak; ezért adták neki a tisztaság jelképéről, a rózsáról, a Gül baba nevet. A szent ép Kendehrben (Kandaharban) volt, mikor közelni érezte halálát. Megmosakodott, elmondta imádságát, aztán magába mélyedve, hosszú utazásaira emlékezett. És sóvárgó vágyódás támadt szívében; ha ő még egyszer láthatná az iszlám nyugoti határát, Budát! S íme csoda történt: a haldokló visszanyerte erejét és útra kelve, két óra alatt jutott el Kendehrből Budára.

(Négyezerötszáz kilométer!) A szent a Duna partján leborult, és nem kelt föl többé.

KÚNOS IGNÁC a *Pallas Nagy Lexikonában* (VIII. k., 365. l.) ezt írja: «E mecsethez az a monda fűződik, hogy a mohammedán prófétának egyik bajnoka, *Gül baba* itt halt volna meg hősi halállal és mert a porai itt nyugszanak, el is nevezték Gül baba mecsetjének. A török hagyományok e mondának ellent mondanak. Ők is ösmernek egy olyan mohammedán szentet, aki a padisah kíséretében [?] a szentek közé került [?] és Budinban (Buda) meg is halt. Csakhogy e hős neve nem *Gül*, hanem *Kel-baba*. A *kel* szó kopasz, tarhajut jelent és ennek azért nevezték el, mert nem volt egy hajszála sem. Valószínű, hogy a *kel* szó népetimologiai hatás folytán vált *Gül*-lé, amit az a körülmény is elősegíthetett, hogy a Rózsadombra került a mecset, vagyis a *gül* dombjára». A töméntelen gazdagságú, de többnyire fölöttebb ingatag török hagyomány ismerhet a sok szent vitéz között bizonyos tarfejű (nem tarhajú) Kel babát is, aki Budán halt meg, mint annyi más; a *kel-gül* magyarázat azonban igen erőltetett, mert a népetymologia közismeretű szavakkal nem szokott játszani. Minek csavarná el az úgyis érthető szót? A Gül baba elnevezés a törökségben épenséggel nem szokatlan; Gül baba nevű szent több van, így egy Drinápolytól másfél órányira, a Büjükderbend felé vivő út mellett fekszik türbéjében.

HAMMER-PURGSTALL (*Geschichte des Osm. Reichs*, IV. k. 103. l.) azt írja, hogy a monda ezt a ruméliai Gül babát helyezi, tévedés révén, a budai türbébe; mert ott valójában Kalaikof Ali basa [Ali Kalaikoghli budai helytartó] van eltemetve. GÉVAY ANTAL *A budai pasák* című könyvében kimutatja, hogy ennek az 1587-ben elhunyt helytartónak a türbéje másutt, a Rózsahalomnak a város felé lejtő oldalán volt.

NÉMETHY LAJOS a *Századokban* (1884 : 602) *Ki volt Gyul¹-Bába?* című értekezésének során, nagy szorgalommal vette sorra azokat a XVI. és XVII. századbeli írókat, akik a budai török szentről megemlékezve, a komoly figyelemre érdemes adatokat szolgáltatják e kérdést illetőleg. Gül baba sírjáról elsőben G. WERNHER emlékezik meg *De admirandis Hungariae aquis Hypomnemation* (Bécs, 1551.) könyvében. Az északi hévizekről szólva, említi, hogy Mohamed basa, budai helytartó, az alsó és felső héviznél dervisklastromokat építtetett, a felhévíz mellett levő dombon pedig, melyen előbb szőlő tenyészett, kápolnát emeltetett ama szerzetes férfiú emlékének, kit már életében mint felsőbb valóságot becsültek a törökök, halála után pedig szent gyanánt tisztelték. — Ez a helytartó Mohamed Jahjapasazáde volt, ki 1543-tól 1548-ig ült a budai válik székében. A türbe tehát ez öt év alatt épült, és valószínű, hogy ugyanakkor halt meg a szent is, mert a törökök a síremlékek készítésével nem szoktak késni.

Országos Széchényi Könyvtár

E. BROWN angol orvos, ki 1669—70-ben járt Magyarországon és utazását *Account of several travels in Hungaria, Servia etc.* (London, 1673.) könyvében írta le, így szól: «Budán tartózkodásom alatt a török klastromha is elmentünk, hol a perjel vagyis klastromfő, kit Julpapanak, vagy rózsák atyjának neveznek, egynehány szerzetessel a terembe vezetett, hol

¹ Ez az írásmód helytelen. Eredetét a *gül* török szó délszlávós *gul*, *gyul* sőt *tyul* ejtésében kell keresnünk. (Podhraczký József a harmincas években 'Tyull baba dervist' hallott a bizonynyal bolgár vagy bosnyák zarándokok szájából.) A török nyelvnek *gy* hangja nincsen is. Némethy Lajos alkalmasint a szlávós ejtést követő s a török nyelvben járatlan régi angol és olasz szerzők írásmódja után indult. Egyébiránt sem az angolok, sem az olaszok nem tudhatják a *gül* szót fonetikai hívséggel lekötázni.

pompás dinnyével és gyümölcscsel vendégelt meg; mi pedig távoztunkkor egynehány ezüst pénzt adtunk nekik ajándékba; örömetst elfogadták és barátságosan megköszönték. Julpapa övén tenyérnyi nagyságú fehér kő volt, melyet ők tejkőnek (galactites) neveznek, és igen nagyra becsülnek, mert azt hiszik, hogy Mohamed Arábiában egy egész folyót változtatott ilyen kővé.» (V. Ö. SZAMOTA ISTVÁN, *Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten*, Budapest, 1891; 331. l.) Az angol utazó ez elbeszéléséből olyasmit is lehetne kiolvasni, hogy a „gül-babaság” valami hivatal volt; ámde a keleten nem egy példányát látjuk annak, hogy a tekke (dervisklastrom) fejedelme (sejk) közönségesen a klastromnak vagy alapítójának nevét viseli.

A XVII. századbeli GIOVANNI PAOLO ZENAROLLA szerint (*Delle Monasteri, che vi erano dentro e fuori della Città Buda*) Budán három dervisklastrom volt: Ídir baba tekkeszi, Gül baba tekkeszi és Miktár baba tekkeszi. A másodiknak alapítója «Padre Rosa. Questo fu un vecchio di grandi ricchezze, mentre la fondazione era di 60 religiosi.» [Rózsa atya. Ez egy dúsgazdag öreg volt, az alapítvány pedig hatvan szerzetesre szólt.] SIMPLIZIANO BIZZOZERI, ki 1686-ban járt Budán, ezt írja *La Sacra Lega contro la potenza Ottomana* könyvében: «In vicinanza delle mura vecchie, entro un piccolo bosco, si truova un convento di dervis, chiamato Gyulbaba, che significa Padre delle Rose, da un certo Gyulbaba colà sepolto, e riverito per santo, concorrendovi da varie parti gli Turchi per divozione». [A régi falak szomszédságában, egy kis erdőben, van egy dervisklastrom; neve Gül baba, vagyis rózsák atyja, bizonyos itt eltemetett Gül babáról, kit szentnek tisztelnek, és a törökök ajátosságból minden felől járnak hozzá.]

Ez adatok sommázata az, hogy 1548 előtt volt

Budán egy Gül baba néven ismert, jámbor életű, gazdag mohamedánus, ki klastromot alapított hatvan dervis számára, maga is sejkje volt a tekkének, és utódai egész 1686-ig, Buda visszafoglalásáig, Gül babáknak nevezték magukat. Egyelőre aligha fogunk többet tudni a „rózsák atyjáról”.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X.

AZ ARANY VENYIGE.

Az időben, mikor az emberek még alkimista szemmel nézték a természetet, Európának egész tudományossága hitte, hogy Magyarországon a szőlő néhány szín aranyat terem.

E mese keletkezése nem is egészen érthetetlen. Hazánk földéből gyakran kerültek és kerülnek elő kelta ékszerek, melyek között nem ritkák a csigavonalba görbített arany és ezüst szálak. Az ilyen spirálisok nagyobbjai karperecek voltak; a kisebbek alkalmasint hajdíszúl vagy lószerszám-cifrázatul szolgáltak. Kivált az utóbbiak formára igen hasonlók a szőlő tekergőzdő venyigéjéhez vagy indájához. Az alkimisták képzelete és tudáskossága mohón kapaszkodott az ilyesmibe. Ezek az emberek még olyasmire is vetemedtek, hogy szőféjtés révén kerestek aranyat; ami kő, fű, fa vagy bármicsoda tárgy ilyen vagy amolyan nyelvű nevében megtalálták az arany deák, görög, német, szláv vagy akárminő nevének nyomát, mindjárt azt következtették, hogy abban a jószágban aranynak kell lennie. Régi és immár gazdátlan poétai szólás, hogy a tiszta, átlátszó bor olyan mint az arany. Némelyek ép híg aranynak mondták a nemes magyar bort. A szőlőfürtöt is gyakran hasonlították aranyhoz. Trópusokat nem egyszer értenek szó szerint. Valószínűnek ítélem, hogy a bor és a szőlő e költői atyafisága az arannyal szülte

azt a hiedelmet, mely szerint ama venyigéhez, indához hasonló arany tekercsek a tőkén termettek.

E hiedelmet alkalmasint a Mátyás király humanistái terjesztették el. PIETRO RANSANO ezt írja az *Epitome rerum Ungaricarum* első fejezetében: «*Et, quod est mirabile, in vinetis in aurifero loco satis, aureae virgulae, et ad digiti et ad semipedis longitudine, fatemur.*» [És, ami csodálatos, az aranytermő helyeken levő szőlőkben elég ujjnyi vagy fél lábnyi hosszú arany vesszőcskét szednek; amifélet számosat, megvalljuk, mi is láttunk.] MARZIO GALEOTTO, a Mátyás királyról szóló anekdotákban (*De egregie, sapienter, iocose dictis et factis Matthiae Serenissimi Hungariae Regis*) ezt jegyzi föl: «*Unum referemus inauditum et mirabile, quod nusquam gentium esse fertur. Nascitur enim ibi aurum ad similitudinem virgulti simile asparago. Nonnunquam vero sicut capreoli circa truncum ritis intorti ad magnitudinem plerumque duorum cubitorum, quod nos vidimus saepe: sed ille aureus asparagus sive capreolus iuxta vites natus, non est auri valde puri. Est enim venae auri rhenanae*¹, *et annuli ex hoc naturali auro facti cum facile fiant, quis enim labor contorto auro digitum circumdare. Dicuntur sanare verrucas. Nam et*

¹ HORVÁTH GÉZA (Az aranytermő szőlők meséje, *Természettudományi Közlöny*, XXVII., 506. l.) e szót így olvasta: *renani* (sajtóhiba, *renati* helyett) és «újrászületett»-nek fordítja, kérdőjellel. KAZINCZY GÁBOR is megjegyzi a «rajnai arany»-nál: «talán az, mi a classicusoknál (péld. Juvenál, IX. 31.) *vena secunda*, azaz nemtisztá, vegyes, salakos arany.» Azt hiszem, a HORVÁTH GÉZA olvasása és fordítása a helyesebb; egyrészt, mert nincs nyoma, hogy a rajnai aranyak valaha silány híre lett volna, másrészt olvasni fogjuk, hogy a régi eszmélkedők azt hitték, hogy a szőlő a még csak zsengejében levő aranyat szívja fel a földből; tehát mintegy 'új' ez az arany.

ego quoque ex huiusmodi aureis virgultis annulum possideo.»

(Egy hallatlan s csodadolgot említek, miről azt mondják, hogy máshol sehatt nem fordul elő. Ott ugyanis arany terem, vessző alakban, hasonló a spárgához, néha meg a szőlőtőke körül tekergőzött kacs formájára, többnyire két arasznyi hosszaságban; mit sok ízben láttunk. De ez a szőlőtőke körül termett aranyspárga vagy kacs nem igen tiszta érczű, mivel oly erű mint a rajnai arany, s azt tartják, hogy e termézetes-aranyból csinált gyűrűk, könnyen készülvén — mert semmi munkába nem kerül, a karikára hajlított aranyat újjunkra vonni — meggyógyítják a szemölcsöket Aminthogy nekem is van efféle aranyvesszőből gyűrűm. — KAZINCZY GÁBOR fordítása.)

E mesében egész a múlt század közepéig rendületlenül hitt a tudományos világ, mind nálunk, mind a külföldön. Hitte még a józan ítéletű BÉL MÁTYÁS is, sőt *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Nürnberg, 1723.) című munkájában közli is egy olyan arany indának a szép rézmetszetű képét, melyet a tokaji hegyen egy «szőlővenyigéhez nőve» találtak. Az arany tekercsben könnyű felismerni a tipikus kelta spirálist.

HAPPEL EVERHARD WERNER német orvos és regényíró (az *Ungarische Kriegs-Roman* szerzője, † 1690) *Thesaurus Exoticorum* című könyvében így ír a magyar arany venyigéről:

«El nem mulaszthatom, hogy meg ne emlékezzem Magyarország legjelesebb termékéről, melyet *aurum vegetabile*nek neveznek, azaz termő aranynak. Heinrich Martin híres eperjesi orvos jegyzeteiből tudom, hogy egy magyar nemesnek, Walpatakynak, szőlejében kertesze munka közben valami sárga hajtást pillantott meg, midőn ki akarta húzni, nem birta, mert gyökere mélyen benyúlt a földbe; majd kapával neki esett, de

sehogy sem boldogult, végre nagy fáradsággal egy arasznyit letört belőle, amelyet egy aranyművesnek megmutatván, nagy öröme megtudta, hogy a legfinomabb és legtisztább arany. Egy hét múlva a kertész visszatért az aranyat termő venyigéhez, akkorára az már ismét kinőtt, letört újból egy pálcikát. Addig járt így az aranytőkére, míg gazdája s a hatóság neszét nem vették; de akkorára ő már igen meggazdagodott. Egy másik jobbágy szántás közben talált egy meggyökeredett aranyrudat. Volt néhány öl hosszú, a hogy végig kiásta. Természetesen nem tudta, mily becses kincsnek a birtokába jutott. Mikor egyszer Eperjesre egy nagy szekér fát fuvarozott, az ökörjáromba igazította az aranyrudat szögnek; meglátta ezt a városban egy aranyműves, s mindjárt körülfogta a parasztot, a ki valami csekélységért el is adta azt neki. Az aranyműves tudakolta azt is, hol lelte; de mikor keresték, nem akadtak arra a helyre többet soha. Még inkább csodálatra méltó az a szőlő, melyet Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem 1651-ben Patakon, Tokaj mellett, leszüretelt; annak magja tiszta színarany volt. 1670-ben »*Kemene Lasko Viconte de Zemblin*« szölejében szintén leltek olyan szőlőt, melyben mag helyett arany-szemek voltak. Ugyanezen időben egy paraszt egy kiapadt patak ágyában hatalmas aranynövényt lelt. Rádai Ferencz erdélyi fejedelem meg Patterson úrnak olyan aranyanyagot ajándékozott, mely lágy és zsíros volt mint a vaj, de ha szabad levegőre vitték, megkeményedett, mint a többi rendes arany. A magyarországi Kemény grófné állandóan egy arany drótocskát hordott az újján, mely úgy karikába volt kunkorodva mint egy gyűrű; ez szőlővenyigén termett »bajusz« (szőlőkacs) alakjában. Különös alakokat találnak néhol a termett aranyon; az ember csak csodálkozhatik rajt'. A drezdai kincstárban mutogatnak még ma is egy arany

keresztet, mely tökéletes formában nőtt ki a földből. Danzigi de Royers egyszer kapott a spanyol királytól egynehány font nehézségű ezüstöt, a melyen a leggyönyörűbb képek, fák és növények látszottak; ez szintén Magyarországon termett. A schneebergi Szent-György-tárnában egy ezüst emberkét leltek, a mely gyermeket cipelt a hátán. De ki tudná az ország összes nevezetes kincseit és termett ásványait felsorolni? A természettudósok különféle véleményekkel vannak a csodás növényről; némelyek úgy tartják, hogy ily aranyvessző úgy nő mint szarvasnak a szarva, csak az érző erő (a *«fühlende Kraft»*) hiányzik belőle. De ezzel még nincs megmagyarázva némely gyümölcsben és fában lehetséges aranymagocskák származása, mert azok rendesen lágyak mint a vaj. Ezen lágy voltuk onnan eredhet, mert a szőlő és a fa gyökerein át szívja föl a földben rejtő aranynedvet s ugyancsak átszűrődik rostjainak csatornáin, míg valahol megtelepedik és némileg összeáll.» (Ford. CZAKÓ ELEMÉR, *Vasárnapi Ujság* 44 : 45.)

WESZPRÉMI ISTVÁN, Debrecen tudós főorvosa, *Ma-Weszprémi István.*
gyarországi öt különös elmélkedések (Pozsony, 1795.)
 könyvecskéjében az ide vágó irodalomnak nagy ismeretével szól «a magyarországi szőlő-tőkéken nőtt s nevelkedett aranyról». — «Minthogy a mi magyar hazánkat a természetnek ura oly sok érczemekkel gazdagon megáldotta», írja WESZPRÉMI,¹ »számtalan írók vagynak, kik az efféle szőlőkön termett aranyról gyakran emlékeznek, mint p. o. Fortunius Licetus páduai doctor s professor, Fulgoriusnak tanúbizonyság tétele szerint azt beszéli, hogy látott volna ő Magyarországon Szerém városa körül nem egyszer vagy kétszer, hogy a szőlőnek kapcsai, melyek arra tekergődztenek,

¹ Mai helyesírással adom.

merő azon aranyból állottak, elannyira, hogy még pénzt is lehetett azokból verni. Becherus is azt mondja, hogy látott ő is Magyarországon oly szőlőtőkét, a melynek nemcsak vesszejére mintegy szalmaszál vastagságú aranykapcsok reá tekerődzve voltak, hanem még a szőlőnek szemeiben is finom aranymagvak lenni tapasztaltattanak.

«Heldi [Held] Máté, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelemnek főorvos doktora beszélt egy mesét arról a szőlőtőkén nőtt magyarországi aranyról. Midőn t. i. Rákóczy Zsigmond fejedelem 1655-dik évben Tokajon túl, sárospataki várában mulatna, egyszer ebéd közben oly szőlőfürtök tétettenek föl az asztalra, a melynek szőlőszemeiben a benne levő magvak a héján nem különben általlászó képek gyanánt fénylettenek, mint az arany szokott tündökleni. Általadta a fejedelem a vele ebédlő orvos doktorának Heldinek az aranyos szőlőfürtöket, hogy mit ítélne felőlök; ő pedig kezével megtapogatván, azt felelte urának tudakozódására a jelenlevőknek hallatokra, hogy a szőlőszemek nyilvánágoosan arannyal volnának teljesek. Idővel Heldi Máté doktor ezen dologról poroszai (Wratislavia) nevezetes orvost Sachsiust is levelében dicsekedve tudósította. Ezt az említett historiácskát mind Henninius mind Köleséri Sámuel is írásaikban előhozzák. Franckenstein Márton eperjesi doktorról is íratik, hogy ő neki magának is voltak a tokaji szőlőhegyről békerült olyatén szőlőfürtjei és magvai, melyekben arany találtatott, és hogy ő ez dolog felől még más két hasonló historiáknak előszámlálásával 1659-dikben Sachsius nevű barátját bőv beszéddel bizonyossá tette volna.

«Ugy íratik közönségesen, Köleséri tudósítása szerint, hogy a bécsi császári kincstartó házban is tartatik újságul egy oly drót módra kerekdeden össze-tekergődött aranyszál, a mely csak magában úgy nőtt

s nevelkedett volna fel a földből a tarczai határon négy mértföldnyire Eperjes várossától; a nehézségére nézve harmadfél latnyinak, hosszúságára nézve pedig egy rőfnek mondatik.»

WESZPRÉMI még egy egész sereg külföldi és magyar tudóst sorol fel, a kik mind kétségtelen valóságának mondják a szőlőtőkéken nőtt és gyakran a szőlő magvában és héján mutatkozó aranyat. «Nem tudom egykönnyen általlátni», folytatja az öreg természetvizsgáló, «mi okbul származhatott legyen, hogy még a chemiában magokat gyönyörködtető bölcseink is mind ez időkig oly értelemben lehettenek, hogy az aranynak a tokai és egyéb jóféle borokkal természeti egyessége, szoros atyafisága, sympathiája volna; a melyet talám onnét kívántak megmutatni, hogy a földnek gyomrából az aranynak legapróbb részecskéi a szőlőtőkékben a nedvességgel együtt általszíváragdogálván, a napnak kimagyarázhatatlan munkássága által azokon mintegy arany is teremne; innét az következett, hogy az értelmesebb bölcseledők is azoktul a nemessebb tekintetű és nagyobb tudományú emberektől elhitettek lévén, abban a bolyongó vélekedésben lélegzettenek mindnyájan mindaddig, míg nem ez mi időnkben Eperjes városának ama tudós physicusa, hazánknak tanult chemicusa Rayman Ádám, mindeneknek szemekről ezt a vastag hályogot levonta és írásaiban két ízben is világosan megmutatta, hogy a szőlő fáján teremni és nevelkedni mondatott arany nem egyéb, hanem csupán haszontalan elmebéli képzelődéseken fundáltatott éretlen vélekedés: mert mindazok a szőlőkön talált képzelt aranykák ki nem állhatják a valóságos finum aranynak igaz próbáját. — Vond már ezek szerint a szőlőbeli nötevényes aranyt próbarámára, meg fogod tapasztalni, hogy annak a finum aranyhoz képest alig vagyon valami nehézsége; a legkisebb tüzet sem állhatja ki, meggyulad

az és elég, füstté és hamuvá lészen; vesd az eleven kénesőbe, rajta örökké fenn lebeg s vele nem egyesíthetetik. Úgy is kell mindezeknek nyilván lenni; mert azok a szőlőszemeken kívül látszható morzsalékokskák, mind az azokban belől levő aranyos magvak és aféle több husos részek, hiszem, nem egyebek, hanem midőn a napnak láthatós sütős melege által a szőlőből kisziváragdogált nedvességek összesűrítettnek, szintén olyformán, a mint tapasztaljuk a szilva, meggy, cseresznye-fákon, hogy azoknak oldalaiból mely szépen tündöklő, állatlátszható, összveszűrődött, szép tiszta nedvességek, mézgék, gummák forranak ki, a melyeket mi közönségessen macskaméznek szoktunk hívni.»

WESZPRÉMI ISTVÁN már 1773-an közölt a *Wienerische Anzeigen* tudományos folyóiratban egy érdekes emlékeztetést az aranytermő szőlőről az időből, mikor Angliában tanult: «midőn Londonban nem szinte réginben az angliai király fő doctora Mead Richardnak bibliothekája kótyavetyéltetnék, vett ott egy anglus gazdag lord, nagyságos ur, egy megaszott szőlőfürtöt, felettébb nagy áron, a mely Magyarországból odakerültnek lenni tartatott, mint a melyen arany módra sárgán fénylő morzsalékok is bőven találtatának. Felhozta a természetvizsgáló lord a Goldings Square nevezetű uccában levő oskolába a maga aranyos szőlőjét, hogy Morris Mihály chemiát tanító professorunk vizsgálná s próbálná meg, mit lehetne felőle tartani? Tanítványainak, mindnyájunknak jelenlétében a próbát előttünk megtette, tizenegy gerezdek voltak az egész fürt szőlőn, és annak szemein kívülről, a bőrön hol két, hol három, hol négy, de ötnél sehol is nem voltak több aranyos cseppek, azok is pedig egy köles vagy lencseszem nagyságu sárga morzsalékokskák szemléltetettek lenni. Ezeket mind renddel, nemkülönben a belől találtatott aranyos magvakat is mind szoros próbába vonta

a lord előtt, de sem egyik, sem másik az eleven kén-esővel egyátaljában nem egyesíthetett, csak feljül úszkált rajta szüntelen; sem pedig az ötvösöknek sebesen fuvalló lángját, annyival inkább is a chemicusoknak kerengő tűzét éppen ki nem állhatták; mind a kétféle aranyból egyenlő nagyságúak a vízi mértékbe tétetvén, amannak nehézsége oly kevés volt, hogy az igaz aranyhoz képest még számba se lehetett venni, s így kevés idő alatt az anglus lordnak minden magyarországi szőlőaranya egészen füstbe ment és hamuvá lett, a sok font sterling aranyával egyetemben. Midőn e mi boldog emlékü tudós professorunk tanítás végett kedvünkért ezen materiáról bőven beszéllett volna, és utoljára a magyar hazát e tekintetben holmi sértegető igékkel érdeklette, születésemnek földének némű s neműképen lehető mentségére felszólalván, kezdém előszámlálni, mely sok nagytekintetű, fejedelmi, grófi méltóságok, nemesek, mely sok mind külföldi s mind hazánkbeli tudósok, úgy mint Heldi Máté, Franckenstein, Paterson Hain, Bonanus, Köleséri és egyebek, kik a természetvizsgálóknál renddel bőven előszámláltatnak, miképen tudtanak volna szemlátomást annyira megcsalatni, ha a szőlőkön teremni szokott arany csupán csak a balvéleménynek szüleménye volna; de ő e beszédet számból kivén, rövideden csak azt felelte: «Vagynak, ugyanis vagynak, jól tudom, olyatén sok mese históriák széllyel az íróknál, melyek minden előrevaló illendő próba megvizsgálás nélkül, hirtelenkedésből és több eféle hasonló okokból balgatagul papirosra letétettek. Hordd előmbe, ha tetszik, minden te magyar szőlőbeli nötevényes képzelt aranyidat, és én azontúl azokat, imé a mint most láttatok, mindjárt mind füstbe bocsátom és hamuvá tészem szemetek láttára.»

«Midőn ez én levelem a feljebb említett bécsi tudós ujságokban közönségesen olvastatnék, a haza nevében

kikölt ellenem ama megélemedett öreg doktor Perliczi Dániel, Nógrád vármegyének nagyérdemű physicusa a végre, hogy írásomat megczáfolja, hazánkfiait pedig az eddig való tévelygésben továbbá is fogva tartsa. De minden fellengős és tekervényes metaphysikai gondolkodásinak értelme Becherus tudománya szerint arra mégyen ki, hogy éppen nem lehetetlen dolog s meglehet az, hogy a természet a maga szüntelen való munkás melegítő ereje által a szőlőben aranyat ne teremhetne, midőn az a földnek gyomorából az aranynak, de még csak zsebéjében levő (*embryonált*) éretlen apró részecskéit a nedvességekkel együtt a tőkékben valamely bizonyos helyre felszívárogtathatja és osztán a napnak hathatós hévsége által annyira megérleltetheti, hogy valódi arannyá átalváltoztathassék. De én erről akkor röviden csak azt mondtam, a mit még logicus koromban tanultam: *«a posse ad esse non valere consequentiam.»*

Arany fog.

«Ugy jártunk mi mindeddig ez mi nötevény aranyunkkal, mint Horstius Jakab a sziléziai gyermeknek arany fogával, aki Rulandus Mártonnal és több alacsony rendű tudósokkal azt a természetnek egy nagy csudájának állította lenni, egy egész könyvet irván róla, és oly csufos hiedelemben is voltak arról mind addig mindenek, mingnem Ingolstädter János ezt a sziléziai gyermeknek arany fogát mindeneknek szemök láttára csábitásnak lenni megmutatván arról írt három könyveiben, melyek Lipsiában három ízben kinyomtatattanak.¹»

¹ Kérődző állatok fogán, kivált melegebb éghajlat alatt, nem ritkán találni érces, aranyos fénylésű fogkő lerakódást. PETHŐ GYULA *Természettudományi Közöny* 1894-iki kötetében kideríti, hogy ez a fénylés az interferentia vagyis fénytalálkozás jelensége, ugyanaz, a mi a gyöngyház szivárvány-játéka. Az állat nyálából

A debreceni tudós orvos e józan beszéde azonban még mindig nem vetette végét annak a hitnek, hogy növényekben néha aranyat lehet találni. Hogy Sziciliában a köznép maig is keresi a mezőkön az aranyfüvet, nem oly meglepő, minthogy nálunk még e század elején is hittek az ilyesmiben. A *Hasznos Mulatságok* 1818-iki kötetében (38. l.) a következő tudósítás olvasható: «*Arannyá változott dióbél.* Biper-*Arany dió.* ger Ferencz József Úr Erdélyben a Bodzai Törő-malomnak Fő-ügyelője a következő természeti különösséget tette közönségessé. Mint egy öt hete már, úgymond, hogy egy dióbélnek negyed részét (egy cikk) birom, melly külső kemény héjában természetesen volt, mint minden dióbél. De a dió-bélen 6—7 helyen tiszta természeti hegyi arany vagyon, mellynek jóságát 17—18 karatra lehetne becsülni. Ezen hallatlan természet már elég gondot adhat minden Ásvány-tudósnak, hogy kifejthesse, hogyan ment fel, s hogyan szállhatta meg különösen ezt az egy dióbelelet az arany, a fa tövéből, a vastag törzsökön, s a gallyakon keresztül. Ezen különös felfödözés így esett. Kevés idővel ez előtt u. m. szolgállómnak, egy Verespataki Oláh leánynak (a hol leányok s asszonyok is ismerik az aranyat), néhány krajczárokat adtam az Oláh-Husvéti bőjtnek vége felé, hogy venne magának diót, melly a bőjtben is megengedtetik. Vett diót a leány, s amint egyet felnyitott, azonnal észrevevé egy cikket az arannak nyomait, s lányomnak ajándékozta, ki azt hozzám hozá, hogy megítélném neki, ha vallyon a diónak sárgálló pontjai való aranyból volnának-e. Mivel erről semmi kétség sem

kivált anyag a fogakra szerfözlött finom lemezkék alakjában rakódik le, s ezeknek a csak igen erős nagyítás mellett látható recézetén a fény nem egyenletesen verődik vissza, előidézhvén az interferentia tüneményét.

volt, a mit a Ts. k. Bányász Tisztséggel is megbizonyíthatok: kezemhez vevém a dióbelet. Ezen kints ugyan hallatlan ritkaságáért megbecsülhetetlen: mindazáltal én által adom azt a ritkaság betsüllőjének 100 arany pénzért, ámbár rendkívül való ritkaságára nézve 1000 arany pénznél is többet érhet.» Ilyenek után nem csoda, ha JANKOWICH MIKLÓS 1828-ban a *Tudományos Gyűjteményben* (I. 20. 1.) «Neográd vármegye hársas hegyéről annak hajdani esméretlen és aranymíves lakosairól írva, szükségesnek véli megemlíteni, hogy az ott talált sok, néha ötven arany sulynyi «aranyfonál és vessző nem természeti és növény (vegetabile) arany, nem is, mint az aranka fű, a len között felnő». De még napjainkban is megtörtént, hogy komoly tudományos vizsgálat tárgyává kellett tenni szőlőszemeket, melyeken arany színű és aranyfényű morzsák voltak láthatók. Rozsnyay Mátyás Aradról küldött a Természettudományi Társulatnak négy ilyen szőlőszemet; maga is felismerte, hogy azok a sárga érczes csillámu morzsácskák bogárpeték, de mégis mintegy e régi kérdés tisztázását sürgette közlésével. HORVÁTH GÉZA a *Természettudományi Közleményben* (XXVII., 506. 1.) kétségtelenül kiderítette, hogy a szőlőszemekben levő morzsalékok egy poloskafajnak, a *Gonocerus acutangulatus*nak üres petéi, melyeknek felszínén erős nagyítással szabálytalan hatszögű sejtekből álló finom recézet látható. Az üres petehéjak, melyek különben csak olyan sárgaszínűek, mint a borostyánkő, ennek a recéségnek köszönhetik élénk arany színüket, mert a felszín recézete a fénytalálkozás (interferentia) tünetéjét idézi elő.

MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR 1895-ben a kecskeméti Miklós-szőlőtelepen lisztharmattól (*Oidium Tuckeri*) ellepett, kevésbbé fejlett szőlőszemekben talált olyan barnás sárga, ragyogó mézgacseppeket, aminőket RAYMAN ÁDÁM és WESZPRÉMI ISTVÁN említ, s ebből azt következtet-

teti (*Természettudományi Közlöny*, XXVIII., 31. 1.), hogy az először csak 1845-ben megfigyelt szőlőlisztharmat talán már a XVII. században is jelentkezett Magyarországon; mert a mézgakiválasztás, úgy látszik, vele jár azzal a gombatenyészettel. Hogy az ilyen lisztharmattól lepett, fejletlen szőlőt miképen találhatták Rákóczy György elé? «A felelet nagyon könnyű», írja MÁGÓCSY-DIETZ, «mert valószínű, hogy éppen 'aranyos' voltánál fogva került a fejedelmi asztalra».

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A PAPRIKA TÖRTÉNETE.

Alig van a növények történetének érdekesebb kérdése annál: honnan származott Európába a paprika: *A paprika* mi eredeti hazája, Amerika-e vagy Ázsia? A tudósok-
*Európa-*nak tekintélyesebb része, élükön De Candollel, az új
ban. világból származtatják; de vannak igen sokan, akik az ó világrészekben is, nevezetesen Ázsiában és Afrikában, ősi növénynek tartják s ebben legkivált híres utazók (Schlagintweit, Bickmoore, Schweinfurt, Decken, Barth, Livingstone) állításaira támaszkodnak, kik a Himalaya lejtőin, a kelet-indiai archipelagusban, Abesszíniában, Afrika belsejében látott paprikát eredeti, honos és nem termesztett növénynek ítélték. (V. ö. PLANCHON-COLLIN, *Les drogues simples*, Paris, 1895; RODICZKY JENŐ, *Az ipari növények kézikönyve*. I. Kassa, 1889.) A valóság az, hogy hiteles adataink csupán a XV. század végétől fogva vannak, a mikor a paprika elsőben Spanyolországban bukkanik fel, ami amerikai származása mellett szól. A XVI. század közepe felé Közép-Európa többi országaiban is elterjed már, legalább a botanikusok szerint; különös jelenség az, hogy, míg a „*Kräuterbuch*“-ok majdnem mind ösmerik, sőt egyik-másik növénytudós saját tapasztalataira is hivatkozik addig a szakácskönyvek nem tesznek használatáró, említést. JOACHIMUS CAMERARIUS a MATTHIOLUS-félel *Kreutterbuch* 1586-iki kiadásában csak arról szól, hogy

a paprikát Spanyolországban bors helyett használják; BRUYERIUS CAMPEGIUS (Bruyérin-Champier) *De re cibaria* (1600) című könyvében azt mondja, hogy falun bors gyanánt élnek vele, csakhogy ő dél-francia ember létére bizonyára csak az ő földieiről szól, kiknek szokásai sokban egyeznek a spanyolokéval. A többi tudós mind csak mint idegen növényről beszél a paprikáról, melyet botanikus kertekben, virágkedvelők cserepekben nevelnek. Ezt mondja MATTHIOLUS, ezt a hollandiai DODONAEUS is (*Pemptades* 1583 és *Crüdyt-Boeck* ed. 1644.) (A paprika lehetőleg teljes bibliographiáját megtaláljuk FINGERHUT *Monographia generis capsici* című könyvében, Düsseldorf, 1833, mely azonban csak tudományos leírását adja, származásáról, használatáról, elterjedéséről nem szól.¹) Egyetlen egy forrásunk van, mely ennek, valószínűen csak látszólag, ellene mond. Ez CLUSIUS, ki MONARDES *Simplicium medicamentorum ex novo orbe delatorum, quorum in Medicina usus est, Historia* című munkájának harmadik kiadásában, melyet ő rendezett sajtó alá (1593), *Capsici historia* cím alatt bőven szól a paprikáról. Ebben többiek között a következőket mondja: «*Capsicum hoc, seu Piper Indicum (Americum potius) diligentissime colitur tota Castella cum ab hortulanis, tum a mulieribus in aedium suarum pensilibus hortis. Etenim utantur per totum annum cum virente, tum sicco, pro condimento et Pipere. Spectatur varia (ut noster auctor ait) forma. Memini etiam videre anno 1585 maxima copia cultura in suburbanis Brunnæ urbis celebris in Moravia, quo cultores non contemnendum quæstum faciunt: est enim apud vulgus frequenti in*

¹ A mi irodalmunkban is van monographiája: HANGAY OCTÁV, *A paprikáról*. 1887. V. ö. FITTLER OCTÁV, *A paprikáról*. (Természet, 1875. évf.)

usu. Sed et haec omnia genera aliquando vidi colore flavescente in Lusitania.» [Ezt a capsicumot vagy indiai (inkább amerikai) borsot igen szorgalmasan termesztik egész Castiliában, mind a kertészek, mind az asszonyok házi kertjeikben. Egész éven át ugyanis zölden, meg szárítva is fűszerszám és bors helyett élnek vele. Többféle alakja van (a mint az én közlőm értesít). Emlékezem, hogy 1585-ben roppant nagy ültetvényekben láttam Morvaország híres városának, Brünnek külvárosaiban; vele a termesztők nem megvetendő keresetre tesznek szert, minthogy a köznép általánosan használja. Mindezeket a fajokat Lusitaniában sárga színben is láttam.] Ugyanezt olvashatjuk CLUSIUS *Curae posteriores* (1611) című, halála után kiadott könyvében.

Ez már most homályos pont a paprika közép-európai történetében. Ha CLUSIUS ily bőven látta Morvaországban, mért nem tud róla a többi növénytudós; mért írják ki szinte egymás könyveit, mikor a paprikáról van szó; mért nem tudnak róla más történeti források, és végül, hogyan van az, hogy azóta a paprika használata és termesztése Morvaországban, a szomszédos tartományokban, egész Közép-Európában olyan szórványos, majdnem ritka? CLUSIUST csalta-e emlékezete, vagy történeti forrásaink hiányosak: el nem dönthetjük.

A paprika
Magyar-
országban.

Még érdekesebb és talán még különösebb a paprika, e manapság úgyszólván nemzeti fűszerszámunk története Magyarországon. Irodalmunk annyira tele van ellentmondónak látszó adatokkal, hogy alig lehet eligazodni. A kérdések, melyeket tisztáznunk kell, a következők: milyen nevei vannak a paprikának irodalmunkban; milyen eredetre vallanak ezek a nevek; kiktől származnak az adatok; mióta ösmerik történeti forrásaink mint konyhánkban használatos fűszert; Magyar-

ország mely vidékén éltek vele először; honnan kerülhetett használata mihozzánk?

Nevei irodalmunkban: *török bors*, *kerti bors*, *paprika*. Legelőször fordul elő SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárának 1604-iki kiadásában: *török bors*, *piper indicum*. Ettől kezdve *török borsnak* ösmeri minden szótárunk; CSAPÓ JÓZSEF 1775-ben megjelent *Új Füves és virágos magyar kert* című könyve az első, mely más néven is ösmeri: *török bors*, *paprika*, *kerti bors*. CSAPÓtól kezdve már többi botanikáink is mind ösmerik *paprika* és *kerti bors* néven, de feltűnő, hogy a *török bors* elnevezés ettől kezdve egyre ritkúl, míg csakhamar egészen eltűnik.

Igen fontos kérdésünkben, hogy szótáraink csupán nevét említik, minden hozzáfűzött magyarázat nélkül. CSAPÓ-ig egyetlenegy füveskönyv nem ösmeri. Nem említi sem MELIUS (*Herbarium*, 1578), sem BEYTHE ANDRÁS (*Füveskönyv*, 1595), holott BEYTHE CLUSIUS-t személyesen ösmerte.¹ LIPPAI JÁNOS, ki *Posoni kertjében* (első kiadása 1664) apróra leírja minden kerti növény, zöldség, vetemény ápolását és gondozását, az első kiadás második kötetének 26. lapján (második kiadás 1753, 173. lap) egyetlen egyszer említi: «azonkívül ültethet Nyári Endiviát, *Török borsot* . . . stb.», de használatáról, ápolásáról egy szót sem említ. Nem ösmerik szakácskönyveink, egészen a XIX. századnak tizes éveig; hiába keressük RADVÁNSZKY BÉLA *Magyar családi élet és háztartás* című könyvének három kötetében, a hol csak úgy hemzseg a sok fűszeres számadás, régi étlap, ételek leírása; MARX RUMPOLT, a mainzi választófejedelem főszakácsa, 1604-ben adja ki már 1581-ben írt szakácskönyvét: *Ein new Kochbuch . . . wie auf Teutsche, Ungerische, Hispanische*,

¹ HANGAY OCTÁV monographiájában tévesen idézi Beythét.

Italianische und Frantzösische weis zuzurichten seye; ő Magyarországon is szakácskodott s a német konyha után, a többi előtt második helyen említi a magyart. Könyvében igen sok a magyar módra készített étel: «*Mach einen guten Ungerischen Pfeffer*» (t. i. mártást, levet), «*Auff ungerisch gelb eyngemacht Hennen*», «*Gelb gekochte Hausen auf Ungerisch*», bennük csak úgy hemzseg a hihetetlen sok fűszer, épen úgy mint hazai szakácskönyveinkben, köztük a három fő szerszám, a *bors* (kétségtelenül mindég a fekete vagy fehér bors, sohasem paprika), a *gyömbér* és főleg óriás mennyiségben a *sáfrány*. Nem említi RASZINYAI HUSZTY G. sem, aki az *Ungarisches Magazin* első kötetében (1781) leírja a magyar paraszt életét, szokásait, termesztett növényeit, fűszereit, házi orvosságait; nincsen szó róla régi költőinkben, de még a magyar ételek nagy ösmerőjének, SZIRMAY ANTAL *Hungaria in parabolis*ában sem, pedig az már 1804-ben, másodszer 1807-ben jelent meg. Sőt mi több, felső megyéinkben, Nógrádban, Hontban, Gömörben, Szabolcsban s a többiekben csak 1831-ben, a nagy kolera idejében ösmerkedtek meg vele, mint házi orvossággal, a paprikás pálinkával, és ezután is csak lassan-lassan fogadták be, mint fűszert, az előbb mérgesnek hitt növényt.¹

Mindezekkel szemben nagyszámú adatunk van, hogy a paprika már a múlt század közepén kedves fűszere volt népünknek, de mindég csak *paprika*, soha sem *török bors* néven.

PAP JÁNOS kegyes-tanítórendi kormánysegéd s a szegedi ház rektora, magánlevélben ezeket írja nekünk: «1748 okt. 5; ezen a napon a jászberényi születésű Franyó Rajmond szeged-felsővárosi piarista h. plébános szám-

¹ Vö. TÓTH BÉLA, *Mendemondák*, 243 s köv. 1.

adás könyvében ez olvasható: *pro paprika 4 kr.* — 1758, június 3-án Tapolcsányi Gergely, az akkori rektor feljegyzi: *pro plantis Papricae 6 kr.*, tehát ekkor már a piaristák is ültették, mi bizonyítja, hogy plántája piaci árú volt; — 1758 június 10-én: *Servilibus ad conventionem pro Papricis 39 kr.* [a szolgálknak tehát conventioba járta ki a fűszerszám]. — Végül a szegedi születésű Klotz Bálint rektor 1786-tól magyarul vezetett számadás-könyvében ez olvasható: *Paprikás hús 15 kr.*, mely ételnemmel az általa 1788 dec. végéig írott lajstromban majdnem minden héten találkozunk.» Ugyancsak PAP JÁNOS, maga is szegedi születés, írja, hogy családjának hagyománya szerint II. József korában már rendszeren használták Szegeden az őrlött paprikát.

CSAPÓ JÓZSEF említett munkájában 1775-ben említi: «Ezt kertekben termesztik és a piros hoszsú gyümöltseit a paraszt emberek porrá törik és eledeleiket avval borsozzák.» ÁRKOSI BENKÓ JÓZSEF *Transsilvania I.* (1778) szerint a paprikát Erdélyben széltében művelték. KLEIN MIHÁLY, «*Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn*» 1778 írja: «A török bors sok kertben mindenféle ösmeretes az országban.» WINTERL, pesti tanár, 1788-ban az egyetemi növénykertről kiadott *Index*-ében említi, hogy abban az évben ott először tettek kísérletet ültetésével.

HOFFMANNSEGG GRÖF, ki 1793—94-ben utazta be hazánkat (húgához intézett levelei az Olcsó Könyvtárban 231. szám), Baranyavárról ezt írja (20. l.): «Azt tanácsolták, hogy erre összetört paprikát tegyek. Eme török borsot, mit itten paprikának neveznek, legközelebb kóstoltam meg először és pedig káposzta tölteleke volt vele fűszerezve. Borzasztóan csíp, de nem sokáig s a gyomrot igen melegíti. Úgy hiszem, hogy

az ilynemű csípős holmik az ily rest vidéken igen hasznosak, mert ellenáll a hideglelésnek.» Majd később Szabadkáról (90. l.): «Itt mindig a legkellemesebb volt előttem egy magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely igen pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lennie, mert habár este elég sokat ettem, mégis legkevesbbé sem ártott meg; másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem. Paprikát enni nem egyéb szokásnál, de később egész kellemesnek találja az ember. Ha még van idő reá, ültess néhány paprikát, virágcserepekbe, hogy télen majd hasznát vegyem. Ha már megérett, felfűzik és felakasztják, azután a sütőkemencén megszáritják és összetörik.»

VESZELSZKY ANTAL *A növevény plánták* című könyvében (Pest, 1798) pedig ezt olvashatjuk: «Paprika, Török bors. Itt a mi tájjunkon a Fótiak, Palotaiak, Duna-Kesziek legtöbbet termesztene. Hüvelykeit zölden apró ugorkák között etzettel bé-tsinálva főtt, sültt hús mellé még az Urak asztalára is feladják, mások ismét tzékla, vagy-is vörös répa közzé teszik, a föld népe pedig bors helyett él véle; de a végre gyümöltseit megszáritván, küllőkben megtörik apróra, ittzénként jó áron eladják. Tudok olly időt, hogy ittzéjét tizenöt Krajtzárokon és egy Márjason-is eladták. A Magyarok, a Rátcok gulyás-húsban igen szeretik.»

DIÓSZEGI, az *Orvosi fűvészkönyvben* (1813) már nemcsak török borsnak, hanem török paprikának is mondja; úgy beszél róla, mint a népnél kedves fűszer-ről, mint orvosságot is említi: «A paprikás ételt javasolják a gyenge gyomrúaknak; a megrekedt náthabann és fúladozásbann lévőeknek. Némely helyekenn a Paprika teáját házi orvosságnak tartják, minden rázó hideglelések ellen.»

AUGUST ELLRICH, ki *Die Ungarn wie sie sind* (Berlin, 1831) című nem érdektelen könyvecskéjében

számol be 1818-ban Magyarországon tett utazásáról, már «*Diabolische Paprika-Brühe*»-t emleget, melyet egy Duna-menti helységben ízelt meg először s hozzá teszi: «A spanyol borsot Magyarországon paprikának nevezik s a magyaroknak legkedvesebb fűszerszáma. Hihetetlen, milyen mennyiséget tesznek nemzeti ételeikbe. Ilyen, általánosan kedvelt nemzeti étel a *gulyáshús*, apróra vágott marhahús paprikás lével. Az erre nem szokott inyre ez a gulyáshús úgy hat, mint körülbelül az izzó parázs, vagy még rosszabbul.»

Még szaporíthatnók ezeket a példákat, de célunkra, azt hiszem, ennyi is elég. Már most hogyan egyenlíthetjük ki azt az ellenmondást, mely adatainkban van: 1604-től fogva már a szótárak is említik, füves könyveink, szakácskönyveink meg nem tudnak róla semmit; 1748-ból már írott, 1775-ből nyomtatott adatunk van, hogy a nép él vele, külföldi utazók már a múlt század végén mint nemzeti fűszerről beszélnek róla s másrészt még csak 1831 táján ösmerkednek meg vele minálunk?

Kiváló növényhistorikusunk, ALFÖLDI FLATT KÁROLY, kinek igen sok értékes adatot köszönhetek, azt véli, hogy a paprika a török hódoltsággal jött el hozzánk, mire «török bors» neve is mutat; hogy, mint afféle «parasztinak való» fűszert lenézték s ezért soha le sem írták; hogy lassan, észrevétlenül, mintegy lopva, hódított tért a *magyar urak* konyháján is, míg végre a só és bors mellett a porrá tört paprika is a terített asztalra került. Így nyilatkozik RODICZKY JENŐ is említett könyvében. Megvallom, engem ez a magyarázat nem elégít ki.

Legalább is az a meggyőződése, hogy a paprikát, mint *török borsot*, a magyar *nép* soha nem ösmerte. A *török bors* nevet csak a szótárírók ösmerték 1604 óta, más senki; lefordították a német *Tür-*

kischer Pfeffert, a latin *Piper turcicum*ot, a nélkül hogy tudták volna mi az. (SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárát külföldön, Nürnbergben írta.) A *török* jelző pedig nem szorosan azt jelenti, mintha ez a fűszer a törököktől származnék; a középkor hiányos földrajzi ismereteivel sok mindenfélét nevezett el *töröknek*, ami délfelől, tengeren jött, de a *töröknek* gyakran színét sem látta; példának okáért: *török búza* (v. ö. tengeri), *török bab*, *török borsó* (*phaseolus*, paszuly, másként olasz bab vagy borsó is), *török borostyán*, *török citrom*, *török fűz*, *török köles* (*rizs*), *török lóhere*, *török szilva* (*datolya*); ily *török*-jelzős szavaik vannak a többi közép-európai népeknek is nagy számban oly tárgyak és dolgok megnevezésére, melyek tulajdonképen *tengeren* jöttek.

Megerősít ebben engem még egy igen fontos adat. A pozsonyi ev. Lyceum könyvtárában megvan a PENA és LOBEL híres könyve: *Stirpium adversaria nova* (1570), mely tulajdonosainak sajátkezű bejegyzései szerint Clusiusé volt, ki aztán személyes barátjának, Beythe Istvánnak ajándékozta, tőle örökölte fia, Beythe András. Ez a könyv tele van, az írás bizonyossága szerint a Beythéék jegyzeteivel. A *Capsicum* mellett ott van a *török bors*, de sem Beythe István *Nomenclator*-jában, sem András *Fives* könyvében nincs meg; hírből, leírásból, külföldi *Kreuterbuch*okból ösmerték a *török borsot*, de mint honi növényt sohasem látták. Azok az írók, kik használatát is említik, azok már és pedig első sorban mint *paprikát* ösmerik s csak mintegy magyarázatul, a szótárak nevét, a *török borsot* is melléje teszik. Még TORKOS JUSTUS JOHANNES a *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*ben (1745) az orvosságok közt így említi: *Siliqua capsici seu Piper rubrum*. *Török bors*, *Türkischer Pfeffer*, *Turecky Pepr*. — Érdekes, hogy a *paprika* névvel egyszerre merül föl a

kerti bors neve is, mintegy bizonyágául annak, hogy kerteinkben termesztik.

Másodsorban világot vet kérdésünkre, ha azt nézzük: hová valók is forrásaink szerzői, honnan veszik adataikat? S akkor az derül ki, hogy akik nem tudnak róla a múlt században, SZIRMAY, HUSZTY, LIPPAY, azok a felső megyékből valók; akik pedig ösmerik, vagy alföldiek, vagy lenn jártak a déli megyékben. Evvel a kis földrajzi vizsgálattal egyszersmind megkapjuk a feleletet arra a kérdésre is, hogy honnan kaptuk a paprikát, amit a *paprika* szó nyelvi alakja is támogat. A *paprika* szó gyökere ugyanis a szláv *pepr*, mely azonos a görög *πέπερι*, latin *piper*: bors szóval; ebből lett a szláv kicsinyítő képzővel *peperke*, *pipcerka*, *peprika* s végül *paprika*, melyet ebben a végső alakjában már JAMBRESSICH ANDRÁS *Lexicon Latiumában* is (Zágráb, 1842) megtalálunk, mikor az akkor már több kiadásban megjelent PÁRIZ-PÁPAI szótár (első kiadása 1708) még mindég csak a Molnár-féle *török borsot* ösmeri. Ennélfogva történeti, nyelvi és földrajzi bizonyítékok arra az eredményre vezetnek, hogy mi a paprikát sem egyenesen a töröktől, sem a nyugattól, hanem a *dél-szlávoktól* kaptuk; bolgárok, rácok lehetnek, kik behozták hozzánk s talán annak is van egy kevés bizonyító ereje e mellett, hogy ma is legnagyobb részt ők azok, kik annak nagyban, kertészetileg való termesztésével foglalkoznak. Fővárosi vásárcsarnokainkban ők árúlják a legtöbb és legjobb csöves paprikát; Aradon, Temesvárt nem is szeretnek mást, mint 'szervian' paprikát enni s ott holdakra megy a gyönyörűen gondozott, mesterségesen öntözött paprikás kertek területei. Azt is figyelemmel kísérhetjük, hogyan hódította meg hazánkat a paprika. Útja lassú, de biztos volt. Először a délvidéki megyék földnépe szerette meg, amit nagyban elősegített olcsósága a külföldi bors fölött: hiszen

mindenki maga termeszhette; azután mindjobban nyomult északra a Duna s Tisza mentén, keletre a Maros és a Kőrösök partján, be egészen Erdély szívébe, de itt is elsőben mindég mint 'parasztfűszer', a mint forrásaink is mutatják; csak lassan foglalta el az északi és nyugati részeket, még lassabban az úri asztalokat, hogy végre a század negyvenes éveiben hol melléje kerüljön, hol fölébe kerekedjék az idegen borsnak parasztkonyhóban, családi konyhán és vendéglőben.

Talán nem utolsó és leggyengébb bizonyíték a mellett, hogy a paprika nem régi magyar fűszerszám, az is, hogy közmondásainkban, szólásainkban és népdalainkban alig-alig találjuk. Míg a *bors*, *borsos*, *borsolni* igen gyakori tősgyökeres szólásmódjainkban (borsot tör az orra alá, PÁZMÁN; kecsketúró, bors törés; lapáttal méri a borsot; nem mind bors, ami gömbölyű, DUGONITS; kicsiny a bors, de erős, SZENCZI MOLNÁR ALBERT stb.), addig a paprikára alig találunk egyet-kettőt, az is új keletű: vörös, mint a paprika, DUGONITS; elmehetsz Igriczibe paprikáért, *Nyelvör*; legújabbban hallani néha: paprikás ára van, a régibb: *borsos* helyett. Újabb keletű ez a nóta is:

Ki az urát nem szereti:
Sárgarépát főzzön neki,
Jól megsózza, paprikázza,
Hogy a hideg is kirázza.¹

JÓKAI MÓR, *Szép Mikhál* című, a XVII. században játszó regényében használtatja ugyan alakjaival, de ez nem egyéb anachronismusnál.

Mégis kérdezhetné valaki, hogy, ha a magyarságnak semmi köze sincsen a paprikához; mért lett mégis nemzeti fűszerünk, egyik jellemző vonásává a

¹ ARANY-GYULAI, *Népköltés*, II., 226. 1.

magyar konyhának? Erre könnyű a válasz: a paprika porrá törése, megőrlése magyar találmány. Sehol másutt poralakban, tisztán, más fűszer nélkül nem használják, csakis nálunk. A Duna, Száva vonalától délre csövesen főzik bele az ételbe, bőven élnek vele zöld és száraz állapotában, de porrá nem törik; nyugaton pedig csakis más fűszeres porokkal keverve használják; a mexikói *tortillas*, a *cayenne*-bors, a *piment* nem egyéb liszttel és más csípős szerszámmal elegy paprikánál, melyet tésztává gyúrnak, kemencében szárítanak s aztán porrá őrölnek; a *curry* (*carry*) por némelyik fajában is van paprika, de csakis mint alkatrész. A tiszta paprikapor, akár az enyhébb *csörmő* (magja, ere, csumája nélkül őrölt paprika hüvelye), akár az erős és zamatos *rózsa* (mindenestől megtörve), magyar, még pedig minden valószínűség szerint *szege**di* találmány, melynek piacán a paprika igen fontos cikk, nagy jövedelmi forrás s a tiszaparti várost nemcsak az ország határain belül, hanem messze túl is híressé tette.

A VAS TUSKÓK.

Magyarországnak nem egy városában van úgynevezett ,vas tuskó'. Valamennyi fejes szegek százai-
val, sőt ezreivel telivert, csonka ágú fatörzsök; házak
szögletén, többnyire fülkében áll, és a fülkét gyakran
lelakatolt vaspánt zárja el. A vas tuskókat ismeri az
egész város; házakat, boltokat neveznek róluk, de ere-
detők és jelentésök ismeretlen, s csak azt tudják, hogy
a pánt lakatja ,ördögös': nem lehet semmiképen sem
kinyitni.

A bécsi
,Stock im
Eisen'.

Szerintem ezek a vas tuskók mind a bécsi ,Stock
im Eisen' másai. Bécs e híres emlékjele ma az Equi-
table biztosító-társaság szent-istván-téri palotájának sar-
kán áll, faragott kőfülkében, hova 1891 nyarán helyhez-
tették. Ez a rejtelmes régiség már öt-hatszáz esztendeje
megvan Bécsnek e tájékán s valahányszor újra építet-
ték a házat, melynek szögletén állott, mindig vissza-
tették ősi helyére. Mintegy 220 cm. magas, felül ágas
fatörzsök, teli van verve mindenféle formájú szegekkel
és fülkéjét lakatos pánt zárja el. A magyarországi vas-
tuskók mind hasonlóak hozzá s még a nevök is csak
a ,Stock im Eisen' rossz fordítása; mert a ,Stock
im Eisen' igazi jelentése ,vaspántos tuskó' és épen-
séggel nem arra céloz, hogy a tuskó a sok szegtől
olyan, mintha vas volna. Bizonyítják ezt a régi fel-

jegyzések, így a LAZIUSÉ (1545): «*truncus ferro conclusus*,» a REIFFENSTUELÉ (1703): «*truncus arboreus, ferro circumdatus*,» a CALLESÉ (1750): «*arboris truncus, ferro inclusus*.» DR. ALFRED BURGERSTEIN, ki Bécs e rejtelmes régiségéről egész monografiát írt (*Der «Stock im Eisen» der Stadt Wien*, Bécs 1893) azt hiszi, hogy a tuskót csak a múlt század közepe táján kezdték szegekkel teliverdesni. Addig, immár jó ötszáz esztendőől óta, a csupasz fatörzs állott az elpántolt fülkében. A buzgó monográfus valóban ritka szorgalommal kutatott össze mindent, amit Bécsnek e furcsa *Wahrzeichen*jéről tudni lehet; de fáradozásának mégis igen kevés a foganatja. Kétségtelen csak az, hogy az a fatörzs igen régi (talán már a XIII. században is megvolt), nem tölgy, mint sokáig vélték, és nem is vörös fenyő, hanem lucfenyő, görcsös elágazása meg gyökérmaradvány; vagyis a tuskó tótágast áll a fülkében. Azt is megállapította a szorgalmas kutató, hogy ezt a fát valamikor ki akarták vágni (töve fölött, ahol megkezdték, igen vékony és ezt a részét öt keskeny vaslemez tartja össze) s hogy pántjára a lakat csak később került. A lakat egész ördöngössége meg csak az, hogy üres, nincsen benne semmi szerkezet, a füle belül le van nyitva, tehát hiába próbálgatták kulccsal kinyitni.

BURGERSTEIN a „*Stock im Eisen*” eredetéről és jelentőségéről nem tudott semmi hiteleset kideríteni. Úgyszólván csak régi írók ingatag véleményeit som-mázza.

ANTONIO BORMASTINO (1715) azt véli, hogy a hunnok, avarok és magyarok rablóhadjáratai alatt, a VI. század közepétől, Bécs környéke pusztá erdővé lett, melyben csak itt-ott állott egy-egy vadászkunyhó. Csak Szent Lipót őrgróf alatt kezdték ezt az erdőt kiirtani s ugyanakkor építettek ott elsőben házakat is.

Mikor már a város nőni kezdett, egy nagy fát emlékjelül meghagytak az erdőből s ezt a száraz tuskót gyökerestül ma is látni a falhoz pántolva. REALIS azt mondja, hogy ez a régi fatörzs volt a *Rother Thurm* boltja alatt a pellengér, melyen a verekedőket és csendháborítókat kicégézték. A XVI. században ezt a verset irták melléje:

*Welcher kommt durch diese Porten,
Dem rath' ich mit getreuen Worten,
Dass er halt Fried in dieser Stadt
Oder er macht ihm selbst Unrath:
Dass ihn zween Knechte zum Richter weisen,
Und schlagen ihn in Stock und Eisen.*

ZAPPERT, Bécs legrégibb, talán a XII. század elején készült (de kétes hitelességű) térképének kiadója, tekintettel arra, hogy e mappán a Szent-István templom közvetlen közelében *strata nemoris paganorum*, vagyis pogány erdő útja van, azt hiszi, hogy e tájékon a keresztyénség előtt való időkben szent liget volt, melynek emléke azután még sokáig élt a népben. A fák tisztelétét a német népek még a keresztyénségre térésük után is megőrizték. Ha nem is tekintjük szent fának a *„Stock im Eisen“*-t, annál inkább hihetjük, hogy határfa volt. A határfákba nem ritkán szegeket szoktak verni. ZAPPERT szóval azt mondja, hogy a bécsi István-tér mai helyén pogány szent liget volt, melynek fáit a keresztyénség fölvétele után kivágták, kivéve ezt az egyet, mely talán határfa lehetett.

A. WENEDIKT (*Geschichte der Wiener Stadt und Vorstädte*) döntőnek itéli, hogy a *„Stock im Eisen“* terét valamikor *„régí lóvásárnak“* hívták s hogy ott több kovács- és bognárműhely volt. Ezen a réven hihető, hogy az a tuskó valamikor olyan pályvakaró lehetett, aminőhöz falusi kovácsok patkoláskor

A BÉCSI VAS TUSKÓ.

ma is kötik a lovakat. Hogy a vándor kovács- és lakatoslegények mikor kezdtek szegeket verni a tuskóba, nem lehet kideríteni. Mint említettem, BURGERSTEIN azt hiszi, hogy ez a szokás nem régibb a múlt század közepénél. E tekintetben az az erőssége, hogy a *'Stock im Eisen'* teliszegezett voltát elsőben csak PEZZI említi (1789) és régi képeken, pénzekben nyoma sincsen a vastuskók ma annyira tipikus szeges voltának. A kitűnő monografus ez ítéletét nem tartom teljesen megokoltának. Ha nincsen egyéb tanúság, mint hogy a szegezés csak 1789-ben említődik, meg hogy a régi ábrázolatokon nem látszik (miért ne mellőztek volna a rajzolók és vésők ilyen, igazán csak nagyítóüveg alá való részletet?), szinte merész az a következtetés, hogy a szegbeverés ilyen új keletű.

UNGER, ki 1857-ben a császári Akadémia előtt értekezett a *'Stock im Eisen'*-ről, e rejtelmes emlékjelben vallásos jelentőséget keres. A szegezést általános szempontból fogja fel, mai egyiptomi,¹ régi görög-római példákat említ, szóval azt véli, hogy a vastuskók eredetét a folklórebán kell keresnünk. Ugyanez elmélet híve FUCHS KÁROLY, a jeles magyar (idegen földön jobban ismert) eruditus, ki a sajtóban közzétett, idevágó előleges tanulmányaimat a következő érdekes eszmélkedéssel kísérte:

¹ A török földön magam is láttam olyasmit, amit a bécsi tudós említ. A törökök nem bitóra húztatják cigány hóhéraikkal az elítélteket, hanem élő fára. A kötélnek az ágon kell maradnia, míg csak le nem korhad róla; a fába meg ismeretlen kezek szegeket vernek. A konstantinápolyi szeraszker-palota udvarán az a hársfa, melyre 1876-ban két miniszter gyilkosát, a Hasszán nevű cserkeszt akasztották, csakhamar teli lett szeggel. Szegeket ver a török szentek sírkápolnáinak ajtajába is; olyan szokása ez, mint hogy sebkötő rongyaiból egy-egy foszlányt a türbe ablakrostélyára csavar. Gül Baba sírjának ajtaján ma is látni még ilyen szegeket. — Ide jegyzem az európai folklórenak egy régi adatát:

«A vas tuskóknak, valamint a rajtuk levő szegeknek története egészen az őskorig vezethető vissza. A tuskó eredetileg a ház ajtaja előtt álló bálvány. A ház ajtajához, illetőleg az udvar kapujához mindig bizonyos kultusz fűződött. A gazdának mindig érdekében volt a házat, illetőleg az udvart a rémektől megóvni. Ámde a rémek eredetileg a békételen halottak árnyai, melyek gyalog járnak és ugyancsak az ajtón át haladva találhatnak a házba, mint az emberek. Az ajtóhoz kellett tehát jó szellemet kötni, ki a gonosz rémeket elriasztja akkor is, mikor az ajtó — amint az elkerülhetetlen — nyitva áll.

Mythologia.

A jó szellem lekötésének sok módja volt, de legrégibb és legegyszerűbb eszköz a fetis, vagyis bármely tárgy, melyről az ember egyszerű thezis által megállapította, hogy az valamely jó szellemnek székhelye. Az ősi rómaiak az ajtó szárnyát deklarálták a ház védő szellemének, a Janus székhelyének; más népek a küszöbben, mások a kapú két oszlopában, ismét mások a kapú felső gerendájában vélték a jó szellemet. A földnek legtöbb népe azonban az ajtó mindkét oldalán (vagy csak egy oldalán) külön karót állított a földbe, melynek dekoratív faragások által egyéni jelleget adott és melyet szentnek tartott. E karó vagy tuskó volt a kapút és házat védő bálvány.

Mikor a régi valaisi köztársaságban egy-egy polgár úgy elhatalmasodott, hogy a többieknek oka volt tőle tartani, egy ember nagy tuskót fogott és ajtórúl ajtóra járt vele, megtudakolva mindenkitől: veszedelmes embernek tartják-e azt az igen hatalmassá lett polgárt? A kik igennel feleltek, egy-egy szeget vertek a tuskóba. Mikor a tuskó már tele volt szegekkel, letették a gyűlölt ember kapúja elé; ekkor azután annak a polgárnak meg kellett javitania magát, sőt legtöbbször azt is követelték tőle, hogy vagyonának egy részét engedje át a köztársaságnak; ha e kíválmaknak nem engedelmeskedett, mindazok, a kik a tuskóba szeget vertek, összegyűlekeztek és házat lerontották. (*Revue des traditions populaires*, 3. k. 542. l.)

E bálványoknak sok alakját ismerjük Magyarországon is. Könnyen érthető, hogy a bálványok díszítő faragványaikban igen hamar túlnyomókká lettek az emberi és állati szörnyalakok, melyek a rémeket viszszeriasztották. Hogy a rémek a bálványt meg ne csalhassák és hátulról meg ne kerülhessék, a bálványokat sokszor vagy a kapú belsejébe állították, vagy pedig a kapú mellett a falhoz kovácsolták. Az assyrok a paloták bejáratának két sarkába az ismert cherubokat vészték; a jaáki román templom és a bécsi Szent István-templom román részének kapúja mellett kőszörnyetek vannak befalazva; a gothikus templomok kijáratában egész két sorban állnak a védő szentek. Valamely nagyon félreeső erdélyi szász faluban a kapu két oszlopfájába sárkányokat láttam vésve. Északnyugati Németországban, szász földön, még e század kezdetén is a bejárat előtt jobbról-balról egyszerű fatuskók voltak a falhoz kovácsolva fetis gyanánt, melyeknek *Donnerbäume* volt a neve. Nagyszebenben két régi patriciusházban ismerek ily bálványt. Mind a kettő a bejáratnak egy fülkéjében áll, körülbelül egy méter magas, két deciméter vastag, felső részén mély bevágással, úgy hogy az ember fejet és nyakat képzelhet. Ma a pogánykori bálványnak csak a házmaster veszi hasznát, a mennyiben éjjel, ha a kaput nyitja, arra állítja a mécsét. A szepesi vár előtt még ma is hat hatalmas kőbálvány áll. Ha az udvar több épületből állott, akkor a melléképületek nem kaptak külön bálványokat, csak az uri lak.

A városoknak a középkorban, úgy látszik, kétféle bálványuk volt: volt ilyen az uri lakot jelző városháza előtt és volt a város kapui előtt. E kétféle bálványnak azonban nagyon különböző sorsa volt. A városháza előtti fabálványt, az úgynevezett *Rolandot*, csakhamar hatalmas kőoszloppal cserélték föl, melynek barbár

emberi alakot adtak. Később, mikor ezek is összeomlottak, óriási lovagképekkel helyettesítették azokat és ilyen van Németországban még vagy nyolc, a legujab-bik a XVII-ik századból való. A város kapuja előtti bálvány csakhamar degenerálódott, mert a nagyúrból lett napszámos. Egyes kis városokban, mint Modorban, Bazinban (ha emlékezetem nem csal) a város kapuja előtt ma is áll, faoszlop tetején, egy taliga kereke, mint a vámjog jele, más városokban pedig kardot tartó kar, mint a pallosjog meddő jelvénye, figyelmeztetve a vándorcigányokat, hogy e városban fölakasztották őseiket, ha loptak — kétszáz év előtt. Csak egy tuskót tudok, mely talán mint valódi bálvány a város kapujában állott és ez a pozsonyi vas tuskó, mely ma körülbelül ott áll, a hol még száz év előtt a Lőrinc-kapu állott.

A vas szegeknék külön történetük van. Ismeretes babona az, ha valakinek posztóból kivágott szívét gombostűvel átszúrjuk, akkor az illető távollevőnek szívét megállítjuk, azaz az illetőt megöljük, ha nem is azonnal, legalább idővel. Az őskor fölfogása szerint valamely szellemet leköthetünk, sőt bizonyos helyre köthetünk, ha a szellemnek jelvényét e helyre leszegezzük. Legalább fél Magyarországon oly boltok előtt, melyekbe a szegény nép szokott járni, patkó van a küszöbre szegezve. Nem elég az, ha a patkót odafektetik vagy odakötik; vas szeggel kell azt oda szegezni. Hogy milyen lóháton járó szellemnek jelvénye a patkó, azt ma már nem tudjuk; meg lehet, hogy e hajdan jóindulatú szellem a keresztyénség befolyása alatt lólábú ördöggé vált. Idővel a jelvény elmaradt, de ha átkot mondott valaki egy távollevőre és egyúttal szeget vert be valamely szentelt tárgyba, akkor az átok érvényessé, hatályossá vált a szeg által. Ma már a szeget is, az átkot is elhagyjuk; de ha

házat szentelünk föl, akkor áldást mondunk és a kalapácsnak pusztá három ütése által hatékonynya tesszük az áldást. Meglehet, hogy itt rejlik a vas tuskóba vert vas szegnek jelentése: a nép embere, ha bajt okozott, ha rosszat kívánt urának, talán ha jót kívánt kedvesének, szeget vert a tuskóba, az egyedüli tárgyba, melynek még általánosan elismert bűvös jelentősége volt; és ha a szegbeverés idővel üres játékká fajult el, akkor csak azt mondhatjuk, hogy az minden kultusz-cselekvénynek végleges sorsa.»

FUCHS KÁROLY e közlését hozzám intézett szíves levelével bővítette, melyet értékeségénél fogva, nem törődve némely ismétlésekkel, ím itt adok: «A bécsi vas tuskó a nép képzeletére rendkívül erősen ható motívum. Az ilyen aesthetikai motívumok gyorsan keletkeznek és rövid idő alatt sok utánzóra találnak. Ha valahol szembeötlő és hatásos alakú tornyot építenek, bizonyos, hogy egynehány év múlva már az egész környéken látni hasonló stílusú tornyokat. A bécsi Grabenen levő Bernini-féle pestis-emlék egész Ausztriában iskolát alkotott. A vízözön mondája Babyloniából kiindulva, bejárta a fél világot. A bécsi vas tuskó első pillantásra azt a gondolatot kelti bennünk, hogy kovácsműhely előtt álló fatörzs volt, melyhez a lovakat kötötték patkolás alkalmával. A szegeket pedig akkor verték bele, mikor a kovács ráolvasással akart lovat gyógyítani. Meleager görög hőst saját édes anyja ölte meg; Meleager kint volt a mezőn, anyja otthon ült a tűzhelynél. Az asszonynak volt egy fa tuskója, melyhez fiának élete csatolódott. A mint a tűzhely lángja megemésztette ezt a fa tuskót, a fiúnak meg kellett halni a távolban. Ez régi példája annak a ma is élő hitnek, hogy valakit meg lehet rontani a személyéhez kötött tárgy révén. A boszorkány megölheti a semmit sem sejtő távollevőt, ha képét megsemmisíti. Ha valakinek

szívét kiformalja fából vagy akármiből, aztán szeget ver bele, annak az embernek nemsokára meg kell halnia. A vas szeg hatalmas varázsszer. Az alsó néposztálytól látogatott boltok küszöbén gyakran látunk leszegezett patkót. E varázslat hatása az, hogy a gonosz lelkek nem léphetik át a küszöböt s a boltban nem történhetik semmi baj. A patkót nem elég oda tenni vagy oda kötni; a leszegezés múlhatatlanul szükséges. Mely hatalmat képez a patkó, azt ma már nem tudhatjuk. Mikor a boszorkány valamely távollevőt akart megrontani, szegbeverés közben varázsigéket is mondott. Később már nem is tartották szükségesnek a távollevő képét; elég volt varázsigék mormolása közben akárhová egy vas szeget beverni. Az ígéknek a szeg beverése adott erőt és hatalmat: a gonosz lelkek lenyűgözödtek általa. A katonaság mindig vonzódott a babonához; ma is még mindenféle bűvös praktikával akarják elérni, hogy a golyóbis ne járja az embert. Ilyes varázslat az eredete annak a szokásnak is, hogy zászlóavatáskor szegeket vernek a zászló nyelébe. Mikor egy-egy épületnek alap- vagy zárókövét teszik le, az a három ünnepies kalapácsütés is ilyesmit juttat az eszünkbe; a kalapácsütések mintegy megpecsételik az égi hatalmakkal kötött szerződést. Nem lehetetlen, hogy a kovács is a lovat bántó gonosz lélek lekötésére verte a szeget a fába. A többi magától érthető. Egy-egy híres, ügyes kovácshoz sokan jártak lovat gyógyíttatni és a tuskóba vert sok szeg olyformán hirdette dicsőségét, mint a hogy búcsujáró helyeken ezüst kezek, lábak stb. hirdetik, mennyi beteget gyógyított meg a csodatevő szent kép. A szegekkel borított fa tehát a híres kovács jelképe volt.

A vas tuskókat mostanság házcégéreknek szoktuk tekinteni. Valamikor minden háznak megvolt a maga cégére: a csillaghoz, az oroszlánhoz, a koronához stb.

Az utóbbi időkben, például a múlt században is, az ilyen házcégéreknél megvolt az a hasznos célja is, hogy a házakra reá ismerjen minden cseléd, vándor és idegen; mert akkoriban a házak megszámozása még nem volt szokásos és alig segítettek a felíratok is, mert a köznép olvasni nem igen tudott. A házcégerek eredetének azonban ehhez a praktikus célhoz nincsen köze. A cégért többnyire a kapu fölébe szokták tenni, sőt nem ritkán a ház szegletére is. A bécsi vas tuskó egykor alkalmasint a kovácsok szállójának vagy egy kovács házának a szegletén állott. A monda azonban nem a kovácsokat, hanem a lakatosokat fűzi a vas tuskóhoz. Alkalmasint a lakat miatt. A szegek azonban a kovácsokra vallanak, mert a szeggyártók nem lakatosok, hanem kovácsok. Azt hiszem a szegek sokkal fontosabbak a vas tuskón a lakatnál. Érdekes volna tudni: vannak-e a tuskón háromélű szegek is. Háromélű szegeket csinálni a kovácsoknak régi mesterfogása. Ha ilyen szokatlan formájú szögek is vannak a vas tuskóban, van okunk hinni, hogy a kovácsok nyomára akadunk. A vas tuskókat többnyire lelakatolt vaspánt veszi körül. Ezt a pántot többféleképen magyarázhatjuk. A tuskó valamikor megerősítetlenül állhatott a fülkében s a pánt arra való volt, hogy a tuskót ne lophassák el. A lakat viszont arra vall, hogy a pántot néha fel is nyitották, hogy a tuskót kivehessék. Ebből viszont olyasmi látszik, hogy a vas tuskót ünnepi alkalmakkor körülhordozták, felállították vagy használták, mint a céhládákat, céhpoharakat, szentképeket stb. Eszerint a vas tuskó mintegy fetis lett volna. Ez a magyarázat azonban sokkal költőibb, semhogy helyes lehessen. Valószínűbbnek látszik, hogy az a mesterember, kivel az első vas tuskó-pántot készítették, minden okoskodás nélkül és semmi célra nem törekedve, csinálta a lakatot. Mikor ez a véletlen eredet elfelejtő-

dött, az emberek tünődni kezdtek: mire való lehet az a furcsa lakat, azután működni kezdett a képzelet és sorra keletkeztek a mondák. Akármint is volt mindez, bizonyos, hogy a legtöbb vas tuskó egészen felületes mása valamely históriai vas tuskónak. Némelyiket még vasszegekkel is csak azért verték tele, hogy a meg nem értett „Stock im Eisen” szónak értelmet adjanak. Ez a név ugyanis, mint tudvalevő, nem a tuskó vas voltára, hanem a vas pántra vonatkozik. A vas tuskók lakatja rokon a Gordius-csomóval. Mind a kettőhöz az a régi motívum fűződik: aki ezt vagy azt meg tudja tenni, mérhetetlen nagy jutalmat nyer. A vas tuskók híres voltában nagy része lehet ennek, amint fentebb említettem, alkalmasint véletlenül keletkezett Gordius-féle motívumnak.

A vas tuskók mindazáltal aligha hatnak ennyire a nép képzeletére, ha a fatörzsekhez nem fűződik az egész világon mythologiai jelentőség. Észak-Németországban még e század elején is a legtöbb parasztház ajtaja mellett jobbra-balra levagdalt galyú fatörzsek állottak. Azt vélték róluk, hogy szerencsét hoznak és a gonosz lelkeket elűzik. Ilyen fa eleinte alkalmasint csak egy volt a házban: a védő isten képe s csak akkor állítottak többet is, mikor a védő isten emléke már elmosódott. Az erdélyi szászok az Alsó-Rajna mellékéről származnak. Nagyszebenben két patricius-házban tudok ilyen fákat. A kapu alatt fülkében áll a mintegy egy méter magas és húsz centiméter vastag fatörzs, mely felül lapos és lámpát lehet rá állítani. Vagy húsz centiméterrel lejjebb köröskörül úgy van a fa befaragva, hogy felső része fejformának látszik. E tuskó sejthető jelentőségéről majd fogok szólani. Úgy látszik, száz vagy kétszáz év előtt még kultusz tárgyai voltak ezek a fatörzsek; és ezen a réven érthetővé válik, hogy a vas tuskó is kultuszszerű jelentő-

séghez juthatott, ha eredetileg nem is szánták bálványfának.»

A vas tuskók vándorlása.

Közöltem a kiváló eruditus e fejtegetéseit, mert igen érdekesek, sőt szükségesek a tárgy ismeretéhez, mely mindmostanig nagyon ingatag. De nem osztozom bennök, mert, a bécsit kivéve, minden vas tuskó egészen új keletű, és a „Stock im Eisen“-nek a külföldön is egyetlen waidhofeni másán kívül magyarországi jelenség. A legrégebb a bécsi; mondjuk XIII. századbéli. Úgyde hol voltak a pogányok ez időkben? De legyünk engedelkenyek: higgyük, hogy a vas tuskó épen olyan pogány maradvány, mint mikor a magyar ember úgy káromkodik, hogy „vigye el a manó“, holott immár nem is sejti, kicsoda, micsoda légyen az a „manó“, akinek el kellene vinni valamit. Ebben azonban az a bökkenő, hogy sehol a világon nincsen másutt vas tuskó, csak Ausztriában (Bécsben és Waidhofenben) és Magyarországon (Pesten, Budán, Székesfejevárott, Pozsonyban, Aradon, Győrött s talán egyebütt is). Hogy lehet, hogy a pogány bálványozás ép csak itt virágozik még mindig? A magyar pogányság aligha hibás benne. Kétségtelen valóság, hogy a bécsi vas tuskó a legrégebb; a többi mind új, a pozsonyit kivéve mind e századból való. És hogy van az is, hogy mindeddig nem állott elő valami becsületes lakatos, bevallani az ő pogány vonzalmait? Vagy csak azt, hogy biz ebben a dologban pogányság lappangott valaha. Furcsa, hogy ezt ép csak a tudósok tudják; és azok, akik a vas tuskókat csinálják, nem is sejtik. A babona nem vész el könnyen. Ha pedig elveszett, nem úzi senki. Hogy lehet hát mégis, hogy Magyarországon babona nélkül, tehát cél nélkül, mégis vagy hat ilyen bálványt állítottak száz év alatt? BURGER-STEINNAL, a bécsi „Stock im Eisen“ tudós monografusával, én is a mondó vagyok, hogy nem a germán

A PESTI VAS TUSKO.

mythológiában kell keresgelnünk, mikor e rejtelmes jelek magyarázatát keressük.

A „Stock
im Eisen“
legendái.

De térjünk át a bécsi vas tuskó legendáira. A mesék legrégibb jegyzője, JACOB STURM 1659-ben azt írja (ezeket mind BURGERSTEIN füzetéből fordítom), hogy a vas pánton felettébb mesterséges lakat függ, melyet senki sem tud felnyitni, és, mint a régiek állítják, onnan ered, hogy egy lakatos remekbe csinálta; inasa azonban, hogy felülmúlja mesterét, szövetséget kötött az ördöggel, aki aztán meg is tanította, hogyan csináljon a lakatba illő kulcsot; de azt megmondta, hogy, ha a gyerek a lakat kinyitásakor el találja ejteni a kulcsot, akkor örökre az övé lesz; ez aztán meg is történt és az ördög elvitte az inast.

BORMASTINO 1715-ben ezt írja: «Régi históriákból tudjuk, hogy a lakatot, amelyet semmi mester nem tud felnyitni, egy lakatos inas csinálta az ördöggel szövetkezve. A fiút aztán megölte az ördög: kitekerte a nyakát és testét a falra akasztotta, oda, ahol a tuskó ma is áll. A sátán aznap furfangosan megakadályozta, hogy az inas misét hallgasson. Vén asszony alakját öltötte és útját állta a szegény fiúnak, ki a templom felé szaladva sietett, mert egy kicsit megkésett a korcsmában; azt mondta neki, hogy már az utolsó misének is vége van. A lakatos inas azután visszament a korcsmába, ahol a vén asszony utólérte és megölte.» PEZZI 1769-ben ezt írja: «Egy lakatos inas megígérte mesterének, hogy a tuskóra olyan lakatot készít, amelyet senkisé is tud kinyitni, ha azonnal felszabadítja őt. A mester ráállt, a fiú az ördögnek kötötte le a lelkét, pokoli segítséggel megcsinálta a lakatot, a kulcsot a Dunába dobta, fel is szabadult, de a pokoli lakatos csakhamar elvitte. Ezóta minden lakatosinas szeget vert a tuskóba, annak emlékére, hogy Bécsben járt. Mivel ma már nem lehet több szeget beverni, a lakatosinasok

tátott szájjal bámulják a tuskót és okoskodnak az ördögös lakaton.«

Legrészletesebben beszéli el a legendát ZISKA (osztrák népmeseegyűjteményében, 1822): «Volt egyszer Bécsben egy lakatosinas, aki haszontalan egy fickó volt. Mestere egy délután a város kapuja elé küldte őt egy vödör agyagért. Mikor a fiú kiért a mezőre, egy csapat labdázó gyereket talált ott. Egyszeribe megfélemedezett mindenről és beállt a játszóközé. Nemfokára besötétedett, a gyerekek haza mentek, a lakatosinas pedig munkához látott, kiásta az agyagot és visszasietett a városba. A város kapuja azonban már zárva volt. Nem tudta, mihez fogjon és siránkozott magában: «Akár az ördögnek is odaadnám a lelkemet, ha bejuthatnék.» Alig mondta ezt, mellette termett egy fekete nadrágos, vörös ujjasos emberke, három kakas-toll a kalapján. — «Mit pityeregsz?» — «A városba szeretnék bejutni, de a kapu már be van zárva és nincs pénzem, hogy kinyitassam; ha nem kerülök haza, megver a mesterem.» — «Én adok neked egy krajcárt» ,szólt a furcsa ismeretlen' »nem fognak megverni, sőt hatalmamnál fogva ügyes lakatos lesz belőled, ha megigéred, hogy az enyim leszel, ha egy vasárnap elmulasztod a misét.» — Ez könnyű dolog, gondolta magában az inas; ráállt az alkura és, mivel nem tudott írni, három csepp vérét adta zálogul az emberkének, Ekkor aztán megkapta a kapupénzt, bejutott a városba és mestere még csak meg se szidta. Másnap reggel a kis vörös ember bekopogtatott a mesterhez, s a tuskóra vaspántot és igen mesterséges lakatot rendelt. Se a mester, se a legények nem bíztak magukban, hogy el tudják készíteni. — «Majd megcsinálja az inas, mert az ügyesebb valamennyiteknél», mondotta az idegen. — «No, ha megcsinálja» szólott a mester, «én legott felszabadítom.» A fiú munkához

látott és egy óra alatt elkészítette a lakatot. Ezután a vörös emberrel a tuskóhoz ment és rátette a pántot meg a lakatot; a kulcsot az idegen zsebre tette és eltűnt. Az inasból legény lett és az akkori szokás szerint vándorolni ment. Nürnbergben egy mesternél oly ügyességet és gyorsaságot tanusított, hogy a mester egész belerémült. El is bocsátotta az új legényt, ki erre visszatért Bécsbe. Itt meghallotta, hogy a hatóság haragszik, amiért az idegen ember elvitte a lakat kulcsát és mesterré avatja azt a lakatost, aki új kulcsot tud csinálni. A legény tüstént munkához látott. De ezen a gonosz megharagudott és elfordította a kulcs szakállát. A furfangos fickó azonban legott észrevette, hogyan akarják megcsalni és visszafordította a kulcs szakállát. Másnap aztán kinyitotta a lakatot az egész városi hatóság és a kíváncsi nép előtt, örök emlékül egy szegyet vert a tuskóba, aztán feldobta a kulcsot, de a kulcs mindenek nagy álmélkodására nem esett le a földre. A legény jatalmul mester és bécsi polgár lett, hírnévre, gazdagságra tett szert, és minden vasárnap hűségesen misét hallgatott. Egy vasárnap délelőtt, mint rendesen, barátaival kockázott a korcsmában. Tíz órakor templomba akart menni, de pajtásai unszolták, hogy maradjon még egy kicsit. Egyszerre tizenegyet üt az óra. — «No, de most már igazán mennem kell» mondja a mester és felugrik. — «Ej, ráérsz még egy félóráig» szólanak a jó barátok és nem eresztik. — Ekközben tizenkettőfél lesz. A lakatosmester sápadtan rohan ki a korcsmából és az István-templomhoz szalad. Ott csak egy öreg asszonyt lát. «Az Isten szerelmeért, kedves asszonyság, vége van már az utolsó misének?» — «Persze, hogy vége van, hiszen már elmúlt dél.» — «Teremtő szent atyám!» kiáltja a mester, és fut vissza a korcsmába. Erre csakugyan tizenkettőt üt és az utolsó kongásra a vörös ember

megjelenik az ajtóban: «Ne mulaszd el a misét!» A lakatos kirohan és megint szalad az István-templomhoz; de a vörös emberke mindig a nyomában van, nőttön-nő és egyre szörnyűbb. Mikor a nagy kapuhoz érnek, a pap ép akkor mondja: «*Ite, missa est.*» Az emberkéből pedig veres óriás lett, körmei közé kapja a boldogtalan mestert és elrepül vele.»

Ezek után rátérek a magyarországi vas tuskókra. *A pesti*

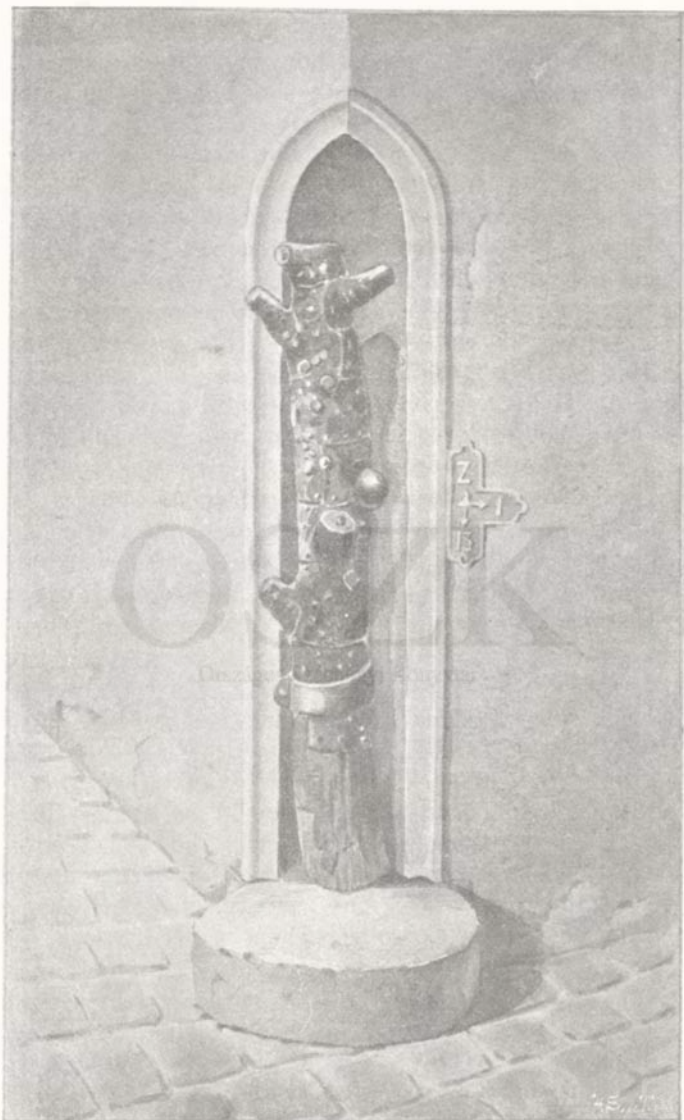
A pesti vas tuskó a váci- és kishid-utca szögletén *vas tuskó.* áll, a jelen század húszas éveiben épült Joannovics-féle házon. Mintegy 190 centiméter magas, egy kicsit görbe, karcsú tölgyfa törzs, melynek fönt két lecsonkított villás ága volt. Most az első emelet magasságában áll, szabadon egy kis párkányon. (L. a 169. lap képét.) A ház újra építésekor, vagy huszonöt évvel ezelőtt tették fel oda a földszinti fölkéből, a hol vagy ötven évig állott és régi pesti patricius boltok cégére volt. Elsőben alkalmasint a Jálics borárús házé, később Weiss B. F.-é, majd egy megbukott vászonkereskedése, melyről a bolt Ráth Mór könyvkiadóra származott 1857-ben. Ráth Mór vagy tizenöt évig maradt e helyiségben, könyves boltját a vas tuskóhoz címezte és ma is, mikor már régen máshová költözött, még mindig a vastuskó képét nyomtatja kiadványaira *Spe et labore* jeligével. A meddig a vas tuskó lent állott a ház szögletén, — nyilván egyenesen számára épített fölkében, — gyakran nézegettük a fölszínét egészen beborító, sokféle formájú szegeket, srófokat, melyeknek némelyikébe jelek és betűk is voltak vésve, és találgattuk a rejtelmes lakat nyitját. Azt beszélték, hogy a lakattal megpróbálkozik minden lakatoslegény, s aztán annak jeléül ver szöget a tuskóba, hogy nem boldogult vele. Ahány szeg és sróf van a törzsökön: annyian kísérlették meg a lakat kinyitását; tehát ezren és ezren. Az új szegeket már a régiek fölébe kell beverni, mert köröm-

feketényi fa sem látszik többé a tuskóból. Hogy a lakatoslegények miért bajlódnak annyit azzal a lakattal: annak háromféle okát rebesgették. Az első ok romantikus: a lakat kinyitása egy elátkozott vándorlegényt szabadít meg. A második praktikus: a város kasszájában rengeteg pénz van letéve amaz ügyes ember számára, aki megleli a mesterséges szerkezet nyitját. A harmadik ok ideális: a művészi ambíció. Az elátkozott vándorlegény sokkal hihetőbb a városi alapítványnál, mert minden ördögösség könnyű, de a pénzadás nehéz. Ami a szakbeli büszkeséget illeti: annak se lehetett itt dolga, mert mind ennek a lakatnak, mind a többinek olyan egyszerű a titka, hogy az inasgyerek is legott fölfedezi; a lakat üres, nincs benne se rugó, se semmi és a füle bent rá van nyitolva. Bizonyos tehát, hogy a lakat titkával nem bajlódott semmi mesterember; de az is bizonyos, hogy a pesti vas tuskóba, amíg csak hozzá lehetett férni, évről-évre sok szöget vertek, sok srófot csavartak a lakatosok. Mióta fölkerült mai polcára, már csak az eső, a hó férhet hozzá; de az azután megteszi a magáét. A vas tuskó szegei egészen összerozsdásodtak, fája pedig elkorhadt, elannyira, hogy jobbik felső ága már évek óta csak ligett-lógott és lezuhanással fenyegette a járókelőket; azaz, hogy csak fenyegette volna, ha a járókelők tudják, hogy fejük felett még mindig megvan ez a régi emlékjel. Az új Budapest bizony már alig sejti a vas tuskó létét. Azt a leszakadóban levő ágat a múlt év (1897) tavaszán egyszerűen levette a házmester és tűzre dobta. Sajnálom, hogy nem menthettem meg az emlékjel e darabját a vizsgálat számára; érdekes lett volna meglátni, miféle szegek vannak beleverve. A tuskó fája szintén tölgy; ez is arra vall, hogy a bécsinek mása akart lenni, mert tudjuk, hogy a híres „*Stock im Eisen*”-t egészen a legújabb időkgig tölgynek vélték.

A budai vas tuskó a vízi városban, az iskola- és *A budai*
vám-ucca szögletén áll, egy múlt századbeli földszin- *vas tuskó.*
tes ház sarkán, alkalmasint egyenesen az ő számára
készült fülkében. Most egy fűszeres bolt cégére. Mint-
egy 150 centiméter magas, alján 15 centiméter átmé-
rőjű tölgfatörzsök; ágai csaknem töbül le vannak
fűrészelve. Alakja, mint a 177. lapon közölt kép is
mutatja, nem hasonló a bécsi „*Stock im Eisen*”-éhoz.
Vas bádogburkolat fedi, legalul azonban már köröskö-
rül leszakadtak róla a lemezek s a puszta fája látszik.
A bádogot apró, egyforma s a lemezek szélén egyene-
sen sorakoztatott szegek erősítik a tuskóra; de ezeken
kívül van rajta vagy száz kisebb-nagyobb, kerek és
szögletes szeg- és sróffej, sőt alkalmasint odaszegzett
pénzdarabok is. A tuskó e furcsa díszét azonban, saj-
nos, nem lehet kellőképen megvizsgálni, mert az egész
bádogburkolatot vastag, fekete olajmázolás takarja. Ez
a régi és többszörös festékréteg oly kemény, hogy a
vakarókésnek ellentáll; csakis oldó szerek alkalmazása
révén lehetne megtudni, mi minden van alatta. A tus-
kót alul, mintegy 30 centiméternyire a földtől, egyszerű,
összenyitolt vaspánt veszi körül. Lakat nincsen. Buda-
vár ostromakor, 1849 május 21-én, a Gellérthegyről
lődőző magyar pattantyúsoknak egy háromfontos fáradt
ágyúgolyóbisa a tuskóig tévedt és leütött belőle egy
darabkát. A golyóbist, régi szokás szerint, reáerősítet-
ték ugyanarra a helyre, ahová csapódott. A ház tulaj-
donosa, BECKER ADOLF, budai öreg polgár, azt mondja,
hogy a tuskó még a múlt században került oda a
sarokra; és pedig alkalmasint a bodnárok állították,
akiknek az épület céhtanyája volt. A céh ünnepein a
vastuskót felbokrétázták és a magisztrátus jelenlétében
a pap megáldotta [?]. Becker Adolf hallomásból tudja,
hogy a vándorló bodnárlegények induláskor is, érke-
zéskor is, nevük kezdőbetűivel írásos fejű szegeket

verték a tuskóba. A kovácsok, lakatosok nem törődtek vele. A bádogburkolat mindig megvolt.

Ramocsaházi Ramocsay Endre, Buda vára hős megvívóinak egyike, már negyvenöt esztendő ember volt, mikor 1686. szeptember 2-án mint alhadnagy részt vett az ostromban. A fejérvári kapunál mászta meg a falat, kitűzte a magyar zászlót, sőt a Szent György piacáig nyomult; itt azonban a sok török elszakította övétől, s hiába akarták kivágni a magyar vitézek, az Abdi basa embereinek kezébe került. A felbőszült törökök nem sokat teketóriáztak vele: felkötötték. És pedig egy eperfára; mert az szokása a töröknek (talán valami Koránbeli vonatkozás is támogatja), hogy mindig élő fára akaszt. A küzdő janicsárok nem törődtek többé a felkötött szegény magyarral; és nem vették észre, hogy az eperfának szívós ága meghajlik a test súlya alatt, és Ramocsay Endre lába a földet érinti. Így aztán nem következett be a teljes megfulladás, és mikor a vár a keresztyénség kezébe került, a magyarok levágták a derék a hőst az ágról. A jó Ramocsay Endre egészségének, úgy látszik, nem ártott meg ez a kis akasztás, mert még teljes hatvan évet élt azután e világon. Százöt éves korában halt meg, 1746-ban, és nagy katonai pompával temették el a Mátyás-templom mögött volt régi temetőbe. I. Lipót igen kitüntette a hőst, kapitányi rangra emelte, később, vénségére pedig Buda várgrófi tisztét ruházta rá. Ramocsay igen megbecsülte az eperfát, melynek hajlós ága életét megmentette. Hogy megóvja minden kártételtől, kerítéssel vétette körül és élete fogytáig minden nap imádkozott alatta. A fa a most lebontott régi fegyvertár mögött volt kapunál állott; és megvolt még a múlt század utolsó éveiben is. A kapu lerombolásakor vágták ki, és budai öreg polgárok nem egyszer mondták nekem, hogy törzsökéből lett a budai vas tuskó. Úgyde kétségtelen, hogy ez a

A BUDAI VAS TUSKÓ.

tuskó tölgyfa. E szerint sehogyan sem illik bele a Ramocsay Endre eperfájának egyébíránt hiteles történetébe.

*A pozsonyi
vas tuskó.*

A pozsonyi vas tuskó a Lőrincskapu-ucca szögletén áll egy kis fülkében; vaspánt veszi körül, de lakatja nincs. A sűrűn bevert szögek fejei itt-ott betűket formálnak, sőt a középén a magyar címert képezik. Fája, mint a legtöbb ilyen tuskóé, tölgy; valami fekete mázzal van bevonva. Magassága 170 centiméter, J. LEISCHING építőművész a *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Clubs in Wien* 1892-iki folyamában bámulatos jámborsággal azt írja róla, hogy pogány bálvány, «csodálatosan kigyózó szegsorai» meg arra vallanak, hogy «a pogány szent fának jótékony erőt tulajdonítottak» s ez aztán átszármazott a keresztyén köztudatba is. BATKA JÁNOS, Pozsony városának levéltárnoka, azonban BURGERSTEIN dr.-ral azt a véleményét közli, hogy a pozsonyi vas tuskó legkorábban a múlt század végén keletkezett, a bécsi *„Stock im Eisen“* mása és alkalmasint boltcégérnek készült. Se a város levéltárában, se egyebütt nincsen följegyzés róla. Minden archaeologiai jelentőség nélkül való voltát az is bizonyítja, hogy KORABINSKY 1781—82-ben megjelent *Beschreibung der k. und Haupt-, Frey- und Krönungsstadt Pressburg* című munkájában nem is említi, holott igen tüzetesen emlékezik meg minden régibb korcsmacégerről, közkútról stb. Bizonynyal megemlíti vala a vas tuskót is, ha megvan és érdemes. Azt vélhetjük hát, hogy valamely élelmes pozsonyi kalmár a bécsi *„Stock im Eisen“* népszerűségére számítva, tölgyfatörzsből megcsináltatta magának ezt a magyar címerrel ékesített vas tuskót és háza vagy boltja elé állította csalogaló gyanánt.

*A győri
vas tuskó.*

A győri vas tuskó a belvárosi Széchenyi-téren levő Zittrisch-féle ház sarkán áll! Körülbelül 2 méter magas,

középszerű fatörzs, fönt két ága van. A sarokhoz két vas pánt erősíti; az egyik felől, a másik alul; az utóbbin lóg a „kinyithatatlan” vas lakat. Zittrisch, a ház tulajdonosa, azt mondja STUMPF KATINKA úrhölgynek (ki az adatokat velem közleni szíveskedett), hogy a vastuskót édes atyja készítette 1829-ben „üzleti szempontból,” t. i. a bécsi «*Stock im Eisen*» emlékére, «a vas tuskóhoz» akarta címezni fűszerkereskedését. Alapjában őt is az vezette, ami a régi kalmárokat, kik boltjaik elé mindenféle cégéreket raktak: hogy az olvasni nem tudók is reá akadjanak a kereskedelemre. A vastuskó kezdetben egy más, a Mayer-féle ház sarkán állott, ugyanazon a téren; de később a bolttal átvándorolt mai helyére. A gazdának bosszúságot okozott, hogy a sok vándorlegény mind szegeket vert, srófokat csavart a vastuskóba, sőt rézpénzeket is szegeztek rá.¹ Az inasgyerekek a pénzeket aztán kikaparták, s ma a győri vastuskó csupa lyuk, hiába akarja díszessé tenni a fekete olajfesték máza. Megjegyzendő, hogy ezt a tuskót meglehetősen vastag vas burkolat fűdi, mely alatt a fa már korhadásnak indult, sőt itt-ott porrá is lett.

Az aradi vas tuskó a Winkler-féle házban áll, *Az aradi vas tuskó.* mintegy hetven év óta. Eredetét HEIM ADOLF így mondta el szíves tudósítónak, BLAU MARCELLnak: «Atyám, Heim Móric, lakatos volt Temesvárott, midőn

¹ Elkopott forgalomból kiment, régi vagy hamis réz pénzeket leszegezni igen elterjedt szokás. Némely boltban (főképp mészárszékekben) valóságos numizmatikai gyűjteményeket látni belőlük, az ajtófélfán, a küszöbön, legtöbbször az áruasztalon. Azt mondják, «pénzt hoz a házba». De talán arra is való, hogy a vevők rösteljenek rossz pénzzel fizetni, mert kipellengérezik a gyanús garast. Ha babonás a dolog, talán rokona a patkó meg a denevér kiszégezésének. Vándor köszörűsök a taligájukat cifrázzák fel illetéknépen. Szokásos, mint észrevettem, a török Keleten is. Öreg rézpénzek nyomát látni a budai vastuskón is. A vándorlegények talán azért verték rá, hogy majd fiadzzék.

egy aradi kereskedő, Winkler, felszólította, hogy újonnan épült házának e célra szánt fülkéjébe készítse el a bécsi vas tuskó mását. Midőn atyám a bécsi eredetű Winklertől azt kérdezte: mit is jelent tulajdonképpen az a vas tuskó, Winkler elmondta a régi erdő utolsó fájáról szóló ismeretes legendát s említette azt is, hogy a bécsi *„Stock im Eisen“*-ba a remekelő lakatos legények egy-egy szeget szoktak verni, annak jeléül, hogy a bűvös lakatot nem tudták kinyitni. Az aradi vas tuskó is erre a célra szolgált, amit a beléje vert több száz szeg bizonyít.» E közlésnek az a hibája van, hogy az aradi vas tuskó lakatjának megpróbálása ugyan nem juthat senkinek az eszébe, nem pedig azért, mert a lakat még csak nem is olyan furfangos csalás, mint a bécsi (minden belső szerkezetnek híjával való), hanem *egy darab vasból* van készítve s azon a helyen, ahol a gyűrű beleillik a lakatba, csak egy kireszelt vonás akarja megcsalni a szemet. Nemhogy szakbeli, de bárki is legott észreveszi ezt a tréfát.

A székes-
fejérvári
vas tuskó.

A székesfejérvári vas tuskót, MOENICH KÁROLY városi levéltárnok szerint, a harmincas években állították fel a városház-téren, a Kreizler-ház sarkán. Később a Szögyény-Marich házban levő Lakos Ferenc-féle üzlet előtt állott; ma már nincs helyén, DR. FLATT GASTON közlése szerint Lakos Ferenc őrzi gyűjteményében. Ugyancsak DR. FLATT szerint ez a vas tuskó még a múlt századból való. MOENICH KÁROLY az utolsó tulajdonos nyilatkozatának alapján azt írja nekem, hogy a tuskón levő lakat még a török időkből származik; a várkapu lebontásakor történt ásás közben találták, «titkos rugóra járt és nem lehet kinyitni». Itt közlöm azokat az érdekes adatokat, melyeket DR. FLATT GASTON jegyzett föl a vas tuskókról: «Véleményem szerint a vas tuskó eredete a régi német iparoséletben kersendő s ezek a furcsa jószágok voltakép a világlátni

és tanulni járt vándorlegények emlékjelei. Még ma is megtörténik, hogy a vándorló mesterlegények, ahol megfordulnak, ottjártuk emlékéül egy-egy, sokszor nevük kezdőbetűjével és az évszámmal ellátott szeget vernek bele a vastuskóba. A vándorló legények ez emlékjeleivel a tudomány vajmi keveset foglalkozott. Azt hiszem, nem is annyira a régi levél- és könyvtárakhoz kell folyamodnunk, ha a vas tuskó eredetét felderíteni akarjuk, mint az öreg mesteremberekhez. Közöttük még bizonynyal számosan vannak, kik e század első felében vándorolva, nem egy vas tuskóba vertek szeget. A hatvanas évek elején mint kis fiú Pécsen voltam öreg apámnál. Ott is állott egy hatalmas vas tuskó — ha jól emlékszem, a Király-uccában — talán kétszer akkora mint a székesfejérvári. Gyakran fölkerestük, megnézni az újabban bevert szegeket, melyek között betűkkel és jelekkel ellátott sárgaréz szegek is voltak. Itt hallottam először öreg apámtól és nagybátyámtól, ki nyugalmazott huszárcapitány és világlátott ember volt, hogy a vas tuskók arra valók, hogy a vándorlegények egy-egy városban való tanulásuk emlékéül beléjük verjék emlékszegeiket. Nagybátyám a vas tuskót *Wanderer Denkmal*nak nevezte. A hetvenes években Székesfejérvárott élt egy Zsolnai nevű öreg mesterember, ki legénykorában bevándorlotta Németországot és Ausztriát. Gyakran emlegette, hogy a hol csak megfordult, mindenütt bevert egy-egy emlékszeget a vas tuskóba, vagy a hol ilyen nem volt: holmi útmutatóba, híd karfájába stb. Eldicselkedett vele, mekkora volt az öröme, mikor évek múlva ugyanabba a városba vetődve vissza, megtalálta régi emlékszegét. Szórul szóra így nyilatkoztak más öregebb mesteremberek is; a vas tuskó célja tehát világos és eredetét alkalmasint a középkori német iparoséletben kell keresnünk, nem pedig a pogány mythológiában. Ezt az

eredetét bizonyítja az a tény, hogy a vas tuskó ugyanilyen jelentőségű használata német földön is megvolt és részben megvan ma is (Regensburg, Bécs, Waidhofen). Városaink iparos lakosai a középkorban általán német telepítvényesek voltak, kik munkásaikat is német területről hozatták. Mindezek a német mesteremberek magukkal hozták szokásaikat, tehát a vastuskó-állítás szokását is. E föltevést igazolja az a körülmény is, hogy nálunk vastuskók csupa olyan városokban vannak, a melyekben a lakosság, különösen az iparos-lakosság, német eredetű (Buda, Pest, Pozsony, Pécs, Székesfehérvár stb.). Megjegyzem még, hogy az egyes városokban soha sem volt több vas tuskó egynél, a mi szintén ellene mond annak, hogy e jelek az épületek symbolumos díszítéséül szolgáltak, mert ez esetben azon egy városban bizonyára több vastuskó is találkozott volna. Nyílt kérdés marad: vajon a szegkek beverésének, amellet, hogy emlékül szolgáltak, nem volt-e valami babonás, mythosi jelentősége is?» Ez érdekes fejtegetésre meg kell jegyezni, hogy a vas tuskók németországi elterjedése fölöttébb kétséges. A bécsin kívül mindmostanig csak egyet ismerünk: a waidhofenit. A regensburgi vastuskóról BURGERSTEIN professzor sem hallott, jóllehet évektől óta szorgalommal gyűjt e tanulmányára vonatkozó minden adatot. Azt írja nekem: van ugyan reménsége, hogy sikerül fölfedeznie a német földön még több vas tuskót is; de egyelőre nem ismer többet az említett kettőnél. Hogy a vas tuskókat németek honosították meg nálunk, kétségtelen valóság; de feltűnő, hogy ép legtörzsökösebb régi német városainkban, a felvidéken¹ és a Szászországban semmi nyomuk. Pedig ép e helyeken virágzott legjobban a német cég-élet hagyományos szokásaival egy-

¹ Ezt az adatot Myskovszky Viktor szívességének köszönöm.

ben. Ha a vas tuskókat a német mesterember-élet általános jelenségének tartjuk, mindez teljesen érthetetlen. Ahhoz a meglehetősen egyszerű magyarázathoz kell tehát folyamodnunk, hogy a magyarországi vas tuskók a bécsinek újabb keletkezésű másai, alkotóikat pedig részint üzleti érdek, részint bécsi lokális patriotizmus vezérelhette. A *„Stock im Eisen“* körül évszázadok óta mindig előkelő, patricius kereskedők boltjai voltak. A Béccsel sűrűn érintkező magyar városokban igen jól tudták a kalmárok, hogy ez a régi jóhírű cégértisztesség és megbízhatóság színét kölcsönözheti a bolt-nak nálunk is. Ha se a Szepességben, se a Szászországban nincsenek vas tuskók, nyilván az az oka, hogy ezek a tájak nem érintkeztek annyit Béccsel, mint Buda, Pest, Pozsony, Győr, Székesfejérvár stb. s ott a cégér, mint ismeretlen jószág, aligha lehet vala népszerű.

A Bécsből ide származott kereskedők, mesteremberek alkalmasint szülővárosuk emlékét is örömet látták a *„Stock im Eisen“-ban*; egy darabka Bécs volt az, messze idegen földön. Ha most eszünkbe jut: miért nem találni ez emlékjelet Ausztria német városaiban is, nem nehéz megtalálnunk a választ. Azok a németek Bécs közelében, minduntalan Bécsben járva, nem érezték magukat olyan távol országuk szívéből, hogy szükségük lett volna ilyen gyöngéd emlékjelekre. Hogy miért van minden városban csak egy vas tuskó az könnyen érthető: két egyforma cégért nem igen találni sehol sem, mert hiszen a kereskedőknek, mesterembereknek okuk van azt kívánni, hogy boltjukat ne téveszszék össze a máséval.

Meglepő, hogy ennyi magyarországi vas tuskó mellett osztrák földön csak egyetlen egy mása van a bécsi *„Stock im Eisen“-nak*: Waidhofen an der Ips alsóausztriai városkában. J. LEISCHING a *Monatsblätter*

des Wissenschaftlichen Club in Wienben (1892, 10. szám) bámulatos hiszékenységgel azt írja erről is, hogy ókori pogány bálvány volt és a szegeket réges régóta betegségek ellen való védekezés gyanánt verték bele. BURGERSTEIN azonban kétségtelenül kiderítette, hogy ezt a pogány korbeli csodatevő fát 1842-ben készítette több waidhofeni háztulajdonos, a pántján függő lakattal egyben. Fája tölgy, ami szintén arra vall, hogy a bécsi *„Stock im Eisen“* mása akart lenni.

Sommázom vélekedéseimet. A magyarországi vas tuskók mind a bécsinek másai. Részint nálunk letelepedett bécsi kalmárok készítették boltcégek gyanánt, részint bécsi lakatosok. A *„bűvös lakat“* meg a szegbeverés legalább ez utóbbiakra vall. A vas tuskóknak lehetett a *„Stock im Eisen“* kultuszán kívül más célja is: a vándorlegények a szegekkel megörökítették egy-egy városban jártokat. Erre mutat a szegek sokféle alakja és a beléjük vésett betűk, jelek. Nem lehetetlen, hogy a vastuskók az érintkezésnek titkos módjául szolgáltak: a vándorlók meglátták a szegeken, melyik pajtásuk járt arra. Sőt olyasmit is hallottam, hogy a szegek néha azt is elárulták, melyik mesternél van rossz dolga a legénynek. Ez a szokás még ma is megvan. Azokon a vas tuskókon, a melyekhez hozzá lehet férni, gyakran lelünk egészen új szegeket; így a bécsin is, melyen egy J. R. L. | Z. F. 1892. H. B. | SLOS. WIEN. | S. V. | ZUM. ANDENKEN. 15./2. | feliratú jókora rézlemez látható. — Köszönetet mondok DR. ALFRED BURGERSTEIN professzornak szíves közléseiért, melyekkel e, sajnos, csekély fogamatú kutatásaimban támogatott.

XIII.

KURUZSLÓK.

A csodatévő püspök.

A bibliától Molièreig, a római szálló ígétől a magyar közmondásig minden kor általános világszemlélése kételkedik az orvosi tudományban. Ezt a kételkedést hol gúny, hol keserű szemrehányás fejezi ki; de mégis abban nyilatkozik legerősebben, hogy az emberek nagy többsége mindig hitt a kuruzslóknak meg a csodatévőknek. Nagy következetességében valóságos törvénynek látszik az emberek amaz esze-járása, hogy aki gyógyítani tud, ép azért tud gyógyítani, mert nem orvos. Honnan az ars medica ez évezredes csődje: okát a Schola Salernitana híres leoninusában találhatjuk meg: *«Contra vim mortis non est medicamen in hortis.»* Ha valaki megbetegszik, orvost hívnak hozzá; a beteg vagy meggyógyul, vagy meghal; de életében mégis csak van egy olyan betegsége, a melyből nem lábal föl és követi őt apánkat, Ádámot, a sírba. A természet kérlelhetetlen törvényével szemben az orvostudomány csak az élet meghosszabbításának mestersége; minthogy azonban földi napjainknak határa nincsen, és még a kilencven vagy száz esztendő ember is reménkedik magában: hátha élél még egynehány esztendeig, a csodat tenni nem tudó orvos egy-egy Mathuzsálem ágya

mellett is a tudatlanság és tehetetlenség színében tűnik föl. Az elmúlástól rettegő beteg, a kedves emberének vesztét fájlaló család mind nem a természet rendjét látja a közelgő halálban, hanem a szerencsétlenséget, melyet a kontár orvos idézett elő. És elkövetkezik a bizalmatlan „hátha”. Hátha van segítség máshol, más valaki, nem orvos révén; és előkerülnek a füstös pitvarokból a javas asszonyok, akik okosabbak a doktoroknál; belépnek a beteg szobájába a tudálékos parasztok, a kik a „természet erejével” gyógyítanak. És ha ők sem tudnak segíteni, a csodatevőkre, a mágnesezőkre és más ilyen kiválasztottakra kerül a sor. Így volt ez mindig, és alkalmasint így is lesz mindig. A halálos beteg Bethlen Gábor bizakodik a lőcsei hóhérban, «ki doktoros ember is volt, ezt is odahozták vala és cúrálá: lábain sebeket nyitván, hogy az benne levő nedvesség azon szívárogon ki», írja KEMÉNY JÁNOS; és azt is megírja: «de heában lőn». És erre a lőcsei hóhérra mégsem mondták soha, hogy rossz doktor.

Dal Cin. A maga híres kuruzslói megvannak minden kornak. Egy-egy igazi nagy tudós ritkán tesz szert olyan nagy hírre, mint például most harminc esztendeje az a Dal Cin nevű lombardiai asszony, kiről egy álló esztendeig szentül hitték, hogy meg tudja gyógyítani a csontoknak minden nyavalyáját, a púposságtól a láb rövidségéből eredő sántaságig. Ez a paraszt asszony állítólag egy sirásó felesége volt, és a temetőben a csontház töredékeit rakosgatva, kutatgatva tett szert olyan anatómiai ismeretekre, a minőkkel egy Hyrtl sem dicsekedett; signora Dal Cin csak végigtapogatja a nyomorékokat, megkeni valami olajjal, aztán meggyömöszöli, és keze alól mint sugár ember kél föl a púpos, érintésétől délcegen lépked a sánta. Ezt a nagy bolondságot, mint mondtam, jó egy esztendeig hitte egész Európa; az újságokban állandó rovata volt a csodálatos asszony-

nak, előszobájában pedig a világ milliomosai tolakodtak. Mikor aztán kisült, hogy se egy görbe gerinc nem vált egyenessé, se egy kurta láb nem vált hosszabbá a nagy Dal Cin keze alatt, a világ még mindig nem vonta le magának azt a tanulságot, hogy a gyógyításnak a szakismeret nem ép bizonyos akadályozója. A kuruzslók hírnevének nem árt semmi.

Kétségtelen valóság, hogy különösen e század *Homoeopathia.* első negyedében természetes visszahatást idézett elő az orvostudomány némely nagy eltévelyedése; a galenusi iskola utolsó maradványai: az erőszakos orvosságok, a hihetetlen nagy mértékben űzött vérvételek nyilvánvaló rossz hatásai felébresztették a gondolkodó emberek bizalmatlanságát, és e bizalmatlanság szülte a nagy reakziót: Hahnemann Sámuel tanítását, mely, ha igazán a dolog mivoltát tekintjük, nem egyéb minden orvosi beavatkozás tagadásánál. Az ma már nem vitás kérdés többé, hogy a homoeopathia ható orvosságokat egyáltalán nem ad, s a beteget úgyszólván egészen sorsára hagyja, nem szólva a diéta és hygiene egy-némely (nem mindig bölcs) rendelkezéseiről. A homoeopathia ma már úgyszólván egy sorban áll az alkhimíával; de a forradalom, melyet indított, üdvösséges hatású volt: természettudományos irányba terelte az orvosok gondolkodását, gátat vetett a szertelen orvossághabárnak, elavult szerszámmá tette az érvágót, a köppölyt, és végképen megdöntötte a régi fűves könyvek uralmát. Legfőképp pedig arra tanította meg az orvosokat, hogy természetvizsgálóknak kell lenniök, és egyszerűsége kell törekedniök. Priessnitz Vince, a mindent vízzel gyógyító gräfenbergi paraszt meg arra oktatta meg a világot, hogy a hideg víztől nem kell félni; az ő eljárása, mai tudományos fejlettségében, az orvoslás egyik leg-erősebb fegyvere. De ebből még nem igen következik, hogy minden tudálékos paraszt jó doktor.

A francia
királyok
gyógyítá-
sai.

Az emberbe oltott vágyódás a mysticus dolgok felé, minden időben természetfölötti erőktől is remélte a gyógyulást. Egyiptom és Asszíría papjai, kik egyszersmind orvosok valának, végigszármaztak az egész világtörténeten; az istenség erejének csodatételei ma is mutatkoznak, a sarkvidéki pogány eszkimók kunyhójától a faubourg Saint-Germainig, — azaz hogy helyesebben szólva: a földrajzi szélességnek minden foka alatt élnek emberek, akik hisznek bennök. A históriában nincsen szeri-száma a csodálatos gyógyításoknak. Franciaországban maguk a királyok gyakorolták ezt az égi hatalmat. Nem tudni, melyikök volt az első, ki a betegeknek e csodákat tette, vagy a koronázási szent kenet erejénél fogva, vagy szent Marcoul közbenjárása révén. A saint-remii kéziratok szerint az első gyógyító király Chlodvig volt, és egy Lancinet nevű nemes lovászmestert orvosolta meg. Szent Tamás *De regimine principum* című művében a koronázási kenet szentségét ama csodálatos gyógyításokkal bizonyítja, amelyeket a francia királyok vittek véghez. A gyógyítás kezdetben, úgy látszik, kiterjedt minden betegség, de később csak a skrofulára szorítkozott. Kegyes Róbert, Hugues Capet fia, nemcsak koronázása napján érintette a skrofulásokat, hanem minden héten, mint ezt különben XI. Lajos is cselekedte. Ez időtől fogva a betegek nagy számmal sereglettek össze mindenfelől, különösen Spanyolországból. Ez talán az oka, hogy a spanyolok azt a kiváltságot nyerték, hogy őket legelsőben illesse a király; ami nem csekély dolog volt, mert a szertartás néha reggeltől estig tartott, annyi nyavalyás csődült össze. A spanyolok úgy bíztak a francia királyok e csodatevő hatalmában, hogy megszerezték szent Lajos egy ujját és azzal érintették betegeiket. Szent Lajos szentté avatásának pörében különbséget tesznek sajátképen való csodái és skrofulás-gyógyításai közt, mert az utóbbi

hatalommal minden francia király dicsekedett. Valoisi Fülöp ezernégyszáz skrofulást gyógyított meg; VIII. Károly olaszországi hadjárata alatt szintén igen sokat. Az utolsó francia király, ki eljárta szent Marculphus ereklyés szekrényéhez, XV. Lajos volt. Az ereklyés szekrényt a Reimstől hat mértföldnyire fekvő Corbeny község templomában tartották; ide zarándokoltak el a királyok koronázásuk után két-három nappal, hosszas ájzatosságok után. XVI. Lajos és utódai már Reimsbe hozatták a szent ereklyéit. Még 1825-ben is történtek ilyen gyógyítások, X. Károly által. A király először koronázása napján, a szertartás után érintette a skrofulásokat. Rájok tette kezét és azt mondta: «A király megillet, az isten meggyógyít.» Azután évenként minden nagy ünnepen gyűlekeztek a betegek, mint említettem, különösen Spanyolországból. Az udvari orvosok megvizsgálták őket, és csak azokat bocsátották a csodálatos gyógyítás alá, akik valóban skrofulában szenvedtek. A többit elutasították. Mikor elérkezett a nap, a papság a királyt előkészítette a szent cselekedetre: ő felsége gyönt, áldozott és misét hallgatott. Mise után teljes királyi díszében vonult a papság és a főurak kíséretében arra a helyre, ahol a betegek térden állva és összetett kézzel várták. A betegek mögött orvosok és sebészek állottak, mindenik nyavalyásnak megfogták a fejét és úgy tartották, hogy a király kényelmesen érinthesse. A király végig vont a kesztyűtlen kezét a beteg homlokától az álláig, majd egyik fülétől a másikig és elmondta a hagyományos ígéket. Azután keresztvetéssel megáldotta a szegény embert. Nyomában járt az udvari pap, és minden betegnek alamizsnát adott; az idegeneknek öt sout, a franciáknak kettőt. «A király után», írja egy szemtanú, «boros vízbe áztatott kendőt vitt egy udvarnok, hogy ő felsége a sok rút seb érintése után megtisztíthassa a kezét. A szertartás végével a király ebédhez ült, de

rendesen rosszul ebédelt, mert megundorodott volt a sok rütség látásától; a keresztyén szeretet azonban legyőz mindent.» GRÓF BETHLEN MIKLÓS Önéletírásában említi, hogy 1664-ben «nézte azt is, a mint a király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken, Tuilleries nevű kertben».

Ügyszólván minden századnak megvoltak a maga csodatévő papjai is. A XVIII-nak, a kétkedés századának a híres Gassner János vala ez a választottja. Ez az ember 1727-ben született Bratzban. Iskoláit Innsbruckban és Prágában végezte, papi pályára lépett és 1758-ban Klosters churi püspökségbeli falu plébánosa lett. Itt tizenöt évet töltött csendben, ismeretlenül, mikor egyszerre az a hír kezdett elterjedni róla, hogy egyszerű kézföltevés révén meggyógyít minden betegséget. A nép mindig hiszékeny; és csakhamar a nyomorékok és nyavalyások százai csődültek mindenfelől a csodatevő paphoz. Gassner azokat a beteget, akik nem bírtak hozzá jönni, maga kereste föl. Látogatásaiból egész körút lett, melyet a konstanzi püspök aggódva nézett. A püspök csakhamar egy szeminárium-igazgatót küldött a csodatevőhöz, kihallgatása végett. Gassner nyugodtan azt felelte, hogy ő papi hatalmánál fogva imádság által ördögöt űz; aztán előadta egész rendszerét, melynek szántsándékos homályossága megzavarta mind a theologusokat, mind az orvosokat. Gassner szerint isten a teremtés után a világ kormányzását égi lényekre bízta. Az engedetlen angyalok bukásuk óta is még mindig megőriztek valamit egykori hatalmukból: hatni tudnak az ember testére és lelkére. Erre vall az endori boszorkány, ki felidézte Sámuel lelkét és számos más bibliai adat, mely az ördögtől megszállottakra vonatkozik. A gonosz lélek szüntelenül harcol az isteni hatalom ellen. Az emberi fajt gyötrő betegségek egy részének fizikai oka van, de számos baj kizárólag az ördög műve; vannak aztán olyan nyava-

lyák is, melyeknek félig természetes, félig természetfölötti: az ördögtől származó oka van. Az első kategóriában említett betegségek gyógyítása az orvosokra tartozik; a második fajtabeli nyavalyákat csakis exorcismussal lehet orvosolni, az exorcismus meg a papok dolga, mert ők a fölszentelés révén korlátlan hatalmat nyertek a gonosz lelkeken. A harmadik rendbe tartozó betegségek mind az orvostudomány, mind az exorcismus segítségét kívánják. Az ördögűzés hatásossága bizonyos tekintetben a beteg hitétől is függ; ha nem hisz, nem gyógyul meg; hitelensége megsemmisíti az exorcista hatalmát. Gassner elsőben mindig kipróbálta, vajon mily mértékben oka a gonosz lélek a bajnak. Stólat öltve és a feszület mellé állva kényszerítette az ördögöt, hogy hasson a betegre. Gyakran rettenetes rohamok keletkeztek, de néha az is megesett, hogy a beteg nevetségesen viselte magát. A csodatévő híre elterjedt egész Németországban, hol aztán hatalmas emberek állottak Gassner pártjára. A plebániára egyre több beteg özonlott. Gassner végre elhagyta a falut, bejárta Svájc több kantonját, egy darabig Elwangenben maradt, aztán a herceg-érsek meghívására Regensburgba ment. Az érsek fölvilágosodott emberekből bizottságot alkotott, melynek föladata volt gondos vizsgálat alá vetni és jegyzőkönyvbe iktatni Gassner csodáit. A kísérletek teljesen nyilvánosak voltak, és Gassner mindig orvosokat is hívott meg, hogy kellő ellenőrzéssel elejét vegyék a csalás gyanújának. Ez történt akkor is, mikor a württembergi fejedelem színről-színre akart meggyőződni a csodák valódiságáról. Gassner arra kérte a fejedelmet, hogy hozza magával orvosait. A fejedelem teljesen meggyőződött és aláírta a jegyzőkönyvet. Gassner ellen számtalan pamfletet írtak. Emlegették olyan gyógyításait, a melyek nem voltak sem gyökeresek, sem tartósak; de különösen a gyógyulások természetéről folyt a vitatkozás: vajon ter-

mészetes dolog-e, a mi történik, vagy szemfényvesztés, avagy igazi csoda. Haen, Mária Terézia felhívására, egy művet irt, melyben kifejti, hogy Gassner gyógyításai épenséggel nem csudálatosak, hanem az istent sértő kóklerségek. Lavater ellenben hitt Gassnernek, és most is megvan egy levele, melyben kéri a csodatevőt, hogy őreá ruházza át a gyógyító hatalmat. II. József császár csakhamar kiutasította Regensburgból Gassnert, ki aztán mindenkitől elfeledve halt meg 1779-ben, egy svájci faluban.

A mi positiv századunk csodatevő papja herceg Hohenlohe Sándor püspök volt; félig-meddig magyar ember. 1794-ben született. Anyja, Revicky Judit bárónő, a vallásos magyar hölgy, már születésekor papnak szánta őt, tizennyolcadik gyermekét. A kis herceg a bécsi Theresianumban nevelkedett; jobb szeretett volna katona lenni; de még gyermek volt, mikor már reverendát húztak rá, és alig töltötte be huszonegyedik évét, mikor a pápa különös engedelmével pappá szentelték. Midőn a közönséges halandó fia még csak káplánkodik, a fiatal herceg már olműtzi kanonok volt. Egyébiránt igen dicsérték tudományát, műveltségét és kitűnő szónoki tehetségét. Bajorországban időzve megismerkedett egy Martin Mihály nevű wittighauseni paraszttal, ki híres volt csodálatos orvoslásairól. Kéz-rátétellel és imádsággal gyógyított, mint az evangyéliombeli csodatevők. A nép bámulta ezt az embert és rajongva hitt benne. A herceg ennek a parasztnak a nyomdokain kezdett járni, és ő is nagy csodákat mivelt. Első kísérletét a gerincficamodás révén béna Schwarzenberg hercegnőn végezte teljes sikerrel. Rendszerint papi ornatusban szokott megjelenni a beteg ágyánál a magas termetű, szép arcú ember, és hatalmas, csengő hangon kiáltotta a betegre: «mondom néked, kelj fel és járj!»

Az ilyen erős suggestionak igen gyakran megvan

a hatása, mely hatás különösen idegbajokban, vagy olyan betegségekben, a melyekben sok függ az ember önbizalmától és kedvétől, többé-kevésbbé állandó is lehet. Ezért kétségtelen valóságnak kell tekintenünk a lourdesi csodák nem egyét. A Boldogasszonyt körülvevő mythos, a szent barlang és forrás, a természetfölötti gyógyulások híre, a szertartások, az ének, az imádkozó sokaság, a vallásos érzés, a remény, a hit mind igen nagy erővé elegyednek abban a pillanatban, mikor a beteg várja, hogy ő vele is csoda történik; és ez a hatalmas sugallás okvetlenül hat annak az embernek egész idegrendszerére. Ez a tetemes rázkódás mivoltában hasonló ahhoz a hatáshoz, a melyet például tűz-lárma, vagy más fenyegető szerencsétlenség riadalmas híre tesz a betegre; a ki az imént még alig tudott mozdulni, könnyen ugrik ki ágyából, sőt még a törött lábú is meglepő gyorsasággal áll odább. Elvégre a rémület is sugalló erő. Hogy azonban a sugallatnak, ennek vagy annak, meddig tart a hatása, az más kérdés; tudjuk, hogy némely ideg-bajoson állandó is lehet; de hogy a szövegekben okozzon bármínemű kedvező elváltozást, az egyszerűen lehetetlenség. Ha a törött lábú, vagy másképen nyomorék ember fel is ugrott és el is dobta mankóit a lourdesi barlang előtt, a vést hirdető harangok szavára vagy egy-egy Hohenlohe herceg evangéliumi ígéire: bizonyos, hogy későbben vagy korábban megint le fog rogyini és sérült tagja a rendkívüli megerőltetéstől még jobban fog fájni, vagy ép teljesen tönkre megy, mert azt az igazságot nem döntheti meg semmi, hogy a törött csonton, sérült izmon, szakadt inon nem fog semmi sugallás.

Hohenlohe herceg kétség nélkül igaz ember volt, és maga hitt legjobban saját csodatékonyságában. Éreznie is kellett erejét, mikor látta, hogy szavára a súlyos betegek egyszerre azt vélik, hogy megegyeszségesedtek.

És nem birt volna oly hatalmasan sugallani, ha nincsen meg benne erejének ez a tiszta és rendíthetetlen hite. Mert azt is jól tudja mindenki, aki a suggestio kérdéseivel foglalkozik, hogy a dolog kettőn áll: a sugallón és a sugallton. Még az egyszerű hypnosisba ejtés sem igen sikerülhet, ha a kísérletezőkben nincs meg egyfelől az igen erős akarat, másfelől az engedelmes hit. Mesmer is hitt a maga mágnesezésében, mely voltakép szintén hypnosis volt; és hihetett is benne, mert ezek a tünetmények kétségtelen valóságok. Szóval mindez egy erő és egy gyöngeség mérkőzése. A természet megadta nekünk azt a fegyverzetet, hogy csak az igazi és a magunkénál nagyobb erő hathat ránk. Meggyőződés nélkül, pusztá komédiával, hókusz-pókusszal lehetetlenség elérni olyasmiket, a miket a thaumaturgia története felsorol. Mielőtt meglett volna a sugallásról mai igen természetes fogalmunk, a kételkedés egyszerűen csalásnak mondott minden csodát, és csalónak minden csodáttevőt. Ma már ismerjük a suggestio kétségtelen nagy hatását az ideg-életre, és tudjuk föltételeit is; ezért nem dobjuk többé oda olyan könnyen a ,csalás' és ,csaló' szavakat. A helyes kifejezés legtöbb esetben a ,csalódás'. A csalódás föltétele azonban a hit, s a hit tévelygésében is tiszteletre méltó. Azt hiszem, így illik felfognunk a Lourdesban és a csodák más helyein történő tünetmenyekot, így Hohenlohe vagy akár Mesmer működését, s ez egyben mind e rejtelmeknek legegyszerűbb magyarázata is.

*Az egyház
és a csodák.*

Az anyaszentegyház a csodák elismerésének dolgában mindig nagyon óvatos volt. Nem szólok a csodátévő szent képekről, Szent Januárius felpeszsdülő véréről stb.; ezek mind csak túrt, jobban mondva szántsándékkal észre nem vett állapotok. Mikor arról van szó, hogy Róma döntse el valamely világra szóló csoda hitelességét, a pápa nem könnyen ejti ki a helyeslő szót. Az

egy Lourdeson kívül nem igen ismerünk a mai napokban olyan természetfölötti tüneményt, melyet Róma szentesített volna. Még mindnyájan emlékezünk Bois d'Haine belgiumi falu stigmatizált leányára, Lateau Loizára, kin megjelent és minden pénteken vérzett a Krisztus öt sebe. Ez a középkorban is nem egyszer mutatkozott tünemény ma már elég közönséges; nem egy klinikán találni hysteriás nőket, a kiken ilyen vérzékeny bőrfoltok mutatkoznak. Némely szakember komolyan hiszi, hogy ezeket a stigmákat sugallat, sőt auto-suggestio is előidézheti. De nagyobb azoknak a táborá, akik kereken tagadják, hogy ezen a réven ilyen elváltozások állhassanak elő. Itt ugyan csak véredényszakadások következtében történő szederjességről, szivárgásról van szó; s ha lehetetlen is, hogy például a hideg vas megperzselje a bőrt (mint számos kísérletező állítja), az ereknél ilyen nemű vérbősége és megpattanása talán nem egészen képtelenség. Akár ilyen tünemény mutatkozott a híres belga leánynál, akár csalás történt: Róma kereken megtagadta e tünemények csodás voltát, s a püspök, ki mindvégig kardoskodott a stigmatizált szűz mellett, örültek házába került.

Az egyház igen kedvetlenül nézte Hohenlohe herceg gyógyításait is. Dorgálásban részesítette őt, a miért ilyesmibe avatkozik. A bajor rendőrség meg azt a Martin Mihály nevű parasztot vette elő, és be is csukta. Hohenlohe herceg 1822-ben Magyarországra költözött, és csakhamar kanonoki stallumot nyert Nagyváradon. Ezt természetesen csak születésének és családi összeköttetéseknek köszönhetette. Ferenc császár egy kissé gúnyos jóakarattal intette a herceget, hogy hagyjon fel csoda-kúráival, főképp azért, mert Magyarországra nem való az ilyesmi, már csak a sok kálvinista miatt sem. Wurzbach ugyan azt mondja, hogy Hohenlohe megszívlelte ezt a fejedelmi intést, REINER BERTALAN azon-

ban számos adatot sorol föl *Magyar kultur-képek* (Budapest, 1891.) című érdekes könyvében arra nézve, hogy a herceg épp nagyváradi kanonokságának idejében űzte legjobban a thaumaturgiát, vagyis 1848-ig, mikor a forradalom elől Austriába menekült. Még Angliából is jöttek betegek a gyógyító szavú főpaphoz, és Hohenlohe udvara minden reggel hemzsegett a nyavalyásoktól. A papság, kivált a nagyváradi kartársak, nem szívesen nézték csodatévő működését; sőt erősen megrotta egyszer Pyrker László egri érsek is. Hohenlohe különben épenséggel nem élt aszkéta módjára; nagy úri háza találkozó helye volt a művelt és tehetséges embereknek. Egy francia gróf, de la Tour, ki a császári dsidásoknál szolgált, szintén megfordult a hercegnél, és egy emlékiratában érdekesen emlékszik meg róla. Hohenlohe nagy szerénységgel szokott beszélni csodatételeiről, s mindig azt mondta, hogy ő csak gyöngeszköze az istenségnek. Ez a francia egy mulatságos, de meglehetősen Tissot-izű anekdotát is mond el a herceg-főpapról: «Egy este Hohenlohenál találtam Laroche-Jauelin tábornokot, ki Oroszországból érkezve, nyolc erdélyi ménből álló fogatán hajtattott keresztül az Alföldön. Akkortájtban volt ez, mikor a hirhedt Sobri csillaga félelmesen tündöklött a puszták egén. Hohenlohe azt tanácsolta a tábornoknak, hogy csak nappal utazzék s mindig tartson a keze ügyében egy pár pisztolyt. Maga is — úgymond — majdnem rosszul járt tavaly, mikor Tisza-Füredre utazott. Kocsisa rossz útra tévedt s éjszakának idején egy pusztai csárdába jutottak, a hol hat fölvegyverkezett legény nem valami nagy barátsággal fogadta. «Szerencsémre, beszélte Hohenlohe, megpillantottam a csárdában egy hegedűt; nagy szívszorogásomban felkaptam s húztam, húztam, a hogy csak tudtam. Egész éjszaka koncerteztem — hasonlóan a farkasverembe esett cigányokhoz — a félelmes legé-

nyek mulattatására, kik reggel, miután derekasan kitáncolták magukat, nagylelkűen elbocsátottak. Nagy veszedelemből szabadultam meg, mert kevéssel azután elfogták a zenekedvelő haramiákat, s minthogy több gyilkosság volt a rovásukon, felkötötték őket.» — «Önkéntelenül mosolyognom kellett Hohenlohe elbeszélése alatt», írja tovább de la Tour. «Otthon, Franciaországban szentnek láttam őt lefestve, térdre borultan, összekulcsolt kézzel, imádkozásba merülten, elragadtatásban égnek emelt szemmel, és most kitűnő hangutánzó tehetséggel festette le előttünk a haramiákat, s egyszersmind magát a félig részeg, ordító, táncoló zsványok közt, veszettül hegedülve és kocintgatva velök.»

Hohenlohe Sándor herceg 1829-ben nagypréposttá, 1844-ben címzetes püspökké lett. Följebb nem vitte a hierarchiában, és még ezeket a kisebb méltóságokat is csak nehezen érte el. Ferenc császár életében hiába törekedett még az in partibus infidelium püspökségre is, mert az öreg uralkodó mindig görbe szemmel nézte működését, és REINER BERTALAN szerint állítólag azt szokta mondani: «Ha olyan csodatévő, tegye meg magát püspöknek, én nem teszem.» Már említődött, hogy Hohenlohe püspök a szabadságharc elől osztrák földre menekült. A mind nyelvében, mind gondolkodásában idegen ember nem bírta felfogni, mi történik körülte; azt gondolta, hogy a rebelliseknek első dolga lesz őt felkoncolni. Kerekét oldott. És vissza sem tért többé Magyarországra. Egynéhány hónapig Bécs környékén lappangott, majd Salzburgban éledélt szélütötten, elfeledve, míg 1849. végén meg nem halt.

A rudnai pap.

Nagy zöld hegyek közt kis fehér falu. Olyan rejtett, olyan csekély, hogy a mappán nem jut neki *Orvosló papok.*

még egy pötty sem. Jámbor, tudatlan nép lakja; kaputos ember egyszer fordul meg benn esztendőben. Papja csendes öreg úr; régi könyveit bújja napestig, ki se mozdul a szegényes parochiáról. De hajnalonta látni őt a hegyi réteken; kopott reverendáját fölkapva gázol a harmatos fűben és plántákat keresgél. Mert a nagytiszteletű úr doktor. Nem járta ugyan végig az orvosiskolát, pecsétet kutyabőre sincs; hanem azért mégis jobban ért a gyógyításhoz minden professzornál. A természet titkainak fürkészése meg a tapasztalás, — ez a kettő adja neki azt a csodatévő hatalmat. A kovács felesége bent is járt a városban, a leghíresebb doktoroknál; hiába fizetett nekik, még azt sem tudták kisütni, mi a baja, lemondtak róla, halni jött haza. Akkor a nagytiszteletű úr belenézett a szemébe, (legott rá ismert a nyavalyára) pálinkába áztatott két-háromféle fűvet, gyökeret, és a kovácsné egy hét múlva már olyan egészséges volt mint a makk. Ezt a csodát az egész falu tapasztalta; egymást érték a nem remélt gyógyulások; majd a szomszéd falvakból is mind sűrűbben zarándoklott a sok szegény beteg ember, később üveges hintókon selyemruhás asszonyságok, aranykeresztes papurak is érkeztek . . . Egy-két esztendő, és a kis falu híres lett, ezer meg ezer gyógyuláskereső fordult meg benne, gurult bele a pénz, a tej iccáját hat garasával fizették az idegenek, meggazdagodott mindenki, csak a jó plébános maradt szegény, mert ő soha egy batkát sem fogadott el a betegektől. És nem tekintett se rangra, se méltóságra. A parochia udvarán gyakran herceg várta, míg a nagytiszteletű úr odabent valami napszámmossal végez. A pénzre leső, tudatlan, gonosz orvosokat meg országszerte gyötrötte a kaján irigység . . .

Ez a kép régi és állandó. Mellékes, Kneipp Sebestyén vagy Madva Ferenc-é a tudós plébános neve. Maga az alak mindig él, hol itt, hol ott bukkanik fel,

s ha meghal, csak elalszik, hogy nem sokára megint felébredjen. A negyvenes években Magyarországon virágzott ez a csodaorvos lelkipásztor: a híres rudnai pap. Az én gyermekkoromban még oly frissen élt emlékezete, hogy szinte bámulom, hogy a mai világ már alig tud róla. Ez érdekes alakot szerencsére megörökítette ARÁNYI LAJOS, a pesti egyetem pathologiai anatómusa, ki 1846-ban egy *Rudnó és lelkesze* című igen derék és kuriózus könyvecskét írt az akkori napok Kneipp Sebestyénéről, Madva Ferencről. Őt követem a rudnai pap e rajzában.

A nyitramegyei kis falu orvos-papjának híre a környékbeli nemes családok meg a klérus révén terjedt országgá. Madva tisztelendő úr eleinte, mikor 1825-ben Rudnára került plébánosnak, csak az ő szegény tót hívein próbálgatta gyógyító tudományát, de csodatételei körül csakhamar mesék kezdtek szállongani, és tudjuk, milyen hamar terjed a pitvarokon át a termekbe is a folklóre. Kezdetben az úrnők kezdtek hinni a rudnai pap gyógyító hatalmában, ez a dolog rendje; de az is rendje a dolognak, hogy a mit az úrnők hisznek, azt csakhamar kezdik hinni az urak is. Növelte a hirt és bizalmat az igazi orvosok ellenkezése. «Haragusznak a rudnai papra, mert többet tud nálók.» Egyszersmind legendák keletkeztek, nem tudni hogy-mint, az orvosok rovására és a pap dicsőségére. Rebesgették, hogy maga az országos főorvos Stáhly doktor járt Rudnón, köszvénytől összezsugorított bécsi gyáros alakját öltve; a tudós pap azonban legott észrevette a csalást, Stáhly pedig megadta magát: álmélkodását és helyeslését fejezte ki mindenben, a mit a parochián látott. Egy másik híres anekdota szerint két orvosdoktor utazott Rudnóra, ugyancsak színlelt betegséggel ámitani a plébánost. Madva úgy tett, mintha nem venné észre a cselt; nagy sajnálkozva receptet írt a betegeknek, pecsétes levélbe zárta és azt

*Madva
Ferenc.*

mondotta pácienseinek, hogy ezt az orvosságot a nagy-tapolcsányi patikárusnál kell megcsináltatni. A doktorok kacagva mentek Nagy-Tapolcsányba s átadták a levelet a patikárusnak. Ez az úri ember beletekintett a receptekbe, s azt mondta a doktoroknak, hogy várjanak két óráig. Mikor a színlelt betegek ismét megjelentek a patikában, nagy csodálkozásukra orvosságos üvegek helyett boros és savanyú-vizes palackokat, pirula helyett gombócot, herbatea helyett káposztát, flastrom helyett ropogósra sült malacot láttak az asztalon. A pompás ebédnek azonban, nem hiába főzték patikában, borsos volt az ára. Dr. Arányi mindezeket az anekdotákat gondos kritikai vizsgálat tárgyává tette; meghallgatta Stáhlyt, meg a Rudnó környékebeli patikárosokat, és kiderítette, hogy nem igaz belőlük egy szó sem. A pap maga csak annyit mondott, hogy nála bizony sokan járnak incognito, de ő nem törődik senkinek a kilétével, csak a bajával. Az ellenpárt (mondjuk: az orvosok) azt a hírt terjesztették, hogy Madva plébános mind a rudnai fogadóban, mind az útba eső falvakban kémeket tart, kik eleve kifürkészik a betegek baját; így akarták érthetővé tenni azt a meglepő és még a szakbeliektől sem igen tagadott jelenséget, hogy a csodadoktor-pap első pillantásra helyes diagnosisokat csinál.

Dr. Arányi a rudnai papot hírességének tetőpontján, 1844 őszén látogatta meg, azzal a szándékkal, hogy tudományos vizsgálat alá veti egész eljárását. Ő sem árulta el kilétét, elvegyűlt a betegek között, s mikor reá került a sor, csak azt vallotta meg a plébánosnak, hogy ő orvosféle ember, és szeretné egynéhány napig figyelemmel kísérni, hogyan bántik betegeivel és miként gyógyít. Madva nem kérdezte a jövevény nevét; csak annyit mondott neki az ő konyhai deák nyelvén: «Semmi kifogásom ellene, tessék leülni és vizsgálgódní, mert nekem titkaim nincsenek; én magát a természetet

tanulmányozom, és valamint a természetnek nincsenek palástolni való dolgai, nekem sincs mit rejtegetnem.»

Az igen eredeti, de terjengős előadású fiatal professzor érdekes képet festett a rudnai parochiáról és plébánosáról. A tót falucska temploma mellett meghúzódó kis házban a konyha mellett csak két szoba volt: az ebédlő (egyszersmind rendelő hely) és a kis hálókamra, melyben a mintegy száz kötetnyi könyvtár is volt: csupa régi, két-háromszáz esztendőś anatómiai művek, orvosi és füves könyvek; szóval semmi, a miből a pap elsajátíthatta volna az akkori kor tudományát. A berendezés szegényes, de igen tiszta. Az ebédlő falán egy meglehetőś értékű régi olasz *Ecce homo* függött; valamely hálás beteg ajándéka. Pénzt a plébános nem fogadott el soha, ha nem misére; maga csak annyi intentiot vállalt el, a mennyi misét mondhatott, a többit a környék papsága szerint osztotta szét. Annál jobban pénzelt a tisztelendő úr csúf, öreg, goromba tót szakácsnéja, ki a várakozó terműl szolgáló konyhában hatalmaskodott és megállapította, milyen sorrendben járuljanak a betegek a csodadoktor elé.

Madva Ferenc ez időben Arányi szerint hatvan-két éves ember volt,¹ de sokkal fiatalabbnak látszott. Typikus tót arczú, magas, szikár alak, igen tiszta reverendában, fején fekete camaura. Arányi följegyzi róla, hogy szemének élénksége és fürkésző, mélyre ható pillantása csodálatos volt. Anyanyelvén, a tóton kívül csak deákul tudott, és igen rosszúl németűl. Magyarul, mint mondani szokta, azért nem tanűlt meg, mert ez a nyelv tele van a legocsmányabb káromkodásokkal. Miként tett szert orvosi ismereteire, maga beszűlte el Arányi jelen-

¹ Ebben a szerző téved egy kicsit. Madva Ferenc WURZBACH szerint 1786 szeptember 14-én született, Szokolca nyitra-megyei közűsűgben.

létében egyik betegének, egy vízi betegségben szenvedő huszárkapitánynak: «Én már mint gyermek forogtam a szakolcai irgalmasok ispotályában, és ott igen ifjan tanultam meg a sebek kötözését, felnyitását, valamint a holt testek boncolását. Volt ott akkor egy igen híres főorvos; nemzetemből való; cseh ugyan, de az nem tesz semmit, mert a szláv a nem, a cseh a faj, mi magyar-tótok pedig al-faj vagyunk, vagyis a csehek, illetőleg a morvák és Liptóban, Árvában a lengyelek varietasa; nos, az a fő orvos, hogy visszatérjek rá, cseh nyelven tanított régi cseh könyvekből az orvostudományra; és mivel nem irtóztam semmitől és mindent gyorsan fogtam föl, igen megkedvelt engemet. Így tanultam meg tőle a botanikát és a therapiát. Majd elvégeztem a humaniorákat, és pap lettem. Mint plébános mindig tanácschal szolgáltam a betegeknek; de az emberek nagy ide csődülése csak akkor kezdődött, mikor meggyógyítottam azt az x-i kanonokot, kiről az orvos úrak már a legrosszabbat jósolták. Azután, hogy megorvosoltam őt, eltiltottak a rendeléstől; de mivel a betegek sürgetnek, én élek azzal a magyar szabadsággal, mely minden embernek megengedi, hogy saját házában vendégeinek üdvösséges tanácsokat adjon.» Nem igaz tehát, a mit híreszteltek, hogy a rudnai pap a francia háborúban mint önkéntes betegápoló szolgált, vagy ép hogy Bene doktor keze alatt rendesen elvégezte az orvosi tanulmányokat. Ezt az utóbbi rágalmat alkalmasint az orvosok költötték rá, jól tudva, hogy a kuruzslók népszerűségét azzal lehet legkönnyebben tönkretenni, ha kisütik róluk, hogy ők is okleveles doktorok.

Arányi három napon át ötven rendelését figyelte meg a rudnai papnak. Hosszasan, érdekesen és mulatságosan írja le az eseteket. A pap minden betegének jól a szeme közé nézett, megtapogatta a füle tövét, nyakát, mellét, hátagerincét, s ugyancsak az ujjaiával

vizsgálta meg szíve verését. Csak igen kevéstől kérdezte meg, mi a baja. A diagnosis e gyors megállapítása után asztalához ült és megírta recipéit. Orvoságai között legsűrűbben fordul elő a *pilula rudnensis*, a *pulvis prividensis* (privigyei por), meg az *unguentum rudnense*. A rudnai pirula erős áloe és calomel keverékű hashajtó volt, a privigyei por szintén calomel és ópium elegye, a rudnai kenőcs pedig fa-olaj, lópata reszelék stb. összetimporálása. Mindezek reáillettek a legtöbb belső és külső bajra. A pap mégis legjobban kedvelte az ő drasztikus hashajtóit, és egyaránt rendelte szembajok, süketség, váltóláz, köszvény ellen. E rendeléseket Arányi kedvéért «szakszerű» magyarázatokkal kísérte, és beszéde nem volt egyéb a XVI—XVII. századbeli orvosok zűrzavaros beszédének értelmetlen ismétlésénél. «A vér polypos mivolta,» «a hideg, meleg és éles nedvességek» csak úgy patakzottak ajkáról a konyhai deák szavak áradatában. Még a legismertebb műszavakat is többnyire elferdítve mondta a tisztelendő úr; a *pleurat* összetévesztette a *plethorával*, emlegette a fülben levő *claviculat* (kulcscsontot!), de azért szüntelenül szidta a doktorokat, kivált míg Arányi el nem árulta előtte orvos voltát. «*Isti imbeciles medici destruxerunt dominationem vestram*» (azok az ügyetlen orvosok tették tönkre uraságodat), mondotta legtöbb páciensének. Erősen hitt a 'sympatheticus' szerekben; például azt is hirdette, hogy a kutyaharapta sebre legjobb a kutya szőrének hamuját hinteni. Közbe-közbe eldicsekedett csodálatos gyógyításaival. Így elmondta, hogy egy rákos embernek immár csaknem egészen elpusztult orrát kinövesztette . . . nád belével. Majd elárulta, hogy ő még nem merítette ki az orvostudományt, még mindig tanul, és egyebek közt most sajátítja el az alkhimiát, meg a kémiát, mely utóbbinak legkitünőbb kézikönyve — egy 1687-ki munka! A rudnai pap annyira érezte

saját fontosságát és annyira tartott az orvosoktól, kik őt gyűlölik, hogy három nap múlva már azt hitte, hogy Arányi halálra is keresi őt. Ime, mit ír e bohó gyanakvásról az orgyilkosnak vélt doktor: «Bemegy barátom (a privigyei orvos) a lelkészhez, és egész fél órai világosítgatás után e szavakkal jó ki: «Bizony barátom, nem vevé az öreg tréfának a dolgot, s ha én fel nem világosítom s nékie mindenre, a mi szent, meg nem hitelek, hogy téged még Pestről, mint egykori tanársegédünket ismertelek és emberséged felől jót merek állani, akkor szegény öreg, míg él, mindig aggodalomban töpreng, hogy a pesti kém most meg most irtja ki az élők sorából.» Meg is tölte négy csőt golyókkal és postákkal ellenemi védelmére, mit más, de szinte hiteles forrásból meritettem. Megvárván még az utósó három beteget, bementem búcsúzni az öreghez; láttam három töltött pisztolyt a szegletben, meg a Rákóczy-féle pisztolyt. Kérdém búcsúbeszédem közben, «mire való az a sok fegyver?» felelte: «a kutyák ellen.» (Ejnye! be megbecsülnek, gondolám magamban), tehát meg is vannak töltve ugy-e bár? «igenis,» felelé habozva a házi úr; «én is töltött pisztolyt hordok magamnál, ha útaozok» — mondáni, kiemelvén blusom zsebéből e perczen egy pacificator (kibékítő) nevű hat csöves mordályt, melynek megpillantása szerfelett savanyú hangulatot árasztta a szegény rémülő papra, «de nem öldöklés, hanem ijesztés végett hordom e fegyvert,» s ekkor zsebembe rejtém ismét a gonosz csöveket, «mert orvos nem emberrongálásra, hanem rongált ember kijavítására van teremtvé, úgy-e édes tisztelendő úr?» — «*Sic est*» lón a felelet. Soha oly vidáman nem mosolyga rám a pap, mint midőn látá, hogy csakugyan hordom a sátorfát.»

Arányi Lajos, azt hiszem, örömezt távozott Rudnóról, mert alkalmasint tarthatott tőle, hogy az egész falu ellene zúdúl.

Élénken festi a negyvenes évek orvostudományának mivoltát, hogy az okos fiatal doktor erről a kuruzslóról nem szól egészen elitélően. Elismeri, hogy a rudnai pap, bár orvosi tanultsága és műveltsége teljességgel nincsen, igen gyors felfogású, szemes, és sok természetes eszű ember, kinek némely gyógyításai kétség nélkül sikerültek. Aztán felsorolja azokat az okszerű gyógyításnak ellenszegülő bajokat, melyeket Madva meg tudott orvosolni. Ilyenek a görvélyes fekélyek, konok görcsös bántalmak, nyavalyatörés, aranyér, hályog (*macula corneae*, «ezeket igen csinosan eltisztogatja»), köszvény, megrögzött bőrbajok, némely siketség («de nem mindegyik») és holmi bonyolult nyavalya alakok, «melyekben elszánt gordiusi csapásra (drasztikumokkal vegyült mercuriusra) van szükség.» Talán nem is kellene mondanom, hogy mindez a negyvenes évekbeli orvos beszéde, melyen ma már csak mosolygunk. Arányi Lajos azonban kora tudományának gyöngeségei mellett is elmés, éleslátású ember volt, s az a szelíden csúfolódó kép, melyet a rudnai papról írt, erősen gondolkodóba ejtette még a csodadoktor leglelkesebb híveit is. A fiatal professzor kitűnően festette le, milyen tudatlan, zavaros fejű és világtól elmaradt ember a nagytiszteletű úr; és nem hallgatta el azt a hiteles adatot sem, hogy Budán hat, Pesten két olyan embert bonczoltak fel, a ki kétség nélkül a rudnai pap drasztikus szereitől halt meg.

Bizonynyal ama kis könyvnek köszönhető, hogy 1846-tól fogva már jóformán csak a köznép zarándokolt Rudnó felé. A szabadságharc után végkép feledésbe merítette a papot, ki 1850-ben le is mondott plébánosi állásáról és a túrócmegyei Szucsányban húzódott meg. Életének ez a része homályos; némelyek azt állítják, hogy elbetegesedése készítette a visszavonulásra, de még abban a kis faluban is holtáig folytatta az orvoslást; azonban valószínűbb, hogy a nem igen patriarchalis

osztrák közigazgatás vetette végét kuruzslásának, és pedig úgy, hogy a püspökkel áthelyeztette őt az immár híres Rudnóról a túróci hegyek közé, az isten háta mögé. Az az egy bizonyos, hogy Madva Ferenc itt, Szucsányban halt meg, 1852 augusztus 20-án, hatvanhat éves korában.

Madva Ferencz, mint említettem, 1850 végén vonúlt Szucsányba. Elbetegesedése miatt már előbb is kéntelen volt káplánt venni maga mellé. Ezt a Bulla nevű fiatal papot aztán állítólag beavatta orvostudományának titkaiba. Reá maradtak Madva összes könyvei, jegyzetei, receptjei és gyógyító növénygyűjteménye. Ez a Bulla, a nyitramegyei papságtól kapott értesüléseim szerint, ma is él, mint Szent-Mara turóczmegyei község plébánosa, és a rudnai pap nyomán jár: erősen doktorkodik, mint mondják, sikerrel, és a környéken nagy híre van.

Rudnó falvában ma már csak az öregek őrzik a híres pap emlékét. A plébánián csak az anyakönyvekben van kezének nyoma, mert minden könyve, írása elkerült onnan. Arányi Lajos adataitól eltérően azt beszélik a falu vénei, hogy Madva nem annyira Rudnón, mint a községtől nem messze fekvő Dolinka nevű völgyben folytatta orvosi tevékenységét. E kies helyen volt kis fa-házikója és kertje, melyben gyógyító növényeit gondozta. A völgyön át folyik a pisztrángos Rokoska hegyi patak; partján nagy rétség van, s ezen állottak a sátorok, melyekben a nagyúri és szegény pasiensek (amerikaiak, angolok, igen sűrűn franciák, poroszok) várták a pillanatot, mikor kerül rájuk a sor. A Dolinkától északnak fekvő Rokos hegy növényzete igen gazdag; a rudnai pap egykor ott szokta gyűjtögetni a gyógyító füveket.

Madva nagyon szegényesen élt. Az orvoslásért nem fogadott el soha semmit. Környezete azonban

visszaéléseket követett el a háta mögött; cukrot, kávé, teát mit fogadott el a betegektől, s a plébánia padlásán elrejtve tartotta. Madva a rudnai plébániát is igen szegényen hagyta el, és szinte szűkölködve halt meg szucsányi visszavonúltságában. Még fakereszt sem jutott sírjára, s csak napjainkban, 1894-ben állított neki szép síremléket Bende Imre nyitrai püspök, ki fiatal korában patiensé volt, s kétszer is megfordult nála Rudnón.

A mágnesező gróf.

Nemcsak a lónak és az embernek, hanem a tudománynak is szeretjük kutatni és megtalálni ősi családját gyökerestül; kivált akkor, ha a tudománynak szükségé van a nagy dob híresztelésére. Mikor Mesmer a *Mesmer.* múlt század végén meglepte a világot az állati mágnességgel, szükségesnek látta annak, hogy a természet ez erőinek ismeretét igen réginek vallja. Szerinte már az egyiptomiak, a hinduk, a zsidók, a görögök, a rómaiak is gyakorolták a mágnesezést, s a mi csodája az ó kornak van, mind a mágnességben leli magyarázatát. Mesmer, a német orvos, ki az állati mágnességnek úgyszólván felfedezője, elsőben Bécsben kezdte csodáit hirdetni. Már doktori dissertatioja is a bolygó csillagok befolyásáról (*De planetarum influxu*) szólt, és azt fejtegette, hogy a csillagokból kiáramló véghetetlen finom fluidum áthatja az egész mindenséget és hatalma kiterjed minden teremtetett állatra. A fiatal orvos nem valami új kérdést bolygatott ez értekezésével; hogy a csillagok járása összefügg az emberek sorsával, az astrologia már régen hirdette, s hogy az égi testeknek megvan a maguk befolyása az emberre, s például a hold nyavalyákat okozhat, már jó száz esztendeje hirdették az olaszok; ama ragadós náthaláz, az influenza neve

is a pádovai egyetemről került ki és a hold befolyására céloz. Az időben, mikor Mesmer orvos lett, Bécsben sokat foglalkoztak a betegségeknek természetes vagy mesterséges mágnesekkel való gyógyításával; az életre való fiatal orvos ügyesen használta föl ezt a divatot és azzal állt elő, hogy a mágnes minden nyavalyának biztos gyógyítója. Különös, hogy a mi tudós hazánkfia, Hell Miksa, a jezsuita csillagász, ki a Vénus 1769-ki átvonulásának megfigyelésével tette nevét örök emléküvé, Mesmerrel szemben magának követelte e kétes értékű fölfedezés elsőségét. Mesmer erre azt válaszolta, hogy ő könnyen engedi át ezt a dicsőséget Hellnek, mert van neki egy másik fölfedezése is, melyhez fogható csodásat még nem látott a világ: ő mágnes vas nélkül hat az emberekre és gyógyítja őket, egyedül a minden teremtetett állatban meglevő mágneses erővel. «Én mágnessé tettem», írja 1773-ban, «papirost, gyapjút, bőrt, üveget, vizet, mindenféle érceket, fát, embereket, szóval mindent a mit érintettem, és mindez szakasztott úgy hatott a betegekre, mint a mágnes vas.» Mivel azt állította, hogy ez a fluidum különbözik az ásványi mágnességtől, ezt az erőt állati mágnességnek nevezte el, de azért még mindig azt állította, hogy ez a hatás az égi testek, a föld és a lelkes állatok egymásra való befolyása. Nem részletezem, hogyan kellett Mesmernek egynehány nem igen sikerült gyógyítás után távoznia; elég az hozzá, 1778 elején Párisban bukkant fel és ott csakhamar elkápráztatta a világot mágneses csodáteleivel.

Mesmer hypnotizált. Ezt a ma oly egyszerű műveletet még nem ismerte a világ, de ő maga sem tudta, mit mivel voltaképen. Igen valószínű, hogy csakugyan mágneses tűneményeknek hitte e megmagyarázhatatlan jelenségeket; de az már bizonyos, hogy működését szemfényvesztő szándékból kísérte ama sok mindenféle

hókusz-pókuszszal. Az ő híres kádja nyílt ámitás volt. A gyéren világított terem közepén mintegy fél rőf magas és két rőf átmérőjű tölgyfa kád állott. Deszkával volt befedve, és első pillantásra kerek asztalnak látszott. A kád félig volt hideg vízzel; fenekét vasreszelék és porrá tört üveg keveréke borította. Ezen az alapon vízzel telt palaczkok feküdtek, nyakukkal a kád középpontja felé, ezeken ismét egy sor vizes palack volt, de fordított helyzetben. A kád fedeléből vas rudak állottak ki, melyeknek alsó vége a vízbe nyúlt. A betegek a kád körül ülve, a rudakat fogták. Mesmer azt állította, hogy az állati mágnesség a kádban van összegyűjtve, és onnan hat gyógyító erejével a betegekre. De hogy ez a fluidum honnan ered, sohasem tudta kellőképen megmagyarázni a doktor. A betegeket különben a kádból eredő és derekukon körülcsavart zsinór kötötte össze, hogy a hatás annál teljesebb legyen; néha meg mágneses láncot kellett alkotniok egymást érintő kezeikből. Mesmer, kis vas pálcával is mágnesezte a betegek fájós tagjait. A terem egyik sarkában harmonika szólt a kísérletek alatt. (Ma már tudjuk, hogy a hallás érzéke is elősegíti az ember hypnosisba esését.)

A kád körül ülő betegeken mutatkozó jelenségek sokfélék voltak. A ki először vetette magát a kísérlet alá, rendesen nem érzett semmit; de a ki másodszor-harmadszor próbálkozott, hol nevetett, hol ásítózott, hol didergett, hol izzadt a mágneses hatás alatt. A kire aztán teljes erejével hatott a kád, rendkívül heves és gyakran órákig tartó görcsökbe esett. Mihelyt egy beteget meglepett a görcs, a többiek is ez állapotba jutottak. Mind eme jelenségek főképp a nőknön mutatkoztak. A betegek nyögtek, sírtak és rémitően zokogtak. Lélekzésök hörgéssé lett, arcuk halottas színt öltött; attól lehetett tartani, hogy legott megfulladnak. De egyszerre nagy visszahatás keletkezett: mód nélkül kacagtak, hemper-

gőztek a földön és kézzel-lábbal hadonáztak. Mesmer ilyenkor a legdühösebbeket bevitte egy kárpítozott falú és padlójú szobába, a «görcsök poklába,» hol a féktelenül hánykolódók nem tehettek magukban semmi kárt. Rendszerint csak órák múlva tértek magukhoz és igen bágyadtak, leverték voltak. A mi a kúra fogatosságát illeti: némely beteg azt mondta, hogy nem érez semmi megkönnyebbülést; mások, az idegesebbek azonban azt vallották, hogy a csodatevő kád mint varázslás tüntette el minden bajukat.

*Ideg-
járványok.*

Nem ide tartozik Mesmer viselt dolgainak leírása. Röviden: a mágneses csodák vége az lett, hogy Páris népe ezrével állt körül egy fát, és mindazok a görcsös jelenségek mutatkoztak rajtok, a melyek kezdetben a kádas terem vendégein. Ép oly ideges járvány volt ez, mint a közép korban a tánc-düh (*chorea Sancti Viti*), melynek mását ma is látjuk egynémely lelki epidémiában, minő például az asztaltáncoltatás, most a sétáló forint, meg a spiritizmus. Mind e jelenségek magyarázatát az idegek physiologiájában kell keresnünk, a legfőbb súlyt arra a kétségtelen valóságra vetve, hogy az idegek beteges tünetényei sugallóan hatnak, tehát, hogy a nép nyelvén fejezzem ki magamat, ragadósak. Hypnosisos kísérletek alkalmával akárhányszor látjuk, hogy a nézők is elaluszniak; a hebegés egyetlen ilyen idegbajos gyermek révén elterjed egész iskolákban; görcsös állapot látása görcsökbe ejthet akárhány egészséges szemlélőt. Mikor az az ezüst forint sétál, azok, a kik az újjokat rajta tartják, mind suggestio hatása alatt vannak, sőt nem lehetetlen, hogy némely spiritista tünetényekben nem is ép a csalás működik közre, hanem egy azon sugallat alatt levő agyvelők és idegek közös ferde működése.

Mióta Mesmer az emberiség közé dobta az állati mágnesség principiumát, ez a lelki járvány megvan az

egész világon. Az orvostudomány a hypnózisos tünetekben sommáza, sőt gyógyító erőként él is vele. Az occultismus azonban még mindig ragaszkodik a múlt századbeli doktor hagyományaihoz, a ferde néven kezdve; és e században minden korszaknak megvannak a maga mágnesező csodadoktorai. Magyarországon is voltak, sőt alkalmasint vannak is; de egyik sem tett szert olyan európai hírnévre, mint ép a legjobb hiszemű és legönzetlenebb: gróf Szapáry Ferenc, ki a negyvenes és ötvenes években tette a maga mágneses csodáit, ép oly tiszta és igaz szívvél, a milyen zavaros fővel.

Gróf Szapáry Ferenc, József grófnak, Moson vármegye főispánjának fia volt. Komáromi György, Mesmer személyes barátja, ez a furcsa dilettáns, avatta őt be elsőben az állati mágnesség titkaiba. Gróf Szapáry eleinte csak abonyi birtokán, a parasztokon tett kísérleteket tudományával, de később orvosi alapra akarta helyezni tudományát, és Drezdába ment, hol egy Koch nevű orvossal mágneses gyógyító intézetet nyitott. Több sikeres kúrájának híre terjedt Németországban. Idegbajokban csakugyan tudott néha segíteni (*ma* már az ilyesmit senki sem tagadja), ő persze azt mondta, hogy «helyre állította a mágneses áram megzavart egyensúlyát». Drezdából nem sokára tavozott, mert áldatlan polemiába keveredett odavaló orvosokkal. Pestre költözött hát, az egyetemen anatómiai előadásokat hallgatott, aztán rendelő intézetet nyitott a Váci uccában, apósának, Almássynak a házában, hol csakhamar nagy lett a betegek gyülekezése. Nyolc-tíz orvos működött körülte assistens gyanánt. A gyógyításokat természetesen maga a mester intézte, de a sok honoráriumból semmit sem tartott meg magának.

Ez időben írta *Katechismus des Vital Magnetismus zur leichteren Direction der Laien-Magnetiseurs* (Lipce, 1845.) című könyvét, mely egy sokat

Gróf
Szapáry
Ferenc.

olvasott, de semmit meg nem emésztett fejnek zűrzavaros, félig természet-filozófia, félig orvosi elmélkedés-féle írása. Az irodalomban az teszi páratlanná, hogy van benne vagy kétezer mottó, hol a fejezetek előtt, hol a fejezetek után, hol közben. Ez a sok vasvillával összehányt és teljesen céltalan apró idézet bizonyítja legjobban, mily zavaros fej volt ez a Szápáry gróf. A mágnesség gyógyító erejének homályos, furcsa magyarázatai mellett megszólaltatja a gróf a vásárhelyi látó asszonyt is (ki 1841-ben április 21-től május 14-ig aludt), leleplezteti vele a természetfölötti világ rejtelseit, és véleményt mondat véle a filozófia meg a morál legmélyebb kérdéseiről, mellesleg pedig mindenről, *et de quibusdam aliis*. Ime egynehány sor a látó asszony (ma katalépsziásnak mondanánk) és a csoda-doktor beszélgetéseiből:

*A látó
asszony
beszéde.*

Kérdés. Mely betegségekről lehet hasznos a mágneses eljárás?

Felelet. Minden idegbaj, holdkórosság és sápadtság (*chlorosis*) ellen.

K. Hogy kell eljárni, ha a beteg gyöngé?

F. Eleinte csak minden másod nap, egy negyed óráig szabad mágnesezni, aztán naponként egy óráig.

K. Melyik mód a legjobb?

F. A két hüvelyket kell összetenni és csaknem kinyújtott újjakkal a feje tetejétől a gyomra tájáig húzgálni; aztán mind az öt ujjat összetéve, megint felülről.

K. Erős akarattal vagy annélkül?

F. Egész nyugodtan, s ha belemelegsik az ember, pihenjen és kezdje újra hideg vérrel.

K. Hogy van az, hogy némely alvajáró leesik a ház tetejéről, ha nem is háborgatják?

F. Mert elég, ha felhő vonul el a hold előtt, vagy ha a hajnal fénye vág a hold világába.

K. Van-e a holdnak káros hatása az emberekre és a növényvilágra?

F. Hatása hol káros, hol jótékony, mint a napé; a nap is okoz napszúrást.

K. Oka a hold a holdkórosságnak?

F. Nem, csak elősegíti, ha a szobába süt; az új holdé inkább mint a teli holdé; az új hold világa igen erősen húz kifelé.

K. Van-e szer a holdkórosság ellen?

F. A hét hajsza! szimpatikus szere minden holdkórossnak használ, a beteget azonban clairvoyance állapotába kell juttatni. Ekkor maga húzza ki feje hátsó részéből (a barátság domborulata fölött) és vessen rá két csimbókot. El is kell ásní a hely színién.

K. Egyenlők az emberek lelkei?

F. Voltaképen minden ember lelke egyenlő, de az akarat és a tett kormányozza.

K. A halál után ismét egyenlők az emberek lelkei?

F. Akkor fölösleges lenne az örök élet, nem lenne jutalom.

K. Gondolatokban vagy szavakkal kell imádkozni?

F. Oda nem hat szó.

K. A mohamedánus meg van győződve, hogy az ő vallása a legjobb; a zsidó nem különben; nekem az a meggyőződése, hogy a keresztyénség a legjobb. Hogy fogja isten megítélni e különbségeket?

F. Ki-ki éljen kötelességének, ott nincs különbség.

K. Valamikor azt hitték, hogy az emberek tenyeréből ki lehet olvasni a sorsot, igaz-e ez?

F. Igaz, de nem az volt, aminek ti hittétek: a tenyér vonalaiból való jövődőlés, hanem csillagjóslás a kéz révén, mint a hogyan én is látok a jövőbe, és meg tudnám mondani, mikor halok meg. De igen mélyre sohasem láthattak; oly mélyre, mint én most, még nem látott senki.

K. Mit jelent, ha az ember azt álmodja, hogy a foga hull?

F. Gyakran valamely rokon halálát, de azért kár esküdni rá, mert nem mindig teljesedik be; egyáltalán nem volna szabad az álmokat hüvelyezni, jóllehet gyakran van jelentésük.

K. Összefér-e az igaz szerelem a féltékenységgel?

F. Az igaz szerelem önfeláldozó érzés; a féltékenység harag és bosszút von maga után. A kettő tehát nem férhet össze; a szerelem nem tűr meg gyűlölséget.

K. De ha a házasságban a becsület törvénye féltékenységet parancsol, mire hallgasson az ember inkább?

F. Az ember önálló, és tőle függ: a világnak vagy önmagának akar-e élni. A becsület a világé, a szerelem az övé.

K. Mit tanácsol ön a habozónak?

F. A szerelem oda való (az égre mutat).

K. Van-e véletlenség?

F. Végzet van, s a mi nem az, véletlenség.

K. Mivel nem hihetem, hogy a gondviselés olyasmiket engedne történni, amik egész életünkre hatnak, azt szeretném tudni: saját hibám, véletlenség vagy végzet volt-e, mikor eltörött a lábam?

F. Ez nem volt végzet, mert ha a grófnak más lovai vannak, és ha hidegebb a vére, bizonynyal nem történik meg a baj.

K. Mi élteti az állatokat, ha nincs lelkök?

F. Csak egynehány ideg. Idegszellemök nincs; ezért a kutya sem követ el bűnt, mikor harap.

K. Mi nagyobb vétek: a nagy rossz gondolat, vagy a kis rossz tett?

F. A rossz tett; de ha rosszakarát is jár vele, akkor sokkal nagyobb.

K. Lehet-e rá eset, hogy a más világon az öngyilkosságot nem rójják föl bűnül?

F. Az öngyilkosság a legborzasztóbb bűn; bocsánatra sohasem számíthat; az ember megfedkezik saját lelki és erkölcsi erőiről, önmagáról, a teremtőről és az örökkévalóságról.

K. Mi lesz a mennyei boldogság?

F. Csak annyit mondhatok, hogy itt a földön marad minden félreértés, apró surlódás és hiba.

K. Fogjuk-e látni a más világon az elhaltakat?

F. Azok, akik szeretik egymást, találkozni fognak; de nem mindenki, aki ezen a földön össze van kötve.

A miket a szerző maga mond, vagy innen-onnan, a mágnességért lelkesedő írók műveiből szedeget, ép olyan zűrzavaros, hóbortos dolgok és megbocsáthatatlan közhelyek, mint ennek az alvajáró asszonynak beszéde.

Szápáry gróf egész a szabadságharcig folytatta Pesten az ő csodálatos gyógyításait. 1848 végén udvari érzelmű ember letére Párizsba vándorolt ki és ott úzte tovább csodatévő mesterségét. Mint REINER BERTALAN írja (*Magyar kultur-képek*, Budapest, 1891. 78. l.) harminc-szobás házat bérelt az Avenue Balzacon s magnetikus kórházat alapított benne, mely szép virágzásnak indult. A Szajna-melléki Bábelnek legkiválóbb szellemi érdeklődtek élénken az ő tudománya iránt. Béranger, az öreg Dumas, Isaac Pereire, Prosper Mérimée, Jules Janin s mások tartoztak a barátjai közé. Szápáry néha Emil Proudhon zongora-virtuóznak a termeiben, kivel a művész bécsi és pesti körútja alkalmával ismerkedett meg, felolvasást tartott a somnambulizmusról, melyre mindannyiszor a párizsi társaság színe-java gyűlt egybe. Különösen bizalmas viszonyban volt Szápáry Bérangervel. Párizsban Szápáry gróf a mágnességről nagyobb tanulmányt írt, mely Dentunél jelent meg s több kiadást ért: *Magnétisme et magnétothérapie*. A könyv a cáfolatoknak egész raját rebbentette föl, a párizsi orvosok egy része dühösen támadt reá.

Párizsi tartózkodása volt Szápáryra nézve orvosi szerencséjének a virágkora. Egynehány akkori gyógyítása nagy mértékben foglalkoztatta a közvéleményt. Ezek közt első helyen állott Wied hercegnének, az oláh királyné anyjának a meggyógyítása. Szép, derék asszony volt, a legszebb korban, junói alak; de egyszerre mind a két lába megbénult. A legkiválóbb berlini orvosok nem tudtak segíteni. A hercegnő ekkor a magyar

mágnesező főúrhoz fordúlt. Szápáry egy volt pesti assistensével, Dombory doktorral, Bonnba utazott, és a hercegnét külön e célra épített vasúti kocsin Párizsba szállította. A hercegné számára Szápáry intézete mellett béreltek palotát, s a csodadoktor naponként ide járt el. A kúra gyorsan sikerült; különösen Berlinben nagy feltűnést keltett, és Szápáryt a mindentudó orvos hírével vette körül. Gyógyíttatni szerették volna vele a hannoverai vak trónörökös, Györgyöt is, de a gróf ez elől a bizalom elől kitért, azt mondta, hogy ő a szembajokhoz nem ért. Gróf Szápáry Ferenc az ötvenes évek közepén tért haza Párizsból és megtelepedett abonyi birtokán, hol aztán 1875-ben elkövetkezett haláláig visszavonulva élt. Az egykor európai hírű mágnesező itthon már csak elméleti tanulmányokkal foglalkozott, s különösen az asztaltáncoltatást űzte nagy buzgón; könyvet is írt e tárgyról. Az orvoslást követőire bízta. Ezek között kiváló volt dr. Gárdos János, az ötvenes évek híres magnetiseurje. († 1893.) Ez az orvos ügyesen használta föl az asztaltáncoltatás, meg a „kopogó szellemek” lelki járványát arra, hogy a magnetizmust még csodásabbá tegye. Gárdos doktor (én is ösmerem) egyszerűen azt cselekedte, a mit ma már senki sem csodál: hypnotizált. Természetesen nem oly egyszerűen és hókusz-pókuszok nélkül mint ma, hanem Mesmer módjára: rejtelmes fogásokkal, de sőt a természetfölötti erőkre is hivatkozva. Eljárásának némely ideges bajokban megvolt a maga tagadhatatlan jó hatása; de arra is tudok példát, hogy valóságos rombolást vitt véghez némelyek, különösen gyöngé nők idegeiben. Tudom annak is példáját, hogy katalepsiába ejtve egy leányt, nem bírta fölébreszteni, és maga is megrémült, mikor látta a görcsös állapot fokozódását. A beteget aztán más, közönséges orvosok ébresztették föl nagy nehezen. Az ilyesmi azonban nem ártott Gárdos

*Gárdos
János.*

hírének; csodákat beszélt róla egész Pest, különösen azt vallották szentnek, hogy betegek már messziről megérik közeledését. Persze bőven volt szó az alvajárókról is, kik a mesternek megsúgják a lutriszámokat. Ebben van is valami; dr. Gárdos János a «szellemtanból» (mint ő maga nevezte mesterségét) igen nagy vagyonra tett szert, s ez is egy neme a biztos lutrizásnak. Az emberi hiszékenységből gyűlt gazdagság egy részét, közel egy negyed millió forintot, a csodadoktor özvegye úgy tisztította meg az odiumtól, hogy jótekonny célra adta.

Szapáry grófot, valamint az állati magnetizmus többi csodatévőjét az fosztotta meg a dicsőségtől és a hatalomtól, hogy ugyanazt, a mit ők titokba burkolózva műveltek, ma már egyetemi klinikákon végzik világszerte, és semmi csodát nem sejdítenek e tünetekben. Megint csak az a törvény bizonyosodott be, hogy minden kuruzslás elveszti hitelét, ha a komoly orvosok is kimondják rá, hogy nem egészen bolondság.

XIV.

TOLDI MIKLÓS FEGYVEREI.

Buda várában, a bécsi kapu belső bolthajtása alatt, egész a jelen század huszas éveinek végéig láthatók voltak bizonyos kifüggesztett, óriásra valló fegyvermaradványok, melyeket a nép Toldi Miklósnak tulajdonított. A bécsi kaput III. Károly építtette újra; de már a régi kapuban is megvoltak ezek a furcsa ereklyék, s ismerünk róluk XVI. századbeli följegyzéseket is. STEPHAN GERLACH, báró Ungnad Dávidnak, Maximilián konstantinápolyi követének udvari papja, 1573. június 21-én látta ott e tárgyakat, s az idegen utazó felületeségével ezt írja róluk: «A bécsi kapu alatt függ egy nagy óriás láb, egy állkapca, egy kopja, melylyel némi török egy ekevasat átlukasztott, s nagy, vastag patkó, melyet ketté tört vala.» (SZALAY LÁSZLÓ fordítása.) Bizonyos, hogy GERLACH ugyanazokat az ereklyéket látta, melyeket ILOSVAI SELYMES PÉTER is említ *Az híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való historia* 393—395. sorában:

Ott vagyon mostan is Miklós feje csontja,
Szeretlen temérdek agya-koponyája;
Még most is ott vagyon nagy öklelő-fája.

A versezetből ugyan az tűnik ki, hogy az *Ott vagyon* Nagy-Falura vonatkozik; de SZILÁDY ÁRON éles

elmével bizonyítja be, hogy ép ezen a helyen hézag van ILOSVAI énekében, s a budai várkapuban függő emlékek megcsonkult leírása így került Nagy-Falu mellé. A verses krónika újabb kiadásai már mind ezzel a, nyilván XVII. századbeli toldalékkal végződnek:

«Ha kegyes olvasó valami kétséged
Ebben a mit írtam vagyon, s el nem hiszed,
Vagy e históriát álomnak ítéled,
Hogy Tholdi Miklós lett volna, nem hiszed:
Nézd meg jól Budának a Bécsi kapuját,
Meglátod ott ennek sulyos buzogányát,
Mellette függeni személyéhez paizsát,
Parittyából hajgált húszt fontos köveit,
Diadalmas vitéz hegyes kópíáját,
És a kit csizmáján viselt sarkantyúját.»

Ez epilogus keletkezésének idejében a hős csontjai már nyilván nem voltak meg. Nem tud róluk BÉL MÁTYÁS sem, ki a múlt század elején látta a legendás ereklyét, s a *Notitia Hungariae nova historico-geographica* harmadik kötetében (442. l.) így ír le: «*Ex apside suspensas spectavimus, Nicolai Toldii prodigiosi roboris viri, armorum reliquias. In his, umbo est, e ferro aut chalybe, crassitie inusitata, fabrefactus, ponderis tanti, cui ferendo vir haud elumbis, vix, ac ne vix quidem suffecerit hodie. Lancea demum visitur, longurione ferrati constans, eius propemodum molis, quali gigantes fuisse usos, augurari possis. Pendet globus quoque lapideus, catenae haerescens, quem Toldium, de baltheo suspensum in praeliis gestasse memorant: ultra humanum caput, grandis est, ideoque, ne ambabus quidem manibus, ad ictum facile vibrandus. Loricæ e circulis ferreis, reticulato opere contextæ, fragmentum ita comparatum est, ut multum, ab hodierno usu*

Bél
Mátyás.

abhorreat. Tam sunt enim spissa omnia, ut si integrum esset indumentum, haud sane repereris virum, ei diutius ferendo parem. Sed et equina solea, atque calcar molis sunt insolentis. Aiunt, rogatum, ut roboris, quo valeret, experimentum daret, lancea, vomerem nondum detritum usu, uno ictu pertudisse: qui et ipse vomer, infixio lanceae ferramento, in Toldianis hisce monimentis conspicitur.» [A bolthajtáson felfüggesztve láttuk a csodás erejű Toldi Miklós fegyvereinek maradványait. Ezek között van egy szokatlan temérdekségű, vasból vagy acélból kovácsolt paizs, mely akkora súlyú, hogy ma alig-alig viselhetné a legizmosabb férfiú is. Ott látni továbbá a megvasalt póznából álló lándsát, mely olyan nagy és nehéz, hogy csaknem azt vélhetnéd, óriások használták egykor. Ott függ lánccon a kő golyóbis, melyet, mint mondják, a harcokban Toldi a szablya-szíján viselt; emberfejnél nagyobb, és két kézzel se lehetne könnyen ütésre lódítani. Vas karikákból háló módjára szőtt páncélingének darabja olyan, hogy manapság eliszonyodunk tőle. Minden olyan nehéz rajta, hogy ha egész volna, alig találnál embert, aki huzamosabban viselni bírná. Sarkantyúja és lovának patkói szokatlan nagyságúak. Beszélik, hogy, mikor erejének megmutatására kérték, lándsájának egyetlen lódításával döfött keresztül egy kopatlan ekevasat; ez az ekevas is ott látható a lándsa vasára szegezve, e Toldi-ereklyék között.]

Dugonics. DUGONICS ADRÁS 1756-ban és 1794-ben látta e legendás maradványokat, és a *Jeles történetek* első könyvének 153-ik lapján így ír róluk: «Toldi Miklósnak azon fegyverei, melyek régi időtől fogva a budai várnak bécsi kapujában felakasztva függöttek, ennek előtte nyolc darabokból állottak, de már most vagy lehullottak, és talán el is veszték, vagy egy két itcze borért az őrtállóktól eladattak, és így eltévelyedtek.

I. Húsz, vagy talán több kő-galacsinok, azaz ökölnyi, avagy talán annál is nagyobb golyóbisok, melyeket Toldi Miklós, az igen régi hagyományok szerint, a Dunának egyik partjáról a másikra parittyából hagyított. Ezen golyóbisok a balkéz felől vannak felakasztva, amint a várból a Bécsi kapun kimegyünk.

II. A kapunak jobb kéz felől való falán függ az emberi főnél nagyobb golyóbis kőből, melybe egy vas vagyon belecsinálva; a vas pedig eme buzogánnyal lánczon függ. Azt mondják: hogy ezt övén hordozta a hadban, és vele egy kézzel könnyen hadarászott, melyet mások két kézzel is alig emelhetnének fel.

III. A buzogány mellett vagyon ama híres szántóvas, melyet, erejének elsőbbi kimutatása végett Zsámbékon lándsájával könnyen körösztül döfött, Mátyás királynak jelenlétében.

IV. Nem messze ezektől vagyon Toldi Miklósnak ama paizsa, avagy kar-vasa, melyet a nyilak, lándsák és kardok ellen bal karján hordozott. Vasból, vagy aczélból vagyon meghorgasítva, és oly nehézségű, hogy a mai emberek közül alig vihetné el onnét egy valaki, a ki el kívánná lopni.

V. Volt, de már nincs ott, egy lándsája Toldi Miklósnak, melynek csak vasát fél mázsának lenni mondták, melynek högye egy nagy vastag széles vasból egyenesítettett. Oly nagyságú vala pedig, hogy ama régi órjasoknak se volt magosabb fegyverjek.

VI. Volt, de már nincs ott, Toldi Miklósnak ama pánczéja, mely csupa vaskarikákból fűzetetett, és valami ing módra felvétellett. Erről azt mondja Bél Mátyás, hogy az ő idejében csak fele vala azon pánczélnak fel-függesztve, mert úgymond, ha egész volna, azt egy mostani ember el nem viselhetné.

VII. Volt, de már most nincs ott, Toldi Miklós lovának egy kietlen patkója, melyből, ki lehetett venni

azon lónak temérdek nagyságját és erősségjét, melyen Toldi Miklós ül vala.

VIII. Volt, de már most nincs ott, Toldi Miklós-nak széles, hosszú tarajos sarkantyúja, melyből csizmájának nagyságát meg lehetett itélni és a régi szokást a mostanival egybe vetni.

Felmentem magam Buda várába 1794-dik esztendőben februáriusnak hetedik napján, és Toldi Miklós-nak fegyvereiből nem tapasztaltam többet ott függeni, amint mondám, ezen négynél, úgymint: ott vannak a galacsinok, a buzogány, a szántóvas, és a paizs, avagy a karvas. A többi négy darabok elvesztek, noha éjjel nappal ott az őrtállók. Láttam magam is gyermekkoromban 1756-dik esztendőben mindazon említett fegyvereket. Láttam, a mint írja, maga Bél Mátyás is, maga idejében. Elég az: hogy mindezen régiségeket meg nem tudták őrizni azok, kiknek gondviselésjekre a fölsőségtől bízattatott. Kárt ugyan az ország, hogy elvesztek, velek nem vallott; de megérdemlette volna Toldi Miklós ebben is az örök emléket. Csak már arra vihetnők a dolgot, hogy ama most ott találkozó négy darabokat megőrizhetnék a gondatlanok. Csekélységet kérek ugyan a budaiaktól, de, ha megteszik, örök emlékeztetjekre méltót. Tegyenek arról, hogy utóink meg ne átkozzák hamvokat.»

A jó DUGONICS szava elhangzott a pusztában. A budaiak nem féltek az átoktól sem. E század tizes éveiben a bécsi kapu e nevezetes ékességei már teljes elkallódásnak indultak. FRANZ SCHAMS 1820-ban megjelent *Vollständige Beschreibung der kgl. freyen Hauptstadt Ofen* munkájában már csak ennyit írhat róluk: «A bécsi kapu belső bolthajtása alatt a babonás régi kor egy óriásának roppant erőre valló fegyverei függenek. Ezt a hős óriást Toldinak hívták, és állítólag Mátyás király alatt élt Nógrád vármegyében. Amaz

emlékek valamikor számosabbak voltak, de most már csak egynéhány vas golyó függ láncon a boltozatról, s közöttük egy megvasalt öklelőfa van.»

E maradványokat aztán 1830. táján állítólag bevitték a budavári régi fegyvertárba, melynek tárgyait aztán 1849-ben Bécsbe szállították. Ez a *Zeughaus*, melynek épületét nemrég bontották le, érdekes és értékes gyűjteményt rejtett magában. SCHAMS, említett művében, ezt írja róla: «Az első homlokzatoldal kivételével, az egész emeletet a rendes katonaságnak szánt fegyverek és régi, történeti hecsű győzedelmi emlékek foglalják el. Legelőször tűnik szembe két páncélos vitéz lóháton; a régi lovasság emléke. Mellettük van három dús hímzetű zászló, az utolsó nemesi fölkelés idejéből. E zászlókat Ung, Heves és Baranya vármegyék ajánlékozták a fegyvertárnak. Egy fülkében pompáznak azok a díszfegyverek, melyeket Beleznay gróf és Mayerffy Ferenc ajánlottak föl. Oldalt vannak a gazdag hímzésű terítőkkal díszített üstdobok, aminőket egykor a lovasság használt. Látni továbbá egy petárdát; ez a robbantó szerszám félharang alaku, hajdan várkapukra, falakra, hidakra tették, úgy sütötték el. Régi lovagjáték-fegyverek és kardok mellett értékes puskagyűjtemény van, benne az ősi villás puskáktól a mai szépmívű fegyverekig minden. Odább páncélinges alakot látunk, fején olyan egészen zárt sisak, aminőt büntetésből szoktak alkalmazni. Ázsiai puzdrák között egy francia jakobinus-sapka piroslik. A fegyvertár legnagyobb nevezetessége azonban a második terem végén van: egy keresztes háborúk korabeli úgynevezett véres lobogó. Sárgával szegett piros selyem, egyik oldalán fekete sas, másik oldalán a megfeszített Krisztus. Hogy II. András királynak idejéből származik-e, vagy Bouillon Godofréd alatt Jeruzsálem falain lobogott, nem lehet eldönteni. De én mégis a két főváros legnagyobb nevezetességé-

nek tartom.» Az ilyen keresztes lobogóknak tudományos hitele rendszerint kevés. De sajnálhatjuk a többi ereklyét, ritkaságot. Ki tudja, melyik zugában hevernek most a bécsi arzenálnak. Közöttük lappang talán a Toldi Miklós legendás emlékeinek utolsó maradványa is. És ki hiszi el, hogy minderről még tudakozódni se lehet manapság! A bécsiek a vizsgálódó bűvással egyszerűen nem állanak szóba.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XV.

A NAGY HORDÓK.

Az időben, mikor még bőven volt a világon bor, kedve tellett az embereknek szörnyeteg nagy hordók gyártásában. Avagy igazán pusztá kedvtelés volt ez? Bizony nem. Inkább takarékoság, sőt a borral való bánásnak legokosabb módja. Ha egy-egy nagy uradalom egyfajta bornak száz meg száz akóira akar szert tenni, azt csakugyan úgy érheti el legtökéletesebben, legolcsóbban és legkönnyebben, ha az egész mennyiséget azonegy edénybe tölti. Az ilyen bornak aztán minden cseppje hasonló a másikhoz, a mi szinte lehetetlen akkor, ha a bort több hordóba osztják szét. Minden hordónak ugyanis megvan a maga egyénisége, mely megérzik a boron, ha egyeben nem, hát a színén, sőt a mi fontosabb: a zamatán. Nagy mennyiségű bor számára nagy hordókat gyártani tehát okosság, sőt szükség; nem is szólva arról, hogy egy nagy hordó mindig olcsóbb ugyanazon térfogatnak megfelelő számos kisebb hordónál. Ezek a hordó-óriások mindazonáltal mindig kuriózum számba mentek, a pintérek meg mesterségök dicsőségének tartották egy-egy ilyen roppant edény megalkotását. Ép ezért a bennök lakozó művész-tehetséget is többnyire belevonták e remekek készítésébe; a nagy hordók igen gyakran mindenféle faragvánnyal, cifrasággal ékesek, nem is említve azt a bohó szokást,

hogy a tetejükön rendszerint karzat van, melyen az emberek esznek, isznak, vagy ép táncolnak. Bennünk lakozik ugyanis az a furcsa kíváncsiság, hogy a saját kicsinységünket szeretjük összeméretezni a rendestől eltérő nagyságú tárgyakkal; egy-egy óriás ágyú legott arra a gondolatra viszen minket: vajon elférnénk-e a fúratában; óriás harangok láttára azon tünődünk, ugyan hány ember állhatna egymás mellett az öblében; nagy hordók meg azt a kívánságunkat keltik fel, hogy a tetején lakmározzunk és ugráljunk.

*Heidel-
bergi
hordó.*

A legrégebb és leghíresebb nagy hordó a heidelbergi. Ennek az óriásnak egész családfája van. Öreg apja a XVII. század elejéről származott. Ezt a hordót János Kázmér csináltatta, és a harminc éves háborúban összerombolták. A másik nagy hordót Károly Lajos választófejedelem készítette; Bacchus, satyrok és szőlőtőkék faragványaival volt díszítve. Mikor 1728-ban Károly Fülöp választófejedelem alatt Engler udvari pintér kijavította, Tellus, Vertumnus, Triptolemus és Momus szobraival, bolond-pálcákkal és tréfás álarcokkal díszítették fel; egyik álarc szájában volt a csap. A mai hordót 1751-ben, Károly Tivadar uralkodása alatt készítették. Az ember azt hiszi, valami gályát lát, ha ránéz. Legnagyobb átmérője 8 méter, hossza 11 méter; 99.000 liter bor fér el benne. Tetején téres erkély van, melyre faragott lépcső visz fel, s a melyen lakmározni, bálozni szoktak. Vagy 150.000 koronába került. Szemben vele Perkeo, Károly Fülöp udvari bolondjának szobra áll. A krónika szerint ezt a víg legény lefekvés előtt mindig megivott vagy húsz palack bort a hordóból. A szobor mellett fa óra függ, melyből zsinór lóg ki. Ha ezt a zsinórt meghúzzák, az óra hirtelen kinyílik, s a kíváncsi nézőt egy róka fark csapja arcúl. A heidelbergi hordó míve a pintérmesterség remeke; különösen a dongák szabályos egyformaságát dicséri rajta.

A bortermő Magyarországnak is voltak ilyen híres nagy hordai. A legeslegnagyobból csakis a francia *Magasin pittoresque*-ből tudunk; ez a hordó-óriás egy pesti polgáré volt és nagyságára meghaladott mindent: 220.000 liter bor fért bele. E csodának nyomát azonban itthon nem találjuk; alkalmasint a régi Jálícs borárus cég valamelyik nagy hordájának hírét növelte így meg a mese. Az igazi nagy magyar hordó a tatai, bár ennél is sokkal nagyobb volt a nagyszombati Szulinyi-féle, melyről az 1841-ki *Hármas kis tükör* is megemlékszik, azt mondván róla, hogy 2110 akó bor megy bele, és 364 ember férhetett el benne egymás mellett. A világnak e kétség nélkül legnagyobb (107.180 literes) hordaja, mint FARKAS GEJZA nagyszombati ev. lelkész szíves közléséből tudom, már régen nincs meg. Pincéje is Gambrinus szolgálatába szegődött, mert a Szulinyi-féle telep most malátagyár. De még mindig kegyelettel mutogatják helyét, mely külön része az óriás pincének: kápolnaszerű hatalmas, földalatti boltíves helyiség, melyben hozzávetőleg fogalmat szerezhethet az ember, milyen egy hordó lehetett az, mely e tért betöltötte.

A tatai híres öreg hordóról az 1806-ki *Hazai Tudósítások* (I. félesztendő, 62. l.) a következőket írja: «A tatai uradalomban, nem messze Tata városától, Baj nevezetű szőlőhegyben a méltóságos Eszterházy Ferencz gróf uraság pincéjében vagyon helyheztetve ezen öreg hordó. A hosszasága téssen tizenhét lábot, tíz hüvelket. A legnagyobb általlója (diameter) a közepén, a szájánál 15 lábnyi; a legkisebb a fenekeinél 13 lábnyi. Az egész hordónak igen díszes, rendes és helyes formája vagyon. Dongáji 83 vagynak, a feneke egyik 15, a másik 14 darabból áll; a fenekei vaspántokkal vagynak összeszorítva, a dongák 18 abronccsal kerítettnek. A fája nyom 148 mázsát, a rajta levő vas 43 mázsát, $54\frac{1}{2}$ fontot, mindössze tehát 191 mázsát, $54\frac{1}{2}$ fontot. Belé

A pesti és a nagyszombati hordó.

A tatai öreg hordó.

fér 1412 akó [71.729 liter]. A fák, a melyekből készítettett, vágattak a devecseri uradalomban levő Uzsa helység erdejében, és a kapornoki apátúrsághoz tartozó szentmártonyi erdőkben; a neme fejről tölgy (*Quercus faemina*). Készítették: a pápai uraság kádárja, Tóth György, a ki tekintetes Veszprém vármegyéből származandó, soha Magyarországon kívül nem volt, Pápán tanulván a mesterséget; Kanizsán, Fejérváron és Veszprémben vándorolt; és egy pápai lakatos, Leicht János vasalta meg. A baji pinczében összeverakotott 1803. esztendőben, október hónapban; új borral megtöltetett ugyanazon esztendőben, deczemberben, ezen új bor kieresztetett belőle 1804. esztendőben, márcziusban, s kitisztíttatván, ő borral töltetett meg májusban.»

A tatai öreg hordóhoz egy sötét történet is fűződik. Azt mondják, a remekelő kádárnak szép fiatal felesége volt, a ki összeszűrte a levet az öreg mester egyik legényével. A szegény kádár egy nap eltűnt; senki sem tudta, hová lett. Esztendő fordultán a csinos özvegy férjhez ment a legényhez, és boldogan éltek a világukat. De egyszer a tatai nagy hordó takarításakor a munkások csontvázat találtak a hordó fenekén, s valami gyűrű révén kétségtelenné lett, hogy a csontváz az eltűnt kádáré. A bűnösöket aztán csakhamar fölfedezték és mind a kettő verpadon halt meg. Talán mondanom sem kell, hogy ez pusztá mende-monda; egy oszló ember test bizonynyal úgy megrontja vala a hordóban levő bort, hogy hova hamar rá kell bukkanni, s nem heverhet évekig a hordó öblében.

XVI.

MAGYARORSZÁGI MŰMIÁK.

Az ősi vallások törvényeiben nem nehéz felismernünk a sűrűn mutatkozó biológiai szempontokat. Hogy Egyiptom bemúmiázza, India meg elégeti halottjait, aligha pusztá symboluma e két világszemléletnek, hanem inkább amaz országok éghajlatából következő természetes rend. Az ember lelkében a halál gondolatával mindig együtt jár a test megsemmisülésének képzelete; és hiába fegyverzett föl bennünket akár vallás, akár bölcselkedés, akár mind a kettőnek tagadása: borzadozunk tőle. Az ember ez önösségének legjobban kedvezett Egyiptom: halhatatlanságot biztosított a test számára. Könnyen tehette, mert a legszárazabb emberlakta hely a világon. Másutt hirtelen kell eltakarítani a holttestet, hogy dögleletessé ne váljék a levegő; ott, az örök szárazságban, a sós tavak között, minden hozzá járult, hogy kifejlődjék a tetem-konszerválás ama művészete, mely valóban megszerzi a testi halhatatlanságot még a legszegényebbek számára is. A mindig meleg párákba burkolt Indiában a holttestek megőrzésére gondolni sem lehetett; a tapasztalat bizonyynyal igen korán megtanította az embereket, hogy a temetetlen halott a nedves levegőben fertőzettek forrása, tehát mentől előbb szabadulni kell tőle, s ennek legegyszerűbb, leggyorsabb és legolcsóbb módja az elhamvasztás.

A lélekvándorlás dogmája alkalmas rá, hogy a test megsemmisülésének kérdését közömbössé tegye az emberek előtt.

HERODOTOS és DIODOROS részletes előadásából annyira ismerjük az egyiptomiak múmiázó-módját, hogy könnyű volna követnünk, ha nem is ép a *taricheuontés* (a balzsamozók) tökéletes művészetével. De az bizonyos, hogy a művelet csakis Egyiptom földjén, vagy más, igen száraz éghajlat alatt lehetne sikeres. A nedves levegő másutt siettetné a testek elenyészését. Az európai klíma más konzerváló eljárásokat kíván; a mi balzsamozásunk (melyhez balzsamot nem használnak) a csiraölő mérgek alkalmazásából áll. Ez a mesterség nem új; arzenikummal preparált halottak vannak a XVII. századból is. Híres tökéletességű bebalzsamozott test a XII. Károly svéd királyé (1719); az 1859-iki vizsgálatkor is teljesen ép volt.

Csodálni szoktuk már e mesterségesen föntartott tetemeket is; mennyivel nagyobb álmélkodással fordulunk hát a minden emberi beavatkozás nélkül épen maradt holtak felé. Az egyház gyakran a szentség jelét látja e tűneményben. A mi éghajlatunk alatt valóban sok kedvező véletlennek kell közreműködnie, hogy a testnek lágy részei ne enyészessenek el. Ezek a természetes múmiák az alak változatlanságát illetőleg sem vetekedhetnek a mesterségesekkel; kivétel nélkül csak arról van szó, hogy a bőr és az izomzat, víz-részeit elveszítve, teljesen kiaszott. Az ilyen elmúmiásodás oka többféle lehet. A halott nagy soványsága, a temetés idején uralkodó tartós szárazság, mindenek fölött pedig a sír mivolta. Sok olyan temetkező helyet ismerünk, ahol a tetemek így összeaszna. A brémai 'ólopincék' (melyekben állítólag a folytonos 'légvonat' szárítja ki a testeket), a bordeauxi Szent-Mihály templom kriptája, a palermói kapucinusok katakombái a leghíresebbek.

Nálunk a pannonhalmi monostor sirboltjában akadtak egyszer természetes múmiákra. (V. ö. *Természettud. Közl.* XXVII : 548.) Azt hiszem, a palermoi katakombákban nyerhetjük e holttest-konzerválódásnak legteljesebb és legerősebb képét.

A város régi falain kívül, a Monreale felé vivő út mentén van a kapucinusok klastroma. Igen egyszerű, sőt disztelen. XVII. századbeli épület. Ha az ember bemegy az alacsony kis kapun, homályos előcsarnokba jut, melyből három ajtó nyílik. A jobboldali a klastromba vezet; a szemközt levő egy kopár kertbe, mely voltaképen temetőnek látszik, mert síremlékek vannak benne, s a falakat is epitaphiumos táblák borítják; sír azonban nincs itt, a föld alatt nem fekszik senki; a halottak fönt vannak, abban az épületben, melybe az előcsarnok balkézt eső ajtaja visz. Mikor átlépjük ezt a küszöböt, le kell mennünk egy rövid, mindössze tízfokos lépcsőn; amaz épület padlójának színe ugyanis vagy másfél méterrel mélyebben van a kert és az úcca földjénél. A keskeny ablakokból tehát magasról esik be a világosság ebbe a hűvös, homályos térségbe. Szemünk az első pillanatban csupa szürkéséget lát, mintha köd borongana itt mindenben; de csakhamar kezdenek kibontakozni az alakok, és feltárul előttünk az egész csodálatos kép: a halottaknak egy óriás múzeuma. Múzeum... mégis ez a szó beszél legigazabban. Ilyenek lehettek a múlt századok ritkaság-gyűjteményei, melyekben össze volt hordva mindenféle, ezerformájú csoda, hely szűke miatt garmadákba rakva, egymás tetejébe tornyozva. Itt a gyűjtemény tárgyai csupa koporsó és halott. A földtől a bolthajtásig termeken, sőt valóságos úccákon át mindezt a pókhálós, fakó lomot látja a szem. Embermagasságig koporsók, ládák, üveges szekrények sorakoznak egymás fölébe, egymás mellé, a helykímélésnek olyan zagyvaságával, aminőt csak nagy hajók

gyomrában vagy tárházakban lát az ember. Itt három koporsó hever egymáshoz szorítva; tetejében egy hosszú, kopott aranyozású láda, melynek az egyik oldala üveg, s ez üveg mögött rémlik egy szürke párna, egy mozdulatlanul libegő hamuszínű szemfedél, és mind e közt fakul valami olyan, mint egy ember-arc. Fölötte apró ládikák szoronganak, alig nagyobbak egy-egy patkányfogónál, s hogy a hasonlat még igazabb legyen: olyan kis sötét ablak van rajtuk, amilyen a patkányfogók végén szokott lenni. Gyermek koporsói. Az a négyszögletes, fekete rés pedig arra való, hogy az anya láthassa rajta az ő magzatját. Ahol a sokféle formájú faalkotmányok között a hosszúság és rövidség révén egy-egy hézag keletkezett, azt is tele rakta a takarékos rendezés holmi skatulyákkal, szelencékkel; ki tudja, mi van bennök. E koporsó-garmadák fölött, a falak mentén véges-végig a halottak ezrei állanak sort talpon. Azaz hogy függenek. A szürke vászoncsuhába bújtatott alakok mindegyikének megvan a maga kampós szege; azon lóg madzagon. A csuklyák alól egy-egy sárga csont-arc mered ránk két fekete, üres szeme gödrével; némelyik koponyáról már lecsúszott a kukulla, és a beszűrődő napsugárban fénylenek a hol alázatosan lehorgasztott, hol álmosan félrebillent, hol dacosan feltartott kopasz fejek. A halottas ruha redői közül kiszűrül az olvasót szorongató, összekulcsolt csont-kéz. Az ember azt hihetné: izenként összeállított és dróttal egybefogott vázak gyűjteménye ez. E gondolatnak kedvez a mindegyik 'darab' mellén függő papiros tábla. De a táblán nem pusztán szám vagy műszó van, hanem epitaphium. Palermo szegényei, akiknek mégis jutott hely ebben a ritka temetőben, a nyakukba kötve hordják a maguk papiros — sírkövét! Ha aztán közelebbről nézzük őket, észre vesszük, hogy nem pusztán csontvázakkal van dolgunk. E koponyák legtöbbször

még megvan a fej összeszáradt bőre, sőt a haj is; és mindeniken megmaradt a pofa összetöppörödött húsa. A kezeket fakó kesztyűfoslányok módjára fedi a pergamenszerű, laza bőr. És ha fellebbentjük a halottas ruhát, megláthatjuk, hogy a végtagok aszu izomzata és bőre is megvan. Az üvegoldalú koporsókban fekvő halottak épsége még tökéletesebb. Nem egy arcon még kifejezést is látunk, bár a keleti görög keresztyénektől Sziciliába származott rettenetes szokás: a holtak kendőzése piros és fehér lárvákká torzítja valamennyit. Nyilvánvaló, hogy kizsigerelt és megszáritott holttestekkel van dolgunk. A klostrom őrei azt beszélik, hogy a kapucinusok egész 1880-ig (mikor az olasz kormány eltiltotta a temetkezésnek ilyen módját) valami sós csávéban áztatták a tetemeket; de minden inkább arra vall, hogy az egész csodának nyitja e katakombák igen száraz volta. Az agyvelőt és a belső részeket kétség nélkül eltávolították; az igazi múmiázást azonban csak a nagyon csekély víztartalmú levegő végezte. Az is lehetséges, hogy bizonyos ideig a nap hevének tették ki a halottakat.

A Magyarországon ismeretes természetes múmiák épség dolgában alig múlják felül a palermoiakat. Amennyire leírásokból és rajzokból ítélnünk lehet, maga az 1771-ben Ragusából haza került „szent jobb” sem egyéb, mint a kézközép és az ujjak csontjaira rászáradt (több helyen immár lefoszlott) izomzat és bőr. A sokat emlegetett „teljes” épségről többé szó sincs. Nemzetünk e drága ereklélye, mint tudományos objectum, vajmi kevésé rendkívüli. Ugyanez mondható a három híres múmiáról: Bosnyák Zsófiáról, Serédy Zsófiáról és gróf Zay Ferencről. Bosnyák Zsófia Wesselényi Ferenc nádornak első felesége volt. Meghalt 1640-ben. Sztrecsnó, trencsényi várban temették el, s mikor a Thököly-pártiak a várat lerombolták, a testet a család kivétette a kriptá-

ból, hogy átszállítsák a teplicskai templomba. Ekkor tűnt ki, hogy Bosnyák Zsófia tetemét megkímélte az enyészet. A test, mely barna bőrével az egyiptomi múmiákra emlékeztet, ma is a teplicskai templomban fekszik, s a babonás tót nép azt hirdeti róla, hogy minden évben elszaggat egy pár cipőt. Serédy Zsófia, Andrassy István kuruc generális felesége, JÓKAI regényében «a lőcsei fehér asszony», a krasznahorkai vártemplomban üvegoldalú koporsóban látható, és szintén csak összeszáradt bőrrel fedett csontváz. Ugyanilyen a Podhrágyon eltemetett Zay gróf.

Sokkal nevezetesebbek e száraz múmiáknál azok a sós vízben negyvenegy éven át teljesen épen maradt halott honvédek, akik 1890 nyarán a vizaknai bányából kerültek napvilágra. Az orvostudomány ez esetnek mását nem ismeri; legfeljebb az úgynevezett 'faluni legenda' hasonló hozzá. Ez a 'legenda' arról szól, hogy 1809-ben Falun svéd város rézbányájának cement-vizéből (rézvitriol, rézgalic oldata) egy ötven esztendővel ezelőtt oda veszett fiatal bányász testét tökéletes épségben találták meg. Ez esetről szakszerű tudósítást nem ismerünk; az egyetlen forrás J. P. HEBEL egy kis érzékeny elbeszélése a *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes* (1811.) gyűjteményben. A tudomány nem is igen vetett ügyet e közlésre; sőt nem egy tudós legendának bélyegezte, így SCHEUTHAUER GUSZTÁV is, ki előtt e régi történetet a vizaknai tünemény alkalmával emlegették. J. P. HEBEL írása ez:

«Falun svédországi bányavárosban jó ötven esztendővel ezelőtt egy fiatal bányász megcsókolta szép, ifjú menyasszonyát, és azt mondta neki: »Luca napkor pap fogja megáldani szerelmünket. Akkor férj és feleség leszünk, és megrakjuk saját kis fészünkünket.« — «Béke és szeretet lakjék benne», szólta a szép ara mosolyogva, «mert te vagy az én egyetlenem és mindenem,

nélküled inkább a sírban lennék». De mikor Luca napja előtt a plébános másodszor hirdette ki őket a templomban: «Jelentkezzék mindenki, aki valami akadályát tudná, hogy ez a két tisztességes személy összekelhessen», akkor jelentkezett a halál. Mert mikor az ifjú másnap reggel elment a leány háza előtt fekete bányászruhájában (a bányász mindig halottas ruhát visel), még egyszer bekopogtatott menyasszonyának ablakán, és jó reggelt kívánt neki; jó estét nem kívánhatott már. A legény nem került többé elő a bányából, és a leány aznap reggel hiába szegte menyegzőjükre a vörös szélű fekete keszkenőt; és mikor az ifjú bányász nem jött elő, a leány félretette a keszkenőt, megszíratta vőlegényét, és nem feledte el soha. Lőn pedig, hogy Lissabon városát elpusztította a földrengés, a hét éves háború elmúlt, Ferenc császár meghalt, a jezsuita szerzetet megszüntették, Lengyelországot felosztották, Mária Terézia meghalt, Struenseet kivégezték, Amerika szabadá lett, az egyesült francia és spanyol hadi erő nem bírta Gibraltárt megvenni. A törökök beszorították Stein generálit a Veterani-barlangba Magyarországon, és József császár is meghalt. Gusztáv svéd király meghódította orosz Finnországot, kiűtött a francia forradalom, kezdődött a hosszú háború, és II. Lipót császár is sirba szállott. Napóleon elfoglalta Poroszországot, és az angolok bombázták Kopenhágát, és a gazdaemberek vetettek és arattak. A molnár őrlött, a kovácsok kalapáltak, a bányászok ércereket kutattak földalatti műhelyükben. Végre aztán a falusi bányászok 1809-ben, János fővétele körül, két akna között utat akartak ásni jó háromszáz rőfnyire a föld alatt; és a törmelékben, a vitriolvízben megtalálták egy ifjú holttestét, melyet a rézgálic át meg áthatott, de azért olyan ép és változatlan volt, korát és arcának vonásait annyira meg lehetett ismerni, mintha csak alig egy órája halt volna meg, vagy egy

kicsit elszunnyadt volna munka közben. De mikor kihozták a napvilágra, atyja, anyja, barátai, ismerősei már mind rég meghaltak, senki sem ismerte meg az alvó ifjút, senki sem tudott szerencsétlenségéről; míg végre eléjött egykori menyasszonya annak a bányásznak, aki egy nap lement a bányába és nem tért vissza többé. Az összetöpörödött, ősz leány mankón vánszorgott elé, és ráismert vőlegényére; nem fájdalommal, inkább boldog örömmel borult a kedves halottra, és mikor magához tért egy kicsit, azt mondta: «Ez az én jegyesem, akit ötven esztendeig gyászoltam, s akit Isten még egyszer megmutatott nékem. Esküvőnk előtt egy héttel ment le a föld alá, és nem jött föl többé.» Minden lélek tele lett bánattal, minden szem könnyel, mikor az egykori menyasszonyt most, az elhervadt, gyöngye öregség alakjában látták, a vőlegényt pedig még mindig ifjú szépségében. A leány szívében ötven hosszú esztendőnek utána még egyszer föllobbant az ifjú szerelem lángja; a legény azonban nem nyitotta föl többé az ajkát hogy mosolyogjon, nem a szemét, hogy reá ismerjen arájára. A vén leány a bányászokkal kis szobájába vitette a halottat, mert hiszen ő annak egyetlene, és ő neki van hozzá jussa, míg sirját megássák a temetőben. Mikor másnap megásták a sirt a temetőben és a bányászok eljöttek a halottért, a vén leány kivette szekrényéből a vörösszélű fekete selyem keszkenőt, rákötötte vőlegényének nyakára, aztán kikísérte ünneplőben, mintha lakodalom napja volna, nem temetésé. És mikor az ifjút a temetőben letették a sírba, a vén leány azt mondta: «Aludjál jól, édesem, még egy kis darabig ebben a hideg nyoszolyában, és várj reám. Én nem sokára jövök, és akkor megint nappal lesz. Amit a föld egyszer visszaadott, másodszor nem tartja meg.» Azzal távozott, és elmenőben még egyszer visszaneézett.»

E regényes történetet a valóság körébe vonja a vízaknai eset. Erről már tudományos adataink vannak DR. KÖNIG HENRIK, az időben nagyszebeni orvos tollából, s ezek a meglepő közlések nagy feltűnést keltettek az egész orvosi világban. DR. KÖNIG HENRIK vizsgálódásainak eredményét először a *Münchener Med. Wochenschrift*-ben (1892, 17. sz.) adta ki, majd a *Festschrift zum fünfundzwanzigjährigen Professoren-Jubiläum von Dr. Walter Heineke* (München, 1892) gyűjteményes műben, és előterjesztette a magyar orvosok és természetvizsgálók 1893-iki brassai gyűlésén is. E műből közlöm a következő adatokat:

Vízakna városát 1890 július 3-án rettenetes felhőszakadás és jégeső látogatta meg. A szörnyű égháború közepett az Ekhó-akna nevű, 1824 óta nem munkált sóbányában, mely vízzel volt elárasztva, földalatti dörge, forrás hallatszott, a tőle mintegy 90 méternyire levő sóbányából pedig 15 méter magas és 0.5 méter átmérőjű, kévealakú vízoszlop emelkedett föl, és messze föcskendezte habját. Ugyanekkor az Ekhó-aknában is emelkedett a víz, szélétől egész 20 méterig, és erősen hullámozó, tajtékzó színén a bánya támogatására egykor használt deszkák, gerendák között emberi holttestek úsztak. A földben történt forrongás nyilván áttörte az Ekhó-akna és az említett, szintén elárasztott sóbánya között levő elválasztó réteget. Félelmes és nagyszerű volt ez a látvány. Másnap, mikor a vihar elült, bátor férfiak nagy veszedelem és fáradozás között, öt ép testet húztak ki az aknából, két nap múlva meg egy hatodikat is.

Az öt halotton látható vágott, szúrt és lőtt sebek kétség nélkül arra vallottak, hogy ama honvédek maradványaival van dolgunk, akik a magyar szabadságharcban, 1849 februárius 4-én Vízaknánál elesetek, s akiket a következő nap beledobáltak az Ekhó-aknába. Még

nagyobb lett a csodálkozás, mikor a hatodik holttestben teljes bizonyossággal fölismerték Kolla Mátyás szebeni koldusbíró, ki azelőtt három esztendővel öngyilkosságot követett el, az Ekhó-aknába ugorva. E csodával határos hír hallatára az emberek ezrével zarándokoltak Nagy-Szebenből Vízaknára, ki gyalog, ki kocsin, ki vasúton, saját szemükkal győződni meg a hihetetlen dologról. A csoda igazságnak bizonyult: Mátyás koldusbíróra mindenki ráismert.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a többi öt holttest csakugyan az 1849-ben elesett honvédeké volt-e, nincsen helye a kételkedésnek. Még élő szemtanúk egyhangúlag vallották előttem, hogy Bem tábornok, miután a császári csapatok 1849 február 4-én legyőzték, több mint háromszáz halottat hagyott hátra a csatatéren, s e halottakat februárius 5-én meztelenül az Ekhó-aknába hányták, mert a 22 R. fokos hidegben keményre fagyott földbe lehetetlenség volt sírt ásni. Az akkori krónikások is megerősítik a szemtanúk e vallomását; egyikök (Benedek Antal) így ír: «Mikor 1849-ben Bem tábornokot a császáriak Puchner vezérlete alatt megrohanták és Vízakna mellett legyőzték, a csatatéren maradt, mintegy háromszáz halottat az akkori inspektor, Szász János parancsára, ebbe a bányába dobálták.» Kétségtelen tehát, hogy az aknából kikerült öt holttest ama katonáké közül való volt, akik 1849 februárius 4-én a vízaknai csatában hősi halált haltak Magyarország szabadságáért. A hatodik holttesten ing volt, s mivel még szemöldöke, bajusza és részben a haja is megmaradt, teljes bizonyossággal föl lehetett benne ismerni Kolla Mátyást, az öngyilkos koldusbíró.

A tetemek boncolását DR. KÖNIG HENRIK végezte. Az igen nagy tudományos érdekességű jegyzőkönyvből mindazt közlöm, ami a nem-orvos közönséget is illetheti. — A holttestek az összes szöveteknek sós víz-

zel való átvődása és a bensejükben történt sókristálylerakódás révén feltűnő nehezek voltak. A halottas merevség csekély, semmi rothadás, a szaguk olyan, mint a régi, besózott húsé. Fel voltak duzzadva, és igen hasonlítottak az anatómiai célokra sokáig borszeszben tartott tetemekhez. A bőr hamúszínű, kemény tapintatú, sima volt, csak a talpon és a tenyeren ráncos egy kicsit. Minden haj és szőrözet eltűnt, még egy pihe sem maradt sehol (a honvédekről van szó, nem az 1887-iki öngyilkosról). Az ajak, a száj, a szemhéj nyálkahártyája halavány és finom; valamennyi szem kicsurgott, úgy, hogy az üvegtestnek és a lencsének nyomát sem lehetett találni. A fül kagylóját, nyílását, valamint az orrlyukakat finom, túalakú sókristályok lepték be. A köröm részint sima, fehér volt, részint erősen tapadó, igen vékony, sárgás réteggel fedett, mely réteg alatt meg lehetett látni még a köröm feketéjét is. Miután a halottak huzamosabb ideig heverték a levegőn s a víz elpárolgott, bőrük olyan volt az apró sókristályoktól, mintha cukorral lett volna behintve. A mélységbe való vetéskor történt zúzódasokon kívül valamennyi testen látszottak a kardvágások, a háromszögű szuronydöfések és a lövések. Egy tetemen követni lehetett az egész lövéscsatornát, mely a jobb bordaívtól a májon át, a bal tüdőkaréj alatt, kissé ferdén fölfelé, az alsó lapockaizomig terjedt.

A boncoló orvos azt írja, hogy, mikor késével végighasította ezeket a sókristályokkal teli testeket, nyikorgást hallott, és olyasmit érzett, mintha szalonnabőrt vágna. A mellkas, a hasüreg, a szív, a belek, az ízületek telistele voltak a sónak kisebb-nagyobb kockaalakú kristályaival; és a vizsgálódót az lepte meg legjobban, hogy minden olyan frissnek látszott, mintha tegnapi halottakkal volna dolga. Semmi belső rész nem volt, melyet ne járt volna át meg át a megkristályosodott

só. Még a csontvelőben is bőven mutatkoztak az apró sótablácskák.

DR. KÖNIG HENRIK számos kísérlettel győződött meg arról, hogy az Ekhó-akna vize a legkitűnőbb konzerváló folyadék a laboratóriumban is. Testrészek változatlanul maradnak meg benne; de a sűrű sóoldatban minden elrothad. Ez arra vall, hogy a honvédek testeiben maradásának oka nem csupán az Ekhó-akna vizében levő igen sok chlornatrium, hanem e víz kén-savas mész, jodnatrium, chlormagnesium, chlorkalium, chlorcalcium tartalma is. Az Ekhó-akna vizét mindmostanig nem elemezték quantitative, de alkalmasint azonos a Thököly-sóéval, mely Európának, sőt talán az egész világnak legerősebb jódos sósvize. DR. KÖNIG HENRIK a vizaknai tünetény révén megdőltnek ítéli azt a régi physiologiai tételt, hogy az emberi bőr nem bocsátja át a testet körülvevő folyadékokat.

XVII.

AZ EGRI KISPAP.

Az egri, 'alvajáró' kispap Heves, Borsod és Szabolcs vármegyének mind máig híres csodája. A „*Seherin von Prevorst*“ egész Európát bámulatba ejtő tüneményei, melyek J. KERNER, a német költő-orvos, híres könyve révén 1828-ban kerültek nyilvánosságra, három év múlva párbjakat találtak az egri szeminárium egy kispapjának idegbajában. Ez a kóreset rendkívüli feltűnést keltett ez időben. A beteg gyógyítója, DR. HANÁK MIHÁLY, Hevesvármegye tiszteletbeli és Eger városa rendes orvosa, magyar, deák és német könyveket írt róla. A magyar könyv címe: *Öszves dermengés s önképen kifejezett álomjárás története.* (Eger, 1832.) Hogy olvasóim ne tűnődjenek soká e különös címen, megmondom, hogy «öszves dermengés» *catalepsia composita* vala akkori tudományos nyelvünkben. A hosszú és igen körülményes kórtörténet kivonata ez:

Hanák
könyve.

B. F. sárosmegyei úri családbeli, hamborgi születű, tizenhatéves papnövendék 1831 novemberében, vakáció után, másodszor tért vissza az egri szemináriumba, hogy filozófiai tanulmányait folytassa. Egészséges ifjú volt. Hat éves korában veszett eb marta meg az arcán, de sérülésének nem lettek rossz következményei. December 10-én hirtelen rosszul lett. Elsőben émelygés fogta el, aztán nyavalyatorésszerű rohamok érték. Másnap már őrjöngött. Hatalmas úrnak képzelte

magát, majd azt hitte, hogy ő trombitás. Aztán ugrált, füttyölt, később pedig deák nyelven magaszerzette imádásokat énekelt. Olyan ugrálást vitt véghez, hogy aztán eszméletlenül rogyott össze. Lázasnak látszott, arca piros volt, lélekzése sebes. Később magához tért, de nem ismert meg senkit és dühösen köpdösött maga körül. De ha érintette őt valaki, azonnal ráismert az illetőre; ha pedig többen összefogództak s egy érintette őt, megismerte valamennyit.

December 16-án nyilvános kísérleteket végeztek a beteggel. De hadd szóljon maga HANÁK DR. «Ezen bámitó tünetényeket tapasztalván a dolgot Heves vármegye fő orvosával Keszlerffy József urral közlém, ki a következőket napon délutáni négy órakor a beteget meglátogatá jelenlétén ottan méltóságos báró Bémer László s főtisztelőtű Lonovics József, seminarium igazgatója egri kánonok urak, több tudós egri érseki lyceumbeli professor urak, nemkülönben Horváth József orvos, Vékes Imre sebész és számos seminariumbeli tanulók, kiknek jelenlétökben az előbbi jelenetek ismét mind előkerültek, mellyek folytában czukros vízzel nedvesített vászondarab tétetik a gyomortájékra, s későbbben édes ízt, mellyet kedvesen venni látszott, érze szájában, mellyhez képest kérdeztetvén: mi volna szívögdre felett? *Felelet*: cukros víz. — *K.* Miképen tudná azt? *F.* A gyomorból érzek feljönni meleg nedvességet nyelvemre, s majd gyöngé edességet is. — *K.* Kedves-é ezen érzés? *F.* Felettébb. — Elvetvén ezennel a vászondarabot, énekel, azután táncba kerekedik; melly alkalommal zsebóra vitetvén több ízben füleihez, melly ugyan kevésbé észrevehetőleg petyegett; az éneklés s táncot megszüntette. Elvétetvén a zsebóra, énekét s táncát hol félbenszakasztá ismét folytatta; huzamosabb ideig tartván a zseborát füléhez, görcsökbe esett, mellyekből felszabadulván, haragos s rossz kedvet mutat.

Későbbben a zsebóra gyomortájékára tétetvén, ám-bár mutatója gyakrabban ide s oda forgattatnék, az órát egy percre megmondja. Majd hőmérő (thermometrum) tétetik az óra helyébe egyforma következzel; de ez szokatlan hőséget okozván a betegnek, azonnal elhárítatja. Rézzel kívánván próbátot tenni — mivel a hőmérőt rézlánna foglalta körül — rézvezzőt hozatunk, melyre a beteg nyugtalankodni kezd, nyelvét csúcsosítja, s a hozott érc felé nyújtja ki, borzad az ércnek hozzávitelétől, csendessége visszatért azonnal, mihelyt a réz a szobából kivitetett, s letétetett. Irótollat vivénk hozzá azután s homlokára gyöngéd húzásokat tevénk vele, tapasztalni kívánván, ha vallyon a legszelidebb illentés, valamint a legcsekélyebb hang, valami észrevehetőbb következzet teend-e? Néhány vonásokat tévén azzal, a beteg nyugtalanságot mutat, s a tollat megkapván, elmozdítja, s hogy az kellemetlen érzést okozna, vallja. Hogy pedig spanyolviasszal s mágnes vassal érhetni magát engedné, semmiképen reá nem bírathatott.

Önzám Székényi Könyvé

Ez alkalommal több kérdések tétettek a betegnek, melyekre pontosan felele: Többek között szolgálji¹ — kikkel untalan öszvefüggésben vala — a körülállók kérdéseit hozzáviszik, s illyszerűleg támad beszélgetés: *Kérdés:* Ha vallyon anyja és atyafijai tudósítottak-e mostani betegségéről? *Felelet:* Levél küldetett. — *K.* Mit írt? *F.* Hogy nehéz beteg vagyok ugyan, de az orvos felgyógyulásomat reményli. — *K.* Belley úrnak ki hagyta meg, hogy az otthoniak ezen állapotról értesítessenek? *F.* Bizonyos főtisztel. Lonovics kánonok úr. — *K.* Ki vitte póstára a levelet s mikor? *F.* Egy német (kevés várat után András s Ferencz neveket mond előre) Imre — szerdán. — *K.* Soká fog-e tartani e beteges állapot?

¹ Papnövendék társait vélte szolgálinak. T. B.

F. Tizenöt hétig. — *K.* E nyavalya hosszas lefolyását meg lehetne e rövidíteni? *F.* Semmiképen nem. — Ecstasisában a jövőndőt illető kérdésekre, minthogy igen élénk képzelődéssel bír vala, jövőndöléssel hevenyében felel, épen midőn a körötte történekről semmit sem tud, s mások szavait s kérdéseit nem érti. Öszverogván ezután a beteg, olly nagy gyöngeségbe esik, hogy egygy tagját sem mozdíthatja, sem avagycsak szempil-lájit sem nyithatja fel; mellyek midőn felhúzottak, mindenkit egyyenként megismert, s a kérdésekre bágyadt s aligérthető szóval ada feleleteket. Kevés percek után felserkenvén, életerője megtértével rendbe szedi magát, s dalolva vagy fűtyölve csakhamar táncot kezd, mint a feljebbi napokban. Ezen állapotjában elhagyám a beteget, s már estvélyi 9 órakor a sietve megérkező betegekre ügyelő által hivatván, haladék nélkül menék a beteghez, kiben új s pedig váratlan tüneménynek kifejlését szemléltem, t. i. a nemtelen ércek, kivált a vas s réznek utalását elannyira, hogy az illy legparányibb érc is a beteg közelében igen kedvetlen érzést okozván, görcsökben is ejtené, mellyek csupán azon érceknek elhárításával csilapodtak. Azokáért a szobából minden vassfélék elháríttatván, a beteg megcsendesült. Ez időtől fogva ha valaki ércekkel közelített a beteghez, ez nemcsak az érc nemét (mellyet semmiképen nem láthatott) de még a helyét is, a második vagy harmadik szobában is pontosan megmondá. Ezen tehetségét a betegnek többszöri próbálatok, mellyek hét nap alatt tétettek, egyre bizonyíták. Az ízlés s szaglás ezen felmagasztalt tehetségének (ugyanis ezen érzékeivel szokta meghatározni az érceket s ércnemeket) az azon napon tett kérdéseket és a nagyobb infeszítést kívánó próbálatokat adja okául. Továbbá beszélgetvén, megjövendölte, hogy éjféli tizenkét órától reggeli ötig csöndes éje leend.

Dec. 18-án hajnali öt órakor a harangok kongásai által felveretvén, nyugtalansága minden kongásra nevededik, s majd a legiszonyubb görcsökbe esik, melyek a harangozás alatt szüntelen zaklatták. Bántá a beteget a hangon kívül a hang által gerjesztett kellemetlen ércíz is, melyet a beteg kicsúcsosodott nyelvén az érchang felé tolásával fogott-fel, s többféleg fejeze ki, ugymint: sós, keserű, szúrós, szúrólág-sós s t. melyet a szájába vett arany gyűrűvel s édes szerekkal, vagy orrához vitt illatos szerekkal, vagy az őrzők által okozott nagyobb zörgés által vágyott csilapíttatni. Legsúlyosabban bántá a beteget a szomszéd ciszterci atyák tornya harangjainak kongása, melyek (a beteg mondá) nagy részben ezüstvegyületből állanak, s érdeklőbb hanguk is, melyek a szájban szúrólág-sós ízt, a szívben pedig minden kongásra a legélesebb fájdalmat, nem különben mintha tövel szúratott volna, okozták. Szintazonképen némelly kedvetlenebb szagokat, u. m. a dohány, retek, foghagyma, faggyúgyertya szagát sem tűrhette.

Déli tizenkét órakor Patriarcha-Érsek ő excellentiája a seminariumbeli ifjakat asztali ebédök mellett meglátogatni jövé, azonnal mihelyt hintaja megállott, s a seminariumba belépett, jóllehet a beteg szobája a seminarium ajtajától jól-távul volna, észrevette, s kezemet ragadván elmondá a mint valóán történt, hogy az Érsek ő excellentiája a seminariumba jövé, az ebédlőbe ment légyen. Ugyanazon alkalommal a kegyel teljes érsek betegünket meglátogatá és sanyarú ecstasisát s dermengő állapotját ön szemével szemlélé. Az ecstasis a dermengéssel estvélyig váltakozott. Esti hét órakor irtózással telve kezeit összvacsapván, inti a jelenlevőket, hogy zörgést csinálnának, s egyszersmind ábrázatját vánkosába rejti. Kérdezettvén: mi végre lenne a zörgés, holott hét

óra nem mingyánt lesz? felele: Most láttam a nagy templom tornyába felmenni a harangozót, hogy hét órára harangozna. — Hallgatás lőn; a harangszó im hallatszék. Étvágya rendes: álma egygy órától hajnali öt óráig tart.

Dec. 19-én. Az ércektől s hangtól folyvást iszonyodik. Némelly személyek iránt egyetemben olly ellenindulatot (antipathia) tapasztaltaték mutatni, hogy egyazon szobában gyötrődés nélkül azokkal egygyütt nem lehele; s ezen akaratlan utálsága egyedül az ollyatén személyek távoztával csillapult. A végtagjaiban gyakrabban előránduló merevény görcsök háborgatják, melyek közelségét valamelly kellemetlen érzés előjárásáról vévén-észre, azokat: ízeinek kinyújtásával vagy nyomatásával gyakran megelőzé, avagy legalább is valamennyire enyhité. Kérdeztetvén, ha kijelentené e a neki használatos szereket? felele: Királyi szélűző vizet adjatok (*aqua regia carminativa*). — K. S mit még? F. Nem tudom. — K. Használának-e a fürdők, vagy kenőcsök? F. Mind a kettő. — K. Millyen fürdők? F. Azt meghatározni nem tudom. — K. Millyen kenőcsök, avagy minő színűek volnának legjobbak? F. Az orvosi szereket nem ismérem, valamint a kenőcsöket, vagy azoknak színeit sem. — K. Talán kérdéseim unalmadra is vannak? F. Épen nem: állapotomról beszélgetni igen szeretek; de minap, midőn a bátyámhoz irt s küldött levél tartalmáról tett kérdésekre feleltem, igen elfáradtam, pedig azon levelet midőn deák nyelven íratott, látám: ugyanis nyoszolyámban ülven, ábrázatom a levelet-író tisztelendő Belley præfectus úr szobája felé vala fordítva. — K. Mitől kaptad mostani nyavalyádat? F. Sokat gondolkoztam arról, de a meghűlésen kívül semmi más okát nem találtam. — K. Vallyon a veszett eb marása nincs-e valamelly okozó öszveköttetésben ezen nyavalyával? F. Épen

nincs.¹ — *K.* Meddig tartand e nyavalya? *F.* Tizenöt hétig. — *K.* Hát az ércektől s a hangoktól való iszonyodás? *F.* Még hét napig. — E napon étvágy még kevésb; déli ételét kihányta, mivel, a mint mondá, rossz vizet ivott reá. Iszonyú görcsök következnek, melyek a beteget eltikkasztják.

Dec. 20-án ugyanazon nyavalyás jelenségek tartanak. Elmondá a beteg ez nap, hogy a mult éjszakán látta légyen (a mit azonban már igenis hallhatott) a mint egy katona az ő katonatársát megölte. Noha pedig a véghez vitt gyilkosságnak módját leábrázolni nem tudá, mindazonáltal az időt s helyet: mikor s hová rejtetett légyen éjszaka a holttest, pontosan előadá. Karácsony napján egy nehezen hívő látogatója, bár előre intették odakint, hogy ne vigyen magával semmi ércet, zsebeit rézzel és vassal rakta meg, s úgy lépett a beteg ágyához. Erre a fiut irtózatossal görcsroham érte, teste egészen megmerevedett és kifeszült. Két nap mulva már türte az érceket és csengésüket. Csak azon panaszkodott, hogy fájdalmai vannak ágyékában és végtagjaiban. Állapota katalepszia és eksztázis között váltakozott. Deczember 30-án állatként bujkált a szobában, morgott, ugrált, kukorikolt, aztán fáradásig szaladgált és végre ágyára rogyott. Mindezt alvajáró állapotban cselekedte. Mikor fölébredt, bosszankodott, hogy fölkellették kellemes álmából.

Ujév napján oly görcsöket kapott, hogy a levegőben kellett őt tartani. A közelében levőket nem látta, ellenben látott és tudott mindent, a mi szobáján kívül történt. Megmondta, hogy a sáfár ép pénzt olvas; azt

¹ Minthogy az ideigleni városi templom óráját — a mit szobájából valósággal semmiképen nem láthatott — a mint állítá, mindenkor látta: a napnak akármelly részében az órát pontosan meghatározhatá; valamint azt is, a mit cselekedtek, ezen, s következő napokban hibátlanul megmondhatá. (Hanák jegyzete.)

is tudta, mifélett és mennyit. Hanák doktor a görcsöket magnetikus vonásokkal akarta gyógyítani. A beteg panaszkodott, hogy ez a művelet neki fáj. Előre megmondta, mikor és meddig lesz rajta másnap a görcs; a mágnesezést pedig végezze egy Pál nevű kispap, mert az orvos gyöngé ember és árthatna magának az erőfeszítéssel. A mondott órában csakugyan elkövetkezett a görcs, még pedig rettenetes mértékben: a beteg gerince annyira hátra görbült, hogy a kezével a sarkát érintette. Vértorlódás és fulladozás is járt e rohammal. A mondott percben egyszerre megszűnt a görcs. A kispap ezután elmondta, hogy az ő lehellete mérges, hogy a nyelvével hall, a gyomrával ízlel és behunyt szemmel lát. De ha a száját becsukja, nem hall semmit. Ezután leírta saját testének belsejét «oly helyesen mintha anatómiát tanult volna». Megjósolta, hogy nemsokára nevető görcsöket is fog kapni.

Januárus közepén Leffelholz György, a lyceum fizikatanítója, a beteg ajkára sósvízzel megnedvesített ezüst pénzt, gyomra tájékára ugyancsak sósvizes cinlevelet tett s e két ércet rézdróttal kötötte össze. E kísérlet foganatja a lett, hogy a fiut nagy reszketés lepte meg, olyannyira, hogy szólni sem birt. Egy-néhány nap mulva a nála járó Brudern báró óraláncáról megmondta, hogy platina; mert íze az arany és az ezüst íze között van. Januárus 29-én megjósolta, hogy betegsége februárus 7-én csökkenni fog, 17-én újra növekszik, de a hónap utolsó napján véget ér. Ugyanakkor megmondta, hogy Hanák doktort látja, amint a pátriárkánál ebédel; megjelölte még a helyet is, ahol ült.

Februárus 4-én megint rettentő görcsei voltak. Gerince ismét hátra görbült. Majd „mágneses álomba” merült. Februárus 6-án HANÁK DR. megkérdezte tőle: »Mikor kezdődnek azon éji változások, s milly rendben

folynak-le? felele: 1-ször Három fertály kilencre felkelek, s végbeviszem mindazokat, melyeket december 10-dikén tettem esti hét óra felé stb. 2-szor. Épen kilenc órakor következni fog hánykodás az ágyban, ezután bágyadság s az első nemű görcsök; s ezen változás tartand egy fertályig. 3-szor. Következnek a szomorú s vidám ábrándozások; ezek után azonnal énekek s beszédek. S tartani fognak három fertály tizig. 4-szer. Három fertály tizre rosszúl leszek, s magnetisálatnom kell. 5-ször. Ettől fogva egy fertályig tizenegyre vitáim lesznek zsidókkal, tótokkal s egyebekkel, egyszersmind táncok. 6-szor. Egy fertály tizenegyre kezdődik az ércektől való iszonyodás, s fog tartani három fertály tizeneggyig. 7-szer. Ezután következnek különféle betegségek, u. m. hagymáz, forró- s ideglázak. S ez a változás tartand tizeneggy óráig. 8-szor. Tizeneggy órától fogva rosszúl leszek, s egyedül az orvos által költethetem-fel; s ezek az előjárt ingereltetések miatt. Ezután következik a szívszorulás, s ezen állapot tartand egy fertály tizenkettőig. 9-szer. Egy fertály tizenkettőre lesz az egész test reszketése s egyszersmind a tüdők gyuladása, melyet mandolatejjel lehet csilapítani, s ezen állapot tartand tizenkettőfél óráig. 10-szer. Ezután kezdődnek az elsőféle kukorikolások s ájulások, millyek voltak vizkereszt-utáni első vasárnapon. Ezen röviden tartó ájulásokból magnetismus által kell felköltetnem. 11-szer. A romlott levegő kilehelése. 12-szer. Éjjeli ájulások, melyek magnetismus által lesznek szüntetendők. 13-szor. Délutáni ájulások. 14-szer. Minden ismeretemet elvesztem. 15-ször. Igen nagy görcsök. 16-szor. Iszonyú s valami 24-féle görcs változások, melyek szinte mágnesítés által oszlathatnak el. 17-szer. Tizenkét órakor kukorikolás s azonnal álomjárás. 18-szor. Ezek után lesz hálaadó beszéd, s ezen állapot tartand két fertály egyig. 19-szer. Ezt

catalepsis követendi. Mellyből felébredvén, a legnagyobb gyöngeségbe esem; melly állapotomban egygy hétig egyedül a toll vagy klisztér által beadandó tejjel tápláltathatom.

K. Meghalsz-e ezen nyavalyában? *F.* Nem halok meg. — *K.* Meddig tartand e gyöngeséged? *F.* Március 10-dikén felkelhetek ugyan, de csupán mások segedelmével. A szobából kimehetek márc. 18-ka felé. — *K.* Mikor kell az orvosságokat adni? *F.* Az általam kijelelt orvosi szereket fogom venni legelőször szerdán (febr. 8-kán) tolcső vagy fecskendő által. — *K.* Visszaes-e ismét e nyavalyába? *F.* Ezen állapotom sohasem térend vissza, hanem minden időváltozás-kor azon theát kell innom, mert testemben olly fájdalmakat fogok érezni, hogy könnyen öszverogylhatok. Ugy nemkülönben ha felgyógyulandok, a szabad levegő s fürdő használása igen szükséges leend. Életem folytában ezen állapotom sohasem jövend vissza; olly betegségekben mindazáltal, mellyekben az ember elveszti jelenlétét, p. o. az ideglázban, némelly változásokat fogok érezni. — *K.* Vallyon tökéletesen fel fogsz gyógyulni? *F.* Sohasem esem ezen állapotba vissza. — *K.* Ártott-e társaidnak, kik körüléd szolgáltak, a veled való huzamosabb társalkodás? avagy nyavalyádban részteltek-e? *F.* Társaimnak, kik segítségemre valának, semmi bajok sem leend; azonban a nekik rendelt élet-módját egygy ideig tartsák meg, s a friss levegőre hirtelen ne menjenek. Betegségemből semmi részt nem vettek; ha ez úgy lenne, már régen megmondottam volna. Januárus 31-én ájulásba esett. Felköltetvén, újra senkit sem ismer. Mágnesi vonások alá vétetvén, több huzások után behunyt szemekkel felkél, s az asztalról tollat, papirost, tintatartót öszveszedvén, a szomszéd szobába siet, visszakiáltvén: «Dolgaim vannak, az írószobába megyek.» Hol asztalhoz ülén, ezeket ír: «Orvosi sze-

rek, melyek a görcsök visszajövetelét egyedül akadályoztathatják:

1-szor, angyalgyökér s bizonyos fű, melyet az Eged hegyén találhatni, feketés színű, hosszas levelű: e kettő együtt főzetessék-meg, s négy, legfeljebb öt szarvas-szarv-szesz-csöppek töltsenek belé, s így ezen thea adassék négyszer napjában egygy-egy finzsával. Közölje ezt orvos úr Adler gyógyszeráros urral, a ki ezen füvet bizonyosan feltalálandja. 2-szor, a kezek, lábakra s a gerincre felteendő mustárlisztből készült kovász. 3-szor, háromféle fürdő, melyeket az erőtlenség idejében használtatni igen kérek.»

Végezván irását, ledőlt. Az ágyba általtétetvén, rövid idő múlva fölébred, s dicsekszik, hogy édesden alutt legyen. Tulajdon írása hozzá vitetvén, azt el nem ismerte, mondván: «Nem vagyok holdas (lunaticus) hogyhogy írhatnék álmomban!» — Egyébaránt víg lőn, s éje csendes volt.

Febr. 1-sőjén. A görcsök hat óráig három ízben fordultak elő, s keményebbek valának. Mágnesálmában kérdeztetvén: mi, vagy milly orvosság adassék neki? felele: «Tegnap megírák azokat, u. m. angyalgyökér s más fű, melyet megnevezni nem tudok, de mely itt van a szobában.» (Akkoriban már Adler gyógyszeráros úr fűgyűjteményeit általküldé, s a beteg szobájába téteté.) A beteg által leírt tulajdonságú fű mutattatik a betegnek (t. i. a kesernyés tarnics, *Gentiana amarella*) melyet azonnal elismervén, felkel, s ugyanazon füvet (melly még a többi füvek közt több is vala) sorra szagolván, kikeresi, s azt kezében tartván, vígan dicsekszik, hogy a mágnesálmában annyiszor látott s nekie igen hasznos füvet megtalálta; kérvén egyetemben, hogy az általa leírt mód szerént adassék neki. — K. Nyavalyád elmulta után fogsz-e a történetekre visszaemlékezni? F. Visszanyervén egészségemet, azokra

eszmélendek, kik betegségemben irántam nagyobb hajlandósággal viseltettek; u. m. főtisztel. rector, orvos s Máriássy urakra s azon társaimra, kik betegségemben reám vigyáztak; elmúlt betegségem úgy fog előttem rémleni, mint valamely hosszú álom. Azokra is emlékezendem, kik azon időben, midőn beteg lettem, szinte betegek voltak, u. m. Papp, Pikovszky, stb. — *K.* Milly állapotban véled magad mostanában? *F.* A mágnesi álom olyan mint a természeti állapot, s midőn felmagasztalt állapotombul mágnesálomba esem, olyan mintha álmomból költettem volna fel. Miket mágnesálmomban beszélek, fölébredtemben azokra nem emlékezem: valamint ezen betegség végeztével nem fogok emlékezni az ez alatt történteke. — Éjjel ájulások.

Febr. 6-kán. A súlyosabb görcsök leginkább estve, alig engedvén valami szünetet, gyakrabban előjöttek, miglen a beteg által kijelelt órában három fertály kilence megszűntek. Földváry Ferenc Heves-vármegyei első alispán, főtisztel. Rector, tek. Nánásy András táblabíró, s az egri érseki lyceumbeli tudós professor uraknak, nemkülönben Breidsver Károly s Horváth József orvos, Jäkel Gordián sebész és számos idegen vendég uraknak és a tek. seminarium számos nevendékeinek jelenlétökben a beteg fölkelvén ágyából, roszullétéről panaszkodnék; majd azután egyéb változásai mint betegsége kezdetén (dec. 10-kén) egyyazon szavakkal fejezvé ki magát, ugyanazon helyeken, álmétkodtató pontossággal, egyy perciglen a beteg által kijelelt időpontban kerültek-elő. Mellyek lefolyta után 12 óra felé a nézőket csudálkozásba ragadó mintegy fél óráig folyvást tartó proteusi formájú görcsök jelentek-meg, mellyek a testnek különféle helyezése által csudás képeket formálának. Majd azután két fertály egyyre előre bocsátván egyy háladó beszédet, mellyben a főtisztel. rector úrnak kivált,

ki iránt betegsége alatt természetes és ártatlan, de egyszersmind illő tisztelettel viseltetett, nyájas lebecsátkozásáért, szíves részvételéért, különösen indulatjáért s jó akaratjáért, orvosának s társainak éji s nappali fáradozásikért hálás köszönetet monda, s elvégezvén, mint a lelketlen lerogyott.» Aztán csendesebb napok következtek rá. Görcsei ugyan még vissza-visszatértek, de jobban volt. Februárius utolsó napján még egyszer nagy rohamot állott ki. Ennek utána asztalához ült és ezt írta: «Víg napra virradtam. Te Deum laudamus.» Ezentul gyöngé, de csendes volt s csak a végtagjait fájlalta. Március 10-én már fölkelt az ágyból. Napról-napra javult, ereje nőttön-nőtt, kedve nekividult. A hónap utolsó napjaig egészen meggyógyult s engedelmet kérve otthonvalóinak látogatására, haza utazott Sárosmegyébe.

Az egri kispap, kit Hanák csak B. F. betűkkel említ, Berzeviczy Flórián volt, a sárosmegyei nemes család fia. Nem tért vissza többé a szemináriumba. Lelépett a papi pályáról, jurista lett és, mint BERZEVICZY ALBERT szíves közléséből tudom, férfikorában a közalapítványoknál szolgált, legutóbb Pilis-Maróton, Visegrád mellett. Családot alapított s három gyermeket hagyott hátra, a hetvenes években halt meg. Ismerősei teljesen egészséges, erős, tevékeny, igen szeretetreméltó, víg embernek mondják. Miután Egerből elkerült, betegségének semmiféle jele nem mutatkozott többé rajta.

E híres, vagy legalább a maga idejében híres kóresetnek a tudomány mai állása szerint való megvilágítására fölkértem DR. HAJÓS LAJOS egyetemi asszisztens urat, a jeles neuropathologust, ki kérésemet szívesen teljesítette, és adta a következő kommentárt, mely e könyvnek dísze, mert mind tartalmával, mind előadásával a legkitűnőbb magyar tudománynépszerűsítések között foglalhat helyett.

Hajós Lajos kommentárja. Az Öszves dermengés s önképen kifejtett álomjárás történetének kommentárja.

Érthetővé akarom tenni az emberi lélek egynémely csodával határos tüneményét. A csodákat egy beteg kispap művelte 1831-ben: a mint krónikáját olvasom, mintha magam is tanújak volnék.

Mialatt én magyarázgatom a lélek beteges nyilatkozásait, az alatt olvasóm, ha összehasonlításokat tesz önmagával, talán tudja annyira kirajzolni vázlatomat, hogy megjelenjék előtte — élesebben mint eddig látta — az ép lélek működésének képe. Erre a képre pedig szüksége lesz, mert a nélkül én hiába magyarázok: olyan dolgokról lesz szó, melyek értelmét nem lehet eléggé magyarázni, de meg kell érteni. Ha én kékről beszélek, akkor tudni való, mi az a kék, a nélkül hogy okát feszegezzük, miért kék. Ha meg is mondanám, hogy azért kék, mert a kék az aethernek ennyi meg ennyi rezgéséből lesz, felebarátom még akkor is vörösnek láthatná, és csak azért mondja kéknek, mert így tanulta — mert kölcsönös megértés okáért abban egyeztünk meg, hogy ez kék, nem pedig vörös. Százszor inkább lesz még ilyen megegyezésre szükségünk, mikor a lélekről beszélünk. Mindenki csak magában ismeri a lelket, és saját kaptafájára húzza a lélek fogalmát, mikor szó vagyon róla. Mégis kíváncsi, hogy magát a mintát valamivel jobban ismerjük meg; ebből a célból én egyet szétfeszegetek, és így beteggé rongyolt mivoltában jobban fog lehetni látni, mi minden van benne. Tehát én a betegséget fogom magyarázni: először azért, hogy jobban megismerjük az egészséget; másodsor, hogy az egészséges lélek ismeretével jobban mérgethessük azt, a mi kórságos.

Kispapunk betegségét *hysteria majornak* hívják. Az oka ennek a betegségnek a lélekben van; az szo-

kott beléje esni, a kinek lelkében már amúgy is könnyen megbillen az egyensúly, és a ki még hozzá nem magához illő, vagyis rá nézve fonák viszonyok közé kerül. Sokszor nehéz is megmondani a lélek beteg-e, vagy csak külső foglalatja: de az bizonyos, hogy ha kellő embertudással megismerjük azt a talajt, mely épen neki való, — és oda is tudjuk ültetni, — akkor a betegség is elmúlik. A lélek olyan mint a tükör: visszaadja környezetének képét, — boldogság és boldogtalanság csak a külső viszonyok reflexe; nagyon fonák helyzetek tükörképe pedig a hysteria. Nők helyzete többször fonák, mert ők úgy kerülnek beléje, ezért közöttük több is a hysteria. A férfi maga teremti viszonyait, ezért azok jobb összhangzásban is vannak lelkével, de csak akkor, ha a férfi elég erős.

A hysteria egyjelentésű az emberi lélek gyengeségével. A lélek ereje pedig nem abszolút valami: az élet mindennapos egyformaságában elég lehet, különösebb viszonyok között pedig kevésnek bizonyul. A nő többször érzései űzik olyan helyzetekbe, a melyek felett lelke nem tud úr maradni, — a férfi hysteriájának melegágyai pedig a kaszárnyák. A kaszárnyaszellem fegyelme lépten-nyomon dilemmákba sodorja az embert. A kisebb dilemmák olyanok mint a nyári futó zápor: egyet hajlít vagy tör az ágon, — ebcson beforr. De vannak ám nagy dilemmák is, mikor az ember egész valója lázad fel a kaszárnya ellen, és az nem enged. Ilyen nagy dilemmák forrásai erős érzések: hatalmas úttörői pályának és boldogságnak. Ha győzedelmes az érzések lázadása, akkor erős a lélek; és erős akkor is, mikor mindjárt leteszi fegyverét az ész előtt. Ész és érzés a lélek egyformán erős alkotó részei: hogyha van kivívott győzelem, akkor erős a lélek, bármelyik fele nyerte is el a pálmát. Ha pedig gyenge a lélek, akkor két ellenséges fele csak idebb-odább taszigálja

egymást; a dilemma nem megoldáshoz vezet, de — betegséghez.

A *vis major* a kaszárnyszellelem valója. Legyen bár ez a túl-erő egy pléhgalléros generális, püspök, tanár, vagy az éhség, az mindegy, — egyformán szül meg a kaszárnya-levegő dilemmáit. Legtöbb hysteriás férfi van a katonaságnál, papnevelőkben, iskolákban és a nyomor katonáinál, a *sans-culotte*ok között.

Hagyjuk el a hysteria könnyű betegeit, a kik hosszabb-rövidebb úton át tapognak azon a keskeny mesgyn, a melyik elválasztja az egészséget a kórságtól egyszer jobbra lépnek hullámzó buzavetésbe, egyszer pedig balra a tarlóba, mely felsebzi lábukat. Az ilyen hysteria a közepesen gyenge lélek vívódása az élet mindennapos mostohaságával. A bátor és erős többször néz farkasszemet a halállal és dilemmái is tragikusabbak. Hogyha, mint kontár aesthetikus, igazat adok ΒΕΟΤΗΥ Zsoltnak, hogy a tragikum az erő gyengesége, akkor mint orvosnak hozzá kell tennem, hogy a legtöbb súlyos hysteriának forrása a léleknek ugyanazon fonák és önmagának is ellentmondó természetében vagyon, mint a tragikumé. Egyszerűsítve ezt az aesthetico-medikai gondolatkeresztezést azt lehet állítani, hogy, míg a tragédia hőse halállal lakol, addig az élet tragikusa néha meghal, — legtöbbször hysteriába esik. Az élet költő másolói, akiknek ars poeticájuk abban áll, hogy egyik lábukkal a felhőkben, másikkal a földön egyenesen járjanak, már régen észrevették a hysteria tragikum-pótló szerepét és bele is szőtték meséikbe. Ki ne olvasott volna a csalódott szerelmesről, a ki hónapokig lebegett élet és halál között? Itt van mindjárt a kis Billy is, Trilby csalódott szerelmese. A költők szeretik a tragikumnak ezt a betegségét typhusnak és idegláznak nevezni, a kegyetlenebbek megőrülésnek. Mint orvosnak, bőven kijut a részem ezeknek az eredeti kiadásait látni, és állítha-

tom, a költők rossz diagnózist csinálnak, mert betegek a földön hysteriában szenvednek. (Nem beszélek a költők kivégző módjairól. Legdivatosabb a szélütés és a tüdővész; — az életben betegen voltak azok az emberek már a tragikum előtt is, vagy később betegedtek meg, — hiszen mindnyájunkat érhet baleset.)

A költészetben a tragédiának meg van az előkészítése, — ez a sakkfigurák felállítása; bonyodalma, ez a játék; és katasztrófája, — ez a sakk matt. Az élet tragédiái nem mindig ilyen színpadosak, nem annyira átlátszó mindig a külső tények és a belső lelki állapot összefüggése; — a tragikum magva sokszor észrevétlenül csirázik hordozójában, és a katasztrófa nem is látszik másnak, mint véletlenül kitört betegségnek. Szó sincs róla, vannak az életben is színpadias ízű tragédiák, szembe találkozó hatalmas érdekekkel és erősen kidomborodó eseményekkel: ezek a ritkábbak, — hőseik többnyire hősök vagy gyáva öngyilkosok. Az előbbieket igazi győztesek, és ha lelkükben még utána is rezeg ideig-óráig a kiállott vihar emléke, de egészségesek; az utóbbiak vesztesek — és betegek, habár nem is jutnak tovább a kórság első tüneténél, csak a napi hírek «pillanatnyi elmezavaráig».

Minél rejtettebb az élet tragikumának kifejlődése, annál inkább látszik betegségnek. Megszoktuk, hogy a lélek változásait külső tények világításából szemléljük, és ha nem látjuk a tényeket, akkor a tragikumot magától fejlődő betegségnek tartjuk. Tulajdonképpen a tények itt sem hiányzanak, mert a lélek minden változása csak külső behatásokra áll be; de ezek oly egyhangúak, hogy nem annyira események, mint inkább helyzet benyomását keltik. Ezek azok a fonák helyzetek, melyekről már megemlékeztem, mint a kaszárnyszellem velejáróiról. Olyan az események forgatagából felmerülő tragikum mint a mérges pára, melyből egy lélekzet halált

okoz, a helyzeti tragikum pedig, mint a kaszárnyszoba dohos levegője, mely lassan, észrevétlenül sorvaszt. A kinek tüdeje erős volt, mikor beléje került, — a miazmás levegő azt is csakhamar beteggé teszi; hát még az, a ki már gyenge tüdővel került a kaszárnába?

A hysteria a gyenge lélek harca az elveszített egyensúlyért. A mérő serpenyői egy darabig hevesebben táncolnak fel-alá, — aztán beáll a nyugalom. Az egyik serpenyőben benne van az ember legigazabb belső világa: lelke, — a másikon a lélek jussát visszanyomó terhek: az ellenséges külvilág. Mert háború az élet, mindennapos csatározásokkal és egynéhány döntő ütkö-zettel.

A mi kispapunk se volt az *ecclesia militans* kadétiskolájába való, és úgy kellett történnie, hogy hatvanadik éve körül szemét lecsukva népes családjá emlé-gesse benne a jó apát, vig és szeretetreméltó házi gaz-dát. Hínárba került a jó fiú és nehezen sikerült a ki-evickélés; kapálódzásától el is kékült arca, kezét-lábát meg is fogta a görcs, ivott is egy kis vizet, a mitől ful-dokolnia kellett: *ecce* az ő «öszves dermengése». De azért derék gyerek volt és belé nem fült az eklézsia vendégmarasztó iszapjába.

A közönséges hysteria csupa lélekgyengeség; a nagy hysteria az erő gyengesége. Ki ne hallotta volna, hogy a tudás csak belépő jegy abba a titkos csarnokba, a hol észrevesszük, hogy — semmit sem tudunk. Ilyen-féleképen van az erővel is. A gyenge elég erős arra, hogy bevágja az élet apró leckéit, és ha meginog is térde a felelésnél, azért le tudja mégis tenni az élet maturitását. Az erős, az meg mindjárt doktori kalapot akar; bukik is néhányat, hogy beleszédül, — ez a gyengesége; de felkél és újra előre tör, a míg csak célját eléri, — ez az ereje. A nagy hysteriák ilyen bukások. Némelyik többé fel sem szedi magát; annak erejét célja

túlhaladta. A kik letették vizsgájukat, azok többnyire a megélhetésből vizsgáztak, mert ebből a tárgyból vannak pótvizsgák; a kik pedig végkép elbuktak, azok a boldogulásból, a hol nem igen van ismétlés. Itt van megint a pálya és a boldogság kérdése, mint a hysteria rejtett csirái, melyeknek hajtásai ki akarnak nőni a kaszánya ablakán, mert a szabadság levegőjére szomjaznak.

Az emberi lélek nagyobb és rejtelmesebb mintsem gondolni lehetne. Nem is tud egyszerre egészében megnyilatkozni, csak apró töredékeiben. Nem hogy beleférne egy perc börtönébe, de az egész élet kevés, hogy apródonként erejének minden szikrája kipattanjon. Millió és millió ideg-sejtben szétszotva, felaprózva alszik a lélek, és ennek az óriás klaviatúrának csak egynéhány billentyűje tud egyszerre hangot adni. Egy ilyen akkord teszi egy pillanatnyi idő öntudatát. A billentyűk egy része majdnem mindég működésben van; az öt érzék külső ingerei: fény, hang, érintés, szag és íz folyton rajtuk kalapálnak. Az a zene, mely ezekből a billentyűkből verődik össze, a prim; ennélkül a kórus néma marad. A prim zenéje megszólaltat még néhány legszükségesebb húrt: ez a legegyszerűbb kíséret. Az ily egyszerű zene összhangja örömet vagy bánatot, vágyat vagy félelmet fejez ki. Ez a négy hangnem a lélek működésének ábécéje, — a mindennapos öntudat alapszínei. Ide tartoznak még az alaphangok egyszerű kombinációi, mint örvendő vágyódás és félelem, bánatos öröm stb. Az léleknek ezek a nagyon sokat hangzó registerei alkotják az 'ént'. Csak ha felhangzott már lelkünkben egy ily alaphang, mondjuk azt, hogy 'én látom'. Ebben a kijelentésben benne vagyon nem csak a tárgy, a melynek képe szemünket ingerli, de a visszhang is, melyet agyunkban keltett: öröm, bánat, vonzódás vagy félelem. Röviden ezeket a visszhangokat hangulatoknak mondjuk.

A lélek működése azonban rendesen több mint egyszerű hangulatok ébredése. Az alapakkordok távolibb húrokat rezdítenek meg, és létrejönnek a legelembibb gondolatok: tetszés, nem tetszés, bírás vágya, védekezés. Csak azután rezdülnek meg még távolibb és távolibb húrok: művésziiesen kidolgozott kíséret finom hangárnyalatai; nagyszerű koncepciói a gondolkozó, a jövőbe szárnyaló és a múltba visszacsapó léleknek.

Ebben az egymásutánban fejlődik az újszülött gyermek lelke is az érettség felé; ugyanez a fejlett lélek működésének törvénye is, mert a szellemi élet csupán folytonos és ki nem alvó ébredés.

Lenagyoltam az ép lélek működésének képét. Azt mondtam a hysteriáról, hogy alapja a lélek gyengeségében vagon. A szellemi élet itt is ugyanazoknak a törvényeknek hódol; ugyanazok a szükségletek, de soványabb a budget, kevesebb a mozgató erő. A zenekart olcsóbban kell összeállítani; mikor csak vonósokra van szükség, minek lebzsellenek ott a fúvók is?

A lélek nagyobb fokú elszegényesedésénél még takarékosabbnak kell lenni. Ha valami örömet okoz, minek akkor hiába fizetni a fájdalom basszusát?

A hysteriás kapcsolata a külvilággal fogyatékosabb. Olyan az, mintha megszokván a nézés két szemmel, egyszerre csak egygyel kellene beérnünk. Aztán ki nem ismeri a takarékoságnak azt a furcsaságát, hogy, míg a pazarlónak kevés a sok, a takarékosnak meg egyszerre sokká lesz a kevés? Ilyen a hysteriás lélek takarékosága is. Megvonja a fizetést minden fölösleges muzsikusától, de aztán jobban fizeti azokat, a kiket megtartott. Előbb csak szólt a trombitája, mostan meg harsog. A hysteriás kevesebb érzéki ingert vesz fel a külvilágból, de azok erősebb hangulatokat ébresztenek; — ez megint oda vezet, hogy lelki szegénységéből még soványabb zenei kidolgozásra telik. Min-

dég több és több húrja marad a léleknek használatlan; vagy ha meg is rezdül egy-egy, az csak oly halk zene, hogy az 'én' harsogó zenekarától nem is hallható. Az 'én' nem tud róla; ime a hysteriások öntudatlan szellemi működése.

A hysteriás kevesebbet észlel és erősebbek a hangulatai: ez képezi sok csudásnak tetsző sajátságuk titkát. Ezért szórakozottak a világtól való elvonatkozásig, az érzéketlenségig, egész az öntudatlanságig. Kevés lelki erejüket annyira lefoglalja egy érzés, egy emlékezés, egy gondolat, egy szándék, hogy a meddig annak az egynek villámárama futja végig agyuk ideg-útjait, addig, ha új inger tolakodott is agyukba, arról nem tudnak, arra nem is emlékeznek. Megszólítjuk a beteget, — nem hallja; megszólításunkra nem is emlékezik, mindebből arra következtetünk, hogy öntudatlan volt. Elvonatkozott állapotában 'én'-je, bár, mint a lavina, külső erőből indult meg, már csak önerejéből áll fenn, és gazdátlanul bolyong tovább; nincs új inger, amely vezesse, terelgesse. Megindultában halad, mert az erő mozgást parancsol. És bár kevésre telik ebből az erőből, de arra aztán busásan. Ha útjában akaratot ébreszt: az kérlelhetetlen parancs, és a beteg vakon követi. Felbolygat egy alvó emléket és abba úgy beléadja összes erejét, hogy az emlék él: valóságos való. A beteg egy más világban él, eszmél és cselekszik; mi azt mondjuk róla ilyenkor, hogy delirál. Az egész delirium pedig csak a külvilágtól elszakadt lélek erőnyilvánulása: az elvonatkozás egy nagyobb foka. Ha ez hirtelenül áll be, akkor azt mondjuk, hogy a beteg megkapta rohamát. Az akarat, melyet nem kívülről ébresztenek fel, tartanak féken és vezérelnek, a rá pazarolt erő túlságában valóságos mozgási kitöréseket okoz: a beteg görcsösen dobálja magát, egész testében megmerevedik, majd ismét vergődni kezd, és lehetetlen csavarodásaival méltóvá

teszi magát bármely „kigyóember” irigységére. Ép ilyen féktelen a képzelet zajongása: valósággá izmosodott emlékek és semmiből kapott hallucinációk űzik egymást; mint a megdagadt hegyi patak zavaros habjaiban, úszik egy-egy emberkéztől eredett roncs. Ki tudná honnan ragadtatott el?

De térjünk vissza az elvonatkozás ama kisebb fokához, mely a hysteriások roham közötti állapotában majdnem állandó.

A lélek erejét nem kötheti le annyira egy impulsus, hogy a többinek semmi sem maradjon. Csak azért látszik semminek, mert nagyon éles az ellentét a működés tetőpontján álló harsogó zene és a zsongó, alig hallható melodia között. Minden élő idegsejt megtartja a működő lélek erejéből valamit, a mit el sem tud bocsátani, a míg életben van. Mint az oldatból kikristályosodó só megőriz valami kevés vizet, és ha elveszti, akkor meg is szűnik kristály lenni, mert egyénisége volt ahhoz az egynéhány atom vízhez kötve.

A léleknek ez a lappangó erőmennyisége elegendő rá, hogy azok az elhanyagolt és észre nem vett külvilági ingerek megrezgessék: épen úgy felhangzik a zenekar, mint a közönséges szellemi működéseknél, csupán zenéje sokkal halkabb, és az, akiben keletkezett, mit sem tud róla. Míg a színpadon néhány színész szövi a dráma hálóját, az alatt a többiek halkan sutognak mindennapi dolgaikról; a közönség pedig csak a drámát látja és nem a háttérben settenkedő mindennapot.

Dráma és közönség a lélekben egyek: az önmagáról tudó én; a nem játszó színészek suttogása pedig az öntudatlan szellemi élet. De a mi öntudatlan, az nem veszett el egyszer és mindenkorra. Az idő mulik, és ime most azok a húrok szólalnak meg hangosan, a melyek az előbb még észrevétlenül rezegtek. Ugyanazt

a képet látjuk, mint mikor gyermek vezeti az agg harcost: a szellem tomboló folyama ugyanazon medren száguld, melyen előbb az a halk rezgés siklott végig. A mit elveszettnek hittünk, az feltámadott: — a színészek haza széledtek, és a mi az előbb elhaló suttogás volt, most az élet drámája. Ugyanazok az erős szenvedélyek, melyek alig egy órája a színpadon tomboltak, most már csendesen szunnyadnak az emlékezésben.

Nincs különbség hysteriás és egészséges ember között, csak lelkük erejében; a mi előfordul az egyiknél, azt a másiknál is megtaláljuk. A szellemnek az a ketté hasadása, mikor az egyik fél észrevétlenül tovább működik, egyszerű emberi sajátság; — olyan közönséges, hogy szinte nem is tudunk róla. Mialatt karmolom a papirost, úgy eregetem a füstöt, mint egy trafik-cégér basája, és nem tudok róla. Mikor pedig az egri kispap medicinát ír a baja ellen, — az már csoda.

Láttuk, miképen folyik a lélek gyengeségéből, hogy minden erő egy pontba fut össze, és látszat szerint minden egyéb a lélek mezején egészen kihalt. Az ilyen megdagadt folyam akadálytalanul száguld végig a pusztaságon: a gondolatnak nincsenek rendőrei, hogy ide ne menj, mert ez ostobaság. Kialszik a kritika, mert nincsenek ellentétés irányból meginduló eszmetársítások. Ha most ez a tömör folyam nem magától indult meg, de mi indítottuk, akkor azt suggestiónak mondjuk. Azért olyan szuggerálható a hysteriás ember; bár az ép is az, csak nem olyan nagy mértékben.

A szellem könnyű kettéhasadása, a szuggerálhatóság nagy foka és az eszmetársítások oldalkitérések nélküli, de nagy erővel való lefolyása alkotják a hysteria csodáinak alapját.

Vegyük csak elő a mi kispapunkat. Csodáit három csoportba lehet sorozni:

1. Előre megjósolja betegségének változásait és gyógyulását.

2. Szolgáit a távolban is látja.

3. Bizonyos fémeket messziről megismer — az ízükről.

Ad 1. «Előre megjósolja . . . » Jövőmondásai nem jóslatok, csak akaratának kifejezései. Minthogy betegségének programja benne magában szülemlett, nem pedig más kényszerítette rá, ezért az inkább mondható saját akaratának, mint suggestiónak. Mégis különbözik ez a közönséges akarattól, mert például akaratommal nem vagyok képes fejfájásomat megszüntetni. Ez tehát az akaratnak magasabb foka. Az akarát pedig erejében a hit társulása által növekedik. Fejfájásom dacol akaratommal, de mikor sétálni megyek azzal a hittel, hogy a séta meg fogja szüntetni, akkor az akarattal sokszorozott hit már eredményes: nem érzem többé a fejfájást. A világban az ilyesmit képzelődésnek hívják, mi pedig autosuggestiónak. A képzelődés és a suggestio között áll az 'én' határfala: azon innen minden tudatos, túl pedig öntudatlan. Tudatos szellemi működéseink összege az, a mit eszméletnek mondunk; benne az ellenérvek retortáin átalszűrődő meggyőződés és abból kitörő akarát uralkodik: míg a túloldalon a bírálatlan hit és a belőle kifolyó suggestio.

Az autosuggestio többször teszi súlyosabbá mint könnyebbé a hysteriások betegségi állapotát, mert könnyebb rontani, mint építeni; — kevesebb erő kell hozzá. A autosuggestiók ritkán elég erősek arra, hogy gyógyítsanak, annál gyakrabban öltözködnek a gyógyítani tudás hamis köntösébe, mint kispapunknál is. Mikor igazán gyógyító suggestióra van szükség, azt kívülről csepegteti be valaki, vagy magától szívárogo be abból a közszájon forgó nagy suggestióból, melynek a valóság és az életbölcseiség a medencéi.

A mi kispapunk meggyógyúlhatott volna hamarabb is, és csak önmagát rontotta, mikor előírt magának betegségi és gyógyulási programmot. Ő nem annyira gyógyulását parancsolta magára, mint inkább a betegségét; legalább még egy bizonyos időre. Az a beteg, ki a gyógyulás hitével zárandokol Lourdesba, a míg csak oda nem ér, kénytelen betegsorban maradni, mert ha előbb gyógyul meg, akkor elmarad a gyógyulás kecsegtető csudája. De mindez nem csalás, mert nem is öntudatos: az egész csupa becsületes hit. A hit pedig szívesen kapaszkodik nagy effektusokba, csudákba; ezért van szüksége a közkézen forgó gyógyító hitnek is a vallás symbolikájára.

Így szételemezve kispapunk jövődő mondásait, mélységükben önámítást, feltűnési viszketeget és csalást találunk, de azért vád ne illesse, — «mert megbocsátatik a tudatlanoknak». Öncsalás, vagy más megcsalása, az mindegy: mindkettő az öntudatlanul működő lélek halk zenéje.

Ad 2. «Szolgáit a távolban is látja.» Láttuk már, miként következik be a hysteriások elvonatkozása a külső világtól. Valami oly erős érzési és gondolati folyamat indít meg az agyban, hogy újabb külvilági ingerek nem nyernek többé bebocsáttatást. De láttuk azt is, hogy ez a teljes elvonatkozás csak látszólagos; ha el is nyomva néhány hangszer harsogásától, de azért felcsendül a lélek halk zenéje. Az elvonatkozás ilyen állapotát könnyen előidézi minden erősebb impulzus; mely ha véletlenül támadt, akkor a betegről azt mondjuk, hogy öntudatlanságba esett, ha pedig más által akarva okoztatott, akkor azt, hogy hypnózisban van. Ilyenkor nem hall semmit, csak lelkének harsogó zenéjét. Ez a zenekar pedig, — már láttuk — kicsiny, de busásan van fizetve. Hangulatai oly erősek, hogy az egészséges mosolya itt már kacagás, elborulása ful-

dokló zokogás. Felmerülő emlékei többé nem ködszerűek, hanem testtel és vérrel bíró hallucinációk. És mindezeknek semmi sem áll útjukban, még a józanság mérföld-kövei sem, hogy «hohó, messzire mentél!» Meg-elevenednek a dajkamesék képtelen alakjai, és feltámadt halottakkal, életben lévő, de a hetedik vármegyében lakó ismerősökkel tolonganak egy zagyva társaságban. Megvalósul a drágaság-bolt ablakát nézőnek részegítő önkínzása, «ha ez a gyémánt az enyém volna!» mert már is az övé. Nincs előtte távolság sem időben, sem térben; nincs lehetetlenség, mert nincs el nem képzelhető.

Már most a léleknek ebbe az ezeregyéjszakai anarchiájába belényul egy rendező kéz. «Szolgáim vagyatok, engedelmeskedjetek!» A suggestio ereje egyszerre rendet teremt az óriás chaosban, és csodás világosságot gyújt a lélekben. Nincs tér és idő; egy parancsra ledől minden korlát. «Hozd ide azt a csillagot!» és lehozza, bár fújja körmét, úgy megégette a csillag tűzessége.

De az elvonatkozott lélek olyan mint az alvást tettető, a ki lopva mindenre figyel. Jól esik neki a becéző ápolás, és «szolgáit» nagy becsületben tartja; hálából be is fogadja őket képzeletének tarka társaságába. Jó szolgái mindég ott vannak a meseszörnyek, halottak és egyéb felebarátok társaságában; ők az ő leghívebb csatlósai. Tűzbe is menne éretjük: «ha bajban vagy, csak csettints egyet a nyelveddel és hipp-hopp azonnal ott termek egész sereggemmel.»

Nem lát deliriumában semmit; minden testnélküli, csak az nem, a mit kezével illetett egyik szolgája. Nem hallja senki szavát, csak szolgájáét. Kérdezzenek, mondjanak bármit: süket, de meghallja, a mint szolgájáról kérdezik. Lelke tüstént ott terem és megkeresi a fényes társaságban; megszámolja, széke hányadik

az asztal fejétől. Süket, de hiúzfüllel megismeri szolgálójának lépteit: «most ő jön!»

No és képzeleti deliriumai sokszor mintha fotográfus másai volnának a valóságnak. Hát van ebben csoda? Ő szolgálójáról mindég mindent tud, a mit csak tudhat, azon kívül nagyon sokat sejt; és csak a mi még hézag marad, azt tölti ki képzelettel, a melyiknek az útja ennyi meghatározott pont között épen nem bizonytalan. Én tudom, hogy N. barátom most a Kispipában vacsorázik, mert megmondta nekem, hogy ott lesz. De az az alvást tettető lélek megérti ám nem csak az ilyen goromba beszédet. Nem mindenkiét, de szolgálójáét, legmeghittebb bizalmasáét igen. Arcáról leolvassa, hogy most pénze van; — hallja zsebében csörömpölni, és azt a finom zörejt úgy szételemezi, mintha csak minden tallért újjai között simogatna végig. De valószínűleg tudja azt is, hogy szolgálója miért kapott pénzt, és mennyit kaphatott; hiszen mindég körülötte van, és ő mindég kémleli. Olvassa is arcán a türelmetlen vágyódást, hogy már csak nézegethetné, pengethetné, oszlopokba építhetné szerelmes tallérait. No most el is ment; — egy ideig még más is hallja lépteit, de most elhaltak. De ő élesebben hall, no meg azt is tudja, hová mehet, a hol nem háborgatják. Most aztán mozgósítja képzeletét, és azt, a mit más csak gondolna, ő látja is. «Most olvassa pénzét a pincében, ennyit és ennyit.» Jól fejtette meg a talányt: imhol a távolba látás csodája.

Aztán híre megy a kispap távolba látó csudaerejének. Összegyűlik egy tisztes társaság, semmi más végből, csak csuda-látni. Már előre meg vannak illetődve; nem kételyekkel jöttek, de hittel, a melyik tudvalevőleg olyan, mint a lépes vessző: minden csalás rajta tapad. Hogy az examen még jobban sikerüljön (hiszen sikerülnie kell), még maguk is csálnak, hogy könnyebben megcsalattassanak. Titokzatos összeségás

minden feladott kérdés előjárója, és minél fogasabb a kérdés, a cenzorok annál jobban elárulják a titkolni valójukat. Mikor eldugják a kis Erzsike labdáját, a gonosz csont már előre a győzelem kacagásával fut oda, és már is magasan tartja kezében tropheáját. Ki ne ismerné azt a tűntető titkolózást, azt a hangoskodó némaságot, mely sokszor érthetőbb minden beszédnél. Pedig a szülők akarnak csalni, és nem is csálnak, csak nagyon erős bennük a hit gyermekük csoda-okosságában. A hit a léleknek eldugott felében lakozik, és a mi folyik belőle, az még egészséges embernél is távol áll az igazi tudatosságtól. A csodaváró társaság öntudatlanul csal és öntudatlanul ingerli médiumát is a csalásra: ennek a csalása sem tudatos.

Benne volt abban a korban a csoda hite, hát becézni kellett azt a hitet. Megmételyezte a kispapot is, és kérdezetlenül, kéretlenül is mívelte az ő csudáit. Csoda erejének hite oly annyira magasra emelte őt enmaga előtt, hogy inkább még szenvedett is, de szinte sajnálkozott megválni betegségétől, mely neki, az eddig közönséges embernek, oly kincse volt, mint a gyermek-mesék varázshotja. A csudaerő szíves mutogatásának másik oka a gyenge lélek uralkodó vágya.

Nagyon is tudományos nyelven azt mondjuk, hogy a hysterás 'én'-je sokkal szűkebb mint az egészségesé, mert kevesebb a külső forrása. Az 'én' mint egy medence magába gyűjti a külvilág ingereit, ezeket az apró patakokat. Mindannyian tudjuk, hogy rendesen milyen széles ez a medence, mert nem látunk túl a határain. A medence tartalma mindaz, amire egyszerre eszmélünk, partjain túl mindaz, amit nem veszünk észre, amit figyelmünk elhanyagolt. Minél szűkebbek a medence határai, annál szórakozottabbak vagyunk, annál kevesebb patakocska ömlik beléje. Ha pedig már csak nagyon kevés, vagy csupán egy patak táplálja a

medencét, akkor úgy véljük, mintha nem is kívülről telt volna még, és akkor azt mondjuk, hogy az ember öntudatlan.

De ha szűkebb a medence, akkor mélyebb a víze, és az a néhány patak, mely beléje torkollik, gazdagabb és erősebb sodrású. Minél szűkebb az 'én', annál mélyebb, és mélysége abból látszik, hogy annál jobban akar uralkodni környezetén. Ebből következik a hysteriások nagy fokú egoismusa. Gyakran bámulatos, mikép tudják szűk énjöket mindenütt érvényesíteni. Önmagukon elveszítve minden hatalmat, környezetük zsarnokaivá lesznek. Ebből a vérből valók a Báthory Erzsébetek. Környezetük a tettetés nagymestereinek látja őket, tényleg csak rabjai lelkük kettészakadásának, mert mint a bolygó tűz, lobban fel lelkükben egyszer itt, egyszer ott az én világossága, és a lélek többi területe az öntudatlanságnak félhomályában marad. Mint a félszemű, a ki mindent akar látni, és ezért fejét ide-oda forgatja, úgy kapkodnak pillanatos benyomásaik után; ezért tétovák, szórakozottak, következtelenek és szeszélyesek.

A mint a lélekben gyökeret vert egy suggestio, varázs-szóra rendezett katonasággá válik ez a sok széthúzó elem. És azoknak a suggestióknak van előre megvetve ágyuk, a melyek tárgya rokon gyenge lelkükkel. A hiúság, a feltűnés vágya és az uralkodni akarás a hysteriások szűk énjének legállandóbb sajátságai, legigazabb alkotó részei az ő egoismusuknak. A melyik suggestio ezen sajátságok valamelyikével hízelgi magát a beteg lelkébe, az gyökeret ver ottan; és ha nem ültettek belé ilyen suggestiót, akkor magától támad.

Lelkük csupa ellenmondás: érzéketlenek és éreznek; emlékeznek, gondolkoznak és akarnak öntudatlannul; ezért szeszélyesek és hazugok; de mindenben hívek az egyszer már megrögzött suggestiohoz.

A csodatevő erő talán a leghatalmasabb ilyen suggestio; egyszerre kiaknázza a lélek minden gyengeségét. Jaj annak, aki elég rövidlátó és csodát vár az ilyen betegőtől: ügyesebb csalót talál mint aki varázslattal keresi meg kenyerét. Az a beteg, aki észreveszi, hogy megbámúlják, a miért napokig nem evett, egyszerre tervvé teszi az eddig tervezetlent, és a mikor egyszer megéhezik, csak lopva eszik, hogy eltagadhassa. Csalt ugyan, de öntudatlanul; igaza van, mikor tagadja csalását, mert nem is emlékezik reá. Mi, a kik évek óta vizsgáljuk a hysteriások lelki tünetényeit, minden nap felfedezünk újabb csalást, melyet nem elég ügyes vizsgálással suggeráltunk a betegnek, pedig jobban óvakodunk az öncsalástól mint a borkupec, a ki dehogy nyelne le egy korty bort, mert még ízlenék neki, és ez megvesztegetné szakértelmét.

Ad 3. «Megérzi a fémeket . . .» Nem egy rejlő hatodik érzék műve ez, csak egy suggestióé. Honnan fakadt ez a suggestió, azt én nem mondhatom meg, de hogy ágyát előkészítette a fémek elektromos és mágneses sajátságainak féltudása, az valószínű; hogy pedig szívesen produkált mutatványnyá tette környezetének bámész rövidlátása, az egészen bizonyos.

Én nem vagyok metallopatha, hogy nevet gyúrjak erre a csodára, de magam is különbséget sejtök a kulcs, az óralánc, meg az aprópénz csörgése között. Hát még ha behozták a theologia kapukulcsát, — most valami vidéki múzeum rozsdás régisége, — akkor bizony volt is rajta mit emelni; zsebbe se fért, csak úgy kellett a kaput szárnya alá rejteni; akkor aztán mesterség is volt csinált könnyen lépni a betegszobába. Aztán, ha clairvoyant-unk itt-ott vakot vetett, bíz az nem került bele a krónikájába, mert «*nulla regula sine exceptione*». Ma divatos már elmondani a csodavárás felsüléseit is, de azért az igazi csodaváró hitét

ez sem ingatja meg, mert a hit nem a gondolkozásban vagy, és ott nem is lehet megtámadni. Példa okáért, ha Dessewffy Arisztid séance-ában valaki turpiskodik, akkor világos, hogy a földre hurcolt gézengúz szellem engedett meg magának holmi rossz tréfákat; de a szellem, az mégis ott járt.

Még egy kérdésre kell felelnem. Élesedhetnek-e a hysteriás érzékei emberfelettivé? Ha ember alatt a mindennapos embert értjük, akkor igen. A hysteriás lélek fukar bőkezűsége mellett egyszer nagy erő nyilatkozik a hangulatokban, máskor nagy finomság a distinkciókban. Az érzési finomság csak nyer a megindított gondolati folyam zavartalansága által. Mi, ha bort kóstolunk, megveszteget a szín, a szag, uralkodó lélek-állapotunk, gyomrunk teli vagy üres volta; ismereteink vagy sejtelmeink a bor származásáról, stb. A hysteriás szűk figyelmi körét egészen kitöltheti az egy íz érzése, ezért aztán oly finomsággal észlelhet, melyet mi emberfölttinek nézünk. De azok az elhanyagolt érzések, melyek a mi distinkciónkat csak zavarnák, rájuk nézve nem elveszett kincsek. Ezeknek az érzéseknek elhaló rezgésük a lélek homályos felébe finom vonalakat rajzol; — és ha most oda vetődik a fény, a hol előbb homály volt, akkor ezek a vonalak eleven képpé telnek meg. Ha nincs a léleknek valamelyes iránya, akkor a lélek megosztott működése csak meddő elforgácsoláshoz vezet, de ha egy suggestió szolgálatába szegődött, akkor az erejében fogyatékos lélek egyszerre mintha több volna az erősnél. Ezt a csalódást az okozza, hogy nem vesszük észre azt a kölcsönadott erőt, amit a suggestió magával vitt, mikor az elgyengült lélek portájába költözködött. Végző eredményében az autosuggestio egészen hamis fogalom, és annyit jelent, hogy aki suggerált, az maga sem tud róla, vagy talán évezredek is múltak el, mióta egy ilyen suggestio szárnyra

kelt. A vallásos hit, a babonák és az életbölcse ség suggestiói úgy úsznak a levegőben, mint a gyermekláncfű maghordó léghajója, mely csak arra vár, hogy egyszer porhanyó talajra essék, a hol gyökeret verhessen.

A suggestió igazság szerint soha sem gazdagodása a léleknek, csak rabságának börtönőre. Másnak eszközévé lesz a lélek: mint saját ura gyenge, mint más szolgája erős.

Ha csoda csak az, a mi lehetetlen, akkor nincsenek is csodák. Már pedig, azt hiszem, ez benne vagyon a 'csoda' szó értelmében. Feltűnő lelki jelenségek fordulnak elő a hysteriában, ebben a legváltozékonyabb, önmagának ellenmondó érzéketlenségben és bámulatos finom érzésben, hazugságban és igazmondásban egyaránt bővelkedő lelki betegségben. Ez a számtalan paradoxon pedig mind onnan fakad, hogy az öntudat ketté hasad egy tudatos és egy rejtett félre, melyek mint az ellenségek vannak egymástól külön-sáncolva, és mégis lépten-nyomon áruló kémek lopózkodnak onnan ide és innen oda, mert a lélek működésében nincsenek áthághatatlan válaszfalak. A hysteriás képes lehet mindenre, csak a képtelenre nem. Ami nem volt benne lelkének megszerzett inventáriumában, azt belé lophatja az, a kinek célja, hogy médiumával csodát tétessen; ha pedig a csodatevés a beteg saját célja, akkor önmaga szerezheti be a hiányzó adatokat, és pedig vagy öntudatlan csalfasággal, vagy kiélesedett érzékekkel, — de soha sem a természet törvényeivel ellenkező módon.

A természet törvénykönyvébe csak valóságok vannak becikkelyezve, ezért a csodáknak nincsenek is természet törvényeik, mert maguk sincsenek.

«De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.»

XVIII.

A LÉGHAJÓZÁS KEZDETE MAGYARORSZÁGON.

Annonay délfrancia városban egy papirosmalom tulajdonosai, a két Montgolfier testvér, 1783. június 5-én bocsátotta föl az első égjáró gömböt. 866 köbméter térfogatu papiros golyóbis volt ez, melegített levegő emelte föl. Azt mondják, a Montgolfier testvéreket az a hit vezérelte, hogy a felhőket az elektromosság tartja fönn a levegőben; azt képzelték hát, hogy, ha nedves gyapjú és szalma keverékét gyújtják meg, elektromos levegő keletkezik, mely a gömböt fölemeli. Sokkal valószínűbb, hogy a Montgolfier testvéreket nem ez a meglehetősen érthetetlen elmélet vezette találmányukra, hanem a tapasztalat. Egykorú följegyzések szerint az történt, hogy egyszer holmi papiroshulladékokat égettek el a malom udvarán; a hulladékok között volt valami ócska papiros zsák is, mely nem gyúladt meg, hanem nyílásával lefele fordulva, megtelt meleg levegővel és fölemelkedett. Azok, akik szeretnek úgy gondolkozni, hogy a világ minden találmányát az eszmélkedés, nem a gyakorlat szülte, mendemondának bélyegzik e papiros zacskó történetét. De hihetőbb-e, hogy egy igen egyszerű és világos kísérlet ötletét nem egy közönséges tünemény adja meg az embernek, hanem olyan zürzavaros, velőtlen elmélet,

amilyen az elektromos levegőé! Azt, hogy egy meleg levegőtől megduzzadt papiros zsák fölemelkedik, megérti a gyermek is, de azt a badarságot soha sem érheti föl az ész, hogy az elektromosság lebegtet valamit, felhőt vagy egyebet. A Montgolfier testvérek az ő meleg levegő révén emelkedő gömbjüket 1783. szeptember 19-én mutatták Versaillesben a király előtt. Attól fogva több kísérlet történt a Montgolfier-féle gömbökkel, míg végre 1784. januárius 19-én emberek is akadtak, akik életüket bízták az égjáró hajóra: Pilâtre de Rozier és Arlandes marquis.

A léghajózás története nem ebbe a könyvbe való, csak arra nézve akarok adatokat közleni, hogy a franciák nagy találmánya, mely meghódította a levegő eget, Magyarországon semmivel sem lett később ismertté, mint Európának egyéb részeiben. A léghajózásnak tudományos kísérleteivel megelőztük Bécset is. Természettudományos gondolkodásunknak dicsérete, hogy a mi fizikusaink nem is a Montgolfier testvérek kezdetleges, hevített levegő révén emelkedő gömbjével tettek kísérletet, hanem Charles hydrogeniumos ballonjával, mely 1783. december elsején szállott föl Párisból, magával vivén föltalálóját és Robert kémikust. De annak idején érdeklődött a magyar tudományosság a montgolfière iránt is.

*Szablik
István.*

Alig jutott el hozzánk a hír, hogy Annonayben a Montgolfier testvérek 1783. június 5-én felbocsátották az első léghajót, SZABLIK ISTVÁN kegyes-tanítórendi professzor 1783. augusztus 15-én Pesten ismételte a kísérletet egy kis papirosgömbbel, miután NYEMETZ egyetemi professzor kétszer is hiába próbálkozott, jó sok hivatalos pénzt költve az experimentumra.

Az országos érdeklődést fölkeltő kísérletek a Charles-féle gömbbel azonban csak a következő év tavaszán kezdődtek.

«Tehát a győri Tudomány főiskolának tulajdona az a dicsőség,» írja a *Magyar Hirmondó* (1784, 181. l.), hogy magyar hazánkban is meglett már egyszer annak a repülő golyóbisnak próbája, mely majdnem az egész világot fellázasztotta. Jól reméltem én azt, hogy ennyi csatára a mieink is felébrednek. Ha nincsen is egyéb haszna, elég a mégis: hogy a természetet vizsgáló nagyságos elme ártatlanul mulatja magát az ilyen ritkább látatokban: s hogy köz népünk is azokat szemlélvén, kezdi esmérni, mi sokat tehet a tanult emberi ész, a mit a gyáva ostoba talán ördögösségnek tartana. Ezzel igen oszlik homálya, azután egyebekről is inkább elbirhatja az okos beszédet. Mire nézve méltó különös dicséretre tisztelendő s nagynevezetű DOMIN FERENCZ JÓZSEF úr, zágrábi püspökségnek áldozó papja, a szelid tudománynak és bölcselkedésnek tudósa. Győrrött a Tudomány főiskolában a természet tudásnak és gazdáskodásnak királyi tanítója: hogy már a repülő golyóbissal is, a természetnek ily ritka műveletével, ily hasznos gyönyörködtetést szerzett nemes Győr városának. Egynehány hetekig rejtekben lett többszöri tapasztalások után, eme most folyó hónap első napján [1784. március elsején] déli esti két óra után Steiner András Ferencz orvos úrnak udvarában tétetett végre a nevezetesebb próba. A golyóbisnak szélessége tizenkét párizsi hüvelyknyi volt. Megtelvén a gyúladó levegővel, legelőször is csak a szobában bocsátatott fel. Egyenes függő mérték szerint vévén emelkedését, majd csaknem egy pillantás alatt felért a mennyezetig. Onnét levévén, az udvarra kivivék. Holott azonnal, a mint szabadon eleresztetett, egyenes hamar reptével felyül multa a ház fedelét. Már a szabad levegőben a szél megdült emelkedéssel vitte oly magasra, hogy Csalóköz szigetének indulván, egynehány perczenések alatt csak eltűnt a nézők elől.»

*Domin
Ferenc.*

Dr. Gyarmati

A *Magyar Hirmondó* ez után sűrűn ad hirt a lég-hajóval történt kísérletekről: «Doktor Gyarmati úr felbocsáta ezen holnapnak 11-dik napján [1784. május 11.] egy repülő golyóbist itt Pozsonban, a kardinalis primás úr ő eminenciája és sok értelmes nézők jelenlétébe; ezen golyóbisnak nehézsége vala 1000 árpaszem nyomó; fért bele 4900 cubicus ujnyi levegő. Minthogy pedig az ezen golyóbisba bocsáttatott gyuladó levegő tizenkétszer vala könnyebb a közönséges levegőnél, tehát annak könnyebbítő ereje által ötven ölnyi magasságba emeltetett fel a levegő-égbe; azonban bizonyos az, hogyha minden szél nélkül való időben bocsáttathatnék fel a golyóbis, hetven, vagy nyolczvan ölnyre is felhatolna.»

Szablik István.

SZABLIK ISTVÁN a tudós piarista, egy esztendővel az után, hogy megtette első kísérletét a Montgolfier-féle gömbbel, Charles találmányát is bemutatta. A *Magyar Hirmondó* jelentése ez: «1784. augusztus 22-én estvéli 7 órakor bocsáta fel t. Szablik István úr piarista és a természettudomány tanítója, Pesten egy ökörhólyagokból készült, veres festékkel megcifrázott és gyantával békent repülő golyóbist. Ennek egyik oldalára fel vala jegyezve, hogy a ki megtalálná, vinné vissza Pestre, egy bizonyos helyre. Alól függettek róla négy aranyos rojtok és egy kis hajócska. Hossza 26, széle 24 ujnyi (tzoll) vala. Fért bele 8177 kubik ujnyi gyuladó levegő, melynek készítésére másfél font gálic olaj kivántatott egy font vasporral együtt. Az erő, melylyel a levegőbe felragadtatott birt 1773 árpaszemet, mivel a hólyag maga nyomott 4 latot (vagyis két unciát). Két óra után megtelvén e golyóbis levegővel felbocsáttaték és napkelet felé emelkedvén, sok nézők nagy tapsolási között mindeneknek szemek elől láthatatlan magasságba elméne. Ezen felyül nevezett úr ezen szárny nélkül repülő golyóbisnak már harmad-

szori szerencsés felbocsátásával megmutatta azt, hogy valami a francia és más idegeny nemzetek közt lehetséges, a magyarok közt sem lehetetlen az.»

De csakhamar csökken a lelkesedés. A léghajózás hí krónikása alig egy hónap múlva már így ír: «Ennek a repülő golyóbisnak a milyen nagy híre volt először, most mind a nagy hír, mind a reménység felőle úgy megcsügged; csak igaz lesz a példabeszéd: hogy nem lehet a levegő égben várat építeni, mert arról nemcsak a mostani európai természetvizsgálók, de még magok a találói is, Montgolfier és Robert kezdenek már kétségeskedni, hogy ezt olyan tökéletességre vihessék, hogy mint a hajót lehessen igazgatni; e mellett, minthogy ezt többnyire gyújtó levegő éggel szokták megtölteni, s eztet a másféle levegővel töltöttől nehezen lehet megkülönböztetni, ennek felbocsátását a tűz támadásától való félelem miá, már majdnem egész Európában megtiltották, e szerint most legközelebb Aystriában is ennek a házak és kertek között való feleresztése keményen megtiltatott.»

Ez a tilalom Magyarországra nem terjedt ki, mert 1784. szeptemberében már ismét vígan repülnek az égi gömbök:

«Veszprim vármegyének Veszprim nevű városá- *Kolovrad.*
ban, a herceg Esterházi Antal úr gyalog hadi seregének első majorja, gróf Kolovrad úr által három tüzi golyóbisok, minden jelenlévőknek reménységek felett, nem régebbsen igen nagy előmenetellel bocsáttattak fel. Az első a múlt ho'napnak [szeptember] 7-dik napján; a második ugyanazon holnapnak 27-dikén; a harmadik ezen jelenlevő holnapnak 15-dikében. Ezen két utolsó repülő golyóbisok közül még egyik sem tudatik, hol és mimódon esett légyn le; de az első Szalad vármegyének Pécsöl nevezetű falujában esvén le, midőn az ott lakó polgárok a földhez közellíteni látták volna,

egy szívvel és szájjal azt mondták: «hogya a minden bizonynyal vagy a lidércnek tojása», melyhez minekutánna leesett is, egy darab ideig közel menni senki sem bátorkodott.»

Még a következő évben is érdeklődést támasztanak ez immár elégszer ismert kísérletek. «Szeged szabad királyi városba,» írja a *Magyar Hírmondó*, «méltóságos gróf Teleki Sámuel érkezett e folyó hónapnak [1785. július] 6-dik napján. A többi foglalatossági között ő excellentiája különös hajlandóságát a tudománybeli dolgokhoz megesmértette nálunk. Mivel kiváltképen a régiségeket és az itt való oskolákat meglátogatta, kinek is azon oskoláknak egy tanítója Galauner János, egy ódát, Szablik István pedig az említett oskoláknak direktora egy égi golyóbist felajánlottak. Ezen golyóbis vékonyan kikészített hólyagokból vala elkészítve, veres és fehér színre rész szerint festve, két lábnyi magasságu, három lat nehézségű, s ő excellentiájának nevét mutató aranyos betűkkel ékesítve vala. Öt minuták alatt, minekutánna ő excellentiája a pántlikát, melyen kötve tartotta, elmetszeni méltóztatott, dél felé igyekezőn, a felyhők határra emelkedett mozsár pattogások s tapsolások között.»

Magyarország akkori állapotainak szegényes, vidéki voltára vall, hogy nálunk ez a világra szóló és vérmes reményeket keltő találmány csak az ilyen apró kísérletekig jutott. Igazi, nagy léghajót csak igen későn, sőt hihetetlenül későn láttak nálunk: e század ötvenes éveiben. Az idegen léghajósok mind elkerülték Magyarországot, nyilván abban a hitben, hogy az ilyen vállalkozás itt még nem lenne eléggé nyereséges. Bécsben a híres Stuver tűzjátékos már 1784. július 5-én mutatott be egy meleg levegővel töltött akkora léghajót »mint egy hetvenezer akós hordó». 26-án pedig ez a gömb elszakítva kötelét, a fiatal Stuverrel és három

társával a Praterből átszállott a Dunán. Igazi léghajós 1791-ben került Bécsbe: Blanchard, kit csodálat és lelkesedés vett körül. Blanchard azonban elkerülte Magyarországot, valamint 1816-ban Manner és Kraszkovits, 1820-ban Madame Reichard és 1826-ban a híres Elise Garnerin is, kik mind Bécsben mutogatták mesterségüket.

A Magyarországra került első léghajós Lehmann *A két Lehmann.* Keresztély volt, ki már 1845-ben többször szállott föl Bécsből. Ez a Lehmann testvérbátyja volt a mi Nemzeti Színházunk jeles díszletfestőjének Lehmann Mórnak. Ez a kis púpos piktor imádta a léghajózást, s azt mondta, hogy praktikus célja is van vele; mert hogyan tudjon ő jó színpadi felhőket festeni, ha a fellegeket nem látja *közelről*? Miután Bécsben többször fölszállott, végre az ötvenes évek közepén lecsábította bátyját Pestre is, és több levegői utazásra indult vele a Nemzeti Színház mögött volt botanikus kertből. A kis piktor igen szép felhőtanulmányokat tehetett, a mellett a vállalkozást nem bánta meg a zsebe sem.

Hogy mennyire új, szokatlan, sőt félelmes vállalkozás volt az akkori magyarok szemében a léghajózás, bizonyítja egy mulatságos eset, melyen még sok év múlva is nagyokat nevetett Pest városa. Egy fiatal ujságíró vállalkozott rá, hogy fölszáll Lehmannékkal. Hősi bátorságát előre ünnepelte lapja, s a Komlóban ugyancsak előre hatalmasan áldomásoztak a «rettenthetetlen magyar léghajós» egészségére. Mikor aztán elkövetkezett a nagy nap, és a botanikus kertben ezrek várták a csodát, az ujságíró dörgő éljenzés közt jelent meg a hely színén. Paszomántos farkas bundát viselt (azt hitte, ilyen a léghajós kapitányi uniformis) és tudományos eszközök lógtak a nyakában. De sápadt, igen sápadt volt a rettenthetetlen férfiú; és nőttön nőtt a sápadtsága, amint az indulás pillanata következett.

Mikor aztár Lehmann azt mondta: «Tessék beszélani!», be is szállott a kosárba; de mielőtt felhangzott volna a hagyományos «ereszd el!», a léghajós kapitány esze nélkül ugrott ki az édes anyaföldre, melyet legott csókjával is illetett, mert az a baj esett meg rajta, hogy ugrás közben bele akadt a lába valami kötélbe, s a tudományos eszközök szörnyű csörömpölésének közepette hasra vágódott.

De még a jó magyar nép természete se igen vette be a léghajózás csodáit. Lehmannék is követték a léghajósok ama szokását, hogy a gömb töltése alatt a közönség mulattatására mindenféle tréfás alakokat bocsátottak föl a levegőbe. Ezek az alakok színesre festett hártýából készülnek. Volt közöttük egy életnagyságú figura: vörösrú pocakos német polgár, rőfnyi köcsögalap a fején. Ez az alak a nézők nagy derűtsége között szállt fel. A szél kelet felé sodorta, s csakhamar eltűnt szem elől. Másnap kora reggel jámbor képek ballagtak a mező-kövesdi határban, és mit látnak! A kalászhányó vetés között egy rettenetes alak ingadozik jobbra-balra; néha lekushad és eltűnik, máskor meg óriásra magasodik, s a lába se éri a földet. «Ördög van a vetésben!» ordítottak a jó matyók és usdé vesd el magad, beszaladtak Kövesdre. Innen aztán csakhamar egész had indult az ördög ellen. Emberek kaszával, asszonyok piszkafával, de még egynehány úr is, puska a vállukon. A tünemény még még mindig ott imbolygott a vetésben, és mindenek rémülve látták. Kiabáltak rá. Semmi válasz. Hessegették. Nem kotródott el. Fenygették. Nem ijedt meg. «Add meg magad!» Nem adta meg magát. Nohát bizonyos, hogy ördög; ha nem ép a ördögök hadnagya. A legbátrabbak végre azt tanácsolták, hogy rá kell rohanni; az óvatosak azonban a mellett voltak, hogy jobb lesz messziről megölni az ördögöt. Egy úr

le is kapta válláról a nyúlsöréttel töltött puskát és ráduplázott a pokoli tüneményre, mely — ez volt ám csak az igazi csoda! — legott nyomtalanul eltűnt. Mikor a rémület múlni kezdett egy kicsit, a bátrabbak a hely színére merészkedtek s a vetés között megtalálták a cylinderes ördög szétlőtt foszlányait. Egy újságolvasó úr aztán megtalálta a rémítő jelenés nyitját: hisz ez a pesti léghajósok komédiája! És nem szóltak a dologról többé egy szót sem. De azért csak kitudódott a historia, és mező-kövesdi embertől még ma se tanácsos tudakolni: «Volt-e ördög ez idén a vetésben?»

A szálló ernyőt már a XVII. század elején is ösmerték. Velencében van egy VERANCICS FAUSTUSNAK *A szálló ernyő.* tulajdonított 1617-beli kézirat, mely így szól: «Ha négy léccel kifeszítünk egy négyszögletes vásznat, és négy sarkára kötelet kötünk, ezzel az ernyővel bátran legugorhatik az ember toronyból, vagy más magas helyről; mert ha még nincsen is szél, az esés ereje szelet támaszt, mely visszatartja a vitorlát, s az ember szép csendesén ér le a földre. A vitorla nagyságát természetesen az ő súlyához kell alkalmazni.» Ez valószínű szálló ernyőnek a leírása. Tudományosan azonban senkisé foglalkozott többé a kérdéssel. Ama században csak egy Lavin nevű életfogytiglan börtönre ítélt hamispénzverőnek jutott eszébe, hogy a miolani várból, hol fogva volt, leugorjék egy kifeszített esernyővel. Szerencsésen jutott le, de csakhamar elcsípték, s visszavitték tömlöcébe, hol kilencvenkét éves korában halt meg. A szálló ernyő gondolatával csak 1783-ban kezdett szakszerűen foglalkozni Lenormand montpellier-i fizikus. Meggyőződve, hogy törvényszerű bizonyossággal van dolga, egy szép nap leugrott az első emeletről, mind a két kezében harminc hüvelyk átmérőjű esernyőt tartva. A halcsontok végét fonalakkal

erősítette a nyélhez, hogy az ernyő ne fordulhasson ki. Alig egy hónap múlva már a montpellieri csillagvizsgáló torony tetejéről ugrott le, miután esernyőjével állatokat is szerencsésen eregett alá a magasból.

Garnerin.

E kísérleteken jelen volt Jacques Garnerin, a későbbi híres léghajós. Ez az ember a forradalom alatt a konvent biztosa lett, és mint ilyen az északi seregben lekötött léghajóból kémlelte az ellenség hadiállásait. 1793. nyarán Marchiennesnél az osztrákok elfogták őt, és mint hadifoglyot Budára küldék. Garnerin a várban raboskodott, némelyek szerint a csonka toronyban, mások szerint a régi franciskánus klostromban (ma az országos levéltár), melyben Martinovics és társai is raboskodtak. A fogság hosszú óráiban eszébe jutottak Lenormand kísérletei és elgondolta, hogy szálló ernyővel leugorva a várból, könnyen megszökhetne. Tüstént szálló ernyő készítéséhez fogott hát, a padló deszkájából hasított lécekkel és lepedőkkel akarta megszerkeszteni szabadulásának eszközét, s már el is készült a gép, mikor a parkoláb meglátta az ágy alatt, és természetesen elkobozta. Garnier nem is szabadult ki elébb Buda várából, míg nem cserélték ki XVI. Lajos leányáért, több francia főtisztal egyetemben.

Ugyanez időben hasonló módon akart szabadulni Spielberg várából egy másik híres francia hadi fogoly: az a Drouet postamester, ki a szökni akaró XVI. Lajost és családját Varennesban felismerte és elfogatta. Drouet szintén mint hadibiztos került fogságba. Spielberg várából ugyancsak szálló ernyővel akart szabadulni; ágyneműjéből alkotta meg a szerkezetet oly óvatosan, hogy őrei semmit sem vettek észre; az ugrás azonban nem sikerült: a merész franciát törött lábbal találták meg a bástya alatt.

XIX.

A TÁROGATÓ.

Az újabb magyar nyelvtudományt sokszor érte az a vád, hogy szavaink eredetét nyomozva, örömet kereskedik az idegenben. Ezt a vádat főképp a nyelv művészei hangoztatták. VÖRÖSMARTY MIHÁLY 1828-ban (*Tudományos Gyűjtemény*, 2:45.) zordon erővel szólott ekként: «Vannak, a kik gyávaságból-e vagy bűnből? csak azért keresik össze nyelvünkben az idegennel is rokon szavakat, hogy ott ne rokonságot találjanak, hanem hogy a hasonló szavakat minden irgalom és meggondolás nélkül tőlünk elpöröljék. Gyávaság és áskálódás bűne ez, ha így okoskodnak, hogy a hódító magyar bejöttekor bárdolatlansága miatt alig tudott istenadta fejénél, lábánál egyebet megnevezni. Mért akarják magokat épen azok őseink tanítóivá tenni, kikről Álmos bejöttekor bölcs Leo azt írja, hogy csak kölest ettek, s a földművelés egyéb ágazatait nem értették?» És épen ötven esztendő múlva, 1878-ban, ARANY JÁNOS ír így (*Nyelvőr*, 7:409): «Mint Horvát István iskolája mindent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban a kitagadással!» Ugyanez időtájt illette az orthologusokat ezzel a tréfás, de keserű szemrehányással:

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
A mi új van benne, mind rossz,
A mi régi, az meg tót.

E nagy költőink abban a tévedésben leledztek, hogy a sok jövevény szó szégyenére válik a nemzetnek. Bizonyos dolog, hogy az ősi szókincs a művelődéstörténetnek egyik legfőbb forrása; és a pszichologiai, etikai szavak eredeti voltából következtetve meg lehet itélni egy nemzet géniuszának szűziségét és erejét. De kell-e restelniök például a németeknek, hogy innen-onnan kölcsönzött szavak ezrével vannak nyelvökben. VOLF GYÖRGY összeállítása szerint közlök egy csomó szót, mely a magyarban mind eredeti, a németben pedig mind latinból való kölcsönzés: vaj, *butter, butyrum*; sajt, *käse, caseus*; bor, *wein, vinum*; körte, *birne, pirum*; birs, *quitte, cotonea*; hagyma, *zwiebel, cepula*; bors, *pfeffer, piper*; szurok, *pech, pix*; talp, *sohle, solea*; tál, *schüssel, scutula*; tölcsér, *trichter, tractarius*; sajtó, *presse, pressa*; tükör, *spiegel, speculum*; öszvér, *maulthier, mulus*; réz, *kupfer, cuprum*; vásár, *markt, mercatus*; vám *zoll, telonium*; bér, *pacht, pactum*; orvos, *arzt, archiater*. Vajon akad-e olyan német, a ki azt mondja, hogy e szavak összeállítása a német hazafiság ellen való bűn! Nálunk azonban, tudom, még mindig visszatetszéssel találkozik minden vizsgálódás, mely esetleg azt deríti ki, hogy valamely magyarnak tartott dolog idegen eredetű.

Ebben a fejezetben a tárogatóval foglalkozva, azt kell kimutatnom, hogy ez a 'régi magyar hangszer' (melyet GRÓF FÁY ISTVÁN szerint eleink hoztak be, egyenesen Ázsiából), bár a neve eredeti, külföldi jövevény; valamint hogy idegenből került hozzánk, a *muzsikán* kezdve, úgy szólván minden, ami a zenéhez tartozik.

Eredeti magyar hangszernév csak a *böggő*, a *brügő*, a *dob*, a *kürt*, a *síp*, a *tárogató*, a *tilinkó* (a nyelvújítás szavait természetesen mellőzve). A többi idegen elem. Ime e kölcsönzött hangszereveink egy kis szótára.

Bordó, bördő: a duda hosszú sípja; *síp-bordó*: Magyar fistula rauca in utre, cornu utris Molnár Albert, dudelsack Pápai Páriz; *bordó-síp*: vastag morgó hangú síp, dudán, orgonában. SZINNYEI JÓZSEF a *bordó* eredetére nézve EDELSPACHER ANTAL föltevését fogadja el, hogy t. i. a török *burdug*: bőr tömlő szóból származik. Én valószínűbbnek tartom, hogy a *bordó* az olasz *bordone*val (francia *bourdon*) függ össze.

Brácsa: az olasz *viola di braccio*.

Cimbalom: a latin *cymbalum*, görög *κύμβαλον*.

Citera: a latin *cithara*, görög *κίθάρα*.

Csákány: hosszú, mély hangú furulya. (Gróf Széchenyi István is szokta fújni Döblingben.) MIKLOSICH szerint szláv szó, BUDENZ szerint tatár, s a tatárból vette át az orosz; VAMBÉRY szerint csagataj.

Csimplólya: duda (Zilah, Székelység), tilinkó, furulyácska (Szolnok-Doboka), kis dob, melyet az ujjak hegyével vernek (Székelység). Az oláhságból vettük át; az oláh szó eredete a görög-latin *συμφωνία*, *symphonia*.

Doromb: MIKLOSICH szerint tót: *drombla*, *drumla*, *drmla*; az oláhban *drumbu*.

Duda: MIKLOSICH szerint szerb: *duda* (síp) és cseh *dudy* (dudo).

Fagót: az olasz *fagotto*.

Flóta: az olasz *flauto*.

Furulya: MIKLOSICH GYARMATHY nyomán szláv-nak vallja; v. ö. *virelya*, ó-szláv *viréli*.

Gítár: a piemonti *ghitara*.

Gordon: CZUCZÓR-FOGARASI szerint Erdélyben, bőgő. Egy 1760-iki adat szerint (*Hazánk*, I. 362.) «nagy sereggel megindúlnak muzsikásokkal, úgymint: hegedüs, gardonos [így!] és cimbalmosokkal». Hogy mi az a *gardon*, nem tudom, de GVADÁNYINÁL a *gordó* fúvó hangszer: «Orpheus is megfújja a gordóját.» Valószínűnek tartom, hogy a *gordó* összefügg a *bordó*-

val; s nem lehetetlen, hogy ,mélyhangú muzsikaszerszámról' levén szó, a *gordon* a *gordó* származéka. A *gordonka* (violoncello) a nyelvújítás alkotása, a *gordonból*.

Hegedű. Ezt a szót MUNKÁCSI BERNÁT az ugor ősiség számára akarta megmenteni a *Nyelvőr* XIX. kötetében (149. l.). Íme kísérlete egész terjedelmében:

«Fontos adat a magyar művelődéstörténethez, hogy a *hegedű* őseredeti magyar szó, nem jövevény, mint a *lant*, *hárfa*, *koboz* s más hangszerszámok neve. Megtaláljuk t. i. etymologice egyező mását a vogulok nemzeti hangszerének nevében, melynek alakjai a különböző nyelvjárásokban: éjsz. vog. *sāñkwěltěp*, lozvai és pelymi vog. *šaňgwěltěp*, *šaňghultěp*, tadvai vogul *čāχěltap*. A vogul hősi énekek, medvedalok és bohózatelőadások ezen zenei kísérlője egy fedett csónak alakú öt húros szerszám, melyet a rajta játszó ülő helyzetben térdére helyez és ujjakkal penget, vogulul mondvá: *sāñkwělti*, *šaňghulti*.

«A ki valamennyire tájékozott a magyar szófejtésben, rögtön fölismeri, hogy az egybevetett szók tövei, a vogul *sāñkw*- és magy. *heg*-, noha jelenleg egy hangjuk sem egyezik, eredetileg egyazon hangzásúak voltak; amennyiben t. i. a *h* szókezdő magashangú szóban általában *s* (*t*) hangból, a szóközépi *g* régiebb *ňg* (*ňk*) hangcsoportból szokott fejlődni s tudvalevő az is, hogy a vogul gyakran változtatta mélyhangúvá (különösen a hangszínnel) az eredetileg magashangú vocalist (l. Nyr. XIV. 22). A vogul *sāñkwěltěp* a *-p* igenévi képzővel szerkesztett alak, melynek magyar alakja <ó, ő, illetőleg <ú, ü (l. Budenz: Ugor Alaktan 190). Kétségkívül ez az <ő, ü igenév-képző van a magyar *hegedő*, *hegedű* végzetében is, csakhogy az alapjául szolgáló igeő nem momentán (intensiv) mint a vog. *sāñkwělt*-igenél (l. a vog. és magy. mom. *-lt* képzőre nézve Budenz Alakt. 78), hanem frequentativ (vö. rako-*d*, lökö-*d*; l. uo. 24), úgy hogy egész pontos egyezéssel a magy. *hegedű* egy a frequ. *-ent* képzővel szerkesztett vog. *sāñkwěntěp* alaknak volna mása.

«Megjegyzendő ezek mellett, hogy a magy. *hegedű* régebben nem csupán a vonós hangszert jelentette, mint ma, hanem pengetőt is, minő a vog. *sāñkwéltép*. Idézzük erre nézve a NySzótár adatai közül a következőket: *hegedű*: cythara, lyra. Calepinus lengyel hegedű: lyra. Pesti *hegedw*: cythera. Ném. Gl. A David veszi vala a hegedűt, es az ű kezeuel veri, pengeti vala az húrát. Mel: Sám.»

Nem igen hiszem, hogy ez a tudós eszmélkedés hívekre tehetett volna szert a nyelvészek között. Valószínűbb, a mit azt hiszem IMRE SÁNDOR sejtett elsőben, hogy t. i. a *hegedű*, régibb és mai népies alakjában is *hedegő*, *hedegű*, a velencei *fidigo* származéka; bár nehéz bizonyítani: hogyan lett az *f*-ből *h*.

Hárfa: a latin *harpa*, görög ἄρπη.

Kintorna: a régiségben pengetni való húros hangszer: *nablium*, *psalter*, *harfe*; később olyan zeneszerszám, melynek húrjait nyirettyű helyett gyantás szélű, forgatott kerék szólaltatott meg; COMENIUS *Orbis pictus*ának 1643-iki fordításában: „tekerő lant”. Újabban a *verkli* neve, a forgató révén.

Klavikordium: latin, *clavichordium*.

Klarinét: olasz, *clarinetto*.

Koboz: török, *kopuz*. A ZRINYI MIKLÓS lant jelenlétében használt *kobza* («Egy kobza szavával nyitá hangos torkát») önállósított személyragos alak, mint *zúza*, *mája*, *tompora* stb. (SZINNYEI).

Lant: latin, *lutina*.

Lyütt: PÁZMÁNY PÉTER írja a német *laute* értelmében; olasz, *liuto*.

Oboj: CSOKONAI és ARANY használta szó; a francia *hautbois*.

Orgona: az olasz *organo*.

Tambura: a török *tambur* szerb származékából. (ARANY gitárt értett rajta.)

Trombita: a velencei *trombeta*.

Virgína: a latin-francia *virginale*. (XVI. századbeli billentyűs, tollal pengetett húros hangszer, a fr. *épinette*, ol. *spinetta* egyik fajtája, kisebb *clavicembalo*.)

Íme egy csomó magyar hangszernév, mely mind idegen eredetű. És bizvást állíthatjuk, hogy e muzikaszerszámok közül egyet sem hozott magával a kelet-ről a magyar. De még a *tárogatót* sem hozta, noha e szó eredete kétségtelenül nem idegen.

A *tárogató* szó eredetét SZARVAS GÁBOR magyarázta meg kétségtelen bizonyossággal (*Nyelvőr*, 23:85). Hogy a *tárogatónak* semmi köze sincsen a *tár* ígéhez, nemcsak abból tűnik ki, hogy ama hangszert ezzel a cselekvés-szóval sehoggy sem lehet összeboronálni, hanem abból is, hogy míg a *tár* ige csak a XVIII. század végén jelentkezik először irodalmunkban, a *tárogató* már a XVI. századtól kezdve használatban van. A *tárogató* a *tarogat* hangutánzó ige származéka. A török síp harsogását másoló *tara-tara*, és a *-gat*, *-get* gyakorító képzőből lett ez az ige, mely épen olyan, mint a *jaj-gat*, *óé-gat*, *u-gat*, *bé-get*, *üm-get* vagy *ümmöget* stb. A harsogó síp hangja *tara-tara* képzetet keltett, mely csak változata a trombitaszó *tra-tra* onomatopoeionának. A római tuba az öreg ENNIUS fülében így szólt: *taratantara*. («*At tuba terribili sonitu taratantara dixit*».) Semmi meglepő sincsen benne, hogy a magyar azt mondta a harsogó török sípra: *tarogat*. A hangszer neve tehát eleinte bizonyynyal *taragató* volt. Ez aztán *tárogatóra* módosult; de még napjainkban is élt a *táragató*, KEMÉNY ZSIGMOND használja, s aligha pusztá erdélyiesség.

A *tárogatóval* mindig együtt élt egyértékese, a *török síp*.

A Rákóczy-korban sokkal többet emlegették mint a *tárogatót*. Csak e században kopott ki a használat-

ból. Körülbelül mindent keleti eredetűnek szoktunk vélni, aminek 'török' a jelzője. Holott például a *török búza* sem a keletről került hozzánk, mert a kukorica amerikai jövevény. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a tároгатót, ezt a XVI. század óta Európaszerte használatos hadi sípot a törökök nem fújták. Sőt még az sem lehetetlen, hogy előbb fújták mint a magyarok. Mert bajos azt állítani, hogy minden kölcsönzés, ami van, hullámszerűen terjeszkedett, vagyis a földrajz szerint igazodott. Ki bizonyíthatja be, hogy a törökök nem előbb jutottak, a tengeren át, e hangszerhez, mint mi. Viszont annak se igen lehet megmondhatója: nem találkozott-e a nyugati származású tároгатó a törökök valamely hasonló hangszerével, az ő ősapjával?

A tároгатó nyelvsíp. Az ajaksíptól tehát abban különbözik, hogy a rezgéseket nem megoszló levegőáramlás idézi elő, hanem időszakos, a rezgő nyelv okozta megszakítása a levegőáramlásnak. Az ilyen sípok ős régiek. Eredetök bizonyynyal a nádsíp, melyet ma is gyárt a jelenkor ős embere: a falusi gyermek. Ez a szerszám voltaképp nem is síp, mert nem fújják, hanem dúdolnak bele; a dúdolástól aztán rezeg a megrepesztett nád hártyája, s ezen a réven keletkezik az a bizonyos doromboló, egy kissé repedtes orrhang, mely minden nyelvsípnak többé-kevésbé sajátja. A levegőáramlás az ilyen nádsípban a hártya révén szakadozik meg. A nádsíp változata a szintén gyermekkézen forgó, zabszárból, hagymaszárból csinált dúdoló szerszám. A franciák *mirlitonja* is ugyanilyen: nád vagy papiros cső két végét kifeszített hagyma-hártya vagy vékony írha zárja el. A hang szakasztott az, mint mikor a gyermek papirost szorít a fésűre és az ajkához nyomva dudorász rá. A fizikai elv mindig ugyanaz: a levegőáramlásnak rezgő test okozta időszakos megszakítása.

Ezen alapszik, innen ered minden nyelvsíp, az ókor pásztorsípjától, a *syrinx*től, a mai napok nagy művészi értékű oboj (*hautbois*) hangszeréig. A *syrinx* már nem dúdolás, hanem fújás révén szólal meg; de megvan a két egymáshoz kötött nádlapból alkotott rezgő nyelve, a fúvóka, melyet a sípoló megnyálazva mélyen vesz a szájába. S elemeiben tulajdon ez a szerkezete az obojnak és a vele testvér fagótnak, angol kürtnek. Rokonuk a klarinét is, noha nem két egymásra fektetett, hanem csak egy rezgő nádlap van a fúvókájában.

Az oboj elsőben a XVI. század végén bukkanik fel, *hauls boys*, *hautbois* néven. LAROUSSE szerint e szó azt jelenti, hogy a 'fa' 'magas' hangot ad. Régibb alakja az olaszoknál *bombarda*, a németeknél *bomberd*, *bomhart* volt. Mint minden fúvó és vonós hangszer, ez is többféle nagyságban készült; volt tehát discant-, alt-, tenor-, bassus- és öreg bassus-bombarda. A discant nyolc lyukú, a tenor, bár hossza jó négy láb, csak hét lyukú, a bassus öt láb hosszú és tizenegy lyukú. E muzsika-szerszámnak rendkívül rikító orrhangja volt, mely a zenekarokban elnyomott minden más hangszert. Főkép szabad ég alatt és a tábori bandákban használták. A discant- és alt-bombardából lett az oboj; a mély hangúból a fagót. A *bombarda* az orgonában ma is egy mély nyelvsíp; nevét a század elején a nagy tubaszzerű réztrombitának kölcsönözték. SHAKSPERE korában a *hautboys* már e néven is igen ismert hangszer lehetett. A nagy költő sokszor fúvatja meg a színpadon. Zárt helyen ritkán (*Macbeth*, I. 7., a király termében; *hautboys and torches*): szabad ég alatt gyakrabban. Az oboj ilyenkor többnyire valamely nagy vendég érkezését ünnepli; de még gyakrabban szólal meg a csatákban.

Mert az oboj egész e század elejéig kiváltképen

hadi síp; katonai zenekaroknak elmaradhatatlan hangszer. Mint alább látni fogjuk, még az ötvenes évek végén is megvolt egy osztrák katonabanda lomtárában. Herschel, a nagy csillagász, 1756-ig obojos katona volt. GOETHE 1793-ban Mainz ostrománál hallotta az obojok zenéjét: *«Die Hautboisten von Thadden spielen Ça ira und den Marseiller Marsch.»*

Bizonyos, hogy a hadi oboj nem volt a mai pásztori lágyságú hangszer, hanem hatalmas, riadó szavú harci síp. Vagyis az obojnak az a régibb, egyszerűbb, nyersebb alakja, mely nem más mint a tárogató. Tételelem tehát, melyet bizonyítani akarok, az, hogy a tárogató a hadi oboj. Az egész Nyugaton és alkalmasint Törökországban is ismeretes hangszer, melyet a magyarság a külfölddel egy időben használt és egy időben is tett a lomtárba.

Az elég nagy számmal fönmaradt régi magyar tárogatók és az ugyanazon korbeli idegen obojok szerkezete teljesen egy. Nemzeti vonás nincsen alakjokon. Ha összehasonlítjuk a mi gyűjteményeinkben őrzött tárogatókat a külföldi egykorú obojokkal, nem látunk különbséget. Valóban nehéz hát megmagyarázni eredetét ama hiedelemnek, hogy a tárogató ősi hangszerünk; sőt még a Lehel kürtje is tárogató lehetett.¹ Az sem világos: miért tartják a tárogatót ép a Rákóczi-kor sajátos muzsikaszerszámának, holott az előtt is, az után is közönséges volt a tábori zenekarokban Európa szerte.

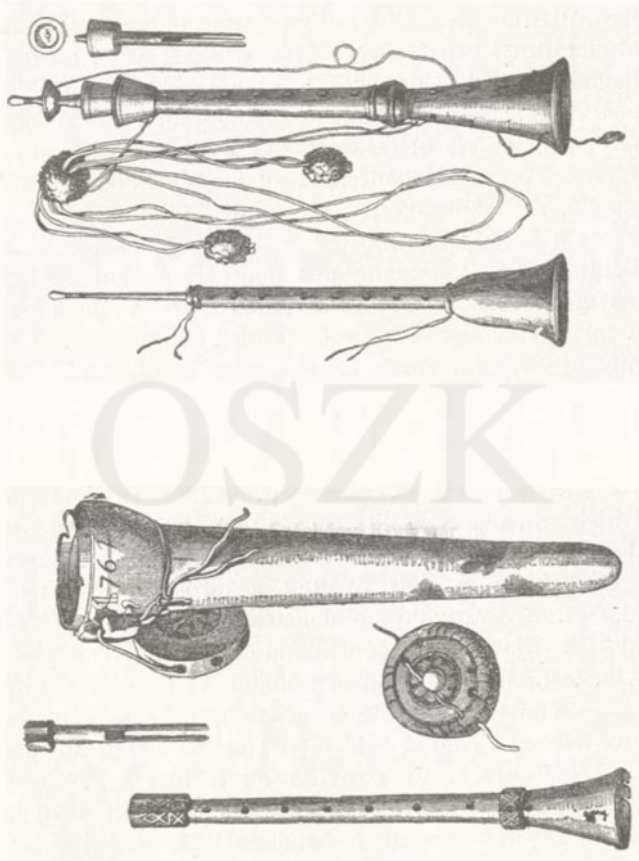
Rákóczi a harc viharai között sem feledkezett meg a művészetekről. Mint THALY KÁLMÁN írja (*Irö-*

¹ E furcsa gondolatot az ötvenes években támadt valóságos tárogató-láz közepett az sugallhatta, hogy Márk krónikájának egyik kezdőbetűjének képén Lehel olyan hosszú, karcsú, egyenes trombitaforma szerszámmal kólintja főbe a német császárt, mely sokkal hasonlóbb a tárogatóhoz, mint a kürhöz.

dalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból, 46. l.) «saját udvari zenészei valának, kik harsány fúvó-hangszerekkel jelezték ablakai alatt, vagy tábori sátránál május elsejének reggelén, a «hadi esztendő» beköszöntését. E leginkább trombitás-, dobos- és tárogató-siposokból álló hadi zenészek mellett a hagyomány két cigány-zenekart is tulajdonít Rákóczinak; az egyik a Barna Mihályé volt, ki állítólag a kesergő Rákóczi-nótát szerzette, melyből azután később alakítá a híres Bihari a hatalmas Rákóczi-indulót. E Barna Mihály mondá 1711-ben Rákóczinak, Lengyelországba indulásakor, magát keserves sírás közt lábai elé vetve: «Mégysz, mégysz, fölséges fejedelem, ... itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!» A másik cigány banda, a Czinka Sándoré, állítólag még Rodostóban is mellette volt Rákóczinak.

«A zeneművészetnek gr. Bercsényi is kedvelője volt; László fiát Deplume Jakab nevű francia zene-mesterrel képezteté, s magának énekest és nyolc tagú udvari zenebandát tartott Cedron Imre nevű képzett karmester vezetése alatt. Később Cedront Rákóczinak engedte át. A vonó hangszerek mellett volt e zenekarban két hauboista és egy cimbalmos. E zenészekről írja egyszer gr. Forgách: «Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a «tehénhús-nóta» mellett el tudják vonni a «Rajta kuruc!» táncot.» Maga Bercsényi pedig tréfásan említi egy asztalánál ülő német úr megjegyzését a magyar nótáról: «*Ich weiss nicht, es hat kein takt, klingt aber doch wohl!*» Ugyancsak Bercsényi emlékezik egy Adámy nevű tűzér-tisztről, hogy kitűnő lantos volt a táborokban. Gr. Esterházy Antal tábornok is bírt saját zenekarral. Battyánnak két udvari síposa említettik.»

Arra nézve nincsen semmi bizonyosságunk, hogy Rákóczi hadai sűrűbben használták a tárogatót, mint

A NEMZETI MUZEUMBAN LÉVŐ TÁROGATÓK.

ama korban bármely más katonaság. Egy ismeretes anekdota szerint (melyet DE GERANDO jegyzett föl *Erdélyi utazásaiban*), Heister generális a szabadságharc után összeszedette és elégettette a tárogatókat; mert attól tartott: ismét felpezsdül a kurucok vére, ha meghallják a török síp lelkesítő szavát. Ez az anekdota nem igaz. Hiszen a labancok táborában is fújták a tárogatót vagyis obojt, mint akkortájt minden katonaságnál. Persze a labancság nem a szép kuruc nótákat sípolta. A Rákóczi-kort a tárogatóval talán az kapcsolta össze a köztudatban, hogy a tábori zenekarok akkor kezdtek nagy idő után ismét magyar nótákat játszani; s hogy a forradalom leverésével ismét elnémulnak ezek a mi szívünknek oly kevély örömet adó hangok. A német ugyan nem égette el a tárogatókat; de bizonyos, hogy a kuruc magyar nótákat üldözte, eltiltotta. Maga a hangszer az egész múlt században használatos volt, minden olyan ünnepi alkalomkor, mikor lóháton és fegyveresen vonúlt ki a nemesség. Különösen kedvelték Erdélyben, hol a XVIII. század második felében a lakodalomra, keresztelőre menő urak, APOR PÉTER tanúsága szerint, hintajuk előtt fúvatták a török sípokat, trombitákat. A tárogató a temetéseken is szólt. CSEREI MIHÁLY írja: «Halotti alkalmatosságokra török sípoknak, trombitásoknak külön nótájuk volt, melyet fúttanak, olyan szomorúan s keservesen, még a temetésen lévő idegen férfiakot s kivált az asszonyokat, mindjárt sírni indították». A tárogató az a hangszer, melyet többnyire szabad ég alatt használnak, mert tulajdonképpen tábori muzsika. A bandériumnak eredeti katonai bélyegét adta meg a rikoltó harci síp. Többnyire minden megyének megvoltak a maga állandó tárogatósai, akik a bandériumokat kísérték. Mária Terézia korában a jász-kún bandérium tárogatósa Kovács György volt, kit aztán Síposnak neveztek el. A Sípos család ma is

virágzik Jászberényben, és űrzi dédapjának t  rogat  j  t. Természetes, hogy a loyalis bandériumok nem a forradalom hadi muzsikájával s nem is a Rákóczi-kor hagyományos b  s n  t  ival von  ltak f  l. Ezért nemzeti tüntetése volt az ébredő magyar  s  gnak, mikor nyolcvan esztendő után ismét elfujt  k a t  rogat  n a régi kuruc nótákat. A szent korona visszahozatalakor, 1790-ben, a nagyváradi ünnepre a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gy  ltek össze. A külső kathedr  l  t  l visszatérve «a török s  pokban kétféle nóták fuvattak, u. m. *Hej Rákóczi, Bercsényi!*   s *  szi harmat után*». Budán is török s  ppal k  s  rt  k a koronát a k  nok, a j  szok és a kecskem  tie  k (KERESZTESI JÓZSEF krónikája).

Ugyanilyen ébredés, ugyanilyen nemzeti tüntetés volt 1859-ben az a valóságos tárogató-láz, mely a Kazinczy-ünnepek, a magyar ruh  divat és a Sz  zat  en  kl  s nyomán keletkezett. GRÓF FÁY ISTVÁN, a jeles zongorás és zenetörténet-kut  t   penditette meg a *Vas  rnap   Ujság*   prilis 10-iki s  z  m  ban, hogy fedezz  k fel újra a tárogatót, mely «egyenesen Ázsiából jött eleinkkel». FÁY azt írja, hogy ez a nálunk immár eltűnt hangszer még megvan Szerbiában; EGRESSY GÁBOR említi naplójában, hogy 1849. végén látta ott. A magyarok a tárogatót m  g fújták II. Lipót koronázásán. E s  z  dban pedig Fuchs Ferencz egri érsek beigtat  sakor (1804.), Fischer István egri érsek sz  kfoglal  s  sakor (1807., a j  szok és a k  nok)   s gróf K  r  lyi Lajos aba  j  i főispán install  ci  jakor (1830.). FÁY szerint a tárogató azért ment ki a divatból, mert f  j  sa er  ltesbe került. Czinka Panna band  j  ban m  g volt tárogató, a Bihari  ban már nem.

Nemsokára fels  z  lalt valaki Nyitráról, hogy 1839-ben a tárogatót hallotta Palugyay Imre püspök beigtat  s  n. Egy Ligats nev   nyitr  i eszterg  lyosnak külön-

ben van tárogatója, és tudja is fújni. Ezután a közlések egymást érik a *Vasárnapi Ujság*ban. Egy névtelen azt írja, hogy Rimaszombatban a tárogatót 1835. évig a toronyban fújták az óra ütésére, s élők emlékezete szerint Koháry herczeg jött s távozta alkalmával mindig, azonkívül gróf Zichy főispán beiktatásánál szintén, a mire Radics Márton régi zenészünk is jól emlékszik. Ő állítja, hogy csak elámultak ama síp hallatára, oly hatalmas hangja volt. Budai nevü tornyos volt az utolsó, aki fújta; fia, ki ma is tornyos, s mint gyermek sokat nyaggatta a sípot, jól ismeri s hiányzó fúvókájáról némi utasítást is adott, hogy rézbe foglalt nád síp volt stb. Öregebb embereink állítják, oly hatalmas hangja volt e tárogatónak, hogy a szomszéd falvakba is elhallott, s a mezőségen a nép megállott munkájában, hallgatni a rajta fújt szép nótákat, különösen a Rákóczi-indulót. Egyhangúlag állítják, hogy csak erős mellű ember tudta jól játszani.

Egy, a Dom Miguel ezredben szolgáló magyar katona ezt írja Montagnanából: «Most immár mi is előállunk egy tárogatóval, amely egészen roncsolt állapotban az ezred zenekari raktárában van. Fájdalom, e hangszernek csak hasadt csöve és dereka (corpus) van meg; fúvókája hiányzik, szilvafából készült s mint látszik, esztergályozott mű. Midőn én ezen régi hangszeremet oboistánkknak mutattam és neveztem volna, ő azt felelte: «*Das ist nicht «Torogáto», sondern Bass-Oboe*»; egyébiránt fúvására ajánlkozik. (Ennek az oboistának igaza volt, s ő ütötte először fején a szöveget, kiderítve, hogy az ő magyaroknak tartott tárogató nem egyéb az európai obojnál).

Az érdeklődés nőttön-nőtt. Fölfedezték a Nemzeti Múzeum régiségtárában levő tárogatókat, és Szuk András, a Nemzeti Színház obojosa egyiket meg is szólaltatta. Majd Scripsky budai hangszerkészítővel meg-

csináltatta a régi tárogatók «javított» mását, és 1859. december 8-án be is mutatta egy hangversenyen. Az egykorú tudósításokból kiérzik, hogy a kísérlet nem sikerült. Egyenesen ugyan nem vallják be; mintha titkolni szeretnék, hogy a «nemzeti hangszer» kudarcot vallott, de bizonyos, hogy a tárogató divatja csakhamar elmúlt. A tudósítások említik, hogy Szuk tárogatója nem lármás, de «lehettek hajdan ennél nagyobbak, melyeknek hangja igazán tárogatott. Egykor más tárogató volt a toronyban, más a csatákban, más a zenekarokban». ID. ÁBRÁNYI KORNÉL, ama kísérletek tanúja, azt írja a Szuk-Scripsky-féle tárogatóról, a *Pallas Nagy Lexikonában*, hogy «több fogyatékosságánál fogva nem tudott magának útát törni; nehézkes volt a befúvása nádszipka segítségével, a kromatikus skála kihozatalára pedig éppenséggel nem volt alkalmas, miért is terjedelmesebb dallamok kihozatalát sem lehetett rajta eszközölni».

A tárogatóval azután jó két évtizedig keveset foglalkoztak nálunk. Még annak sem akadt szakértő megfigyelője, hogy a tárogató a hetvenes évek közepéig minden nap megszólalt a balmaz-újvárosi toronyban. Az öreg bakter jelezte vele az órákat. A síp hangja, mint fültanútól tudom, hatalmas riadás volt, elhatott nemcsak a községnek minden zugába, hanem ki a tanyákra is. A vén toronyőr halálával aztán örökre elhallgatott.

A tárogató föllevenítésével a nyolcvanas évek végén kezdtek újra foglalkozni, midőn KÁLDY GYULA történelmi hangversenyeket rendezett. Az egészen új szerkezetű tárogatót Schunda V. József hangszergyáros készítette és Hickisch Henrik, a m. kir. Opera klarinétosa fújta. ID. ÁBRÁNYI KORNÉL a fönt idézett helyen azt írja e hangszerről, hogy «e modern tárogató formja abban áll, hogy a régi tárogató jellege meg-

tartásával az oboa, klarinét és fagot színvegyületét is egyesíti magában s a régebben használt nádszipka helyett klarinétszerű fúvókával van ellátva, több billentyűvel, mi által a kromatikus hangok is kényelmesen kihozhatók rajta»; továbbá, hogy az az új hangszer «hivatva van nemcsak a régi magyar tárogatót új életre kelteni, hanem azt mint sajátlagos színezetű zenekari hangszert általános használatúvá is tenni, különösen a katonai zenekarokban, hol a mostanság széltségben használni szokott szárnytrombita-solo szerepét lesz hivatva átvenni».

Nekem más a véleményem. Az új tárogató nem egyéb a ma közhasználatú fa fúvóhangszerek igen jelentéktelen változatánál, mely hangszínére nézve leginkább az angol kürtözhöz hasonló. Lágy, panaszos szava csupa szomorúság és panasz. Úgyszólván csak arra alkalmas, hogy a régi tárogatóról teljesen helytelen fogalmat adjon. Bár jól tudjuk, hogy a kezdetleges, nyers obojoknak más fajtája szolt négy fal közt és más a táborban: bizonyos, hogy ama szelídebb hangú tárogató sem lehetett ilyen epedő, idylli pásztorsíp. Hangversenyteremben az ilyen fölösleges újítások helyett egyszerűen az obojt vagy az angol kürtöt kellene használni. De kíváncsok az igazi hadi tárogató felújítása is; mert az igazság ellen való, mikor a hadlelkesítő, harsány, kevély kuruc nótákat ilyen bánatos, fátyolozott hangú, szerény zeneszerszámokon fújják.

A tárogató a régi oboj, mely csak a múlt század végén kezdett azzá az igen tökéletes, művészi hangszerré finomulni, melynek ma a zenekarokban oly fontos szerepe van. A tökéletesített oboj már elfoglalta mai helyét az orchestrumban, mikor eredeti alakja, a nyers hadi síp, még mindenfelé tábori hangszer volt. És pedig a lovas katonáké. Ezért fújták mindig a magyar bandériumokban. Mint említettem, a harcias pompával ki-

vonuló nemesség a tárogatót is ép úgy katonai voltának kifejezésére használta, mint a fegyvereket, a zászlókat és a csatlósokat. Ez a hagyománynak szinte tüntető megőrzése volt az időben, mikor a banderális intézmény már elveszítette eredeti jelentőségét. Ez az oka, hogy nálunk tovább maradt meg a tárogató sip mint egyebütt. Legalább az én tudomásom szerint 1839-ben, mikor Palugyay Imre nyitrai püspök beigtatásán a bandérium tárogatókkal jelent meg, Európa hadseregeiben már csaknem mindenütt a trombita volt a lovasság hangszere. Legfeljebb még angol lovasezredeknek voltak obojosai. Azok az öreg magyar toronyőrök, kik csaknem egész mostanig fújták a tárogatót, ifjúságukban a nemesi bandériumok síposai lehettek.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XX.

A HINTÓ.

E könyv II. fejezete csoportosítja ama többé-kevésbbé ismert adatokat, amelyeknek bizonyosága szerint a *kocsi* magyar találmány, és neve a komárommegyei Kocs falutól ered. Ép most igen érdekes vita folyik e kérdés körül. KROPF LAJOS, Londonban élő tudós hazánkfia, minden adattal szemben kereken tagadja, hogy a *kocsi* magyar találmány és magyar származású szó lehessen. Az ő erőssége az, hogy az olyan kényelmes, személyszállító alkalmatosságok, amilyen a *kocsi*, már az ő korban is ismeretesek voltak; ami pedig a nevet illeti, azt mondja, hogy azok, akik nincsenek megelégedve a XVI. századbeli HERBERSTEIN báró találgató etymológiájával, olasz földön folytassák tovább kutatásaikat a *kocsi* szó hazáját illetőleg. DAINERO TAMÁS ugyanis, ki szintén a XVI. század elején járt hazánkban és látott magyar kocsit, nem tartotta szükségesnek megmagyarázni, hazaírt levelében, hogy a *carro da cocchia* miféle csodabogár; nem pedig azért, mivel nagyon jól ismerték nála otthon a járóművek e fajtáját. Már pedig a *cocchia* (eredetileg görögül *concha*) kagylót jelent; ennek értelmét átvitték a *cocchia* nevű apró sajkára, a sajkát azután egy kerekes alkotmányra (talán szíjakon) fölfüggesztették s így lett *conchaból* *carro da cocchia*. Így pl. a francia nyelvben is *coche* sajkát is

jelent, kocsit is. A latinban is *liburnum* sajkát jelent és kocsit, mely utóbbiban «*principes Romani vehi solebant adeo molliter, ut interim vel dormire nitus possent, vel legere, vel scribere, aut aliud quidvis non incommode agere*». Az angolban is megvan a «kagyló-sajka,» *cock-boat* (ejtsd ki *kokk bót*), a nehéz utazó kocsi neve ellenben *coach* (ejtsd ki *kócs*). Ebből világos, hogy a *cock-boat* az angol-szász nyelv maradványa (*sae-cocca*), a *coach* pedig a francia vagy talán szintén az olasz nyelvből került az angolba. Tudjuk, hogy 1557-ben még nem ismerték Angliában a *coach*-nak nevezett járóművet, s azért dr. Vannes Péter, az Olaszthonban tartózkodó angol követ szükségesnek tartotta megmagyarázni, hogy a *coches* alatt mit kell érteni (certain waggons called *coches* very shaky and uneasy to my iudgment). Aldana (Nagy Kampó) is említi a XVI. század közepén, hogy spanyol bakáit kocsikon (*en coches*) küldötte el egy vagy két ízben a törökök elleni portyázásaiban Tiszántúlra, de ő sem tartotta szükségesnek földieinek megmagyarázni, hogy mit kell a *coches* (ejtsd ki *kocsesz*) szón érteni.» (*Nyelvőr*, 28 : 85.) Ehhez SIMONYI ZSIGMOND a következő megjegyzést fűzi: «Ezek igen érdekes adatok, de meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvészek Prikkel közlései után a *kocsi*, *Kutsche*, *coccia*, *coach* szónak magyar eredetében többé nem kételkedhetnek. Azok az idézetek kétségtelenné tették, hogy a *kocsi* szó tkp. a *Kocs* helységnevből való melléknév. Értsük meg egymást: csak a névről van itt szó! Hogy magát a tárgyat hol találták föl, az más kérdés. — Az olasz *coccia*-ból a magyarban nem *kocsi*, hanem *koccsa* v. *kaccsa* vált volna; ellenben a m. *kocsi*-ból az olasz *coccia* egész természetesen alakulhatott.»

Az én hitem szerint kétségtelenül bizonyos, hogy volt valamely magyar találmányú, könnyű, gyors utazó-

szekér, melynek *kocsi* nevét a XVI. században HERBERSTEIN, BRODARICS és CUSPINIANUS Kocs falvától származtatják. (L. e mű 32. lapját.) Vajon pusztán népies etymologia-e ez, vagy csakugyan volt Kocson olyan kocsigyártás, mely a gyártmánynak nevet kölcsönzött, mindmáig eldöntetlen kérdés. Lehetetlennek azonban nem ítéltetjük a *Kocs* > *kocsi* etymológiát, mert íme ép a hintóknak van két más fajtája: a *landauer* (franciául: *landau*) és a német-francia *berline*, melynek neve kétség nélkül helynevekből (Landau, Berlin) ered. Bizonyos továbbá, hogy a külföld a *kocsi* egyértékeseivel mint idegen szókkal bánik el. Nem szabad továbbá tagadnunk azt sem, hogy a külföld mint magyar specialitást ismerte a kocsit.

Dehát milyen volt ez a magyar kocsi? Én, másokkal együtt, abba a tévedésbe estem, hogy ez a hazai találmány voltaképen a szíjjakon ingó hintó volt. (L. *Mendemondák* könyvem 50. l., sőt e műben is 33. l.) Ma már tudom, hogy a *hintó* sokkal régibb a *kocsinál*. A *hintó*, ezen a magyar néven, kétségtelenül megvolt nálunk már 1342-ben; holott a *kocsi* szó alig bukkanik föl 1494 előtt.¹ A XVI. századbeli tanúságok, melyek a kocsiról mint újdonságról beszélnek, mind egyetértenek abban, hogy az az alkalmatosság igen könnyű és szokatlanul gyors. DAINERO 1501 október 22-én kelt levelében ezt írja: «... *da Buda a Viena* [sono] *miglia 160 de postre; dove se li va per chi vole da ogni tempo, in quattro persone suso un carro da cocia in uno dì e una nocte cum tre jumente, non mutando se non una volta le bestie la estate e do lo inverno;*

¹ Kétes hitelességű, sőt PAULER GYULA szerint határozottan hamisítvány az a FEJÉR GYÖRGY *Codex diplomaticus*ában közölt 1267-iki levél, melyet István ifjabb király ír a hunyadi várnagynak és «*c o c h y vehendis et bene v a s a t i s*»-t (jól vasalt kocsikat) emleget benne. (V. ö. *Nyelvőr* 8: 552, 27: 570)

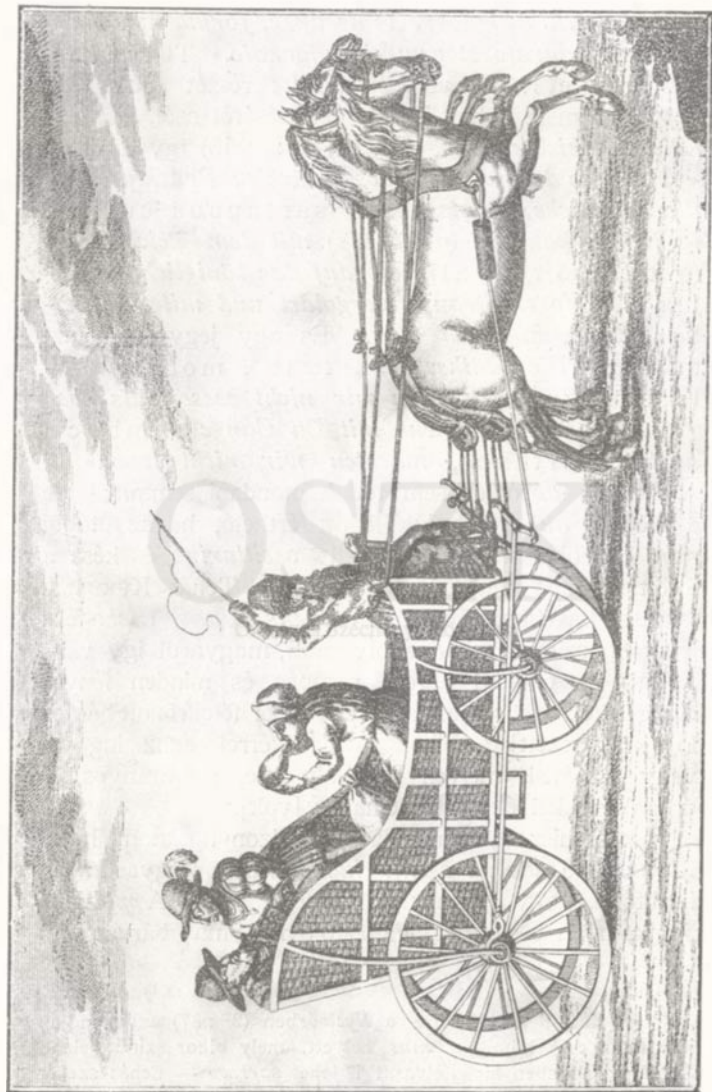
la qual cossa ho commemorata, perche me pare uno grande camminare.» [Budától Bécsig 160 olasz mérföld; ahová az ember bármikor eljuthat negyedmagával egy kocsi szekeren egy nap és egy éjszaka alatt, három lóval, s nem vált lovakat se nyáron, se télen; amiről azért emlékeztem meg, mert azt hiszem, hogy igen sebes utazás.] HERBERSTEIN 1518-ból való följegyzésében azt mondja, hogy Budáról Bécsbe *«wir... fuern auf Kotzschi Wägen die man also nent nach ainen Dorff bey zehen meillen dshalb Ofen, die mit dreyen Pfärden neben ajnnder lauffenndt gefurt werden, und derselben zeit kain Eisen oder gar wenig daran was, fuern vier Personen sambt dem fuerman, und lassen in tag und nacht von Ofen gen Wien sein wol gemessen zwo und dreissig meillen, und fuettern doch alle mall nach sechs oder funf meillen, und zu Rab am mittl des wegs namen sie andere Pfärdt; und ist ein gar bequeme fuer...»* [... kocsi szekereken mentünk, melyet egy Budától tíz mérföldre fekvő falutól neveznek így; a szekereket három egymás mellé fogott ló húzza, és e szekereken immár nincs vas, vagy ha van is, igen kevés; a fuvarossal együtt négyen férnek el rajtok; éjjel-nappal menve érik el a Budától jó harminckét mérföldre eső Bécsset, de minden öt-hat mérföld után etetnek, és az út felén, Győrött, lovakat váltanak; igen kényelmes utazás...] Más XVI. századbeli források is arról tesznek tanuságot, hogy a kocsi szekér igen könnyű és gyors volt; ellentéte a már régi nehéz utazó hintóknak, melyeket bizonynal nem csak három ló vont, s a melyeken több ember fért el négynél. Ez a könnyűség, gyorsaság, a kevés vas, a három ló (nyerges, rudas, lógós), a négy utas (a kocsis, mellette egy, az ülésen kettő) arra vall, hogy a XVI. században Európaszerte feltűnést keltett és elterjedt kocsi a mai napig megmaradt lőcsős, kasos magyar parasztszekér

volt, és teljesen hű az a kép, melyet róla JEREMIAS SCHEMEL 1568-iki *Chunteruet Buoch*-jában közöl.

Vagyis az utazásnak ez a könnyű és sebes, kevés embert vivő, de kevés lóval is járó eszköze meglepő újítás volt az időben, mikor mindenek nagy, nehéz szekereken, hintókon jártak. Nem csoda, hogy V. Károly, 1546-ban táborba szállván, nem indult többé olyan terjedelmes és lassú alkalmatossággal, hanem gyors magyar kocsival, szinte azt mondom: *ekhós szekérrel*, mert talán erre vall AVILA Y ZUNIGA kifejezése: a «*carro cubierto*».

Még egyszer mondom hát, hogy a könnyű, gyors magyar kocsi szekér (egy, a csatatéren mindig rendkívüli mozgékonyásával kitűnő lovas nemzetnek valóssággal atavisticus találmánya) a nehézkes utazó hintókkal szemben volt nagy és szinte korszakos újítás. Fontos momentum a harcban, melyet az ember évezredek óta a távolság ellen folytat. A magyar kocsi szekér körülbelül olyan volt a rendes utazó hintók mellett, mint ma a kocsi a vasúti vonat mellett. A régiek, mikor gyorsan kellett utazniok, lóháton jártak. Napokig nyeregben ülni és vágdatni természetesen fáradságos dolog volt. A kurírok, staféták mestersége. Úri ember csak a végső szükségben adta rá a fejét. A magyar kocsi szekér egyszerre módot adott mindenkinek, hogy szinte csak olyan sebesen utazhasson, és pedig teljes kényelemben, mint a nyargaló lovasok. Nem csoda, hogy egész Európa kapott ezen az újításon.

A *hintó* első nyomát TURÓCZI krónikájában találjuk. Igaz, csak deák szó alakjában bukkanik föl; de hogy e szó a magyar *hintó* fordítása, kétségtelen. Ez adatot legelsőbb a *Nyelvőrben* közöltem (27 : 570). «*Tandem antedicti trini dextrarii solennes, cum armis et operimentis omnibus ipsorum gloriosissimis, seu attinentis, cum sartaneo curru seu mobili aut osti-*

A MAGYAR KOCSI 1598-1KI KÉPE.

lario regnali, signo regis desuper, forma avis struthionis, deaurato et gemmis adornato.» TURÓCZI krónikájának e KÜKÜLLEI JÁNOSTÓL írt részét (*pars II., cap. 29*), mely Róbert Károly temetéséről szól, FESSLER (*Die Geschichten der Ungarn*, 3 : 1055) így fordítja: «... folgte drey herrlich geschmückten Prachtpferden die königliche Staatskutsche (sartaneus currus) in Rimen hängend (mobilis) mit dem Reichschilde (ostilario regnali), worauf das königliche Wappen, der Vogel Strauss, vergoldet und mit Edelsteinen besetzt, zu sehen war.» És egy jegyzetben azt mondja: «Die Räthsel: sartaneo, mobili, ostilario regnali wussten wir nicht besser, als oben geschehen ist, zu deuten: mit Du Cange sambuca, anstatt sartaneo, machten wir nicht lesen.» A *sartaneus* szóról én sem tudok mondani semmit;¹ de a *mobilis* aut *ostilarius* legott érthető, ha az utóbbi szót úgy olvassuk, ahogy kell: *oscillarius* és kész a fordítás: 'ingó vagy hintó [szekér]'. Tehát KÜKÜLLEI textusa, ha elfogadjuk a *sartaneus* KROPF LAJOS-féle, igen valószínű *sarranus* olvasatát, magyarul így van: «Végül az említett három pompás és minden fényes címerökkel, csábrágjokkal és egyébbel fölcifrázott hámos ló [következett] a biborszínű szekérrel azaz ingóval vagy hintóval, melyen a király jele, az aranyos és drágakövekkel ékes struccmadár [volt].

Azt hiszem, nem kell sokat bizonyítgatnom, hogy KÜKÜLLEI JÁNOS az *oscillarius* szóval a magyar *hintót* fordította, hogy úgy mondjam: betű szerint. A *mobilis*: 'ingó', talán csak megvilágosító synonyma; bár az sem

¹ KROPF LAJOS erre a *Nyelvörben* (28 : 87) azt mondja: «Ez talán csak hiba *sarranus* helyett, mely bibor színűt jelent. *Sarlaneo* különben hibás olvasat is lehet *sarraco* — nehéz szekér helyett.»

lehetetlen, hogy a *hintó szekér*-nek a XIV. században megvolt *ingó szekér* neve is. Ez mellékes. A fő az, hogy Róbert Károly királyunk temetésén, 1342-ben, az egykorú KÜKÜLLEI JÁNOS tanúsága szerint, meg volt nemcsak a hintó, hanem a magyar neve is. Erzsébetnek, Nagy Lajos anyjának, több hatlovas hintaja (*currus mobilis cum sex equis*) volt, melyek közül egyet udvarhölgyére, Pokori Klárára hagyott. (Erzsébet királyasszony végrendelete, I. PRAY, *Annales regum Hungariae* (II. r. 148. l).

Csak a furcsaság kedvéért említem, hogy a *Nyelvőrben* (28: 86) az én KÜKÜLLEI-féle *oscillarius*: *hintó* közlésemre KRAUSZ SÁMUEL a következő sorokat írta: «Vollers, Beiträge zur lebenden arab. Sprache in Aegypten (Zeitschr. der deutsch. morgenl. Gesellschaft 50: 613) így ír: *hantūr* Wagen = ungar. *hintó(v)*. E szerint a *hintó*, csakúgy mint a *kocsi*, elszármazott külföldre; még pedig Egyiptomba, talán a törökök útján. Többet nem tudok róla.» Ugyanazon lapon pedig GOLDZIER IGNÁC: «A Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft I—II. évf. 282. lapja révén tudom a következőt: «Sanskrit. *hindola* = Schaukel, Sänfte ... mit dem Denominativum *hindolayati* = schaukeln.» Ebből származik a későbbi dialektusokban és más nyelvekben ez az alak: *handұл* = palanquin, és *andұл* (perzsa). Ebből az utóbbiból származtatja Stumme (Tunisische Märchen XX. és a Grammatik des Tunisischen Arabisch szótárában p. 159.) a francia *landau*-t és a belőle népetimológiai úton keletkezett német *Landauer*-t. Már most én a világért sem akarom a magyar *hintá*, *hintó* szavakat a szanszkr. *hindolá*-val egyeztetni; de ezek a véletlennek is érdekes egyezések eszembe jutottak, midőn legutóbb a *Nyelvőr* ebbeli cikkeit olvastam.» MIRE SIMONYI ZSIGMOND: «Annyi bizonyosnak látszik ez utóbbi adatokból, hogy az egyiptomi arab *hantūr* nem a magyarból,

hanem keletről került, a hindu és perzsa *handül*, *andül* alakokból.»

De különösen érdekes ama régi magyar, erdélyi hintókkal foglalkoznunk, amelyeket BÁRÓ APOR PÉTER a *Metamorphosis Transsylvaniae*-ben oly részletesen ír le. A XVII. század utolsó negyedében erdélyi élet nagy rajzolójának e valósággal technikai pontosságú leírásával eddig, úgy tudom, nem foglalkoztunk. Holott igen sok lenne a magyarázatra szoruló homályos hely; és kalauz nélkül valóban nehezen érthető. Mi volt például az *orsós hintó*? ARANY JÁNOS is említi a *Toldi szerelmében* (III. 1.):

Kocsi-hintón, orsós, födeles szekéren

Kiki módja, rangja, tisztii szerint mégyen.

S ugyanerről a Glossariumban: «*Orsós szekér*; valahol régi könyvből ragadt rám, hogy mielőtt a rugós hintót (hazánkban) feltalálták, *orsós* szekéren jártak. Használják-e ma e nevet valami szekérre, nem tudom.» A *Nyelvőr* egynehány évvel ezelőtt kérdést intézett olvasóihoz: mi az az *orsós szekér*, de választ mindvégig nem kapott. A következőkben megkísértem APOR PÉTER írásának egynehány jegyzettel való megvilágítását.

Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek. Az urak lovai akármi szőrűek voltak, de ha az lovok farkai fejérek voltak, azt berzsennnyel szépen veresen megfestették,¹ gyakrabban azt, mikor az istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az hajokot, zacskóban² tartották; mikor az úr valahová

¹ Arab eredetű török szokás, melyet a hódoltság korában a magyarok is követtek.

² A XVIII. század harmincas éveiben keletkezett francia hajviselet, régebbi a kereken felkunkorított, hosszú copfnál. A fekete selyem zacskóba tett rövid copfot, inkább is hajfürtöt, ugyancsak fekete selyem csokor is díszítette.

ment, kivált paripán, azt kioldozták, hogy az ló farka szép fodroson álljon.

Mikor penig utra indultanak feleségestől, az böcsületes nemességnek állapotjához képest kis bőrös kocsija¹ volt; mikor közel ment, két lovon járt, mikor távolabb ment, négy lovat fogatott be. Az kocsi vagy csak bakon lógós² volt, vagy csak az tengelyre csinált³ volt; akkor az hintó igen ritka volt, hanem az közönséges fő embereknek nagy bőrös kocsijok volt, az hátulja mindenkor lógós,⁴ némelyiknek az elei is szintén olyan volt mint az hintónak az dereka, csak fedele nem volt, egyéb minden alkalmatossága az egy fedelin kívül; az mint az hol ide alább az fedeles hintót leírom, tudd meg, hogy épen olyan volt az bőrös kocsi is.

Az hintók mind bőrös magyar hintók voltak, híre helye sem volt az német hintónak. Vesselényi Pál uram ajándékozott volt Apafi Mihály öreg fejedelem-

¹ A bőrös kocsi a mai „ekhós szekér,” melynek négy oszloptól tartott födele azonban nem ponyva vagy gyékény, hanem bőr volt; és bőrből valók a föl és leereszthető ellenzők is.

² A bak értelme itt nem a mai. Tehát nem a hintó elején levő ülés, melyen a kocsis foglal helyet. (A régi magyar hintó szekerek kocsisa mindig a nyerges lovon ült.) Ez a bak a hintó szekér aljának része volt. A hintó szekér alja a kerekek, a két tengely és az úgynevezett nyújtó fa, mely a tengelyeket összeköti. A tengelyekből nyúlt fel a két-két bak-fa, melyre a hintó derekát vagy korbáját szíjjal akasztották. (Ma a tengelyen a hintó acél rugója nyugszik.) A hátulsó tengely bak-fái között volt elül-hátul a csatló, erős deszka, melyen az inas (csatlós) állott. A két első bak-fa közé, a csatlóra helyezett kocsis-ülés a bak nevet vette föl; valamint hogy a csatlót is hívták hátulsó baknak. A bőrös kocsi derekának vagy korbájának néha csak a hátulja lógott szíjon; eleje az első tengelyen nyugodott; de még így is csökkent a rázás.

³ Amely felfüggesztés nélkül, magán a két tengelyén nyugodott, mint ma is a paraszt szekér.

⁴ L. a 2-ik jegyzetet.

nek egy német hintót, jut eszemben, hogy Szebenben gyermekekül úgy jártunk nézni mintha csudalátni mentünk volna, elmenvén az híre, hogy az fejedelemnek német hintaja vagyón. Az magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős,¹ az drágább is volt, az második orsós.² Az mely uraknak kétféle hintaja volt (de az ritka volt), az kétfelé eresztősön járt az úr, az orsóson az asszony. Ezek is sokfélék voltak, mert némelyiknek az feddő bőrök jobbak voltak, úgy hasonlóképen az belső borítékja³ is külömbféle volt; mert némelyeknek az belső borítékja volt virágokra czírázott szattyán bőrből, némelyeknek gordoványból, némelyeknek karmazsinból, némelyeknek jóféle posztóból; az fejedelemnek bársonyból (az fejedelem hintájának az orsói is aranyasok voltanak); kül meg volt verve nagyobb részint apró szegekkel, mint az német

¹ A mai *landauer*.

² A hintó derekából azaz korbájából a négy sarkán és közepén, a beszálló mellett, karcsú oszlopok nyúltak fel, melyek a fedelet tartották. Ez oszlopok végén volt az a rézből vagy vasból való cifra gomb, az orsó, a régi hintók ez elmaradhatatlan díszítménye, melyet a fejedelmek, mint APOR alább írja, meg is aranyoztattak. A spanyolok, a franciák és a bécsi udvar is nagy ünnepek alkalmával structollakat tűztek az orsóra. Az orsós hintó azért ellentéte a kétfelé eresztős hintónak, mert fedele állandó volt, széthúzni nem lehetett. Tehát, mai nyelven szólva, az egyik zárt, a másik nyitott hintó. A zárt hintók fedelének négy sarkán az orsó nyoma megvolt e század elejéig, gombok alakjában. TISCHLER egykoru képén, a szent korona 1790-iki Budára hozatalának menetében vagy hat ilyen gombos-orsós hintót látunk. Ez orsós oszlopok eredete igen régi lehet. Azt hiszem, az időből való, mikor fedeles kocsi még nem is volt, hanem csak négy rudat, talán kópját, tűztek a kocsi négy sarkára, s e rudakra kötötték az árnyéktartó ponyvát. A régi hordozható-ágy mennyezetének sarkain is megvan az orsó: a rúd vagy kópja végének díszítménye stilizált maradványa. Ma már csak a halottas kocsik mennyezetén látni az orsókból módosult cifraságot.

³ Bélése

hintón is vagyon, közben-közben réz szeggel, belől is az hol illett. Az mint az fedelit az orsóhoz csinálták, vagy az kétfelé-eresztősnek az karfáihoz,¹ ott fen körös-környül lefüggő selyem rojt volt, azt réz szeggel verték le; az orsós hintónak penig benn az közepin egy koronaforma lefüggő selyem rojt volt, az közepit czifrán veres és fehér szeggel megverték. Az kétfelé-eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva, az kin az hintó fedelit elé s hátra bocsátották, s kivált tavasszal, mikor szép híves idő volt, kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna; azokat a fákot is olyan borítékkal borították, mint az hintó belső részit, szegekkel meg volt verve, és ugyan olyan rojtos selyemmel prémezett mint az többi része. Az mint az hátulsó ülés volt, az hintó derekában kívül láda volt, ugy az első résziben is, de azt sem kívül, sem belől meg nem ismerted volna, csak azt tudtad volna, hogy csak az egy hintónak ülésinek első hátulsó dereka; az ülés helyiben mit tettek, majd meglátod. Azon kívül az hol felültenek az hintóban,² ott tágas hely volt, azt ablaknak hitták, egy ember nagy tágason elülhetett benne annak befedő, kül fekete bőrből való boritékja, azon belől volt olyan matériából töltött fedél mint az hintó belső része, az meg volt tűzve, annak az végin körös-környül rojt volt; az az ablak takarója könyöklőfán³ függött, de az is mint az hintó olyan bőrrrel bé volt csinálva, apró réz s fehér szegekkel megverve, selyem rojtos prémmel megprémezve; azon fán volt két lyuk, az lyukon felül vagy két rézgomb vagy két aczélgomb, az melyeket az ablak fája lyuka felé szegeztek, hogy az lyuk ne lássék. Az hintó

¹ A hintó derekának, korbájának pártázata.

² Tulajdonképen való ajtaja tehát nem volt.

³ — alakú fa.

derekában, az hol az hintóban felültek, kétfelől volt két csap, az kiben, az mint íram, az ablak borítójának gombos két lyukát belé tették, s az tartotta, de az ablak borítója csak egyfelől nyílt ki, mert az más fele hosszú vassal az hintó derekához volt kapcsolva. Az felülő helyen két szélyes bőrön függő erős fa volt, de alól is bőr volt rajta, az is azhol az bőrt az fához szorították, szeggel meg volt verve. Ugyan az hintó derekában az ablak-tartó vas- vagy aczél-csaphoz közel volt mintegy arasznyi hosszú és mintegy másfél tenérnyi szélyes kerekforma erősen becsinált fa, az melyet is az hintóval hasonló borítékkal béborítottak, selyem rojtos prémmel megprémezvén és szeggel megvervén; ahhoz tartózkodtanak, mikor az hintóban fel akartanak ülni. Mind az két felülő helynek vagy ablaknak mind az két felében egy-egy kis kilincsen járó, magas, jó hosszú ládácska volt, az két ablakban négy olyan ládácska volt, annak az ajtaja czifrán meg volt verve apró szegekkel. Az hintónak az alsó része ugyan meg volt bérelve¹ és szegekkel verve, de egy része erős cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség. Az ablak mellett az mely cserefában volt azon deszka foglalva, abban kétfelől, mind elől mind hátul, két-két karika volt, úgy hogy nyolcz karika, ketteje általellenben felyül, az más ketteje alól. Az hintó az mely fákon² függött, azok czifra fából és festve voltak, czifrázott vasakkal megvasazva mind elől mind hátul, azonban vaspléhekkal czifrán ónozva, meg volt pléhezve, az bakja pedig elől hátul tágas volt. Az orsós hintón hat gomb volt, vagy rézből vagy vasból az tetején, ketteje elől, ketteje hátul, ketteje az közepin; azok pedig czifrák voltak; az kétfelé eresztősnek

¹ Bérelve.

² Ezek a bak-fák.

penig az tetejin semmi sem volt, hanem ránczos volt, az mint az kávák¹ voltanak benne. Az hintónak az alsó részín, az hol az ember lába állott, táltartó és hordozó hely volt az hintó fenekín; az hintónak penig az fedeliről mindenfelől bőr függött; tiszta időben feltűrték, essős időben leeresztették; azon kívül elől hátul kétfelől szélyes csatlója² volt az hintónak. Láttam igen gyermekkoromban üveges hintót is, de amaz apró üvegből ónban foglalva ajtaja volt, mint az másféle apró kerék üvegben ónban foglalt ablak szokott lenni.

Ezt az magyar hintót azért írák le, hogy mégis feledékenységbe ne menjen az magyar hintó micso-dás volt, mert az olyan erős munka volt, hogy némelyeknek az gyermeke is megérte véle, nem úgy mint most, hogy az mint veszed az mostani hintót, annyit romlik, hogy gyakrabban többet költesz rája mint az mint vetted, s mégis öt-hat esztendeig elig éred meg véle. Lássuk azért, kedves olvasóm, az régi magyar hintón mint jártanak az régi magyarok.

Legelsőbben egy hintó eleibe akkor is rendszerint hat lovat fogtanak, mert némelykor nyolcz lovat is fogtanak; de híre helye sem volt hogy bakról hajtsák az lovakot, hanem az kocsis, még az fejedelemnél is, megnyergelte az nyerges lovat s nyeregből hajtotta az négy lovat. Az kocsis rendszerént szakállos volt, az hámok szélyes bőrből, nagy csattosok voltanak, nem olyanformán mint most; az hámokban rendszerént kötél volt, az kit há-m-istrángnak hittak, úgy az tartója is az hámnak kötél volt; az fékek azok is szélyesek voltanak, az szemein alól az lónak nagy szívforma bőr, az ki majd az orráig ért. Az ló-bokrétának híre helye sem vala, hanem az lovaknak az üstököket szíjával vagy

¹ Tartó pántok.

² L. a 307. lap 2-ik jegyzetét.

szironynyal¹ felkötötték; az két középső és első lovak közt egy vastag pálcza volt, rövid lánczon, peczekkel, azt közpálczának hitták, az féken osztán karika volt, úgy peczkelték osztán fel az közpálczát az két-két lóra. Az nagy uraknak pompára veres zöld szironynyal varrott bagaria hámjok volt, azon nagy fejér ónnal megónazott csattok; az kocsis és felejtár² ostorának mind az nyelinek az végén, mind az ostornak harmadányira az nyeltől fogva rojt volt; köntösök az kitől mint kitölt olyant viseltenek, hanem az süvegek préme rendszerént róka fark volt. Kivált az közepesse az fő embereknek mikor utra mentenek télben, az lovak pokróczát, kenderből vagy szíjból álló lekötő szíjúval az ló hátára kötötték, s úgy fogták be az lovakot s úgy mentenek. Már azért mikor utra akart menni valaki, lássuk mint készült utra.

Legelsőben is kezdjük el azon főrendeken, az kik társzekeret³ nem hordoztak. Minekelőtte tehát megindultak, az hintót így rakták meg: az tálakat tették az hintó fenekén az táltartó helyre (vedd eszedben itt, mint íráram le oda fel az magyar hintót), az párnazsákból⁴ hátul ülést csináltak, azt, az mint oda fel leíráram hogy nagy karikák voltak az hátulján is az hintónak, az ülésben letévén az párnazsákot, az ülésnek az eleit kötéllal békötözték, hogy az párnazsák elé ne csuszson, az párnazsákra szőnyeget terítettek, az kinek egy része kül állott az hintónak hátulján; az hátok megé az maga szép portai⁵ tarka czifra vánkosát tették, az mely erősen meg volt töltve; az párnazsák

¹ Vékony, festett, szalagokra hasgatott irha-bőr.

² Fullajtár.

³ Málhás szekér.

⁴ Az a nagy bőr iszák, melyben az ágyneműt vitték az útra.

⁵ Török.

mellé hátul még valami apróságokat raktanak; elől, ha leánya volt az fő embernek, az ült, s annak az párnaszákját tették, arra is szőnyeget, az kinek egy része az hintó elein kifüggött, úgy szintén portai vánkost is tettek, azt is elől az karikához kötéllal úgy megkötvéen mint hátul. És mivel abban az időben szokás vala hogy utra egy fazék káposztát főzzenek s valami sültet vittenek, s kivált nyárban mihelyen jó fűvet találtnak, ettenek: az első ülésben való párnaszák alatt rendszerént az frajok¹ pokróczok volt, azon hátul az fazék káposzta. Sültet, fehér czipót hordoztak, palaczkban vagy pinczetokban bort, mert hogy mindenütt jó bort nem kaphattanak, bort és fehér czipót mindenkor hordoztanak magokkal. Az magyar hintónak az hátulsó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel cifrán megvert ládát tettek, abban, kivált ha pompás vendégségre vagy lakodalomban mentenek, úr, asszony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis az bőrládán felyűl sok egyetmás elférhetett. Elöl volt az fejérruhás láda az bakon, de az két bakot gyakorta úgy megrakták, hogy az hintóból sem hátra sem elől az kocsist nem látták. Az hátulsó ülésben az úr s az asszony ültenek; ha olyan három-négy esztendőes gyermekek volt, azt közbevették, ha pedig nagyobb volt, kivált leány, az az öreg asszonnyal az első ülésben ült; némelykor hárman is ültek elől. Az frajok az ablakokban ültenek, néha négy személy is szorult az két ablakban. Az csatlón hatúl az úr felől állott az csatlós, más felől, az asszony felől az inas, annak az nyakában volt az úr mosdó aranyas csészéje, az orczatörülővel, fésűvel együtt bőrtokban lóding-módra;² azok az orsós hintónak fél kézzel az

¹ Házi kisasszonyok.

² Átalvetőképen, ahogy a puska poros szarut viselték.

orsóját tartották, az kétfelé eresztősnek az karfáját, az melyyekkel nem az hintó felé, hanem az lovok felé állottak arczczal; az hol dőlő volt, leszállottak s az hintót tartották. Ha az egynél több inas volt, kettő vagy három, azok az bakon kerestének magoknak helyt. Az hintó derekában, az ló felől való lábában hordozták az pohárszék egyetmást, úgy mint abroszt, asztalkeszkenyőt, sőtartót s affélét; az hátúlsó hasonló lábában volt az asszonynak olyan aprólékos portékája s egyetmása, az melyre ottan ottan szüksége volt, hogy mindenkor az lábában ne nyuljon. Az ablakban lévő egyik ládácska volt az csatlósé, abban az hintóhoz való pántokat, sing¹ szegeket s affélét hordozott; az másik volt az kocsisoké, abban hordozták az patkólózacsót, lóvakarót s törő szűrt² s affélét. Az másik ablakban az két lábában volt az öreg asszony és az frajok egyetmása; azon kívül mindenik frajnál egy-egy kosár volt, kiben különb különféle apróság, varró-selyem s afféle, az másik kosárban vajas pogácsa, kalács, töltött tyukfi s afféle, mert azok nélkül nem jártak, sőt az hintóban ösztövéres szalonnának, fokhagymának, s rendszerént főtt sódarnak is meg kellett lenni. Reggel osztán mikor megindultanak, mindenkor felestökömöztek az hintóban, az frajoknak is adtak az egyszer való felestökömből; az reggeliből ha valami megmaradt, azt a kocsisnak és felejtárnak küldötték. Az lovas szolgák az hintó előtt jártak, az lovász hátúl az vezeték-paripát vezette.

Az mely fő ember penig hintóval és egy társzekérrel járt vagy kocsival, már annak az hintájában táltartó ritka volt, úgy az hintó derekában elől hátúl apró láda; hanem az mely egyetmást és tálat az egyes hintón járó

¹ A kerék sinjébe való szeg.

² Durva posztó.

az leírt helyekben rakatott, azokat itt az társzekérre vagy konyhakocsira rakták; az bakot sem rakták itt olyan bővön meg, hanem az bakon csak az leírt ládák voltak, ben pedig a hintóban az ülésben az párnaszákok; az frajok mégis ha az első ülésben el nem fértenek, mindenkor az ablakokban ültenek. Kétfelé eresztős hintaja az köz és alábbvaló fő rend embernek ritka volt, mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend fő embereknek csak kétfelé eresztős hintaja lett volna, megnevelték volna véle, mint az kit nem illetne. Az felejtár mellett való ló rendszerént ménló volt, gyakrabban az kése-fás is; akkor volt az fő rendeknek multságok, mikor azok nyerítettek s visítottak, sőt némelykor mikor városban bémentenek, valami ismeretlen oláh jobbágyoknak parancsolatjuk volt, hogy az hintó mellett kancán hol elemenjenek, hol hátra maradjanak, hogy az kancára az ménlovak nyerítsenek, visítsanak. Az mely úrnak, fő rendnek két hintaja volt, az kétfelé eresztős az úré volt, az orsós az asszonyé; mikor együtt mentenek valahová, az kétfelé-eresztősben az úr ment s az asszony s az gyermekei, az orsósban az öreg asszony a frajokkal. Ezen hintóknak, az mint mind az hintó fedele drágább bőrből, mind az bérlése az hintóknak drágább volt mint az közönséges hintóknak, úgy az szőnyegek is drágábbak voltak, az portai vánkások is ezüst, arany és drága selyemmel kötött volt. Noha az ilyennel legalább csak járt egy konyhakocsi és egy társzekér (mert, az mint feljebb íram, az nagyja az embereknek, mikor egyik jószágából ment az másikban, az társzekereket jó idein elküldötte): mégis az hintó-ülésben az párnaszákok voltak, s az bakon az ládák; az bakokat pedig kiki tisztességes medvebőrökkel takartatta bé. Az mint feljebb is íram hogy ez az ország olyan emberséges ország vala, hogy ezen egy pénz

nélkül által mehattél volna, az urak, és fő emberek mindazonáltal magokkal pinczetokokban s nagy ön palaczkokban bort hordoztanak, mivel mindenütt az falukon jó bort nem kaptanak; úgy fejér czipó s gyakran köz czipót is. Mikor pedig valamely úr lakodalomban vagy keresztelőben ment, vagy főtisztnek instelláltak, vagy akármilyen pompára ment, akkor az szekeres lovakra az fent leírt szironyos hámozott rakták, drága szőnyeget és drága portai váncosokat az hintóban, az hintó után aranyas szerszámban öltözött paripát, az kin aranyas hegyes törön kívül aranyas buzogány is volt; ott az nyeregben kápa volt; az hintó előtt pedig hol hat, hol nyolc, ezüst aranyas szerszámban s némelykor köves, gyöngyös szerszámban öltözött uri lovakot vezettek török boncsokoson;¹ ott kengyel s minden ezüst volt. Az lovak, az mint oda fel írák, tollasok voltak s bokrétságok, az lovakon kin oroszlanbőr, kin tigrisbőr, kin párdúcibőr, kin vizilóbőr (deákul hippopotamusnak hívják és az Nilus vízben termik), azon kívül kin drága marhahajtó,² kin drága portai czafrangok,³ sőt némelyik czafrangok jóféle gyöngyösök is voltak. Ezek előtt az vezetékek előtt az fő lovászmester járt tollas forgóson, az lovakot étékfogók vezették, rendszerént azok is forgósok voltak, az lovakon hátul járt az vice-lovász-mester, az is forgóson, az után az hintó előtt épen két étékfogó, forgóson tollason; rendszerént az vezetékek előtt mentenek az étékfogók rendre kettő-kettő, de azoknak is nagyobb része forgós tollas volt, azok előtt az főember szolgál, mind inkább forgóson, azok előtt az török síposok, trombitások, úgy trombitáltak az mint oda fel leírám; ezek előtt ment az fő-asztalnok, minden-

¹ Lószőrből való forgó.

² Lószerszám.

³ Lótakaró, csábrág.

kor nagy sastollason, előtte meg két étekfogó; az főasztalnoknak az kezeiben rendszerint vasbuzogány. Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka az báró; nosza az mennyin vagyunk grófok és bárók, hányunktól telnék ki az az pompa?»

Eddig APOR.

Óriás különbség van a mai diszes hintók és az ökrös szekerek között, melyeken a merovingi királyok jártak. «Nem is tudni,» mondja SAUVAL a XVII. századbeli művelődéstörténeti író, «miféle alkalmatosság volt az a négy ökrös és egy közönséges falusi bérestől hajtott *carpentum*, melyen a merovingi királyok utolsói minden esztendőben egyszer jártak, mikor a nép előtt mutatkoztak az ajándékok átvétele végett; mert se azt nem mondhatjuk, hogy talyiga volt, se azt, hogy kordély.» A hintók használata Franciaországban csak a XVI. században kezdődik, addig a férfiak csupán lovon jártak, a nők pedig hordó-ágyban, öszvéren vagy kólyán. 1389-ben bajor Izabella fődött, aranyos és hímes hordó-ágyban vonult be Párisba, kísérő hölgyei szintén vagy hordó-ágyakban, vagy paripákon. A hölgyek a tornákra vagy két csatlóستól vezetett paripán mentek, vagy ugyancsak lovon ülve, de a lovásza háta mögött.

VI. Károly idejében különben általános szokás volt így kettesével ülni egy lovat. A XIV. századbeli krónikák szerint VI. Károly, mikor meg akarta nézni a királyné bevonulása alkalmával készített díszítéseket, egyik kedves udvari embere, Savoisy mögé ült a lóra, hogy a nép ne ismerje föl; és a sokaság jól megöklözte mikor a ló behatolt a sokaság közé. A papok, a tisztviselők, szóval a békés foglalkozású emberek, mindig öszvéren jártak; a követek ugyancsak öszvéren vonultak be Párisba, és öszvéren jártak a törvényházba a bírák, nem annyira kényelem okáért, mint hogy ne sározzák be magokat Párisnak akkor még kövezetlen uccáin. Nyeregbe

mindig kőzsámolyról szálltak, s ilyen kőzsámoly, a milyeneket Pompéjiben is látni, volt minden kapu előtt.

Még a hintók föltalálása után is soká tartott a lovon és öszvéren járás divatja. IV. Henrik többnyire lovon járt a városban. A tisztviselők ünnepek alkalmával mindig öszvéreken ülve jelentek meg, s mikor a XVII. század végén rendelet tiltotta el e szokást, a tisztviselő urak erősen megbotránkoztak. Még a nők sem fogadták el egykönnyen a hintót; nem akartak lemondani a pompásan díszített lovakon való járásról. Mikor XIV. Lajos bevonult Párisba, a díszmenetben lehetett látni a királyné fehér, arany és ezüstszerszámú paripáit. «Az öreg Pilouné asszonytól hallám,» írja SAUVAL, «hogy Párisban 1593 előtt még nem voltak hintók. Az első, a ki Párizsban dicsekedett egy Favereau nevű gazdag patikárius leánya volt, a kit ez az öreg asszonyság igen jól ismert. Pilouné nem tudta megmondani, milyen volt ez a hintó. Csak arra emlékezett, hogy kötelekre vagy szíjakra volt felfüggesztve, hogy vashágcsón kellett bele szállni, s hogy nem igen hasonlított a mai hintókhoz. Mikor ez a szekér az uccán mutatkozott, a gyerekek üvöltözve szaladtak utána, olyan szokatlan volt. Mikor az úrnő a városba kocsizott rajta, két ló vonta; ha pedig falura rándult, négy.» A hintók divatja gyorsan terjedt; följegyzések bizonyítják, hogy IV. Henrik korában, már 325 volt Párizsban; LAROUSSE szerint a hintók Olaszországból kerültek Franciaországba.

Komoly összehasonlító tanulmányokat nem tettem e kérdés körül; de mégis megjegyzem, hogy az én tudtommal a hintó legrégibb felbukkanása ez az 1342-iki magyarországi.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Ab-Hortis Keresztély, késmárki orvos	76
ÁBRÁNYI KORNÉL, id., a tárogatóról	297
<i>Acqua d' Ungheria</i>	69
ALFÖLDI FLATT KÁROLY a paprikáról	151
ANDERSON a kocsiról	28
I. András korabeli imádságok	5, 7
APOR PÉTER a hintókról	308
<i>Aqua reginae Hungariae</i>	71
Aradi vas tuskó	179
Arany dió	141
Arany fog	140
Aranytermő szőlő	131
Arany venyige	131
ARÁNYI LAJOS, <i>Rudnó és lelkesze</i>	199
Árpád, árpádka (dolmány)	56
Atilla	56
AVILA Y ZUNIGA a kocsiról	27
<i>Balsamun Carpathicum</i>	76
Balzsamozás	230
BARTHOLOINUS a kocsiról	30
<i>Baume de Hongrie</i>	76
BECKMANN a kocsiról	31
Bécsi borkorcsolyázók	99
BÉL MÁTYÁS az aranytermő szőlőről	133
— Toldi Miklós fegyvereiről	219
IV. Béla oklevele (koholmány)	16
BERGIER a kocsiról	34
Berzeviczy Flórián, az egri kispap	253
Bethlen Gábor és a lőcsei hóhér	186
BIZZOZERI S. Gül baba sírjáról	129

	Lap
Bombarda	290
Bordeauxi kripta	230
Bordó-síp	285
BORNEMISZA PÉTER a hintóról	33
Bosnyák Zsófia teteme	233
Brácsa	285
Brémai ólompincék	230
BRODERICS ISTVÁN a kocsiról	32
BROWN E. Gül baba sírjáról	128
BRUYÉRIN-CHAMPIER a paprikáról	145
Buda (felöltő)	56
Budai török fürdők	117
Budai vas tuskó	175
<i>Budapesti Szemle</i> a Somogyi Antal-féle énekekről	20
BUFFON a szőnyi ikrekről	112
BURGERSTEIN A. a vas tuskóról	157
BURNET a szőnyi ikrekről	112
CAMERARIUS J. a paprikáról	144
Cetto Benedek és a gellei imádságos könyv	2
Charles-léggömbök Magyarországon	274
Chasles francia akadémikus és Vrain-Lucas	1
Cherven Tamás és a turóci fakönyv	16
Cimbalom	285
Cleopatra koholt levelei	1
CLUSIUS a paprikáról	145
CORNIDES DÁNIEL a kocsi eredetéről	25
Correggio-kép mint mentebélés	98
Csákány (hangszer)	285
CSAPLOVICS az olajos tótokról	76
CSAPÓ JÓZSEF a paprikáról	149
Császárfürdő	117
Csicsvai krónika	36
Csimpolya	285
Csipkés tótok	75
Csodaszülöttek	108
Csodatévő püspök	185
CSOKONAI a könyváros tótokról	76
Csokonai-bekecs	56
Csúzi Cseh János dr. és a szőnyi ikrek	110
<i>Currus Kochy</i>	29
<i>Currus mobilis aut oscillarius</i>	304

	Lap
CUSPINIANUS a kocsiról	30, 32
Cyrrill írású oklevelek (koholmányok)	14
Czobor József gróf	96
DAINERO a kocsiról	33, 302
Dal Cin, a testgyenesítő asszony	186
DANKÓ JÓZSEF, <i>Vetus Hymnarium Hungariae</i>	23
Deák-köponyeg és szűr	56
<i>Debreczeni professor Hatvani István életéből töredékek</i>	37
Dervisklastromok Budán	129
Domin Ferenc léggömbje	275
Drótos tótok	75
DUGONICS ANDRÁS Toldi Miklós fegyvereiről	221
<i>Eau de la reine de Hongrie</i>	71
EGRESSY GÁBOR a tárogatóról	295
Egri kispap	241
ELLRICH A. a paprikáról	150
Erzsébet hintái	307
Esterházy családról szóló kézirat (koholmány)	13
<i>Fasszieher</i>	99
FÁY ISTVÁN gr. a tárogatóról	295
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ a rohonczi codextről	20
Ferenc király és Czobor gróf	101
Francia királyok gyógyító ereje	188
FUMAGALLI G. az atilláról	64
GALEOTTO M. az aranytermő szőlőről	102
Gárdos János dr. mágnesező orvos	216
Garnerin léghajós a budai várban	282
Gassner János csodatételei	190
Gellei imádságos könyv	2
GERLACH Toldi Miklós fegyvereiről	218
GÉVAY ANTAL Ali basa sírjáról	127
Góftiz Ilona és Judit	108
Gordon	285
Grünebergi kézirat	1
Gül baba sírja	116
Gyarmati léggömbje	276
Gyolcsos tótok	75
Győri káptalan 1347-iki nyomtatványa (koholmány)	16

	Lap
Győri vas tuskó	178
Gyul baba	128
Hadi oboj	291
HÁJOS ISTVÁN és a gellei imádságos könyv	2
HAJÓS LAJOS az egri kispapról	253
HAMMER-PURGSTALL Gül babáról	127
<i>Ham's kan Türk'n g'sehm?</i>	100
HANÁK MIHALY az egri kispapról	241
Hangszernevek	284
HANKA VENCEL ó cseh nyelvmélekei	1
HAPPEL E. W. az aranytermő szőlőről	133
Hasissal és	93
Hátszegi Pál	20
Hatvani István	35
Hautbois	290
Hegedű	287
Heidelbergi nagy hordó	226
HEINBUCHER-BIKKESSY a magyar ruhaviseletről	63
Heister generális és a tárogató	294
HELD MÁTÉ az aranytermő szőlőről	136
HELTAI GÁSPÁR a kocsiról	28
IV. HENRIK a kocsiról	27
HERBERSTEIN a kocsiról	32, 303
Hintó, hintó-szekér	33, 300
HOFFMANNSEGG a paprikáról	149
Hohenlohe Sándor hg. csodatételei	192
Homoeopathia	187
<i>Hongroyage</i> , bőrkészítés	70
HORTLEDER a kocsiról	28
HORVÁTH GEZA az arany szőlőről	142
<i>Hungaria in Megas distincta</i> (koholmány)	11
<i>Hungary water</i>	71
HUNKÁR ANTAL Kisfaludy Károly üvegevéséről	105
Hunyady-szűr	56
Huszárműszók a francia nyelvben	66
<i>Hymnus d. S. Ladislao vernaculus</i>	23
Hysteria major egy híres esete	254
Ideges járványok	210
ILOSVAI Toldi Miklós fegyvereiről	218
ISTHVÁNFFI MIKLÓS Kórógyi Péterről	103

	Lap
JANKOVICH MIKLÓS és a koholt nyelvemlékek	14
— az aranytermő szőlőről	142
JERNEI JÁNOS és a koholt nyelvemlékek	7, 8, 14, 16
JOHNSON a kocsiról	34
Julpapa	129
JÜLG BERNÁT a rohonci codexről	19
Kajtan tatár khán levelei (koholmányok)	14
Karacsay-codex	24
V. Károly és a kocsi	17
Kaszás tótok	75
KAZINCZY SÁMUEL Hatvani Istvánról	36
Kazinczy (felöltő)	56
KECHETY MÁRTON a kocsiról	30
Kel baba	127
KELECSÉNYI JÓZSEF Litterati Nemes Sámuel régiségeiről ...	6
Képes codex (koholmány)	13
Keresztély Ágost százsz herczeg és a szőnyi ikrek	113
Kétfejű csalogány	108
Kecskeméthy-féle imádságos könyv	5
Kínai írás (koholmány)	13, 15
Kintorna	287
KIRALY PÁL és a Karacsay-codex	24
Királyfürdő	117
Kisfaludy Károly üvegevése	105
Kocs falva	25, 34
Kocsi	24, 300
KOHL J. G. Gül baba sírjáról	122
Koholt nyelvemlékek	1
Kolovrad léggömbje	277
Kórógyi Péter	103
Kossuth-kalap	56
Kova Áron könyve	20
KÖNIG HENRIK a vízaknai honvédtetemekről	237
Königinhofi kézirat	1
Könyváros tótok	76
KÖRÖSI SÁNDOR az atilláról	57
KROPF LAJOS a kocsi-kérdésről	300
KÚNOSS IGNÁC Gül baba sírjáról	127
Kuruzslók	185
KÜKÜLLEI J. a hintóról	304
Különös emberek	79

	Lap
Lateau Loiza	195
Léghajózás kezdete Magyarországon	273
Lehmann léghajója	279
Libussa jóslata	1
LINDE JÓZSEF <i>Wišehradi éneke</i>	1
LISZTHY JÁNOS a kocsiról	28
LITTERATI NEMES SÁMUEL koholt nyelvemlékei	2, 5
LITTRÉ a kocsiról	34
Locarnoi ikrek	108
LÓSKAY BEKÉNY az I. András korabeli imádságról	10
Lőcsei fehér asszony	204
LUDEWIG J. P. a kocsiról	26
LUDOLF a kocsiról	27
LUKÁCS LŐRINC (Szily Kálmán)	63
Madva Ferenc, a rudnai pap	198
MÁGÓCSY-DIETZ S. az arany szőlőről	142
Magyar Faust	35
Magyarka (dolmány)	56
Magyar képes krónika 1301-ből (koholmány)	11
Magyar királyné vize	68
Magyar kocs 1568-iki képe	305
Magyar mohamedánus szent	91
Magyarországi múmiák	229
Magyar parasztszekér	303
Magyar szent korona becsértéke	97
Mária Magdolna koholt levelei	1
Mária Terézia udvari jelmezbálja	99
MÁRKI JÓZSEF a Somogyi Antal-féle énekekről	22
MÁTRAY GÁBOR Litterati Nemes Sámuel koholmányairól	7
MENAGE a kocsiról	34
Menteli Dávid	79
Mesmer	207
Montgolfer-léggömbök Magyarországon	274
MORRIS M. az aranytermő szőlőről	138
MOSER a kocsiról	27
MUNKÁCSI BERNÁT a 'hegedű' szóról	286
Nagy Károly oklevele (koholmány)	16
Nagyétkű emberek	103
Nagy hordók	225
NAGY IVÁN Litterati Nemes Sámuelről	71

	Lap
Nagyszombati öreg hordó	227
NÉMETHY LAJOS Gül babáról	128
Nemzeti Múzeumban levő tárgyatok	293
Népi nemes Német család armálisa (kohlomány)	14
Oboj	287, 290
Olajos tótok	75
Orsós szekér	308
Osztrák hadsereg és az atilla	65
Ős magyar írás (kohlomány)	14
PAJOR ISTVÁN Kisfaludy Károly üvegevéséről	105
Palermoi katakombák	231
Pannonhalmi múmiák	231
Paprika története	144
PARIS DU PLESSIS a szőnyi ikekről	112
Pascal koholt levelei	1
Párizsi magyar Diógenes	79
Pécsi Vitéz Mihály	20
Pesti nagy hordó	227
Pesti vas tuskó	173
Petőfi-gallér	56
PODHRACZKY JÓZSEF Gül babáról	128
<i>Point de Hongrie</i> csipke és padlat	69, 70
Porosz hadsereg és az atilla	64
Pozsonyi vas tuskó	178
Prevorsti jósasszony	241
Pythagoras koholt levelei	1
RADVANSZKY BÉLA BÁRÓ az atilláról	62
Rafael koholt levelei	1
Rákóczy-dolmány	56
Rákos (mente)	56
Raksányi család és a turóci fakönyv	16
Ramocsay Endre története	176
RANSANO P. az aranytermő szőlőről	132
Régi magyar levéltöredékek (kohlományok)	14
REINER BERTALAN, <i>Magyar kultur-képek</i>	91, 196, 215
RÉVAI MIKLÓS a gellei imádságos könyvről	4
RIEDL FRIGYES a kocsiról	31
Róbert Károly temetésén a hintó	306
Rohonci codex	18, 21

	Lap
Rózsák atyja	126
ROUBO a hintóról	27
Rudasfürdő	117
Rudnai pap	197
SAUVAL a hintóról	320
SCHAMS F. Toldi Miklós fegyvereiről	222
SCHEMEL a kocsiról	33
SCHUCHARDT HÚGÓ az atilláról	66
Schunda-féle tárogató	297
Selmezbányai codex a XVI. századból (koholmány)	12
Serédy Zsófia teteme	234
Simándi nyomorékok köztársasága	95
Simon Benedek oklevele (koholmány)	14
SOITERUS a kocsiról	32
SOMOGYI ANTAL-féle énekek	20
— kritikája	22
<i>Speculum celebrorum Hungarorum</i> (koholmány)	13
Splényi Béla báró	91
Stáhly dr. és a rudnai pap	199
<i>Stock im Eisen</i>	156
Sylva-Taroucca marchese és Czobor gróf	98
Szablik István léggömbje	274, 276
SZABÓ KÁROLY a gellei imádságos könyvről	4
— az I. András korabeli imádságokról	10
— a rohonci codextről	19
— a túróci fakönyvről	17
SZAMOTA ISTVÁN, <i>Régi utazások Magyarországon</i>	129
Szapáry Ferenc gróf	211
SZARVAS GÁBOR a tárogató szóról	288
Szavojai Eugén és az atilla	66
Széchenyi István gr. és a csákány	285
Székely Lajos	20
Székesfejérvári vas tuskó	180
Szent István jobbja	233
Szent Januárus vére	194
Sziámi ikrek	108
SZINNYEI JÓZSEF id.	63
SZOMBATHY IGNÁC az I. András korabeli imádságokról	10
Szőnyi ikrek	108
— képe	111
Szuk-Scripsky-féle tárogató	297

	Lap
Talpas	68
Tárogató	283
Tatai öreg hordó	227
Térképek a XV. századból (koholmány)	11
TESSEDIK FERENC Menteliről	80
THALY KÁLMÁN a tárogatóról	291
<i>Theatrum heroum Hungarorum</i> (koholmány)	13
THUANUS a kocsirol	27
Toldi Miklós fegyverei	218
TOLDY FERENC és a koholt nyelvelmékek	9, 10, 16
TORKOS J. J. a paprikáról	152
— a szónyi ikrekről	113
TÓTH BÉLA, <i>Mendemondák</i>	35, 50
Tótok vándor kereskedése	75
Török fürdők Budán	117
Török zarándokok Budán	120
Turóci fakönyv	16
Tyull baba	128
<i>Ungarischer gutschwagen</i>	28
Üvegevők	103
VÁMBÉRY ÁRMİN Gül babáról	126
Vas tuskók	156
VERANCICS FAUSTUS a szálló ernyőről	281
VESZELSZKY a paprikáról	150
Vizaknai honvédtetemek	239
VOLF GYÖRGY a Karacsay-codexről	24
Vrain-Lucas koholt kézíratai	1
Wajdhofeni vas tuskó	189
Wagner építő mester és Gül baba sirja	118
WERNHER G. Gül babáról	128
WESZPRÉMI ISTVÁN az aranytermő szőlőről	135
Zay Ferenc gróf teteme	234
ZENAROLLA G. P. Gül babáról	129
Zrinyi-dolmány	57

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az Athenaeum r. társulat kiadása.

SZÁJRUL SZÁJRA.

A MAGYARSÁG SZÁLLÓ IGÉI.

GYÜJTÖLTE ÉS MAGYARÁZZA

TÓTH BÉLA.

Ara diszes angol vászonkötésben 3 forint.

E könyv a magyar művelt közönség ajkán élő közmondássá vált idézetek első kritikai gyűjteménye. Régóta érezzük az ilynemű munka szükségét; ezért folyamodtunk a hasonló külföldi művekhez, különösen Büchmann *Geflügelte Worte* című könyvéhez. De ezekben magyar adat, sőt magyar vonatkozás alig van; ami pedig mégis akad, csupa helytelenség. Tóth Béla ez érzékeny hiányt pótolta jelen nagy művével. Mintegy másfél ezer szálló ígét közöl a magyar történet, a világtörténet, a magyar, görög, latin, olasz, spanyol, francia, angol, német stb. irodalom köréből, mindig a magyar szempontot tartva legfőbb céljának. A szerző munkájában a hazai tudós- és íróvilág számos kitűnősége támogatta. E mű, a mellett hogy mellőzhetetlenül szükséges segédkönyv, rendkívül érdekes, vonzó és mulattató olvasmány, mert minden lapján új, meglepő, fontos történelmi, irodalom- és nyelvtörténelmi adatokat, hiteles anekdotákat és kuriózumokat lelünk. Az igen bő név- és tárgymutatók lehetővé teszik, hogy az olvasó a könyvben azonnal megtalálja mindent, amit keres.

Az Athenaeum r. társulat kiadása.

MENDEMONDÁK.

A VILÁGTÖRTÉNET FURCSASÁGAI.

GYÜJTÖTE ÉS MAGYARÁZZA

XII és 354 oldal.

TÓTH BÉLA.

Négy képpel.

Ara díszes angol vászonkötésben 3 forint.

Tóth Béla e művében mintegy a szálló igék folytatását írta meg, összegyűjtve a nálunk szájrul szájra járó történeti tévedések, koholmányok, hamisítások és furcsaságok sokaságát. Nincs e könyvnek lapja, melyen az olvasó ne találna valamely általánosan ismert historiai vagy hagyománybeli adat cáfolatát vagy helyesbítését, szóval kritikáját. Közönségünknek régtől szüksége volt a történet mendemondáit rostáló ilyes műre, mert úgyszólván csak külföldi forrásokból meríthetett; azokban pedig magyar vonatkozás alig van. E könyv első sorban a hazai dolgokkal foglalkozik, de kiterjed az egész világtörténetre is. Amellett, hogy ismeretterjesztő és a köztudatban élő tévedéseket irtó hasznos munka, egyike a legérdekesebb és legmulattatóbb olvasmányoknak. Meglepő, fontos adatok mellett egymást érik benne az anekdoták, kuriózumok és ritkaságok, melyeknek összegyűjtéséhez magyar humor is kellett. A szerzőt munkájában számos hazai és külföldi kitűnőség támogatta. A bő tárgy- és névmutató az olvasót legott tájékoztatja a könyv dús tartalma felől.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ATHENAEUM R.T. KÖNYVKÖTESZETI